STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.3-9

CZU: 821.135.1-97.09 Varlaam

RĂSPÂNDIREA ȘI RECEPTAREA „CAZANIEI" LUI VARLAAM ÎN SPAȚIUL DINTRE PRUT ȘI NISTRU

Iraida CONDREA

Universitatea de Stat din Moldova

„Carte românească de învățătură…" este prima parte a denumirii unei importante lucrări a mitropolitului Moldovei Varlaam. Tipărită la Iași în 1643, cartea s-a răspândit în tot spațiul românesc, fiind cunoscută, mai ales, sub denumirea de *Cazania lui Varlaam*.

În perioada postbelică, pe teritoriul dintre Prut și Nistru despre „Cazania" lui Varlaam s-au cunoscut doar foarte puține lucruri, deoarece cenzura comunistă interzicea atât urilizarea termenului „românesc", cât și literatura cu tematică religioasă.

Astfel, informațiile despre „Cazanie" au avut un caracter limitat și distorsionat, ea fiind numită „carte moldovenească" și prezentată doar în lumina relațiilor cu mediul culturii slave. În spațiul ex-sovietic au existat 5 exemplare originale ale cărții, dintre care doar unul la Chișinău. Accesul limitat la textul original a creat un gol imens în ceea ce privește studierea și receptarea acestui important monument al culturii spirituale românești. În prezent este necesară o revenire asupra studierii, editării și propagării „Cazaniei" lui Varlaam.

Cuvinte-cheie: *carte religioasă, cazanie, „limbă moldovenească", transcriere, receptare, ediții de texte.*

THE SPREAD AND RECEPTION OF VARLAAMS "CAZANIA" IN THE SPACE BETWEEN THE PRUT AND DNISTER

"Carte românească de învățătura..." (*The Romanian Book of Learning...*) is a book by the Metropolitan of Moldavia Varlaam. Edited in Yassi in 1643, The book, also known as *Cazania lui Varlaam* ("The Cazania of Varlaam" or "Varlaam's Homiliary"), was the very first printed in Moldavia and large numbers of copies spread in the neighboring provinces inhabited by Romanian speakers.

In the postwar period into the territory between Prut and Dniester *Cazania lui Varlaam* they met only very few things because the Communist censorship forbade the use of the term "Romanian", and religious-themed literature.

Thus, information about "sermons (Cazania)" had a limited and distorted character, as it was called "Moldavian book" and presented only in the light of relations with the Slavic culture. In the former Soviet space there have been 5 original copies of the book, of which only one was found in Chișinău. Limited access to the original text has created a huge gap in terms of study and acceptance of this important monument of the Romanian spiritual culture. Currently it is necessary to return over the study, to publish and dissemination Varlaam's "Cazania".

Keywords: *religious sermons (cazania) book, "Moldovan language", transcription, reception, editions of texts.*

Opera mitropolitului Varlaam, reprezentând unul dintre pilonii de rezistență ai culturii autohtone, a căpătat o largă popularitate, în special în ultimele două secole, datorită lucrărilor de istorie a limbii și literaturii române. Importanța ei a fost argumentată și subliniată atât în lucrările academice de mare prestigiu, în importante studii istorice, teologice, filologice, cât și în toate programele și manualele școlare obligatorii. Ultimele au făcut ca denumirea „Cazania lui Varlaam" să devină una familiară oricărei persoane trecute prin sistemul de învățământ.

Or, vorbind despre receptarea acestei creații perene a lui Varlaam, este important să cunoaștem modul în care informația a ajuns și mai ajunge la destinatari. Cea mai importantă modalitate de receptare ar fi accesul direct la sursă, adică la textul „Cazaniei", însă această cale, din câte se știe, este accesibilă doar pentru cercetători, dat fiind faptul că opera nu a fost editată și popularizată pe larg.

A doua cale, și cea mai intens folosită, este prezentarea unor informații mai mult sau mai puțin generale, a diverselor comentarii și aprecieri, făcute în anumite perioade în funcție de situație. Astfel că majoritatea textelor despre „Cazania" lui Varlaam, accesibile publicului larg, reprezintă aprecieri laudative, reluări și preluări de fraze generale și citate din diverși autori, cu puține exemple concludente și, de regulă, fără trimiteri la textul original al mitropolitului. Este un minimum de cunoștințe obligatorii, impuse de autorități în mod oficial, în special prin școală.

Anume acest tip de receptare este caracteristic pentru spațiul basarabean în secolul XX, când populația de aici s-a confruntat cu mari probleme identitare, cu idei distorsionate, în special, în perioada regimului sovietic.

I. Circulația *Cazaniei* pe teritoriul dintre Prut și Nistru în perioada postbelică

În perioada sovietică în URSS existau doar 5 exemplare ale „Cazaniei" – la Chișinău, Moscova, Leningrad și Kiev: la **Leningrad/Sankt Petersburg** – în Biblioteca Academiei de Științe (BAN – Библиотека Академии Наук), exemplar aproape intact, dar greu accesibil, deoarece s-a aflat într-un fond închis și, practic, nimeni nu putea să-l studieze; la **Moscova** – în Muzeul Istoric de Stat (Государственный Исторический Музей), exemplarul are o etichetă cu exlibris și inscripția „Из книг графа Уварова" (Din cărțile contelui Uvarov); la **Kiev** – două exemplare în Biblioteca Academiei de Științe, dintre care unul este foarte deteriorat; la **Chișinău** – un exemplar în Biblioteca Academiei de Științe, care timp de mai mulți ani nu a putut fi consultat, deoarece era într-o stare avansată de degradare. În anii 80 acesta a fost restaurat la Sankt Petersburg, prin adăugarea mai multor file pierdute sau deteriorate, astfel că în prezent cam a treia parte a cărții constă din foi cu texte xeroxate alb-negru, prin aceasta pierzându-se frumusețea originalului, ornamentat din belșug cu titluri, inițiale, fragmente de text executate în culoare roșie [A se vedea 8]. Per ansamblu, cartea are toate componentele textului [1].

Anume din cauza că exemplarul de la Chișinău al „Cazaniei" era deteriorat, lipsindu-i mai multe file, cercetătorul Vladimir Chiriac consemna nota de la sfârșit scrisă în slavonă doar pentru exemplarul de la Kiev: „Plină de sens informativ este și însemnarea făcută în slavonă la sfârșitul cărții „chievene": *Изволением отца и споспещением сына и совершением святого духа. Повелением благочестивого господаря нашего Ио Василия воеводы, божиею милостью господаря земле Молдавской. Напечатана сия книга, глаголемая Евангелие учительное, в своей господарской типографии в богоспасаемем настольнем своем граде Ясех в своем господарском монастыри Трех святителей, в лето от создания мира 7151, а от воплощения Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа 1643"* [2, p.46-47].

„Cazania" mitropolitului Varlaam a fost prezentată în Basarabia, în special în perioada postbelică, în lumina unor precepte ideologice foarte rigide, dictate de sistemul sovietic de guvernare, care prezenta orice act de cultură în lumina luptei de clasă și a hegemoniei proletariatului. Cenzura sovietică supraveghea foarte atent ca orice text tipărit să prezinte informația „corect-politic" și în acest sens existau mai multe forme de exprimare (uneori aproape ezopică) și numeroase tabuuri. În vederea promovării și inoculării ideii de existență a limbii moldovenești și a națiunii moldovenești (concepte inventate pentru a justifica anexarea Basarabiei), conducerea sovietică interzice utilizarea cuvintelor *român, românesc, România*; acestea puteau să apară numai în contexte negative, însoțite de calificative cu o conotație depreciativă și foarte ostilă de tipul *burghez, fascist, naționalist,* dat fiind că burghezii, fasciștii și naționaliștii erau extrem de blamați și considerați dușmani de moarte ai poporului sovietic. Această ideologie agresivă provine din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, fondată în 1924 în raioanele din stânga Nistrului, în perioada celui mai crâncen regim stalinist, caracterizat printr-o retorică distructivă și plină de ură față de tot ce nu este sovietic.

Anume din aceste considerente, titlul complet al „Cazaniei" lui Varlaam nu putea fi dat publicității, pentru că în el apare (și nu o dată, ci de două ori) cuvântul interzis – *Carte ROMÂNEASCĂ de învățătură, duminecele preste an și la praznice împărătești și la svenți mari Cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul și Domnul Țării Moldovei, din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească pre limba ROMENEASCĂ, de Varlaam, mitropolitul de Țara Moldovei. În tipariul domnesc în mănăstire a Trei Svetiteli în Iași de la Hristos în 1643.*

Autorii de lucrări, manuale etc. erau nevoiți să recurgă la modalități indirecte de a vorbi despre lucrarea lui Varlaam, fiind obligați să se conformeze regulilor draconice impuse de cenzură.

În perioda sovietică, una dintre primele cărți editate la Chișinău, care conține informații despre *Cazanie,* este un manual intitulat „Literatura veche moldovenească. Crestomație pentru clasa a VIII-a a școlii mijlocii". Sub redacția lui I.D. Ciobanu (Chișinău, 1952), alcătuitori Nicolae Corlăteanu și Eugen Russev.

Cadrul ideologic obligatoriu este expus într-un Cuvânt-înainte semnat de I.D. Ciobanu, din care se poate vedea clar cum se vor prezenta lucrurile din punct de vedere ideologic-stalinist: „La alcătuirea cărții de față secția limbă și literatură a întîlnit mari greutăți, din pricină că nu avem pănamu nu numai un manual de istorie a norodului moldovenesc într-o lumină marxistă, dar nici măcar periodizarea și schițarea ei. Iar asta a adus la aceea, că nu se poate alcătui nici istoria literaturii moldovenești, care ar fi ușurat, bineînțăles, cu mult alcătuirea unei crestomații de literatură veche moldovenească și nu ne-ar fi sîlit să trecem uneori cadrele unei lucrări de felul ista.

De asămenea, ca o urmare a ocupației vremelnice a RSS Moldovenești de către **hoardele jermano-fașiste și sateliții lor – fașiștii români,** fondurile de manuscrise și cărți au fost distruse în chip barbar, iar altele au

fost cărate de **ocupanți,** așa încît unele din manuscrisele și cărțile trebuincioase alcătuirii crestomației au lipsit. Toate acestea au făcut ca crestomația de față să poarte un caracter vremelnic. Cercetările de mai tîrzîu pe temeiul științei marxiste-leniniste, or adînci problemele privitoare la literatura veche moldovenească. În cele de mai jos se încearcă numai o schițare de a trece problemele este **prin prisma teoriei marxist-leniniste**" (subl.n. – *I.C.*) [3].

În activitatea și opera mitropolitului Varlaam sunt căutate și găsite (!) sau create dovezi ale existenței „limbii moldovenești" și a „poporului moldovenesc", idei care alimentează și astăzi teoria geopolitică a moldovenismului, promovată cu insistență de unii politicieni din Republica Moldova. Redactorul *Crestomației* din 1952 formulează crezul cu privire la „limba moldovenească" (termen pe care Varlaam nu l-a folosit niciodată) astfel: „Activitatea lui Varlaam îi de preț pentru **norodul moldovenesc** nu prin aceea că el a fost mitropolotul țării (*Sic! Tematica religioasă era un alt tabu – n.n.*), da prin faptul că el este pionierul **slovei moldovenești** tipărite, care în chipul ista putea să aibă o răspîndire largă în masele norodnice. Deasămenea „Cazania" îi însămnată pentru noi ca una care ne oglindește un stadiu de dezvoltare al **limbii literare moldovenești**" [3]. Iar în fragmentul din „Cuvânt cătră cetitoriu" (scris „Cuvânt către cititor"), inserat în carte, se intervine brutal în textul mitropolitului, pentru a-l „ajusta", ca să fie „corect-politic" la momentul respectiv, sintagma „limba noastră românească" fiind înlocuită cu „limba noastră moldovenească": „Cu mult mai vîrtos **limba noastră moldovenească** ce n-are carte pe limba sa, cu nevoie este a înțelege cartea altei limbi..." – în original: „Cu mult mai vrătos limba noastră românească ce n-are carte pre limba sa, cu nevoie iaste a înțeleage cartea alții limbi".

În anul 1966 la Chișinău apare o altă crestomație, în care găsim informații despre mitropolitul Varlaam și scrierile sale – „Istoria limbii și a literaturii vechi moldovenești". Pentru facultățile de filologie. Autori – profesorii universitari Gheorghe Dodiță și Vitalie Marin (Editura „Lumina") [4]. În compartimentul consacrat mitropolitului Varlaam, deși nu se etalează integral denumirea lucrării, sunt inserate fragmente în care figurează cuvintele tabuizate anterior, *românesc, românească* – „Cuvânt împreună cătră toatî semenția romenească": Diîntru cât s-au îndurat Dumnedzău diîntru mila sa de ne-au dăruit, dăruim și noi acest dar limbii românești carte pre limba românească...". La fel „Cuvânt cătră cetitoriu" este redat fidel, fără mistificări ideologice. Autorii consemnează în Introducere că au confruntat diferite ediții de texte, că au consultat, pentru cronicari, edițiile lui P.P. Panaitescu, I.Iordan, precum și prima ediție a „Letopisețelor Țării Moldovei", publicate de M.Kogălniceanu în anii 1845-1852.

În acest sens, crestomația alcătuită de profesorii Gheorghe Dodiță și Vitalie Marin prezenta o deschidere autentică spre limba română, spre izvoare importante de texte, publicate în România de autori notorii. Însă, această deschidere nu a durat mult, căci în chiar anul 1966, când apărea crestomația, se declanșează o nouă etapă tensionată a războiului identitar – de data aceasta sub lozinca luptei cu naționalismul, care devine o preocupare serioasă a autorităților. Din 1966 se interzice studierea cărţilor româneşti din bibliotecile publice, dar şi introducerea în RSSM a cărților unor autori precum Nicolae Iorga, Octavian Goga, Lucian Blaga ș.a. Sunt trecute în fondurile secrete toate cărțile românești de istorie, literatură, filosofie, de asemenea, s-a început bruierea stațiilor de radio occidentale. Cenzura se înăsprește și mai mult, iar studiile care aveau în vizorul lor cărțile religioase sau literatura medievală trebuiau orientate doar în direcția relațiilor binefăcătoare cu Rusia și cu lumea slavă.

În acest context, deloc favorabil, apare cartea unui harnic cercetător al fondurilor de arhivă din fosta URSS, Vladimir Chiriac, intitulată „Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIII (Schițe după materialele depozitate în Uniunea RSS)", sub redacția lui Demir Dragnev, (pe atunci) candidat/doctor în științe istorice [2].

Autorul „Cazaniei" este prezentat în acest volum anume în cheia relațiilor cu răsăritul ortodox: „Neobosit activist pe tărâm social-politic și cultural, Varlaam a cunoscut o largă popularitate prin marea sa osârdie în renovarea și dezvoltarea relațiilor de prietenie ale Moldovei cu Moscova și Kievul" [2, p.36]. Despre cărțile lui Varlaam, traduse și tipărite, se spune că acestea „au contribuit la unirea popoarelor de aceeași religie în lupta lor împotriva dușmanului comun, la evoluția scrisului moldovenesc, la răspândirea științei de carte în Moldova. Subiectiv, însă, aceste tipărituri promovau ideologia feudală" [2, p.36].

Vl. Chiriac a consultat *de visu* toate cele 5 exemplare ale „Cazaniei" aflate în bibliotecile URSS de la Leningrad/Sankt Petersburg, Moscova, Kiev și Chișinău, însă cenzura kaghebistă nu i-a permis niciodată să folosească în publicațiile sale cuvintele ***român*** sau ***românesc,*** pentru a prezenta adevrata stare de lucruri.

Astfel că nici în cartea lui Vl.Chiriac nu se dă denumirea completă și originală a operei lui Varlaam, autorul numind-o în diverse contexte „Cazania" sau „Cazania lui Varlaam", de ex.: „Apariția cărții **„Cazania lui Varlaam" – primă tipăritură în limba moldovenească** – a fost un eveniment de mare importanță în istoria culturii Moldovei. Nu în zadar Varlaam numea această carte **„de învățătură"** [2, p.39].

În acest context, prin intermediul cenzurii, publicului, dar în special elevilor și studenților, li se inocula ideea că prima carte tipărită în Moldova a fost scrisă în „limba moldovenească" și că denumirea ei este ***Cazania lui Varlaam***; anume cu aceste idei au fost „alimentate" mai multe generații de tineri studioși.

Denumirile de *Cazanie* și *limbă moldovenească* au fost susținute și vegheate cu rigurozitate de cenzura comunistă, care accepta doar un singur punct de vedere, exprimat tranșant într-un interviu al lui Vl.Chiriac, intitulat „Cazania" lui Varlaam – prima tipăritură în moldovenește" [10, p.74-81], în care găsim următoarea concluzie: „Cazania" e o carte pur națională, ea a fost editată **în moldovenește, de un moldovan, în Moldova**, pentru cititorul de aici" – așa trebuia să sune „corect- politic" concluzia oficială, expusă la p.77, cu toate că la p.78 într-o poză este reprodusă foaia de titlu a „Cazaniei", pe care este scris foarte clar și lizibil „Carte românească..." și „tălmăcită din limba slovenească pre limba românească".

Vl.Chiriac spera totuși că va veni timpul când opera lui Varlaam va fi oferită cititorilor așa cum este, fără ajustări și modificări ideologice. El afirma, în acel interviu din 1987, că „cohorta intelectualilor din lumea literelor simte necesitatea unei ediții academice în faximil a „Cazaniei" lui Varlaam. O asemenea ediție, cu un profund studiu paleografic-lingvistic, ar fi de mare folos istoricilor, lingviștilor, literaților, bibliologilor, apoi studenților, învățătorilor, editorilor, graficienilor. Dar pentru aceasta ar trebui să fie mai perseverenți specialiștii în materie, oamenii de știință" [10, p.81].

Punctul de vedere oficial și „corect-politic" asupra „Cazaniei" a fost exprimat în aceeași perioadă într-o lucrare de sinteză, realizată de Institutul de limbă și literatură al Academiei de Științe a RSS Moldovenești. Este vorba de „Istoria literaturii moldovenești" în două volume, apărute la editura „Știința". Primul volum, care conține compartimentul „Literatura din anii feudalismului dezvoltat (sec. VII și până în 1775), a fost publicat în 1986, incluzându-i pe cronicari, pe Varlaam, Dosoftei, Cantemir; aici sunt prezentate cărțile populare ș.a. În capitolul „Varlaam" [6, p.110-117] (autor dr. Efim Levit) găsim informații deja cunoscute despre viața și activitatea mitropolitului, accentuându-se, bineînțeles, relațiile sale cu Moscova și Kievul. Nici în această ediție nu este dată denumirea completă a cărții. E.Levit pare că intenționează să reproducă foaia de titlu în întregime, dar prezintă doar o parte și scrie: „Cazania", al cărei titlu complet este „Carte **românească** de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești și la sfinți mari", oprindu-se aici. Restul titlului, cu „scandaloasa" denumire „limba romenească" este omis, iar pentru spinoasa denumire „carte **românească**" autorul dă o notă de subsol cu o explicație pe cât de surprinzătoare, pe atât de neverosimilă. În legătură cu denumirea „românească" se explică: „Aici în sens de limbă romanică, deosebită de cea slavonă" [6, p.114] – a fost și acesta un tertip, pentru a salva măcar o dată cuvântul „românesc" de tăvălugul cenzurii.

Trebuie spus că E.Levit face o descriere mai argumentată a limbii lui Varlaam, menționând caracterul ei popular, oralitatea, o serie de figuri, cum ar fi întrebările retorice, comparațiile, diverse aforisme și alte particularități de limbaj, aducând și câteva exemple concrete. Este unul dintre puținele cazuri când un autor basarabean vorbește despre virtuțile literare ale lucrării lui Varlaam. Citām: „Este cert că netăgăduitele calități literare ale „Cazaniei": stilul îngrujit și cursiv, fraza bine închegată, limba mlădioasă și expresivă, cu tot izul ei arhaic pronunțat – se datoresc harului său scriitoricesc. Spre deosebire de primii traducători ai cărților religioase din secolul XVI, care erau robi ai prototipurilor lor slavone, „Cazania" este liberă de tipare nefirești și calchieri stângace. Într-o limbă bătrânească, așezată, de o largă circulație epică, Varlaam pare a povesti niște lucruri văzute și trăite de el personal" [6, p.115]. Concluzia este că „Anume prin limba ei „Cazania" a binemeritat să fie socotită drept un monument de preț al literaturii moldovenești vechi" [6, p.117].

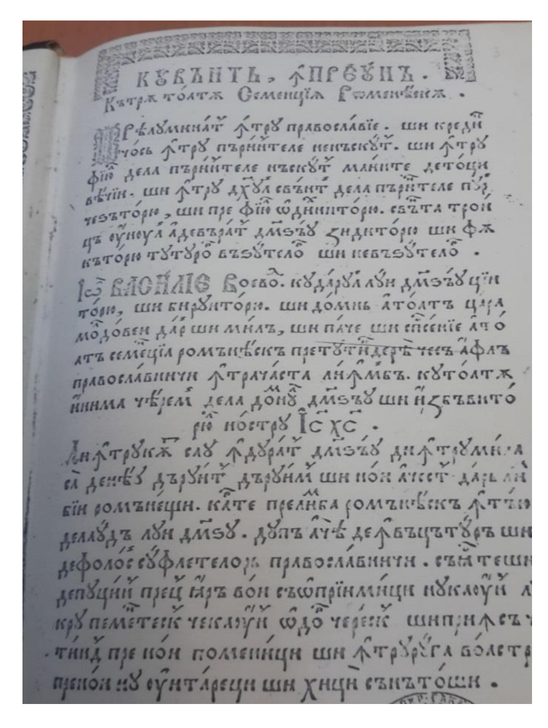
În Basarabia nu s-au făcut cercetări serioase/profunde în legătură cu textul „Cazaniei" – nici de către filologi, nici de către teologi sau istorici. Și aceasta din cauza dublei tabuizări din partea cenzurii: pe de o parte, pentru că în textul ei se afișa denumirea atât de „deranjantă" pentru regimul sovietic **română, românesc**, iar pe de altă parte – pentru că era vorba de un text religios, în care erau omniprezente teonimele Hristos, Dumnezeu și altele – un alt subiect interzis cu strășnicie de cenzura comunistă.

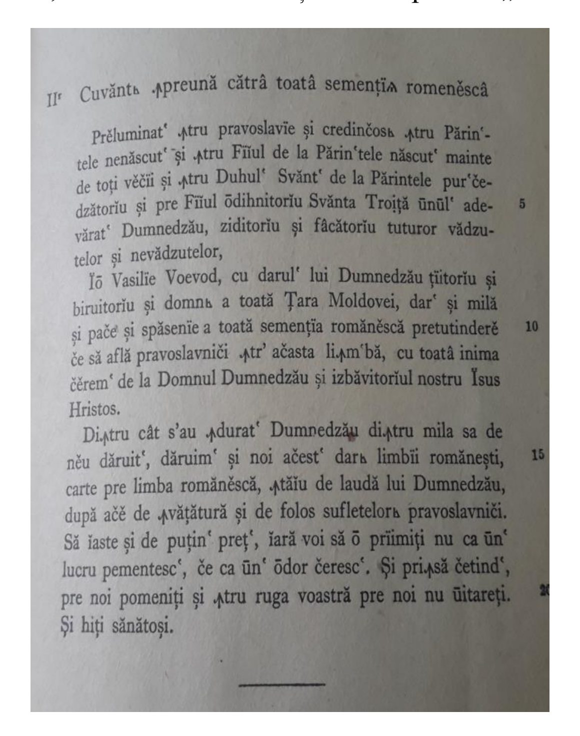
Ateismul agresiv din perioada sovietică, atunci când în spațiul basarabean s-au închis ori s-au distrus toate mănăstirile și majoritatea bisericilor, când cărțile de cult puteau fi arse, iar posesorii lor întemnițați, nu aveau nicio șansă să se dezvolte cercetările asupra unor astfel de opere cum este „Cazania" lui Varlaam.

II. Actualitatea studierii și editării operei mitropolitului Varlaam

Din cauza acestor condiții vitrege, câteva generații de vorbitori de română din Basarabia nu au avut acces la opera mitropolitului, dar nici la alte texte biblice/religioase. Golul acesta a fost cumva umplut doar cu referiri și aprecieri ajustate ideologic, iar accesul la sursă a fost totdeauna foarte limitat. În bibliotecile din Chișinău, în afară de singurul exemplar original (restaurat la Sankt Petersburg) aflat în Biblioteca Academiei de Științe, a mai fost semnalată ediția din 1946, îngrijită de J.Byck, pe a cărei foaie de titlu citim: VARLAAM MITROPOLITUL MOLDOVEI. C A Z A N I A 1643. FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ 1943. Exemplarul aflat la Biblioteca Universității de Stat din Moldova conține mențiunea: S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VIDALON, DOUĂZECI ȘI ȘASE DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERȚ, NUMEROTATE DE LA 1 LA 26 [11].

Textul „Cazaniei" publicat în 1946 a fost transcris cu alfabet latin, dar au fost folosite și o serie de slove din alfabetul chirilic, ca o „punte de legătură" cu originalul, ceea ce conferă ediției un surplus de „arhaicitate".

IIʳ Cuvântь ꙟpreună cătrâ toatâ semențiѧ romenĕscâ

Prĕluminat' ꙟtru pravoslavïe și credinčosь ꙟtru Părin'tele nenăscut' și ꙟtru Fiĭul de la Părin'tele născut' mainte de toți vĕčii și ꙟtru Duhul' Svănt' de la Părintele pur'čedzătorïu și pre Fiĭul ōdihnitorïu Svănta Troiță ūnūl' adevărat' Dumnedzău, ziditorïu și fâcătorïu tuturor vădzutelor și nevădzutelor,

Ĭō Vasilïe Voevod, cu darul' lui Dumnedzău țiĭtorïu și biruitorïu și domnь a toată Țara Moldovei, dar' și milă și pače și spăsenïe a toată semențïa română̆scă pretutinderĕ če să află pravoslavniči ꙟtr' ačasta liꙟm'bă, cu toatâ inima čĕrem' de la Domnul Dumnedzău și izbăvitorïul nostru Ĭsus Hristos.

Diꙟtru cât s'au ꙟdurat' Dumnedzău diꙟtru mila sa de nĕu dăruit', dăruim' și noi ačest' darь limbii românești, carte pre limba românĕscă, ꙟtăiu de laudă lui Dumnedzău, după ačĕ de ꙟvățătură și de folos sufletelorь pravoslavniči. Să ĭaste și de puțin' preț', ĭară voi să ō priĭmiți nu ca ūn' lucru pementesc', če ca ūn' ōdor čeresc'. Și priꙟsă četind', pre noi pomeniți și ꙟtru ruga voastră pre noi nu ūitareți. Și hiți sănătoși.

Ediția J.Byck a fost republicată în 1966, un exemplar al acesteia aflându-se în secția de Carte rară a Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova.

O altă variantă de transcriere se regăsește în ediția din 1991 de la Chișinău, în care se pot constata diferențe de interpretare față de ediția Byck (cuvintele date între paranteze):

CUVÎNT (CUVĂNT) ÎMPREUNĂ CĂTRĂ TOATĂ SEMENȚIIA ROMENEASCĂ (ROMENESCĂ)

Prealuminatul (preluminat) întru pravoslavie și credincios întru Părintele nenăscut și întru Fiiul de la Părintele născut mainte de toți veacii (vecii) și întru Duhul Svînt (svănt) de la Părintele purcedzătoriu și pre Fiiul odihnitoriu Svînta (svănta) Troiță unul adevărat Dumnedzău, ziditoriu și făcătoriu tuturor vădzutelor și nevădzutelor.

Io Vasilie Voievod – cu darul lui Dumnedzău (țiitoriu) și biruitoriu și domn a toată Țara Moldovei, dar și milă și pace și spăsenie a toată semenția românească (romănescă) pretutinderea (pretutindere) ce să află pravoslavnici într-această limbă, cu toată inima caerem de la Domnul Dumnedzău și izbăvitoriul nostru Isus Hristos.

Dintru cît (Diîntru cît) s-au îndurat Dumnedzău dintru (diîntru) mila sa de ne-au (neu) dăruit, dăruim și noi acest dar limbii românești (romănești) carte pre limba românească (romănească), întâiu de laudă lui Dumnedzău, după acea (ace) de învățătură și de folos sufletelor pravoslavnici. Să iaste și de puțin preț, iară voi să o priimiți nu ca un lucru pementesc, ce ca un odor ceresc. Și pri însă cetind, pre noi pomeniți și întru ruga voastră pre noi nu uitareți. Să (Și) hiți sănătoși.

Redescoperirea acestui tezaur care este „Cartea românească de învățătură", sau „Cazania" lui Varlaam, urmează abia să se întâmple în spațiul nostru. Un prim-pas în popularizarea operei lui Varlaam a fost făcut în 1991, când editura chișinăuiană „Hyperion" a publicat volumul intitulat *Varlaam. Opere. Alcătuire, transcriere a textelor și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu.* Acesta include două lucrări de anvergură ale mitropolitului – „Carte românească de învățătură" și „Cartea care să cheamă Răspunsul împotriva catihismului calvinesc". De asemenea, mai găsim aici un compartiment intitulat „Predoslovii, scrisori, mesaje, inscripții, acte ș.a." scrise de mitropolitul Varlaam în diferite perioade.

În „Notă asupra ediției" se face următoarea precizare, foarte importantă pentru lămurirea stării de lucruri de până la 1989: „Revenirea la titlul inițial – „Carte românească de învățătură..." e dictată, întâi de toate, de repunerea adevărului în drepturile lui firești. Tradiționalul generic „Cazanie" este: 1. un nume aplicat tipăriturii de la 1643 din considerente de economie verbală și spațială, posibil și din cele ale unei lenevii de zicere; 2. un paravan ce indică doar asupra aspectului conținutist religios-bisericesc. Or, „Cartea..." este și „de învățătură", adică are și caracter instructiv civic, întemeiat în exemple selectate din viața cotidiană, pământească a oamenilor (evident și a românilor); 3. într-un anume context istorico-politic conjunctural era o „găselniță" fericită de a ține sub lăcată glotonimul „român" [13, p.16]. Alcătuitorul volumului de la Chișinău mai menționează că acesta este destinat unui public larg și că editura nu și-a propus să realizeze o ediție academică, ci a avut drept scop popularizarea operei mitropolitului Varlaam în spațiul basarabean.

În acest sens este oportună precizarea cu privire la conținutul „Cazaniei": cartea mitropolitului Varlaam, în cele 502 file, aproape 1012 pagini, cuprinde 75 de texte cu caracter teologico-didactic, împărțite după cele trei mari perioade liturgice: 13 în perioada Triodului, 9 pentru Penticostar, 32 pentru Dumnicile Octoihului, la care s-au adăugat 21 de predici la marile sărbători creștine.

Dincolo de aceste aspecte tehnice, este interesant faptul că între aceste texte apare și unul închinat Sfintei Cuvioase Parascheva, ale cărei moaște abia fuseseră aduse la Iași, la 14 octombrie 1641, de către domnitorul Vasile Lupu.

„Cazania" mitropolitului Varlaam este cea mai importantă carte veche de învățătură duhovnicească, alături de *Biblia* lui Șerban, din anul 1688 [15].

Valoarea culturală a „Cazaniei" pentru întreg spațiul românesc a fost demonstrată și bine argumentată de numeroși exegeți [A se vedea: 5,7,8,9,12,14]. Or, textul original de la 1643 conține încă destule taine, iar pentru cercetători se conturează mai multe piste, legate, în primul rând, de transcrierea și de interpretarea textului în termenii actuali, de evaluarea formelor de exprimare, în lumina informațiilor acumulate de-a lungul timpului, ce țin de sursele folosite de Varlaam, de modul de interpretare a acestora, precum și de evoluția limbajului bisericesc pe parcursul secolelor ce au trecut de la publicarea acestei monumentale cărți de învățătură.

Referințe:

1. CANȚÎR, G. *Cărți jubiliare în sectorul Carte veche și rară a Bibliotecii Științifice Centrale „Andrei Lupan" a AȘM* (p.70-82) http://biblioscientia.asm.md/pdf/9/10.pdf - 2014, nr.11-12.
2. CHIRIAC, Vl. *Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIX* (Schițe după materialele depozitate în Uniunea RSS). Chișinău: Cartea Moldovenească, 1977.
3. CORLĂTEANU, N. ș.a. *Literatura veche moldovenească. Crestomație pentru clasa a VIII-a a școlii mijlocii* / Sub redacția lui I.D. Ciobanu. Chișinău: Școala sovietică, 1952.
4. DODIȚĂ, Gh., MARIN, V. *Istoria limbii și a literaturii vechi moldovenești. Crestomație pentru facultățile de filologie.* Chișinău: Lumina, 1966.
5. DUDAȘ, Fl. *Vechi cărți românești călătoare*. București: Sport-Turism, 1987.
6. *Istoria literaturii moldovenești*. Vol.I. Chișinău: Științа, 1986.
7. ISTRATI, G. Cazania lui Varlaam (prima încercare de unificare a limbii române). În: *Revista română,* 2008, nr.3 (53).
8. MUREȘANU, Fl. *Cazania lui Varlaam 1643-1943. Prezentare în imagini*. Cluj, 1944.
9. ONU, L. Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare. În: *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor.* București, 1958.
10. *Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova*. 1. Chișinău: Literatura Artistică, 1987.
11. Varlaam mitropolitul Moldovei. *Cazania.* Ediție îngrijită de J.Byck. București, 1946. 606 p.
12. Varlaam. *Opere. Răspunsul împotruva Catihismului calvinesc.* Ediţie critică. Studiu filologic şi Studiu lingvistic de Mirela Teodorescu. Bucureşti, 1984,131 p. + 32 facs.

13. Varlaam. *Opere.* Alcătuire, transcriere a textelor, note şi comentarii, glosar şi bibliografie de Manole Neagu. Chişinău: Hyperion, 1991. 622 p. (cuprinde *Cazinia* şi *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*)
14. ZAMFIRESCU, D. „Cartea românească de învățătură" a mitropolitului Varlaam al Moldovei. Izvoarele și originalitatea. http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A6960/pdf - 2013.
15. https://doxologia.ro/documentar/o-carte-de-capatai-neamului-romanesc-cazania-mitropolitului-varlaam

Date despre autor:
Iraida CONDREA, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: iraida.condrea@gmail.com

Prezentat la 18.07.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.10-16

CZU: 811.135.1'276.6:82-97:655:"19"

NORMA LITERARĂ ÎN TEXTELE RELIGIOASE EDITATE LA CHIȘINĂU LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Claudia CEMÂRTAN
Universitatea de Stat din Moldova

La sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, procesul de modernizare și de unificare a normelor literare ale limbii române se încheiase, doar limbajul religios mai păstra un caracter arhaic, cu multe reminiscențe – la nivel fonetic și gramatical – din limba română veche. Textele religioase tipărite la începutul secolului al XX-lea în Basarabia mai aveau de suportat, suplimentar, influența originalului slavon / rusesc, după care erau traduse. Cu toate acestea, limba română utilizată în câteva texte editate între anii 1907 și 1913 se caracterizează printr-o structură unitară, în cea mai mare parte conformă cu normele în vigoare, așa încât aproape nu diferă de limba textelor religioase analogice editate peste Prut.
Cuvinte-cheie: *normă literară, text religios, forme arhaice, norme ortografice, structură morfologică, influență slavonă.*

THE LITERARY NORM IN RELIGIOUS TEXTS EDITED IN CHISINAU AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY
At the end of the 19th century – the beginning of the 20th century, the process of modernizing and unifying the literary norms of the Romanian language ends, only the religious language retains an archaic character, with many reminiscences - at the phonetic and grammatical level – from the Old Romanian language. The religious textures printed at the beginning of the 19th century in Bessarabia also had to bear the influence of the original Slavonic / Russian, after which they were translated. However, the Romanian language used in several texts edited between 1907-1913 is characterized by a unitary structure, largely conforming to the norms in force so that it almost does not differ from the language of the analogical religious texts printed over the Prut.
Keywords: *literary norm, religious text, archaic forms, orthographic norms, morphological structure, Slavonic influence.*

Introducere

Este un postulat bine cunoscut că limba textelor religioase a fost, pe parcursul câtorva veacuri, identică, în trăsăturile ei generale, cu limba oficială din teritoriile românești, devenind, de fapt, un model pentru româna literară modernă. Fenomenul cultural general de separare progresivă a domeniului laic de cel religios a condus, începând cu secolul al XVIII-lea, spre o variantă a limbii literare, varianta bisericească, complementară celei laice [1, p.4], așa încât, după judicioasa opinie a lui Gh.Chivu, „cartea bisericească intră în secolul al XX-lea ca o componentă a scrisului literar ce ilustra pe deplin continuitatea structurilor specifice vechii noastre culturi, în plan lingvistic în ansamblu, dar în special în plan stilistic și retoric" [2, p.55].

Perspectiva diacronică de cercetare a textelor religioase din această epocă și compararea lor cu textele bisericești mai vechi pune în evidență continuitatea unor forme grafice, gramaticale sau lexicale, perpetuarea lor ca o garanție a purității mesajului de inspirație divină. După secolul al XIX-lea, cultura română devenind predominant laică, limba română literară modernă capătă un aspect ce o deosebește de limba scrierilor religioase, care, păstrându-și în fond caracteristicile definitorii arhaice / arhaizante, acceptă totuși un șir de inovații fonetice și gramaticale promovate de româna literară în plin proces de modernizare în această perioadă. În consecință, se conturează un „cod" specific de norme lingvistice, proprii limbajului religios, care îmbină – destul de armonios – trăsăturile arhaice cu inovațiile moderne. Cu alte cuvinte, în limbajul religios se remarcă două tendințe, manifestându-se în paralel: una – de conservare a unor fenomene lingvistice mai vechi, considerate arhaice sau populare în raport cu scrisul laic, alta – de actualizare a exprimării și chiar de modernizare lexico-semantică [1, p.11]. În acest sens, limba tipăriturilor religioase, realizate la Chișinău la începutul secolului al XX-lea, reflectă pregnant această stare a limbajului religios românesc, caracterizându-se, totodată, și prin unele particularități datorate influenței textelor originale – slavone sau rusești – după care s-a efectuat traducerea.

În cele ce urmează vom încerca să urmărim cum se prezintă norma literară a limbajului bisericesc de la începutul secolului al XX-lea în câteva texte religioase, publicate în tipografia eparhială din Chișinău: „Psaltirea" (1907), „Evanghelia după Matei (text bilingv rus-românesc)" (1910), „Slujba și Acatistul cuviosului Serafim din Sarov" (1910) și „Slujba și Acafistul Acoperemântului Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu" (1913).

Tipografia exarhicească din Chișinău, întemeiată în anul 1814 cu osteneala mitropolitului G.Bănulescu-Bodoni, a făcut față necesităților de carte religioasă ale Bisericii din Basarabia, recent trecute în subordinea Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse cu obligația de a se conforma regulilor acesteia. În 1883 însă, după circa 70 de ani de activitate rodnică, sub pretextul că „ea nu mai are niciun rost" [3, p.70], tipografia este închisă, la cererea lui Serghie (Lapidevski), arhiepiscopul de pe atunci al Chișinăului și Hotinului, care „era absolut străin de viața spirituală a românilor basarabeni, iar în momentul închiderii tipografiei din Chișinău acesta încă nici nu reușise să-și vadă eparhia unde fusese trimis de Sinodul din Petersburg" [4, p.87].

Politica de rusificare intensivă, promovată în Basarabia în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a creat situația că o mare a parte a preoților a trecut la ținerea slujbelor în limba slavonă bisericească și la folosirea limbii ruse ca limbă de bază în propovăduire și în activitatea misionară. Însă, autoritățile Eparhiei Chișinăului s-au ciocnit de câteva obstacole determinate de această politică: în locul așteptatei deschideri și însușiri a limbii și culturii ruse prin intermediul slujbelor și predicilor, s-a constatat o creștere a atitudinii formale, iar deseori chiar a indiferenței țăranilor moldoveni pentru biserica oficială și liturghie, înțelesul acestora devenind puțin accesibil majorității enoriașilor basarabeni.

Încercând să schimbe situația, episcopul Chișinăului, Iacov (Piatnițki), succesorul lui Sergie, s-a adresat Sinodului în două rânduri – în anul 1898 și în 1900 – cu rugămintea de a se permite folosirea limbii moldovenești în activitatea misionară. El scria că în multe zone ale Basarabiei populația creștină este constituită în mare parte din moldoveni, care nu înțeleg deloc slujba bisericească în limba veche slavonă, iar literatura religioasă rusă le este inaccesibilă. Episcopul Iacov arăta că peste hotare, în România, există tipărituri moldovenești, dar limba acestor ediții, într-o anumită măsură, se deosebea de cea vorbită de basarabenii moldoveni și, în afară de aceasta, cărțile românești se tipăreau cu litere latine, inaccesibile sau greu accesibile știutorilor de carte locali [5, p.184]. Răspunsul Sfântului Sinod Rus întârziind, clerul basarabean pune din nou problema deschiderii tipografiei eparhiale. Drept urmare, în anul 1905, reieșind din hotărârea Congresului Eparhial din Basarabia, arhiepiscopul de atunci al Basarabiei Vladimir (Sinkovski) intervine – din nou – la Sfântul Sinod cu rugămintea de a încuviința tipărirea cărților bisericești în limba moldovenească și obține ca, la 26 octombrie 1906, să fie deschisă, cu mare solemnitate, tipografia eparhială din Chișinău [3, p.71-72], de sub teascurile căreia în scurt timp au ieșit numeroase titluri de carte de cult. Printre acestea sunt și cele menționate *supra*. În baza acestor texte, ne propunem să identificăm particularitățile manifestate la nivel fonetic și gramatical, urmărind în ce măsură ele diferențiază limbajul religios de cel laic.

Norma literară a limbii române de la începutul secolului al XX-lea și reflectarea ei în textele religioase editate în Basarabia

În procesul de unificare a **normelor ortografice** ale limbii române de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, drept bază a limbii culte românești este acceptată varianta literară muntenească, al cărei prestigiu era susținut și de limba unitară a textelor bisericești tipărite la finele secolului al XVIII-lea, renunțându-se la fonetismele de tip nordic în favoarea celor de tip sudic. Unele manifestări ale acestui proces se regăsesc și în textele analizate de noi, printre care:

a) scrierea cu **j** în locul celei cu **ğ**, în cuvinte ca *judecată, ajunge, jurământ*, acceptată ca normă în limba română literară încă în secolul al XIX-lea, în urma unor lungi și controversate discuții filologice; de exemplu: *Dumnezeule,* ***judecata*** *ta dă-o împăratului, și dreptatea ta – fiiului împăratului* (Ps. 71:1); *Fiind noi cuprinși de viforul multelor nevoi, Tu ne* ***ajuți****, Stăpână...* (Acafistul Acoperemântului..., p.35); *Iară acest Ioann avea îmbrăcămintea ca de peri de cămilă și brâu de curea* ***împrejurul*** *mijlocului său...* (Mt., 3:4); *Solomon de demult te-au închipuit pre Tine pat și cămară al Împăratului ceresc,* ***încunjurat*** *de Serafimi* (Acafistul Acoperemântului..., p.22) ș.a.;

b) acceptarea formelor cu anticiparea elementului palatal **i** în: *câine, pâine, mâine, mâini*; de exemplu: *Veseli-se-va dreptul când va vedea izbândă:* ***mâinile*** *sale își va spăla în sângele păcătosului* (Ps., 57:10); *Întoarce-se-vor către seară și vor flămânzi ca un* ***câine****, și vor incunjura cetatea* (Ps., 58:7); *bucură-te, masă însuflețită, carea ai încăput* ***pâinea*** *vieții* (Acafistul Acoperemântului..., p.16); *Cum au întrat în casa lui*

Dumnezeu și au mâncat ***pâinele*** *punerii înainte, ...*(Mt., 12:4); *Pentru ce ucenicii Tăi calcă obiceiurile bătrânilor? Că nu-și spală* ***mâinile*** *sale când mănâncă* ***pâine*** (Mt., 15:2); *Nu vă grijiți de zioa cea de* ***mâine*** (Mt., 6:34). Formele vizate sunt recomandate de normele ortografice ale limbii române, discutate și aprobate de Academia Română la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, apoi prezentate și exemplificate în două îndreptare ortografice, publicate, respectiv, în anul 1899 [6] și în 1904 [7]. De remarcat că îndreptarul de la 1899 prescrie, fără echivoc, folosirea formelor *mâine, câine, pâine, mâini*, pe când cel de la 1904 este mai puțin restrictiv, admițând dublete ale acestora: *mâne – mâine, pâne – pâine, câne – câine*. În textele analizate în prezentul studiu se atestă doar variantele cu epenteza lui **i**: *mâine, câine, pâine*;

c) palatalizarea fricativelor **s, z**, a labialelor **b, p, m**, în cuvinte ca: *seară, merg, zile*; spre exemplu: *Că iuțime este întru mânia Lui și viață în voia Lui:* ***seara*** *se va sălășlui plângere și dimineața – bucurie* (Ps., 29:5); *Că spre Tine, Doamne, am nădăjduit: Tu vei* ***auzi****, Doamne* ***Dumnezeul*** *mieu* (Ps., 37:15); *Și văzind Iisus gloate multe împrejurul Său, au poruncit (ucenicilor) să* ***meargă*** *de ceea parte* (Mt., 8:18);

d) se atestă și fenomenul invers – cel al velarizării – prin spiranta **ș**, remarcat în cuvinte ca *înșălăciune, înșăla, șădea*, forme pe care, de altfel, specialiștii le interpretează ca fiind specifice ariei dialectale moldovenești [8, p.XI]. De exemplu: *Și au fost când* ***șădea*** *El în casă și iată mulți vameși și păcătoși venind* ***șădea*** *cu Iisus* (Mt., 9:10); *că dintru Tine fără sământă s-au născut Hristos și au sfărâmat toată* ***înșălăciunea*** *drăcească* (Acafistul Acoperemântului..., p.25);

e) fenomenul durificării lui **r** în cuvinte terminate în ***-ar, -er, -or*** sau în sufixele ***-ariu, -(ă)toriu, -(i)toriu*** se impune în norma limbii române literare în secolul al XIX-lea, însă în textele vizate aici predomină variantele arhaice cu ***-ariu, -eriu, -oriu***: *ceriu, boiariu, ajutoriu*; de exemplu: *Bucură-te, dimpreună* ***vorbitoriule*** *cu îngerii* (Acatistul cuviosului Serafim, p.15); *și fierbinte cătră Dumnezeu* ***rugătoriu*** *prea minunatul Serafim pentru noi se face* (Acatistul cuviosului Serafim, p.6); *Acestea grăind El lor, iată un* ***boiariu*** *venind să închine Lui* (Mt., 9:18); *Cel ce locuiește în* ***ceriuri*** *va râde de dânșii și Domnul va batjocori pre ei* (Ps., 2:4); *Paște-vei pre dânșii cu toiag de fier: ca vasele* ***olariului*** *vei zdrobi pre dânșii* (Ps., 2:9);

f) trecerea lui **î** etimologic la **u** în verbele *umplea, umfla, umbla* este considerată un fenomen specific, inițial, graiului muntenesc și acceptat, ulterior, drept normă literară [6, p.11; 7, p.14], așa încât în textele vizate aici sunt atestate doar asemenea forme literare, de exemplu: ***Umplea****-ne-vom de bunătățile casii tale* (Ps., 64:5); *Și să va* ***umplea*** *de mărirea lui tot pământul* (Ps., 71:22); *Israil de ar fi* ***umblat*** *în căile mele* (Ps., 80:12); *și s-a* ***umplut*** *casa nunții cu oaspeți* (Mt., 22:10).

În general însă, normele fonetice care, în această perioadă, constituiau încă subiectul unor discuții academice controversate au un caracter instabil și deseori unele cuvinte circulau cu forme duble sau chiar triple: *adică – adecă, asemenea – asemene, de asemenea – de asămenea, care – cari – carele, către – cătră, cea – cei, citi – ceti, cer – ceri, fel – feli, jertvă – jertfă, întuneric – întunerec, lacrimi – lăcrămi, lăcuitor – locuitor, preasfânt – presfânt, ridicat – rădicat, risipit – râsipit, sălbatic – sălbatec, se – să, singur – sângur, străin – strein, sub – subt – supt, veac – vec, veșnic – vecinic, veșnicie – vecinicie* ș.a. Situația existentă este reflectată și în *Regulele...* de la 1904 [7], unde sunt acceptate spre utilizare dublete ca: *adecă – adică, cătră – către, jeratec – jeratic, lacrămă – lacrimă, năsip – nisip, piedecă – piedică, prietin – prieten, sălbatec – sălbatic, strein – străin* ș.a. În textele pe care le urmărim se înregistrează o preferință pentru utilizarea formelor mai vechi, cele noi atestându-se doar sporadic. De exemplu: *Și mâncarea lui era vlăstări și miare* ***sălbatecă*** (Mt., 3:4); *dacă lumea carea era întru tine este* ***întunerec****, dar* ***întunerecul*** *cât va fi?* (Mt., 6:23); *Toate le-ai supus* ***subt*** *picioarele lui* (Ps., 8:6); *O au stricat pre ea vierul din pădure și porcul* ***sălbatec*** *o au păscut pre ea* (Ps., 79:14).

O caracteristică „arhaizantă" a stilului religios este și utilizarea destul de frecventă a așa-ziselor „forme etimologice" ale unor cuvinte, în situația în care, în limba literară laică, circulau cele modificate fonetic, având aspectul variantelor contemporane. De exemplu: ***să rădica*** < lat. **eradicare* (Mt., 3:9); ***diregându****-și* < lat. *dirigere* (Mt., 4:21); *să vă* ***rumpă*** < lat. *rumpere* (Mt., 7:6); *două* ***pasări*** < lat. *passer* (Mt., 10:29); *și au* ***împlut*** *tot pământul* < lat. *implere* (Acafistul Acoperemântului..., p.25); ***priiaten*** *vameșilor* < sl. *приятель* (Mt., 11:19); ***propoveduind*** *Evanghelia* < sl. *проповедовати* (Mt., 4:23); *au zidit casa sa pre* ***năsip*** < sl. *насыпь* (Mt., 7:26) ș.a.

Aceste și alte trăsături fonetice, identice cu cele ale publicațiilor de peste Prut, pot fi explicate și prin eforturile traducătorilor și editorilor acestor texte – din *Frăția Nașterii lui Hristos* din Chișinău, ai cărei membri aveau reputația de filoromâni [5, p.187] – de a apropia limba vorbită în Basarabia de cea română oficială. În

afară de aceasta, uneori, ca, spre exemplu, în cazul *Acafistului Acoperemântului*..., exista posibilitatea „consultării" unor traduceri în limba română deja realizate, după cum menționează însuși diortositorul acestui text, Iustin Ignatovici, care precizează în „preambulul" traducerii sale că a „dres" acest text și „după cărticica moldovenească a Episcopului Romanului Melhisedec, dela anul 1887, traduse de El din slavenească".

Structura gramaticală a limbii române a suferit și ea un șir de schimbări datorate procesului de unificare a normelor literare, conturându-și, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, configurația actuală. Cât privește limbajul religios, acesta continuă să-și păstreze unele forme gramaticale, specifice epocilor anterioare, prezentând un mozaic de forme oscilante – consecință firească a contopirii vechilor variante literare și a noilor tendințe de evoluție a scrisului laic.

Astfel, în clasa ***substantivului*** se remarcă, în textele vizate în această analiză, unele forme vechi de plural: *casă – căsi, colibă – colibi, rană – rane*; pluralul substantivelor neutre fluctuează între forme terminate în **-ure/-uri** și cele în **-e**: *sânge – sângiuri*, dar *arc – arce*, iar *câmp* are, la plural, forma *câmpi*, ca și în limba veche. Spre exemplu: *și de bărbații **sângiurilor** mă mântuiește* (Ps., 58:2); *Și toată gloata sta pre **țermure*** (Mt., 13:2); *Îmbrăcatu-s-au **câmpii** cu turme de oi* (Ps., 64:14); *Fiii lui Efrem încordând și săgetând cu **arcele*** (Ps., 77:12); *loviri și **rane** de la oamenii cei răi ai luat* (Acatistul cuviosului Serafim, p.8); *și ce auziți la ureche, propoveduiți prin **căsi*** (Mt., 10:27); *Doamne, bine este nouă a fi aici: de vrei, să facem aici trei **colibi**: una Ție, și lui Moisi una, și una lui Ilie* (Mt., 17:4).

În sfera ***pronumelui***, menționăm păstrarea formelor diferențiate de gen și număr ale pronumelui relativ – *carea, carele, carii,* alături de cea unică, folosită pe larg – *care*, spre exemplu: ***Carii** ș-au ascuțit ca o sabie limbile lor* (Ps., 63:3); *Fericit este pre **carele** l-ai ales și l-ai priimit, locui-va în curțile Tale* (Ps., 64:4); *întărește, Dumnezeule, aceasta **care** o ai făcut întru noi* (Ps., 67:30); *din toate nevoile ne slobozește pre noi **carii** strigăm: Bucură-te, cuvioase Serafime, făcătoriule de minuni din Sarov* (Acatistul cuviosului Serafim, p.37); *și Crucea de bună voie pentru noi luând, prin **carea** înviind pre cel întâi zidit, au mântuit din moarte sufletele noastre* (Acatistul cuviosului Serafim, p.18).

Pronumele posesiv masculin de persoana I se ortografiază cu labiala palatalizată: *mieu, miei*, forme specifice limbii vechi, atestate și în textele religioase din epocile anterioare [8, p.XXXIV]. De exemplu: *Izbăvește de sabie sufletul **mieu*** (Ps., 21:22); *În mâinile Tale sorții **miei**; izbăvește-mă din mâna vrăjmașilor **miei** și de cei ce mă gonesc* (Ps., 30:15); *Doamne, lasă-mă mai înainte să mă duc și să îngrop pre tatăl **mieu*** (Mt., 8:21); *Că toate sînt Mie date dela Tatăl **Mieu*** (Mt., 11:27). Deși, în general, pronumele personal utilizat în textele religioase studiate se prezintă conform normelor în vigoare, unele forme reproduc variantele specifice limbii vechi, atașându-și particula de întărire **-și**: *luiși, loruși, eiși*, fenomen menționat și în alte studii [8, p.XXXIII]. De exemplu: *că Dumnezeu au ispitit pre dânșii și i-au aflat **luiși** vrednici* (Acatistul cuviosului Serafim, p.10); *și-și va pune **luiși** coif judecata cea nefățarnică* (Acatistul cuviosului Serafim, p.11); *că s-au sculat asupra mea mărturii nedrepte și au mințit strâmbătate **eiși*** (Ps., 26:18); *și cei ce ne ura pre noi ne-au jefuit **loruși*** (Ps., 43:12); *pre carele l-au ales spre moștenire **luiși*** (Ps., 32:12).

O topică fluctuantă are şi pronumele personal conjunct de persoana a III-a **o**, care apare ba plasat după verbul conjugat (*văzându-o, închizându-o, lovindu-o*), ca în limba actuală, ba, mai adesea, înaintea diferitor forme verbale (*o au tămăduit, o au înoit, o au însemnat, o au tăiat*), situaţie considerată o particularitate a limbii vechi [8, p.XXXI], atestându-se şi utilizări cu reluarea sa postpusă după o utilizare antepusă (*o au văzut-o, o au născut-o*). De exemplu: *Afundatu-s-au neamurile întru stricăciunea care **o au făcut**, în cursa aceasta care **o au ascuns** s-au prins piciorul lor* (Ps., 9:15); *Pofta săracilor **o ai auzit**, Doamne* (Ps., 9:38); *și pre Dânsa **o au dăruit** ajutătoare norodului Său* (Acafistul Acoperemântului..., p.10); *pre Carea și prealuminatul Andrei **o au văzut** în văzduh* (Acafistul Acoperemântului..., p.11); *și cari toată viața noastră întru păcate **o am petrecut*** (Acatistul cuviosului Serafim, p.56-57).

Remarcăm şi reluarea redundantă a altor pronume personale: *Auzi-**ne pre noi**, Dumnezeule, Mântuitoriul nostru* (Ps., 64:6); *Că **ne**-ai cercat **pre noi**, Dumnezeule, cu foc ne-ai lămurit **pre noi**, precum se lămurește argintul* (Ps., 65:9); *Cel ce **vă** priimește **pre voi**, **pre Mine Mă** priimește și cel ce **Mă** priimește **pre Mine**, priimește pre Cel ce **M**-au trimis **pre Mine*** (Mt., 10:40); *și de **te** smintește **pre tine** mâna ta cea dreaptă, tae-**o pre ea** și o leapădă de la tine* (Mt., 5:30); *și Tatăl vostru Cel ceresc **le** hrănește **pre ele*** (Mt., 6:26) ş.a.

Verbul prezintă un mozaic foarte variat de forme arhaice și noi. Printre cele arhaice semnalăm:

a) Utilizarea masivă a unor forme verbale etimologice, fără proteza ***în-/îm-***: *a plini, a se spăimânta, a cerca, a tinde, a să griji,* ca în exemplele: *și mă voiu **griji** pentru păcatul mieu* (Ps., 37:19); *Atuncea s-au **plinit** ce s-au zis prin Ieremia prorocul* (Mt., 2:17); *iată Muma Ta și frații Tăi stau afară, **cercând** să*

grăiască cu Tine (Mt.,12:47); *Și **tinzând** mâna Sa spre ucenicii Săi, au zis: Iată muma Mea și frații Miei* (Mt., 12:49); *îmi **spăimântezi** mintea mea și-mi minunezi gândul* (Acatistul cuviosului Serafim, p.19). Totodată, se remarcă și utilizarea – fie și sporadică – a formelor prefixate: *căci stai înaintea feței altariului Domnului, **întinzând** mâinele Tale și te rogi* (Acafistul Acoperemântului..., p.35); *cere, Maica Mea, că nu Mă voiu întoarce de către Tine, ci voiu **împlini** toate cererile Tale* (Acafistul Acoperemântului..., p.47).

b) Sufixul verbal **-ez** de la conjugarea I apare atașat la verbe care, astăzi, nu-l mai acceptă, de exemplu: ***Alinează** durerile sufletului mieu celui mult suspinătoriu* (Acatistul cuviosului Serafim, p.5); ***să îndreptezi** calea ta în pustia din Sarov* (Acatistul cuviosului Serafim, p.41); *bucură-te, Ceea ce cu atotputernica amenințare **alinezi** patimile noastre cele răle* (Acafistul Acoperemântului..., p.32); *Să se rușineze și **să se înfrunteze** cei ce caută sufletul mieu* (Ps., 34:4).

c) Trebuie menționată folosirea abundentă a formelor iotacizate ale verbelor cu tema în **d, t, n, r**, de tipul *a spune, a rămâne, a ține, a pune, a putea, a se supune, a părea, a veni,* la prezentul indicativ și conjunctiv, precum și la gerunziu, de rând cu cele literare. Asemenea forme erau prezente în toate scrierile românești din epoca veche. Inovația, adică apariția variantelor cu **d, t, n, r,** caracteristice pentru aria nordică și Banat, este semnalată în limba literară prin a doua jumătate a secolului al XIX-lea [9, p.282]. În textele la care ne referim aici, formele iotacizate apar de rând cu cele neiotacizate, semnalând o caracteristică arhaică specifică, de regulă, limbajului religios. Spre exemplu*: și le-au zis lor Iisus: credeți că **pociu** să fac Eu aceasta?* (Mt.,9:28); *Și eșind Petru din luntre, umbla pre apă, ca să **vie** la Iisus* (Mt., 14:29); *Atunci au poruncit ucenicilor Săi, ca nimărui să nu **spuie** cum că El este Iisus Hristos* (Mt., 16:20); *au voit să-ți **puie** ție împiedecare* (Acatistul cuviosului Serafim, p.73); *Înțelepții cei mult vorbitori nu pot să **spuie** puterea dragostei tale* (Acatistul cuviosului Serafim, p.59); *au vrut să te **piarză** pre tine* (Acatistul cuviosului Serafim, p.58); *poruncindu-i să **deschiză** ușa* (Acatistul cuviosului Serafim, p.58); *însăși Precurata Fecioară **viind*** (Acatistul cuviosului Serafim, p.47); *Să gonească adecă vrăjmașul sufletul mieu și să-l **prinză** și să calce în pământ viața mea* (Ps., 7:5); *nu sînt graiuri nici cuvinte, ale cărora să nu să **auză** graiurile lor* (Ps., 18:3); *și nu este cine să se **ascunză** de căldura lui* (Ps., 18:7); ***Trimiță** ție ajutoriu dintre cel sfânt* (Ps., 19:2); *nici să-și **râză** de mine vrăjmașii miei* (Ps., 24:2).

d) Se atestă forme hipercorecte de gerunziu, formate cu sufixul **-ind**, în poziția lui **-ând**, în special după dentala **z** și africata **ț**: *văzind, răspunzind, trimițind, tinzind,* de rând cu *trimițând, văzând, șăzând* ș.a. De exemplu: *Și îndată **tinzind** Iisus mâna, l-au apucat pre el și i-au zis: puțin credinciosule, pentru ce te-ai îndoit?* (Mt., 14:31); *Atunci Irod, **văzind** că l-au batjocurit maghii, s-u mâniiat foarte și **trimițind**, au ucis pre toți pruncii carii era în Vifleem* (Mt., 2:16)*; Și **răspunzind** sutașul, i-au zis Lui* (Mt., 8:8); *Se bucură împreună cu noi toate începătoriile cetelor celor înțelegătoare, [...], **văzind** pre Împărăteasa și Stăpâna tuturor [...] că în văzduh **întinzind** cu rugăciune preacinstitele Sale mâini* (Acafistul Acoperemântului..., p.8).

e) Un fenomen la fel specific limbii române vechi și cu o reprezentare foarte largă în textele religioase, inclusiv în cele analizate aici, este utilizarea cu regularitate a formei de persoana a III-a a imperfectului pentru cea de persoana a VI-a (forma de singular pentru cea de plural), fapt ce demonstrează că inovația bănățeană a formelor de imperfect cu ***-u*** analogic, folosit în scris încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea [10, p.170], nu circula încă în spațiul geografic moldovenesc. De exemplu: *Și cei ce **căuta** cele răle mie, **grăia** deșărtăciuni și vicleșuguri toată zioa **cugeta*** (Ps., 37:13); *Și au fost decă au sfârșit Iisus cuvintele acestea, **să mira** noroadele de învățătura Lui* (Mt., 8:29); *Și ei **râdea** de Dânsul* (Mt., 9:24); *Pentru toți cei ce **venia** către tine ai fost învățătoriu adevărat* (Acatistul cuviosului Serafim, p.29); *și așa te **slăvea** pre tine fiii tăi cei duhovnicești* (Acatistul cuviosului Serafim, p.54). Luată de la bănățeni, din limba scrisă sau din graiul viu, de I.Heliade Rădulescu, noua formă, considerată mai corectă, a fost recomandată de acesta pentru a fi acceptată de limba literară a tuturor românilor [11, p.94]. Vechile forme, fără desinența **-u,** încep să fie tot mai puțin folosite, procesul accentuându-se după 1860, așa încât *Regulele*... din 1899 recomandau deja scrierea cu **-u** „la pers.III plurală de la imperfect" [6, p.14].

La perfectul compus, dimpotrivă, este folosită curent forma de persoana a III-a plural pentru cea de singular. De exemplu: *Pentru ce **au mâniiat** necredinciosul pre Dumnezeu, că **au zis** întru inima sa: nu va întreba* (Ps., 9:34); *Săracul acesta **au strigat** și Domnul l-**au auzit** pre dânsul și din toate necazurile lui l-**au mântuit*** (Ps., 33:6); *Și el sculându-se, **au luat** pruncul și pre Muma Lui și **au venit** în pământul lui Israil* (Mt., 2:21); *au n-ați cetit ce **au făcut** David când **au flămânzit** însuși și cei ce era cu dânsul?* (Mt., 12:3). Folosirea auxiliarului **au** pentru persoana a III-a singular este un fenomen comun pentru limba română veche. În opinia

unor cercetători, forma **a** își are originea în graiurile muntenești, unde apare sporadic încă în secolul al XVI-lea. Pornită din Muntenia, inovația a cunoscut o difuzare din ce în ce mai largă în secolele următoare, depășind granițele Țării Românești, pentru a atinge, treptat, limitele de astăzi. Recomandată și aceasta de I.Heliade Rădulescu, pentru a fi primită drept normă unică a limbii literare a tuturor românilor, forma **a** s-a impus curând în limba de cultură [12, p.429].

Așadar, inovațiile propuse de I.Heliade Rădulescu privind diferențierea celor două forme de persoana a III-a – singular și plural ale imperfectului și perfectului compus – au fost acceptate în norma literară, fiind considerate binevenite, căci în acest fel se înlătura omonimia dintre cele două persoane, moștenită din limba veche. Însă, așa cum ne-o probează corpusul nostru de material de studiu, limba scrierilor religioase mai rămâne tributară normelor vechi, fenomenul fiind înregistrat masiv în toate textele analizate.

f) Forme reflexive cu valoare de pasiv se atestă regulat în textele religioase, în general considerându-se că „multe din ele reproduc modelul grecesc, în care apare aoristul pasiv" [8, p.XXXIX]. Comparând traducerile pe care le avem în vedere aici, am putea presupune – cu suficient temei – că respectivele forme redau fidel structurile reflexive sau pe cele nedefinit-personale din originalul rusesc. De exemplu: *roagă-L, Maică nenuntită, **să se miluiască** sufletele noastre* (Acatistul cuviosului Serafim, p.10) [Cf.: моли, Мати безневестная, ***помиловатися*** душам нашим]; *și de la toți **te slăvești** cu cântări de laude* (Acatistul cuviosului Serafim, p.54) [Cf.: и от всехъ песньми похвальными ***славишися***]; *Și **să boteza** în Iordan de la dânsul* (Mt., 3:6) [Cf.: и ***крестились*** отъ него въ Іорданѣ]; *Tot pomul, carele nu face roadă bună, **să taie** și în foc **să aruncă*** (Mt., 7:19) [Cf.: Всякое дерево, не приносящее плода добраго, ***срубаютъ*** и ***бросаютъ*** въ огонь]; *Deci cum **să strâng** neghinile și **să ard** cu foc, așa va fi la sfârșitul veacului* (Mt., 13:40) [Cf.: какъ ***собираютъ*** плевелы и огнемъ ***сжигаютъ***].

Uneori însă remarcăm chiar un „exces de zel", când prin forme reflexive sunt traduse fie forme pasive din textul rusesc: *Nu judecați, ca **să nu vă judecați*** (Mt., 7:1) [Cf.: Не судите, да ***не судимы будете***]; *Fericiți cei ce **să gonesc** pentru dreptate* (Mt., 5:10) [Cf.: Блаженны ***изгнанные*** за правду]; *Iară fiii împărăției **să vor arunca** întru întunerecul cel mai din afară* (Mt., 8:12) [Cf.: ***извержены будутъ***], fie chiar forme active: *precum cei fățarnici fac în adunări și în uliți, ca **să se mărească** dela oameni* (Mt., 6:2) [Cf.: какъ дѣлаютъ лицемѣры въ синагогахъ и на улицахъ, чтобы ***прославляли*** ихъ люди] sau substantive deverbale: *Atunci Iisus au fost dus în pustie de Duhul, ca **să se ispitească** de diavolul* (Mt., 4:1) [Cf.: Тогда Іисус возведенъ был Духом въ пустыню для ***искушенія*** от диавола].

g) Un fenomen specific textelor vizate este prezenţa aşa-numitelor *construcţii intensive*, bazate pe folosirea pleonastică a complementelor sau a altor părți de propoziție şi formate dintr-un verb şi dintr-un substantiv derivat din acelaşi radical. Originea acestor construcţii este considerată limba ebraică, înclinată spre redundanţă [8, p.XLIII]. De exemplu: ***Răsplătește**-le lor **răsplătirea** lor* (Ps., 27:6); ***Jertvește** lui Dumnezeu **jertvă** de laudă* (Ps., 49:15); *Și să se **zidească zidiurile** Ierusalimului* (Ps., 50:19); ***Locui**-voi întru **locașul** tău în veci, **acoperi**-mă-voiu întru **acoperemântul** aripilor tale* (Ps., 60:4); *Suitu-te-ai la înălțime, **robit**-ai **robime*** (Ps., 67:19); ***Cântați** lui **cântare** nouă* (Ps., 32:3); *nici cele ce **se numără cu numărul** anilor* (Acatistul cuviosului Serafim, p.12); *sau **înșălăciunea să înșale** sufletul lui* (Acatistul cuviosului Serafim, p.12); *Cu ce **cununi** de laudă **vom încununa** pre ostenitoriul cel mare?* (Acatistul cuviosului Serafim, p.13); ***învățând cu învățăturile** cele de Dumnezeu însuflate* (Acatistul cuviosului Serafim, p.13) ș.a.

Construcții intensive sunt prezente frecvent în cazul verbelor *dicendi*, dintre care unul este la gerunziu și celălalt – la perfectul compus: *și începând a să afunda, **au strigat zicând:*** (Mt., 14:30); *Iară El **răspunzând au zis** lor*: (Mt., 15:3); *Că Dumnezeu **au poruncit zicând*** (Mt., 15:4.); *Și l-**au întrebat zicând**: „Cade-se, oare, a vindeca sâmbăta?"* (Mt., 12:10); *Dar El le-a **vorbit** îndată, **zicându**-le* (Mt., 14:27); *Iară Sfântul Andrei cu Epifanie cu smerenie către tine **se rugau zicând:*** (Acafistul Acoperemântului..., p.56). O frecvență sporită înregistrează acest fenomen în textul *Evangheliei după Matei*: doar structura ***răspunzând au zis*** se atestă aici de 43 de ori.

h) Sporadic, în textele analizate se remarcă și *forme perifrastice* alcătuite din verbul ***a fi*** și un *gerunziu*, construcții calchiate din grecește [8, p.XLI] și caracteristice limbii române literare vechi. De remarcat că, la început, aceste construcții au fost preluate din textele religioase slavonești, ai căror traducători le imitaseră după originalele grecești. De exemplu: *și păharul tău **este adăpându-mă** ca un puternic* (Ps., 22:7); ***este** dar Dumnezeu **judecându**-i pre dânșii pre pământ* (Ps., 57:11); *Și iată un om **era având** mână uscată* (Mt., 12:10).

Concluzii

Încheind succintele noastre observaţii, opinăm că foarte puţine norme pot fi identificate în stare pură în textele vizate aici; de obicei, ele se aplică în mod inconsecvent la toate nivelurile, aşa încât mai fiecare normă coexistă cu abaterea de la ea. Mai mult decât atât: alternanţa dintre normă şi abatere angajează de multe ori acelaşi cuvânt. Cu toate acestea, având în vedere că traducerea cărţilor religioase în Basarabia se făcea după ediţiile slave de la Kiev şi comparând aceste versiuni cu alte texte religioase, tipărite anterior, putem constata o variantă evident foarte apropiată de limba literară a acelei epoci, ceea ce dovedeşte o bună cunoaştere a limbii române de către traducătorii acestor texte, dar şi, cu siguranţă, a ediţiilor tipărite în tipografiile de peste Prut.

Referințe:

1. NECULAI, M.-C. *Caracteristici lingvistice ale scrierilor religioase românești de rit apusean* / Rezumatul tezei de doctorat. București, 2009. 17 p.
2. CHIVU, Gh. Scrisul religios, componentă definitorie a culturii vechi românești. În: *Dacoromania*, Cluj Napoca, serie nouă, XVII, 2012, nr.1, p.54-67. ISSN 1582-4438
3. CIOBANU, Șt. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău: Editura „Asociației Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău", 1923. 347 p.
4. DANILOV, M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia (1812-1918)*. Chișinău: Bons Offices, 2007. 264 p. ISBN 978-9975-80-073-0
5. GROM, O. Confesiune și etnicitate în Basarabia la începutul secolului al XX-lea. În: *Archiva Moldaviae*, 2013, vol.V, p.183-198. [Accesat: 05.05.2013] Disponibil: http://dacoromania.net/article/confesiune_si_etnicitate_in_basarabia_la_inceputul_secolului_al_xx-lea
6. Regulele ortografiei române, de econ. Șt.Calinescu. București: Tipografia Gutenberg, 1899. [Accesat: 11.06.2018]. Disponibil: https://dexonline.ro/articol/Ortografie_-_1899_Regulele_ortografiei_române
7. Regule ortografice. București: Instititutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1904. [Accesat: 11.06.2018]. Disponibil: https://dexonline.ro/articol/Ortografie_-_1904_Regule_ortografice
8. ARVINTE, V. *Normele limbii literare în **Biblia de la Bucureşti** (1688)*. Iaşi: Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 2004. 188 p.
9. IVĂNESCU, G. *Problemele capitale ale vechii române literare*. Ediția a II-a. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza", 2012. 440 p. ISBN 978-973-703-770-1
10. GHEȚIE, I. *Baza dialectală a românei literare*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975. 695 p.
11. GHEȚIE, I., TEODORESCU, M. În legătură cu desinența -**u** a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ. În: *Studii și cercetări lingvistice*, XVI, 1965, nr.1, p.87-101. ISSN 0039-405X
12. GHEȚIE, I. Originea auxiliarului **a** de la pers. 3 sg. a perfectului compus. În: *Studii și cercetări lingvistice,* XXIV, 1973, nr.4, p.421-429. ISSN 0039-405X

Date despre autor:
Claudia CEMÂRTAN, doctor în filologie, conferențiar universitar, Departamentul Lingvistică Română şi Știință Literară, Facultatea de Litere, USM.
E-mail: claudiacemartan@gmail.com

Prezentat la 27.06.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.17-19

CZU: 811.111'373.46:654

CLASIFICĂRI STRUCTURALE ALE TERMENILOR DIN DOMENIUL TELECOMUNICAȚIILOR

Svetlana CATERENCIUC

Universitatea Tehnică a Moldovei

În sistemul derivaţional afixal al termenilor tehnici din limba engleză au loc tendinţe evidente de renovare a inventarului afixal. Se conturează o transformare neologică vădită, îndeosebi în cadrul inventarului prefixal, ca rezultat al trecerii elementelor de compunere savantă cu etimologie elenă în categoria afixelor. Acest fenomen de transformare a elementelor de compunere în morfeme afixale este mai pronunţat în sistemul prefixal de derivare.

Cuvinte-cheie: *afixoid, prefix, prefixoid, sufix, unitate lexicală autonomă, element de compunere, terminologie tehnică.*

STRUCTURAL CLASSIFICATION OF TELECOMMUNICATIONS TERMS

In the derivational affixes system of English technical terms there are obvious trends of affixes inventory renovation. A prominent neological transformation is emerging, especially in the prefixal inventory, as a result of passing the elements of Greek and Latin etymology in affixes category. This phenomenon of transformation composition elements into morphemic affixes is more pronounced in the derivational system of prefixes.

Keywords: *affixoid, prefix, prefixoid, suffix, autonomous lexical units, composition element, technical terminology.*

Introducere

Întru conturarea unor tendinţe derivaționale ale terminologiei tehnice englezești, au fost aplicate unele metode lingvistice, precum: metoda distributivă, metoda analizei derivaţionale, metoda analizei componenţiale, metoda grafică, metoda statistică şi metoda de sinteză.

Mecanismele de creare a termenilor se înscriu în schemele lexicale general-valabile ale limbii comune: derivarea afixală, compunerea, abrevierea, conversiunea, terminologizarea.

Analiza structurală a termenilor tehnici simpli și a termenilor-sintagme din domeniul de telecomunicaţii

În rezultatul analizei termenilor simpli şi a termenilor-sintagme din limba engleză proprii domeniului de telecomunicaţii, vom prezenta în cele ce urmează unele particularităţi structurale ale terminologiei tehnice. Termenii tehnici pot fi clasificaţi şi în funcţie de modalitățile de formare:

1. *Termeni tehnici simpli* – formaţi dintr-o singură temă, fără afixe derivaţionale: *bus, address, bug, bridge, channel, circuit, programme, compute, load, phase, phone, radio, switch*;

2. *Termeni tehnici derivaţi* – formaţi dintr-o singură temă, cu afixe derivaţionale propriu-zise sau cu afixoide. În cadrul acestei categorii de termeni deosebim două subcategorii: *derivate prefixate* şi *derivate sufixate.*

a) derivate prefixate:

- *prefix + unitate lexicală autonomă*

În terminologia tehnică engleză au fost înregistraţi termeni prin derivare afixală cu ajutorul prefixelor: *ac-, anti-, co-, de-, dis-, extra-, inter-, mis-, non-, over-, re-, super-, un-, under-* etc.: *accumulator, aperiodic, antinoise, antiphase, deactivate, decoder, disconnect, discharge, display, extrapolation, extratelegram, interaction, intercommunicator, interline, misconnection, missend, misregistration, nonmonotonic, noncontact, noncomputerized, overtone, overmodulation, rebroadcast, reconnection, retransmit, supersound, superconductivity, superaudio, uncharged, unvoiced, underloaded, undermodulated* etc.;

- *prefixoid + unitate lexicală autonomă*

Pe lângă derivarea cu prefixe şi sufixe, terminologiei tehnice îi mai este caracteristică şi derivarea cu prefixoide, care a fost inclusă de noi în derivarea prefixală. În metalimbajul tehnic englez sunt destul de frecvente următoarele prefixoide: *auto-, bi-, crypto-, electro-, ferro-, macro-, micro-, mono-, multi-, photo-, radio-, tele-, thermo-* etc.: *autoload, autocode, autotransformer, bidirectional, bimetal, cryptocommunication,*

cryptochannel, cryptosystem, electroconductibility, electromagnet, ferromagnet, ferroresistant, macrocircuit, macroprogramming, macrocode, microcomputer, microcircuit, microcomponent, multiline, multiprocessor, multiaddress, multiuser, photoconductor, photoswitch, radioactivity, radiostation, radioresistance, telecommunication, telecast, teleman, teletraining, thermobattery, thermocurrent, thermogenerator, microcomputer, microcircuit, midfrequency, microprocessor, multiline, multiprocessing, radiosensitivity, radioteletypewriter, radiotransparent, radiocommunication, radio-frequency, radioresistance, teleconference, telecommunication, telecontrol, teleoperator, teleman, telemechanics, telestar etc.;

- *prefixoid* + *unitate lexicală autonomă în sincronie* (formate în baza elementelor de origine greacă şi latină):

biphone, cryptotelephone, electrophone, microphone, monophase, monophone, microtelephone, monotelephone, radiotelephone, radiophotography, radiotelegraphy, phototelephony, radiotechnology, radiotelegraph, radioteletypewriter, teleautograph, telephotography, telephone, thermophone, telegraph, telegram etc.;

b) derivate sufixate:

- *unitate lexicală autonomă+ sufix*

Sufixele caracteristice teminologiei tehnice sunt: *-ability, -age, -al, -ance, -tion, -ed, -er, -ic, -ing, -ity, -ive, -ize, -ment, -ness, -or* etc. (*resettability, modulability, blockage, linkage, technical, circuital, vibrational, antiresonance, reflectance, transmittance, amplification, antireaction, codification, connected, deleted, disconnected, logger, programmer, mailer, ionic, microphonic, systemic, conducting, chipping, circularity, polarity, transmissivity, emissive, conductive, radiative, standardize, digitalize, equipment, brightness, loudness, processor, reflector, rejector* etc.);

- *unitate lexicală autonomă în sincronie* (formată în baza elementelor de origine greacă şi latină) + *sufix*

(*microphonic, microphonism, monochromatic, telegraphic, telegraphist, telegrapher* etc.)

3. *Termeni tehnici compuşi:*

a) compuse savante propriu-zise:

- *combinările a două elemente de compunere (sau prezenţa unui radixoid*): *microphonic, ondoscope, radiostat, teleammeter, telephonic, telescopic, cryptography, radiophonic* etc.

În structura acestor termeni unele elemente finale au aspect de cuvânt şi pot fi interpretate ca elemente formative dezvoltate, cu structură analizabilă;

- *combinările a trei elemente greco-latine*:

thermogalvanometer, telestereograph, radiogoniometer, radiogonioscope, radiomicrometer etc.

Aceşti termeni compuşi au fost alcătuiţi din *elemente de compunere*. Asemenea abordare este una semantico-structurală. Într-adevăr, termenul tehnic ce caracterizează respectiva categorie se organizează în trepte, pe două niveluri: în exemplul *telestereograph* o primă delimitare este *tele-* + *stereograph*, cel din urmă constituent fiind, la rândul lui, termen care se analizează ca *stereo-* + *-graph*. Menţionăm că, indiferent de organizare, în structura acestuia se găsesc trei elemente formative (elemente de compunere).

b) compuse savante prefixate: *interferrometer, recordogram* etc.

În aceste compuse observăm prezenţa unui prefix care se ataşează la termenii compuşi:

(*inter-+ ferrometer, re- +cordogram*).

Aşadar, noi vom cataloga termenii tehnici alcătuiţi din baze derivative neautonome (în sincronie) drept compuse savante, iar termenii configuraţi după structura *prefixoid* + *bază derivativă autonomă* (în sincronie) vor fi raportaţi la categoria derivatelor prefixale. Altfel spus, în terminologia tehnică se poate observa că afixoidele sunt elemente de compunere livrescă susceptibile să intre în relaţii derivaţionale cu baze derivative libere în sincronie.

Noutatea structurală intervenită în ultima jumătate de secol constă în formarea unor compuse din trei sau patru teme greco-latine (în domeniul telecomunicaţiilor asistăm doar la termeni în componenţa cărora intra trei elemente formative). Afirmăm că organizarea internă a acestora e în trepte, mecanismul care le generează se aseamănă mai degrabă cu o încrucişare lexicală (*microtelephone<micro(phone)+tele-phone*). În supracompunere se pleacă de la structuri binare existente, cărora li se alătură noi elemente formative pentru a denumi noţiunile necesare unui câmp semantic. Ternari sunt termeni ca *microoscillograph, microtelephone, microphotometer* etc.

Analizând materialul faptic disponibil, putem remarca că unităţile terminologice tehnice pot fi constituite din elemente formative greco-latine care, ca rezultat al fenomenului de lexicalizare semantică, pot exista

independent (*phone, radio,audio, telly*). Având în vedere vecinătatea elementului formativ (posibilitatea combinatorie a acestuia), observăm că ele intră în combinaţie cu alte elemente greco-latine, cu afixe sau cu cuvinte autonome din limbă.

Aşadar, o clasificare structurală care are la bază numărul de elemente de compunere ar prezenta termenii pluriradiculari astfel:

a) termeni formaţi din două elemente de compunere: *otophone, micrograph* etc.;

b) termeni formaţi din trei elemente de compunere: *oscillosynchroscope, pantelephone, radiotechnology* etc.

Toate cuvintele din exemplele de mai sus sunt neologisme. Operând o grupare la nivelul neologismelor şi luând ca punct de referinţă limbajul standard, se pot diferenţia neologisme propriu-zise, cu răspândire în limba standard sau în limba comună, şi neologisme terminologice, înţelese ca neologisme folosite în terminologiile tehnico-ştiinţifice. Aceste neologisme sunt numite *neonime* sau *neotermeni*. Neonimele sunt, aşadar, termeni neologici folosiţi în diverse domenii ale ştiinţei şi tehnicii, deosebindu-se de neologismele propriu-zise prin caracteristicile specifice termenilor, enumerate anterior. Ca atare, dicţionarele de neologisme actuale, care nu fac deosebirea dintre aceste două clase de neologisme, le prezintă ca o grupare omogenă. Mai potrivită ar fi o diferenţiere între neologisme şi neonime şi în lucrările lexicografice, renunţându-se la neonimele ultraspecializate în dicţionarele generale.

Conform criteriului poziţional, vom clasifica afixoidele în:

a) afixoide aflate în poziţia iniţială a termenului: *macrocode, magnetoacoustic, radiobroadcast, radiolocation, telecommunication, thermoswitch* etc. – *prefixoid*;

b) afixoide aflate în poziţia finală a termenului: *subaudio, tasimeter* etc. – *sufixoid*;

c) afixoide aflate atât în poziţia iniţială a termenului, cât şi în cea finală, adică în ambele poziţii: *megaphone, phonograph, photocell, telephoto* etc. Lingvista Nina Cuciuc numeşte afixoidele ce pot să apară în ambele poziţii *amfixoide,* noi însă le vom numi afixoide bipoziţionale. Ea face diferenţiere între următoarele noţiuni: *prefixoid, sufixoid, amfixoid, radixoid* [1, p.33].

Florica Dimitrescu, facând referire la sufixoide, consideră că există: 1) sufixoide care pot funcţiona şi ca prefixoide, deci segmente formative bipoziţionale şi 2) sufixoide monopoziţionale, care apar în exclusivitate în partea finală a cuvântului [2, p.325-334]. Considerăm distincţia puţin contradictorie, deoarece sufixoidul prin statutul său este monopoziţional şi se impune a fi utilizat doar la sfârşitul cuvântului.

O problemă însă rămâne denumirea adecvată a afixoidelor plasate în interiorul termenului, în situaţia în care un cuvânt este format prin combinarea directă a mai multor elemente formative: *radioautograph, telecinematography* etc. În acest sens, propunem termenul *afixoid central.*

Concluzii

Vom afirma că o parte componentă a sistemului derivaţional afixal al termenilor tehnici sunt şi afixoidele (în special prefixoidele). În situaţia în care prefixoidul contractează raporturi derivaţionale cu baze autonome libere în sincronie, aceşti termeni tehnici derivaţi sunt raportaţi la sistemul derivaţional prefixal. Astfel, capacitatea unui prefixoid de a se combina cu baze autonome în sincronie duce la schimbări atât *calitative* ale statutului funcţional al acestuia, cât şi la modificări de ordin *cantitativ* ale inventarului prefixal.

Referințe:

1. CUCIUC, N. *Afixoidarea şi determinologizarea în limbajul medical francez*. Iaşi: Cugetarea, 2000. 301 p.
2. DIMITRESCU, F. Trăsăturile specifice ale compunerii în limba română actuală. În: *Studii şi cercetări de lingvistică,* anul XXI. Bucureşti: Editura Academiei Române,1970, vol.IV, p.325-334.

Date despre autor:
Svetlana CATERENCIUC, doctor în filologie, conferențiar universitar, șef al Departamentului *Limbi Străine,* Universitatea Tehnică a Moldovei.
E-mail: svetlana.caterenciuc@lm.utm.md

Prezentat la 11.07.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.20-22

CZU: 811.111'373.46:654

VALORI SEMANTICE ALE PREFIXOIDEOR ÎN TERMINOLOGIA TEHNICĂ

Svetlana CATERENCIUC

Universitatea Tehnică a Moldovei

Determinarea statutului funcţional al prefixoidelor are o importanţă principială atât pentru revelarea proceselor şi tendinţelor derivaţionale în metalimbajul tehnic englez din domeniul telecomunicaţiilor, cât şi pentru precizarea inventarului afixal al limbii engleze. Afixoidarea este inclusă în procedeul derivaţional afixal în cazul în care afixoidele, în special prefixoidele, se combină cu baze autonome ale unor unităţi lexicale conceptuale.
Cuvinte-cheie: *prefixoid, afixoid, etimologie, proces derivațional, diacronie, sincronie, morfem.*

SEMANTIC VALUES OF PREFIXOIDS IN TECHNICAL TERMINOLOGY
The determination of the functional status of the prefixoids is of fundamental importance both for the revealing the processes and the derivational tendencies in English technical metalanguage of the telecommunications field, as well as for the specification of the English language affixes inventory. Affixoidation is included in the affixal derivational process when the affixoids, especially prefixoids, combine with autonomous bases of conceptual lexical units.
Keywords: *prefixoid, affixoid, etymology, derivational process, diachrony, synchrony, morphem.*

Introducere

În metalimbajul tehnic englez identificăm nu doar afixarea prin prefixe și sufixe, ci și procedeul derivațional afixoidal prin prefixoide utilizate pe larg la formarea noilor termeni. Susținem că afixoidarea face parte din procedeul derivării în situații în care prefixoidele se combină cu bazele autonome ale unor cuvinte conceptuale. Afixoidul este un element de compunere cu etimologie greco-latină care în diacronie a avut un înţeles independent, iar în sincronie poate fi utilizat în calitate de morfem afixal în situaţia combinării acestuia cu lexemele autonome.

Clasificarea semantică a prefixoidelor identificate în termenii din domeniul telecomunicațiilor

Analiza termenilor tehnici din domeniul tehnicii de telecomunicații a permis clasificarea prefixoidelor identificate în structura acestora.

În acest studiu vom aborda:

- termenii tehnici derivaţi cu prefixoide având valoare semantică ce indică acţiuni, rezultate ale acţiunii;
- termenii tehnici derivaţi cu prefixoide care desemnează noţiuni de substanţe, particule.

Astfel, în cadrul categoriei de *prefixoide cu valoare semantică ce indică acţiuni, rezultate ale acţiunii* vom enumera următoarele elementele prefixoidale:

1. Prefixoidul *audio-* (din lat. *audire* – „a auzi, referitor la auz"). Este un prefixoid cu o productivitate derivaţională medie, fiind înregistraţi 14 termeni, se ataşează la baze derivaţionale substantivale şi adjectivale cu etimologie latină: *audiofidelity – audiofidelitate* (lat. *audire +fidelity* < lat. *fidelitas* „devotament" + -*ty*) „reproducere a sunetului pe întreaga gamă de frecvenţe sonore, cu distorsiuni foarte puţine din semnalul original"; *audiovisual – audiovizual* (lat. *audire* + *visual* < lat. *visualis* „imagine, privire") „mijloc de informare şi comunicare care se bazează pe perceperea auditivă şi vizuală"; *audiovideo – audiovideo* (lat. *audire* + *video* < lat. *videre* „a vedea") „referitor la radiodifuziune şi televiziune".

2. Prefixoidul *crypto-* (din gr. *kryptos* „ascuns, secret"), ca un constituent prepozitiv, redă semnificaţia secretizării, concretizată de unitatea lexicală a bazei de care este ataşat. Acestea pot fi baze derivative substantivale de provenienţă greacă şi mai puţin latină, prezintă o productivitate derivaţională medie, atestaţi fiind 21 de termeni: *cryptocommunication – criptocomunicație* (gr. *cryptos* + *communication* < lat. *communication* „schimb de opinii, informaţii prin vorbire, scris sau semne"); *cryptophone – criptotelefon* (gr. *cryptos* + *phone* < gr. *phone* „voce"); *cryptosystem – criptosistem* (gr. *kryptos* + *system* <gr. *systema* „un tot format din mai multe părţi componente") „sistem, metodă de codificate şi decodificare a mesajelor secrete"; *cryptographer – criptograf* (gr. *kryptos* + *graher* < gr. *graphos* „scris sau desenat" + -*er*) „persoană care codifică şi decodifică mesaje, coduri secrete"; *cryptoanalysis – criptanaliză* (gr. *kryptos* + *analysis* < gr. *analysis* „analiză") „proces, metodă etc. utilizate pentru a traduce şi a interpreta scrieri secrete, mesaje, coduri etc.".

3. Prefixoidul *radio-* (din lat. *radius* „radio”) formează substantive, verbe şi adjective, dispune de o productivitate derivaţională înaltă, fiind înregistraţi 83 de termeni tehnici în procesul desemnării noţiunilor din metalimbajul telecomunicaţiilor, ataşându-se la teme substantivale, verbale şi adjectivale derivaţionale de origine latină şi, mai rar, de americanisme: *radiocommunication – radiocomunicaţii* (lat. *radio* + *communication* < lat. *communication* „schimb de opinii, informaţii prin vorbire, scris sau semne”) „transmitere şi recepţie la distanţă a unor sunete, semnale şi imagini cu ajutorul undelor radio”; *radiofan – radioamator* (lat. *radio* + *fan* <americanism, prescurtare pentru *fanatic* „admirator, persoană devotată, plină de entuziasm”) „persoană care, ca amator, stabileşte legături între o staţie radio proprie şi o staţie de radio străină, cu scopul de a comunica în bune condiţii cu aceasta, de la o distanţă cât mai mare”; *radiodistribution – radiodistribuţie* (lat. *radio* + *distribution* < lat. *distribution* „distribuire”) „distribuţie publică a programelor de radiodifuziune prin linii de telecomunicaţii speciale de la o staţie centrală; radioficaţie”; *radioelectric – radioelectric* (lat. *radio* + *electric* < lat. *electrum* „electric“ + *-ic*) „care aparţine radioelectricităţii, privitor la radioelectricitate, studiat de radioelectricitate”.

4. Prefixoidul *stereo-* (din gr. *stereos* „dur, solid, puternic”). În urma investigaţiilor noastre au fost atestaţi 11 termeni derivaţi cu acest element consitutiv, de unde rezultă că este caracterizat de o productivitate medie. Este ataşat de teme substantivale şi adjectivale de provenienţă elenă: *stereophonic – stereofonic* (gr. *stereos* + *phonic* < gr. *phone* „voce” + *-ic*) „care aparţine stereofoniei, privitor la stereofonie, bazat pe stereofonie”; *stereotape – bandă stereo* (gr. *stereos* + *tape* < O.E. *taeppe* „dungă”) „bandă magnetică utilizată pentru înregistrarea şi reproducerea sunetului”.

5. Prefixoidul *thermo-* (din gr. *thermos* „căldură”), ca element formativ prepozitiv, este utilizat la formarea derivatelor şi compuselor tehnice, prezintă o productivitate derivaţională medie, fiind înregistraţi 23 de termeni în domeniul telecomunicaţiilor, în procesul derivaţional ataşându-se la teme substantivale, verbale şi adjectivale de origine latină, greacă, franceză: *thermobattery – termobaterie* (gr. *thermos* + *battery* < fr. *Batterie* „baterie”); *thermoresistant – termorezistent* (gr. *thermos* + *resistant* < lat. *resistere* „a se opune, a rezista + *-ant*) „(despre unele materiale utilizate în telecomunicaţii) rezistent la căldură”; *thermophone – termofon* (gr. *thermos* + *phone* < gr. *phone* „voce”) „traductor electroacustic care formează unde sonore pentru a calibra microfoane”.

6. Prefixoidul *magneto-* (din gr. *maghnítis* „forţă de atracţie”). Semnifică tot ceea ce se referă la magnet, câmp magnetic sau magnetism, se combină cu teme derivaţionale substantivale, adjectivale de origine latină şi greacă, se dovedeşte a fi un prefixoid cu o productivitate derivaţională medie, fiind atestate 21 de derivate, formează termeni tehnici incluşi în categoria gramaticală a substantivului, adjectivului: *magnetoresistance – magnetorezistenţă* (*magneto-* + *resistance* < lat. *resistere* „a se opune, a rezista” + *-ance*) „modificare a rezistenţei electrice a unui material la expunerea la un câmp magnetic”; *magnetoelectric – magnetoelectric* (*magneto-* + *electric* < lat. *electrum* „electric“ + *-ic*) „care se referă la forţele electrice şi magnetice”; *magnetophone – magnetofon* (*magneto-* + *phone* < gr. *phone* „voce, sunet”) „aparat care înregistrează şi reproduce sunetele cu ajutorul unor benzi speciale, acoperite cu o substanţă feromagnetică”.

7. Prefixoidul *strobo-* (din gr. *strobos* „a se învârti, a se suci“). Acest prefixoid nu este productiv, combinându-se cu morfemul de origine greacă *scope* formează doar derivatul *stroboscope – stroboscop* (gr. *strobos* + *scope* < gr. *scopion* „a se uita la“) „aparat optic cu ajutorul căruia se pot observa, înregistra sau măsura corpurile aflate în mişcare periodică”.

8. Prefixoidul *tribo-* (din gr. *tribein* „a freca”). Acest element prepozitiv de asemenea nu este productiv, înregistrându-se în domeniul telecomunicaţiilor numai 4 termeni, a căror semantică este influenţată de acest prefixoid, este ataşat la baze derivative substantivale şi adjectivale de origine latină, derivatele aparţin clasei morfologice a substantivului şi adjectivului: *triboelectricity – triboelectricitate* (gr. *tribein* + *electricity* < lat. *electrum* „electric” + *-ity*) „electricitate produsă prin frecarea a două corpuri, dintre care cel puţin unul este dielectric”; *triboelectric – triboelectric* (gr. *tribein* + *electric* < lat. *electrum* „electric”+ *-ic*) „referitor la triboelectricitate, care ţine de triboelectricitate”; *triboluminescence – triboluminescenţă* (gr. *tribein* + *luminescence* < lat. *lumen*/*lumin* „lumină” + *-escence*) „emisie slabă de lumină pe care o prezintă unele substanţe cristaline atunci când sunt sfărâmate sau sparte”.

În baza analizei după principiul onomasiologic, *prefixoidele care desemnează noţiuni de substanţe şi particule* sunt clasificate în trei subgrupe: 1) solide: *ferro-/ferri-*; 2) lichide: *hydro-*; 3) gazoase: *ozono-*. Pe lângă acestea mai sunt şi două prefixoide corelate cu denumiri de particule: *electro-*, *iono-*. Numărul acestor prefixoide nu este deloc impunător, fiecare subgrupă fiind reprezentată de câte un element formativ, de

asemenea şi numărul de termeni derivaţi de la fiecare prefixoid este foarte mic. Productivitatea respectivelor prefixoide este redusă, doar elementul prepozitiv *electro-* are un numar mai mare de derivate.

1. Prefixoidul *ferro-/ferri-* (din lat. *ferrum* „fier") semnifică tot ceea ce se referă la fier sau prezenţa fierului, se distinge printr-o productivitate derivaţională mică, formând doar 9 termeni în limba engleză caracteristici domeniului telecomunicaţiilor, se combină cu baze substantivale şi adjectivale de origine latină şi greacă: *ferromagnet − feromagnet* (lat. *ferrum +magnet* < gr. *magneta* „corp care atrage") „substanţă feromagnetică"; *ferroelectric − feroelectric* (< lat. *ferrum* + *electric* < lat. *electricus* „electric") „referitoare la o substanţă care dispune de polarizare spontană electrică, astfel încât polarizarea poate fi inversată de un câmp electric".

2. Prefixoidul *hydro-* (din gr. *hydor* „(care se referă la) apă"). Serveşte la formarea unor substantive şi adjective, acestea pot fi baze substantivale sau adjectivale de provenienţă elenă, productivitatea derivaţională a prefixoidului *hydro-* este redusă, fiind înregistraţi doar 4 termeni formaţi cu acest element prepozitiv: *hydrophone − hidrofon* (gr. *hydor* + *phone* < gr. *phone* „sunet, voce") „aparat utilizat pentru semnalizarea sub apă cu ajutorul sunetelor, format din microfoane acţionate electromagnetic"; *hydrostatic – hidrostatic* (gr. *hydor* + *static* < gr. *statikos* „stare") „care se referă la hidrostatică".

3. Prefixoidul *ozono-* (din gr. *ozein* „miros") a furnizat metalimbajului tehnic englez din domeniul telecomunicaţiilor un singur termen interdisciplinar – substantivul *ozonosphere –ozonosferă* (gr. *ozein* + *sphere* < gr. *spaira* „minge") „strat al atmosferei bogat în ozon, cuprins între 15 şi 40 km altitudine".

4. Prefixoidul *electro-* (din gr. *electron* „electric, bazat pe electricitate, electron"). Este utilizat pentru formarea substantivelor şi adjectivelor, se ataşează la teme derivaţionale substantivale şi adjectivale cu etimologie latină, precum şi elenă, posedă productivitate derivaţională medie, fiind înregistraţi 25 de termeni cu prefixoidul dat: *electrocommunication – electrocomunicaţie* (gr. *electron* + *communication* < lat. *communication* „procesul de a comunica") „procedeu de comunicare la distanţă prin mijloace electromagnetice"; *electroconductibility – conductibilitate electrică* (gr. *electron* + *conductibility* < lat. *conductus* „a conduce, a împreuna" + *-ibility*) „proprietate a unor corpuri de a putea fi străbătute de curent electric sub acţiunea unei diferenţe de potenţial"; *electrodynamic – electrodinamic* (gr. *electron* + *dynamic* < gr. *dynamikos* „forţă") „referitor la stările şi la fenomenele legate de prezenţa câmpului electromagnetic variabil în timp, referitor la acţiunile care se exercită între conductoarele parcurse de curenţii electrici; care aparţine acestor stări, fenomene şi acţiuni".

5. Prefixoidul *iono-/ion-* (varianta *iono-* este utilizată înainte de consoane) (din gr. *ion* „(particulă electrificată)". Productivitatea derivaţională a acestui prefixoid este foarte mică, atestate fiind doar 5 derivate. Este ataşat la teme substantivale de provenienţă greacă: *ionophone – ionofon* (gr. *iono* + *phone* < gr. *phone* „sunet, voce") „traductor electroacustic care transformă direct energia electrică în energie acustică"; *ionosphere – ionosferă* (gr. *ion* + *sphere* < gr. *spaira* „minge") „strat superior al atmosferei, cuprins aproximativ între 50 şi 500 km, în care gazele componente sunt rarefiate şi încărcate cu ioni, în această regiune atomii încărcaţi reflectă undele radio care fac posibilă comunicarea la distanţe mari la suprafaţa Pamântului".

Concluzii

Vom menționa că în terminologia tehnică din limba engleză sunt evidente tendinţele de renovare a sistemului afixal, în special a celui prefixal, ca urmare a trecerii elementelor de compunere culte de origine grecolatină în categoria morfemelor afixale. Astfel, procedeul derivațional afixal al termenilor tehnici capătă noi dimensiuni şi cu totul altă configurație în perimetrul morfologiei lexicale, care se evidenţiază prin extinderea hotarelor şi includerea prefixoidelor în categoria afixelor, iar termenii, în componenţa cărora se identifică prefixoidele în calitate de elemente inițiale în combinație cu lexeme autonome, vor fi considerați derivate prefixale.

Date despre autor:
Svetlana CATERENCIUC, doctor în filologie, conferențiar universitar, șef al Departamentului *Limbi Străine*, Universitatea Tehnică a Moldovei
E-mail: svetlana.caterenciuc@lm.utm.md

Prezentat la 11.07.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.23-26

CZU: 811.135.1'42

STABILIREA UNEI TIPOLOGII A DISCURSULUI

Lucia VESTE

Universitatea de Stat din Moldova

Unul dintre aspectele discursului cercetat de lingviști de-a lungul secolelor este tipologia acestuia, ca unitate lingvistică complexă și fundamentală. Începând cu retorica antică și până în prezent, au fost deosebite mai multe criterii de clasificare a discursului și diferite tipologii. La etapa actuală, se poate vorbi deja despre stabilirea unor tipologii ale tipologiilor, dată fiind diversitatea acestora.
Cuvinte-cheie: *taxonomie, gen discursiv, tip de discurs, prototip, tipologie, publicitate.*

THE ESTABLISHMENT OF THE DISCOURSE TYPOLOGY
One of the discourse aspects investigated by linguists over the centuries, is the discourse typology where the discourse is supposed to be a complex linguistic and fundamental unit. Starting with the ancient rhetoric and until now, there have been distinguished several criteria for the discourse classification and different typologies. At this stage, we could talk about the establishment of the typology of typology, and its diversity.
Keywords*: taxonomy, discourse type, speech type, prototype, typology, advertising.*

Introducere

Stabilirea unei tipologii este o sarcină fundamentală în cadrul analizei discursului. Necesitatea clasificării genurilor ține și de funcția regulatoare a enunțurilor în discurs și de cea a practicilor sociodiscursive. Noțiunea de tip ca principiu de clasificare este o necesitate metodologică pentru stabilirea regulilor discursive, a maximelor de conversație, a postulatelor, a condițiilor pentru realizarea actelor de vorbire etc. Delimitarea genurilor este indispensabilă atât pentru producere-scriere, cât și pentru recepționare, pentru a permite delimitarea structurii compoziționale a discursului analizat, sensibilizarea și ghidarea interlocutorului în procesul de analiză/interpretare, economisirea timpului în acest proces.

„Dacă genurile de discurs n-ar fi existat, comunicarea verbală ar fi fost aproape imposibilă" (M.Bakhtine 1984) [apud 1, p.16]. Totuși, stabilirea unei tipologii a discursului este pe cât de necesară, pe atât de dificilă. Decenii la rând, problematica unei tipologii textuale și discursive, precum și criteriile unei eventuale clasificări, a fost subiect de reflecție [2, p.214]. J.Sumpf [apud 3, p.9] susținea că o astfel de perspectivă este *futuristă*, iar categorizările relativ intuitive nu corespund decât unei faze *pre-taxonomice* care este o iluzie a taxonomiei. Alți lingviști [4, 5] s-au pronunțat și ei asupra „caracterului prematur al clasificării textelor". Aceste afirmații sunt motivate de condițiile care stau la baza unei astfel de tipologii. J.-M. Adam [6, p.81-100] delimitează câteva principii importante în întocmirea unei tipologii pe care le vom analiza în continuare:

a. Admiterea varietății extreme a genurilor

Tipurile de discurs nu pot exista în *formă pură*, or există un număr nelimitat de genuri [7, p.138]. Deseori există o combinare a mai multor tipuri creând un joc de *dominanță* [8, p.8] sau *reprezentativitate* între ele [2, p.243]. Încă J.-B. Crevier, în retorica antică, a recunoscut că diferite genuri pot conviețui într-un singur discurs [9, p.8]. Deci, textul actualizează un gen discursiv [10, p.113] și tipuri discursive unice sau omogene nu există [2, p.214]. Astfel, un text poate fi format din mai multe tipuri de discurs sau, altfel spus, un tip de text se poate realiza în diferite genuri. De exemplu, tipul argumentativ regrupează genuri precum editorialul sau discursul politic. Prin urmare, un tip de text este alcătuit din diferite tipuri de *secvențe* sau *micro-texte*, precum tipul argumentativ, tipul narativ, tipul descriptiv, tipul explicativ și dialogal [11]. Astfel, textul este o unitate eterogenă [2, p.214] și una dintre problemele cu care se confruntă lingviștii este confundarea clasificării textelor cu clasificarea discursurilor.

b. Admiterea caracterului vag și abstract al unor criterii de clasificare

Criteriile de clasificare (finalitate umană generală, obiectiv social specificat, conținut tematic, procese cognitive mobilizate, suport mediatic etc.) sunt eterogene, greu de delimitat și în interacțiune permanentă [2, p.218]. Iar o tipologie nu poate fi fondată pe un singur criteriu obiectiv (Bronckart, 1997) [apud 1, p.14]. Deci, întocmirea tipologiilor este adesea bazată pe criterii instabile care nu garantează că trăsătura respectivă

aparţine unui anumit tip de discurs [3, p.9]. Pe lângă caracterul instabil, criteriile ce pot sta la baza unei tipologii a discursului sunt foarte numeroase.

J.-M. Adam [1, p.15] propune pentru stabilirea unei tipologii a discursului o revenire la noţiunea de *prototip*, care permite aprecierea cu aproximaţie a caracteristicilor unui discurs ca *mai mult sau mai puţin* în loc de *totul sau nimic*. Astfel, un discurs poate fi considerat *mai mult sau mai puţin* tipic/atipic în dependenţă de cât de mult se apropie sau se distanţează de prototipul de referinţă al categoriei sau de genul discursiv analizat. Avem, deci, texte *mai mult sau mai puţin* narative, argumentative, explicative, descriptive sau dialogale, în dependenţă de secvenţele dominante şi, respectiv, prototip narativ, descriptiv etc. (J.-M. Adam, 1992) [apud 2, p.243].

c. Admiterea unei valori normative şi convenţionale a genurilor

În pofida impedimentelor menţionate mai sus, stabilirea unei tipologii a discursului necesită, totuşi, o convenţionalitate metodologică, cel puţin de metalimbaj. Cu toate acestea, există mai multe confuzii şi confundări terminologice. Chiar şi în retorica antică se ezita între termenii: tip, specie (J.-B. Crevier), specie literară (Ch.Batteux), formă (T.Ciceron) [9, p.8]. Astăzi se mai confundă *genul* şi *tipul* de *text* sau *discurs*. Activitatea de clasificare a genurilor discursive a fost contaminată de clasificarea tipurilor de discurs [10, p.112; 2, p.217]. J.-M. Adam apelează mai des la noţiunea de *gen de discurs*, în timp ce Bronckart optează pentru expresia *gen de text* [2, p.219]. Totuşi, în viziunea altor lingvişti (L.Filliettaz, A.Grobet [2, p.214]; Beacco [10, p.112]) separarea acestora este importantă. Astfel, *genul de discurs* denumeşte „activităţile de limbaj marcate socioistoric", din perspectiva în care textul este definit drept o realitate specifică (Roulet, 1995) [apud 2, p.219], pe când *tipul de discurs* se referă la „produsul semiotizat care descrie crearea lumilor discursive paralele" în contextul în care discursul se referă atât la entităţile empirice de limbaj, cât şi la sistemul de informaţii şi reguli (lingvistice, textuale sau situaţionale) [2, p.219-220].

Astfel, genurile discursive, deşi paralele cu tipurile de discurs, sunt mai abstracte [10, p.112] şi mai generice [2, p.217]. „Genul poate fi aplicat categoriilor precum: poemul, mitul, povestea, proverbul, ghicitoarea, blestemul, rugăciunea, discursul solemn, conferinţa, scrisoarea comercială, editorialul etc.". Analiza vorbirii în aceste acte este o analiză a diferitor genuri (D.Hymes, 1972) [apud 10, p.111]. Genul discursiv fiind eterogen este constituit din *tipuri de discurs* [10, p.114] sau *tipuri discursive* [2, p.217]. Altfel zis, genurile de discurs derivă din diferite tipuri de discurs: *tipul narativ, tipul descriptiv, tipul deliberativ* [2, p.220]. Aceste tipuri de discurs „formează configuraţii textuale foarte generale care sunt la baza tuturor reproducerilor de limbaj, fie ele orale sau scrise, literare sau non-literare" [2, p.224]. Spre deosebire de genurile de discurs (fabulă, roman, nuvelă etc.), tipurile discursive sunt limitate în număr [Ibidem].

Astfel, criteriile ce stau la baza tipologiei discursului sunt variate şi multiple, de la o şcoală lingvistică la alta şi la diferite etape în analiza discursului. Vom menţiona, în următoarele rânduri, câteva dintre tipologiile posibile în analiza discursului.

Una dintre primele tipologii poate fi găsită în lucrarea *De l'orateur*, în care Cicéron evocă *genurile şi speciile de discuţie*, diferenţiind *pledoaria* sau *marele discurs*, format din următoarele sub-categorii: *cohortationes, objurgationes, consolationes, miserationes* care sunt reluate de J.-B. Crevier (1967) şi reduse la patru termeni*: a îndemna, a relua, a cere, a consola*. O altă tipologie, actualizată şi în lucrări mai recente (E.Coşeriu, 2011), este propusă de J.Vossius (1660), care vorbeşte despre *logos, pathos* şi *ethos* şi propune o listă a tipurilor de discurs, douăzeci şi cinci la număr, cele mai cunoscute fiind: genul *epidictic*, genul *deliberativ*, genul *judiciar*, fiecare format din mai multe sub-tipuri, unele avându-şi originile în sec. XVI – XVIII [apud 9, p.5-6]. E.Coşeriu [apud 12, p.129-137], vorbind despre funcţia limbajului (sau *logos semantikos* în termeni aristotelici) şi modurile sale de realizare, deosebeşte următoarele finalităţi discursive: *finalitatea ştiinţifică (logos apophantikos), finalitatea pragmatică (logos pragmatikos) şi finalitatea poetică (logos poietikos).*

Mai târziu, în 1747, Ch.Batteux introduce în *Cour de belles-lettres stilul* epistolar [apud 9, p.5-6].

E.Puccinelli-Orlandi [8, p.5] menţionează criteriul *instituţional* care permite delimitarea *discursului religios, a discursului juridic* etc. şi criteriul *domeniului de cunoştinţe* care diferenţiază *discursul ştiinţific, discursul poetic, discursul teoretic* etc. Alt criteriu propus de E.Puccinelli-Orlandi în articolul său (1984) ţine de *gradul de interacţiune (reversibilitate).* Astfel, lingvistul distinge: *discursul ludic, discursul polemic, discursul autoritar*. *Discursul ludic* presupune o interacţiune absolută între locutor şi interlocutor. Gradul de interacţiune al *discursului polemic* este supus anumitor condiţii, în timp ce în *discursul autoritar* interacţiunea este nulă. Astfel, putem afirma că discursul polemic tinde spre atingerea unei simetrii între interactanţi, discursul autoritar este bazat pe o asimetrie de sus în jos, pe când discursul ludic nu este vizat de această problemă. Discursul ludic se află, deci, la intersecţia celorlalte două tipuri de discurs [8, p.7].

Astăzi, tipologiile discursului/textului sunt atât de numeroase, încât unii lingviști [13] vorbesc despre tipologii ale tipologiilor. Deosebim, astfel, *tipologii enunțiative, comunicaționale, situaționale, procedurale* și *discursive*.

Tipologiile enunțiative, al căror reprezentat de bază este Benveniste, deosebesc discursul de narațiune (*discours/récit*).

Tipologiile comunicaționale, numite și *funcționale*, își au originea în lucrările lui R.Jakobson care distinge cinci funcții ale discursului: *referențială, emotivă, conativă, fatică, metalingvistică, poetică.*

Tipologiile situaționale sunt fondate pe analiza situațiilor de comunicare. D.Maingueneau distinge criterii de clasificare, precum: *statutul interactanților* (discursul adulților, al copiilor, al femeilor, al superiorilor, al supușilor etc.), *natura ideologică a discursului* (discurs socialist, discurs catolic etc.), *sectorul de activitate* (învățământ, administrație, sănătate etc.), *locul de activitate* (spital, școală, întreprindere etc.).

Am putea include în această tipologie și clasificările discursurilor din perspectivă *cronologică*, deosebind discursul *inițial, discursul fondator*, *discursul prim* și *discursul raportat*. *Discursul prim* reprezintă sursa pentru alte discursuri. Despre *discurs inițial* se vorbește în contextul unui decalaj cronologic și/sau calitativ între două discursuri (între o carte și recenzia ei, între Biblie și lucrări de interpretare a acesteia etc.). *Discursul fondator (constitutiv)* are un rol fondator în raport cu altele prin tematizarea propriei constituiri (discursul creştin). *Discursul raportat* este marcat prin ghilimele, italice, modalizare prin trimitere la alt discurs (după spusele lui *x*), forme de aluzie la discursuri anterioare.

Tipologiile procedurale sau cognitive, în funcție de organizarea cognitivă a conținuturilor sunt propuse de J.-M. Adam (1987) care, apelând la retorica antică, deosebește *secvențe textuale* sau, în termenii lui L.Filliettaz și A.Grobet [2, p.217], *segmente textuale*: *descriptive, narative, explicative, argumentative, instructive*, pe care ulterior le reduce la trei cele mai semnificative: *discurs narativ, discurs descriptiv* și *discurs argumentativ*.

O informație cognitivă este transmisă și de discursul *static (monologul)* ce se opune discursului *dinamic (dialogul)* care are o funcție *comunicativă* sau *generativă*, deci transmite o informație suplimentară (J.-M. Adam) [apud Coșciug, 2006, p.20]. Discursul *static* este „vorbirea adresată sieși ce nu presupune o reacție verbală". Pe când discursul *dinamic* se deosebește printr-o *coeziune dialogală,* subiectul/subiectele interacțiunii fiind introduse și abordate de ambii participanți; aparent incoerent prin trecerea de la un subiect la altul; respectând concordanța temporală, progresia tematică prin utilizarea pronumelor personale, respectarea ordinii cuvintelor, respectarea secvențelor întrebare-răspuns (A.Ahmanova, 1966) [apud 14, p.20]. Luând în considerare obiectul analizei, J.-M. Adam [apud 14, p.20] opune monologul, ca *rezultat* al activității de comunicare, dialogului caracterizat ca *proces*.

În sfârșit, ***tipologiile discursive,*** despre care vorbește D.Maingueneau [15, p.46-49], implică clasificări în funcție de *domeniu* (discurs economic, medicinal, filosofic, turistic etc.), *finalitate* (discurs didactic), *gen* (discurs literar, publicitar, științific, mediatic).

În dependență de *domeniile* în care sunt folosite, distingem discursuri *nespecializate* bazate pe criterii *externe*, adică socioculturale sau *extralingvistice* (în termenii lui A.-M. Robu [12, p.129-137]) și discursuri *specializate*, având la bază criterii *lingvistice* sau *interne,* precum discursurile specializate științifice (matematică, sociologie etc.), tehnice (telecomunicații, petrochimia etc.), profesionale (turism, ceasornicărie, jurnalistică etc.) [16, 17]. Întrucât genul este utilizat ca o specificare a uzului social al vorbirii, acesta devine un concept eligibil pentru lingvistică: „genurile caracterizează nu doar textele numite literare, ci constituie o categorie de analiză a comunicării sociale (ordinară, profesională...)" [10, p.110].

Alte categorii între care se oscilează astăzi sunt discursurile *abstracte* (discurs informativ, polemic, prescriptiv etc.) și discursurile *concrete* aparținând diferitor sectoare de activitate (discurs politic, etic, estetic etc.).

Din perspectiva *relațiilor în* și *între* discursuri, putem deosebi: *metadiscursul, intradiscursul și interdiscursul*. *Metadiscurs* este intervenția locutorului în cadrul enunțării pentru (auto)corectare, comentare, confirmare, reformulare. *Interdiscurs* se numesc relațiile discursului cu ansamblul unităților discursive: discursuri citate, discursuri anterioare (de același gen), discursuri contemporane aparținând unor genuri diferite. Iar relațiile ce se stabilesc între elementele constitutive ale unui discurs se numesc *intradiscurs***.**

„Odată cu studiile semiotice aplicate la domenii extraverbale s-au impus sintagme ca *discurs imagistic* și *discurs vizual,* deoarece imaginea în general este concepută ca *text"* (U.Eco) [apud 18, p.39].

Putem observa, astfel, că tipologiile, criteriile și tipurile de discurs sunt foarte variate și această varietate este explicată de J.-M. Adam [1], L.Filliettaz și A.Grobet [2, p.218] prin caracterul lor evolutiv, precum și prin „activitățile de limbaj" (*activités langagières*). Genurile pot evolua și dispărea în funcție de formațiunile sociale

cărora le sunt asociate. Prin urmare, lumea discursului este mereu instabilă, astfel încât selectarea și impunerea unei singure tipologii nu poate fi efectuată din diversitatea de opțiuni existente: „Deși sunt intuitiv diferențiate, genurile nu vor fi niciodată obiectul unui clasament rațional, stabil și definitiv" (Bronckart, 1997) [apud 1, p.14].

Concluzii

În pofida complexității de a stabili tipologia discursului, necesitatea acestor studii este indiscutabilă. Cercetarea subiectului dat ne-a permis să delimităm mai multe criterii de clasificare și tipologii ale discursului. Astfel, din punct de vedere instituțional putem delimita discursul religios, discursul juridic etc.; conform gradului de interacțiune (E.Puccinelli-Orlandi), discursul poate fi *ludic, polemic, autoritar*. Pe lângă acestea, există și ***tipologii enunțiative*** (E.Benveniste, R.Jakobson): discurs referențial, discurs emotiv, discurs conativ, discurs fatic, discurs metalingvistic, discurs poetic; ***tipologii situaționale*** (D.Maingueneau) cu criterii de clasificare, precum: *statutul interactanților* (discursul adulților, al copiilor, al femeilor, al superiorilor, al supușilor etc.), *natura ideologică a discursului* (discurs socialist, discurs catolic etc.), *sectorul de activitate* (învățământ, administrație, sănătate etc.), *locul de activitate* (spital, școală, întreprindere etc.), *cronologie* (discurs inițial, discurs fondator, discurs prim și discurs raportat); ***tipologii procedurale/cognitive*** (J.-M. Adam) – discurs narativ, discurs descriptiv, discurs argumentativ, precum și discurs static (monologul) și discurs dinamic (dialogul); ***tipologii discursive*** (D.Maingueneau) în funcție de *domeniu* (discurs economic, discurs medicinal, discurs filosofic, discurs turistic etc.), *finalitate* (discurs didactic), *gen* (discurs literar, discurs publicitar, discurs științific, discurs mediatic), *specializare* (discurs intern/extern, discurs concret/ abstract). Din perspectiva *relațiilor în* și *între* discursuri, putem deosebi: *metadiscursul, intradiscursul* și *interdiscursul*.

Referințe:

1. ADAM, J.-M. Types de textes ou genres de discours ? Comment classer les textes qui disent de et comment faire? En: *Langages* 35e année, n°141. Les discours procéduraux, sous la direction de Claudine Garcia-Debanc. Paris: Larousse, 2001, p.10-27.
2. FILLIETTAZ, L., GROBET, A. L'hétérogénéité compositionnelle du discours: quelques remarques préliminaires. En: *Cahiers de Linguistique française*, 1999, no.21, p.213-260. https://archive-ouverte.unige.ch/unige:37412
3. GUESPIN, L. Introduction: types de discours ou fonctionnements discursifs? En: *Langages*, vol.10, no.41. Paris: Armand Colin, 1976, p.3-12.
4. ROULET, E. Une approche discursive de l'hétérogénéité discursive. En: *Etudes de linguistique appliquée*, 83. Paris, 1991, p.117-130.
5. LAURENDEAU, P. Vers une typologie des tendanciels discursifs. En: *Protée* printemps, 1990, p.125-133.
6. ADAM, J.-M. *Linguistique textuelle. Des genres de discours aux textes*. Paris: Nathan, coll. FAC, 1999.
7. BRONCKART, J.–P. *Activité langagière, textes et discours*. Lausanne-Paris: Delachaux &Niestlé, 1997. 351 p.
8. PUCCINELLI-ORLANDI, E. Typologie du discours et règles de la conversation. En: *Langage et société*. vol.29, no.1. Paris: Maison des Sciences de l'homme, 1984, p.3-25.
9. GOYET, Fr. Le problème de la typologie des discours. En: *Exercices de rhétorique* [En ligne], 1 | 2013, mis en ligne le 12 novembre 2013, consulté le 12 août 2017. URL: http://rhetorique.revues.org/122
10. BEACCO, J.-C. Trois perspectives linguistiques sur la notion de genre discursif. En: *Langages*, 38e année, nº 153. Paris: Armand Colin, 2004, p.109-119.
11. ADAM, J.-M. *Les textes: types et prototypes*. Paris: Nathan, 1992. 223 p.
12. ROBU, A.-M. Specificul funcțiilor textuale coșeriene în discursul publicitar. În: *Limba română*. (Chișinău), 2013, nr.1-4 (211-214), p.129-137.
13. PETITJEAN, A. Les typologies textuelles. En: *Pratiques* 62 (86-125), Paris, 1989, p.86-125.
14. COȘCIUG, A. *Elemente de lingvistică a discursului:* Monografie. Bălți: Presa universitară bălțeană, 2004. 180 p.
15. MAINGUENEAU, D. *Analyser les textes de communication*. Paris: Dunod, 1998. 211 p.
16. BHATIA, V.K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London/New York: Longman, 1993. 246 p.
17. SWALES, J. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings.* Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 274 p.
18. CORJAN, I.C. Enunț, text și discurs publicitar. În: *Revista Română de Semio-Logică*, 2003, nr.1-2, p.7-46.

Date despre autor:
Lucia VESTE, doctorandă, Școala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată*, Universitatea de Stat din Moldova
E-mail: lucicaveste63@gmail.com

Prezentat la 08.02.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.27-33

CZU: 821.161.1-2.09 Ерофеев

«ДИССИДЕНТЫ, ИЛИ ФАННИ КАПЛАН» ВЕНЕДИКТА ЕРОФЕЕВА: ДЕКОДИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Андрей Н. БЕЗРУКОВ

Башкирский государственный университет, Бирский филиал

Анализируется трагедия Венедикта Ерофеева как незавершенный текст, приводится перспектива оценки эстетической парадигмы. Основное внимание уделяется проблеме рецепции постмодернистского конструкта.
Ключевые слова: *Венедикт Ерофеев, драма, постмодернизм, рецептивная эстетика, поэтический дискурс.*

«DISSIDENTS, OR FANNY KAPLAN» VENEDIKT EROFEEV: DECODING THE AESTHETIC PARADIGM

The article analyzes the tragedy of Venedikt Erofeev as an unfinished text, it also gives a prospect of assessing the aesthetic paradigm. The main attention is paid to the problem of reception of postmodernist construct.
Keywords: *Venedikt Erofeev, drama, postmodernism, receptive aesthetics, poetic discourse.*

Введение

В ходе анализа общей концепции становления литературы XX века, как европейской, так и русской, уже выкристаллизовался ряд магистральных, вероятностных оценок того или иного понятия-термина, явления-события, частной авторской фигуры, отдельного текста-произведения, эстетической номинации, концептуально-детерминированной программы. С теоретических позиций литературный процесс, или процесс становления и взаимозависимости художественных форм, воспринимается явлением сложным, противоречивым, неоднородным и достаточно спорным. Исторически сложилось, что смена эстетических парадигм от века к веку происходит нелинейно. В связи с этим особое внимание исследователей уделяется выразительной феноменальности XX века – века сбивов и декламаций, века постулирования новых истин, времени определения новых горизонтов развития художественной мысли.

Следует отметить, что русская литература второй половины XX века – сложно организованный период, расшифровка которого требует достаточной подготовки и осмысления, так как для него характерны не свойственные традиционной системе отсчета принципы конституирования художественного, эстетического, идейно-тематического целого. Тексты поэтов-новаторов, драматургов-экспериментаторов, постмодернистов-прозаиков порой не завершены, не закончены, не кристаллизованы в единую модель когнитивного позиционирования, в единый проспект онтологической оценки реальности. В подобном режиме восприятия литературы второй половины века сложно говорить и о многообразии полновесных текстов Венедикта Ерофеева. Написанное им, за достаточно короткий период творческой активности, укладывается в небольшое собрание сочинений. Отдельный формат подобного типа, кстати, был опубликован в 2001 году в издательстве «ВАГРИУС».

Венедикт Ерофеев вошел в литературу стремительно, манипуляционно. В первую очередь, наряду с А.Битовым, С.Соколовым, Э.Лимоновым, Виктором Ерофеевым, Т.Толстой, В.Сорокиным, он мастер постмодернистской собственно языковой игры, а уже далее – комбинатор эстетически неоднородных художественных миров. Оценка его текстов литературоведами [6; 8, 9; 10; 11; 12; 13] достаточно разнообразна. Критический взгляд обычно касается как формы ерофеевского литературного конструкта, так и его содержательной ткани.

Творческое наследие Венедикта Ерофеева принято соотносить с первой волной (1960-70-е годы) русского постмодернизма, периода наивысшей активности манифестаций и кристаллизации основ новой, нетрадиционной, неатрибутивной поэтики. Литература второй половины XX века в Советской России, как и на Западе, ознаменована декодированием так называемой постмодернистской чувствительности: неким особым, эстетическим, метафизическим отношением к происходящему, реальному, живому, некой теоретической рефлексией. Это, собственно, и отличает данный вид рецепции от

стандарта традиционной, эмпирической, нормативно-догматической культуры. Постмодернистская чувствительность компилирует философские тезисы, культурологические доктрины, эпистемологические практики, стилевые колебания. В номинации основного тезиса постмодернизма – «мир как хаос» (Ж. Делёз, Ф. Гваттари) – предугадывается настроение катастрофичного, сенсибилистического относительно имманентного смысла, трансцендентальной позиции аксиологического ориентира, эпицентра значимого. Подобный вариант нового моделирования жизненных реалий и претворяется в произведениях Венедикта Ерофеева.

Популярность ерофеевских текстов достигла своего апогея с появлением в 1969 году небезызвестной поэмы *«Москва – Петушки»*, первоначально вышедшей в формате самиздата. Это, пожалуй, единственный текст, указанного автора выверенный и полностью реализованный. Все, что будет написано Вен. Ерофеевым далее, да и создано до «Москвы – Петушков», согармонично поэме: небезызвестные дневниковые записи, авторская верификация евангельского текста «Благая весть», пьеса «Вальпургиева ночь, или Шаги Командора», эссе «У моего окна», «Моя маленькая лениниана», трагедия «Диссиденты, или Фанни Каплан». Именно последний текст, его драматургическая коллизия и является предметом нашего рассмотрения.

Актуальность работы может быть объяснена тем, что в литературной практике нет специальных исследований текста, нет верифицированного герменевтического комментария, нет перспективно смысловой разверстки указанной драмы. Следовательно, данная статья явно обладает научной новизной, а ее практический характер на примере конкретного (но незавершенного текста) заключается в возможной объективации и оценке наследия Венедикта Ерофеева с позиций рецептивной эстетики [5, 14], герменевтики, структурализма.

Декодирование эстетической парадигмы

Текст «Диссидентов, или Фанни Каплан» (также вариант названия «Ночь на Ивана Купала») был задуман Венедиктом Ерофеевым как начальная часть трилогии «Drei Nachte». Автор хотел таким образом реализовать замысел «Трех ночей» в традициях классической греческой драмы. Для Вен. Ерофеева литературное наследие Древней Греции, связанное с именами Эсхила, Софокла, Еврипида, есть контрапункт совмещения смысловой, формальной, жанровой, а также идеологической плоскостей. Следует признать, что драматургия Древней Греции классического периода в стадиальной разверстке идей поступательно реализовывала программу взросления человека, этапность появления нового типа личности в общественной сфере. Герои драмы обычно были соотнесены или поставлены в исключительные условия выбора/самоопределения, порой довлеющего над человеком. Целостно, но классика греческой драматургии синтезировала номинацию мифологического, архетипического, содержательность эсхатологического, смысл конечного, исторического и социального. Древние греки должное внимание уделяли принципам «новой типизации» характера, отличной от доклассической коллективной архаики. Следуя универсальным поэтическим приемам, средствам, автор и конструирует незаконченный триптих.

«Вальпургиева ночь, или Шаги Командора» – вторая часть трилогии – была создана в 1985 году. Данный текст относительно завершён, не раз переиздавался и был инсценирован: существует несколько достаточно успешных режиссерских [3] проектов (М.Белякович, М.Захаров). «Вальпургиева ночь, или Шаги Командора» – пьеса особой идеологической направленности. Действие драмы происходит в сумасшедшем доме, герои – патологические больные, исправления/излечения как такового, конечно же, не наступает, тем более что финал достаточно знаковый для разрешения художественной коллизии – смерть всех вследствие отравления. Весь кошмар художественной картинки драмы, ее особый смысловой статус – в явной похожести воплощения подобной копии на реалии советской, нестерпимой для нормального человека действительности. В условиях несвободы, которую рисует Вен. Ерофеев, погибает и сам человек, и разрушается его личность, и рушится естественный мировой порядок. Для драматурга действительно показать происходящее – не есть самоцель творчества, это только внешний вид. Наиболее ценным становится репрезентация саморазрушения органической психики человека, его живой сути, его пульсирующего сознания, манифестация которого подвластна лишь поэтическому языку.

Финальная, третья часть триптиха так и не была реализована. Существуют только авторские историографические предпосылки к написанию «Ночи перед Рождеством». В конце 1980-х годов, уже при

плохом состоянии здоровья, автор пытался сложить в текст некоторые фрагменты первой части, но далее работа была прервана по причине смерти Венедикта Ерофеева в 1990 году. Вероятно, третья часть должна была завершить замысел автора, имеющего цель реконструировать возможный процесс достижения человеком абсолюта религиозно-онтологического типа. На первый взгляд, все три части созвучны гоголевским «Вечерам на хуторе близ Диканьки». Повторяются практически все особо важные для Н.В. Гоголя сюжетные ходы (полулегендарный, сказочный колорит нарраций), но Вен. Ерофеев не копиист, не нарочитый комбинатор и манипулятор читательского сознания. Он первоклассный художник, оценивавший, создававший, писавший для стадиальной разверстки смысла, порой не только художественного, но и мировоззренческого.

На наш взгляд, концептуально выстроена у Вен. Ерофеева философия переживаний. Объективация эстетических координат, философия движения к лучшему/хорошему, по Ерофееву, достаточно целостно изображены в «Москве – Петушках». Коннотативная иерархия поэмы в том, что заглавный герой текста – Веничка – центрично претерпевает деформацию личностного подъема/падения, писательского самообладания «над самим собой», одновременно с этим он самоопределяется в мире дисгармоний [4], противоречий, в ситуации гибельности. Не случайны используемые в поэме «Москва – Петушки» и приемы автобиографии (манифестация я-автора), и форма, близкая молитвенному слову (покаяние души), и контаминация пророчества (финал текста, рак горла), и эффект самопрезентации (эстетика звучания речи, поэтика языка), и выверенная прагматика духовного поиска (движение от низа к верху, падение сверху вниз). Венедикт Ерофеев смог это показать в прозе, схожий формат он как автор допускал и в драме, но, как понимаем, завершить задуманное не успел. На наш взгляд, все же следует попытаться наметить исследовательскую перспективу анализа первой части драматургической трилогии.

«Диссиденты, или Фанни Каплан» – незаконченный текст, следовательно, работа с ним может быть затруднена нечеткостью определения конечного авторского замысла. В истории литературы такие явления встречались не раз. Подобное было и в XIX (А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Н.В. Гоголь, И.С. Тургенев, Ф.М. Достоевский), и в XX веке (М.Горький, Е.Замятин, М.Булгаков, В.Набоков). Но ерофеевский текст продуманно начат, пьеса имеет четко обозначенный круг действующих лиц, намечены основные приметы персонажей/образов, есть номинация пространства/времени, даны авторские ремарки, дополняющие атмосферу происходящего, текст членится на акты, реплики героев, возможные монологические и диалогические речевые фиксации. Следовательно, верифицировать пьесу по ряду реализаций, а далее – оценке драматургических уровней, все же можно.

Заголовочный комплекс трагедии отсылает как к историческому лицу – Фанни Каплан, так и к исторически значимой группе – диссиденты. Для Вен. Ерофеева советская эпоха, события начала XX века, современность 1980-х годов – материал и базис художественных экспериментов. Несомненно, вывести на авансцену пьесы фигуру Фанни Каплан есть попытка предвосхитить возможно вероятностный реверс истории. Констатацией этому тезису звучит авторская оценка образа Фанни: «Ни одного героя – кроме Фанни –, ни одного в разумном здравии, и это хорошо, потому что я в добром здравии за жизнь не встречал отнизу доверху» [7, с. 258]. Драматургической сверхзадачей становится – перевернуть наррацию онтологического толка, переориентировать читателя/зрителя на явную драму всей жизни. Ведь в финале не останется никого: «Пьеса закончится сокрушительно. Не останется никого – НИКОГО? – никого. – А зачем НИКОГО? – А зачем оставаться. Жребий брошен. Круг очерчен. Корабли сожжены» [7, с. 258].

Игра в наррацию у Вен. Ерофеева отсылает к максимальному прошлому – истории начала Юлием Цезарем гражданской войны в Древнем Риме из-за разногласий с сенатом, манифестации недоверия, явного нарушения естественной веры в человека, в его поступки, инакомыслия. Трагедия Вен. Ерофеева рисует расцвет нигилизма XX века. Безверие для автора не только переходный этап социума, но и бесовское начало, границы которого могут быть настолько размыты, что человек сможет вернуться в нормальное состояние оценки мира только после тяжелых личных испытаний, социальной смуты, даже фрагментарной гибельности сущего. В раскладке заголовка сокрыта реминисценция на две крайности разверстки истории: диссиденты как инакомыслящие, отличающиеся во взглядах от установившейся традиции, и Фанни Каплан как персонаж, пытающийся остановить крах естественной жизни, может быть и не осознанно, может быть с подачи эсэровской команды. Апелляцией к истории

Древней Греции, Древнего Рима Венедикт Ерофеев обостряет чувствительный модус переживаний читателя, тем самым напоминая о внутреннем конфликте, предупреждая о предельности и крайности мира, о конечности самой жизни.

Модель исторического среза представлена Вен. Ерофеевым в списке действующих лиц пьесы. Данная раскладка объективна и точечна, в ней номинативно названы герои, а также намечен исторический проспект становления обстоятельств и условий дальнейшего развития действия. Внешне трагическое событие начала XX века – революционная коллизия – может быть соотнесено с античными мифологическими сюжетами, литературными перипетиями, классическими моделями отображения дисгармонии. Миф становится для автора возможностью соотнести земной мир человеческого разума и вселенскую бездну незнания, интенцию сращения сознательного и мистериального.

Мужские образы, начиная с Мишеля Каплана, а далее – Лжедмитрия I, Лжедмитрия II, юродивого Виталика, человека в «сером», олицетворяют собой метафизику отчаяния и смуты. «Размышляя о судьбах Вселенной» [7, с.259], они интуитивно предвидят гибель первоначал, разрушение веры, доктрины счастья, ненаполнение пустоты истиной и правдой. Для них внешнее становится ценностным, тем, что для читателя формально может считаться заблуждением. Женские образы – Роза, Фанни, «Аспазия в валенках», «Прозерпина с рюкзаком под мышкой» – формируют вертикаль драматургической модели.

Целесообразно, на наш взгляд, проследить динамику изображаемого конфликта. Нарративное движение осуществляется от описания разумно-террористического пространства-события (начало XX века) к формированию социально-демократического строя (период античности, век Перикла) – манифестации новой идеи, выработке нового поведенческого комплекса. И далее, что и является исходом текста (новая мифология, советская действительность), – подземному миру, бездне страстей, сокрушению человечности, осознанию обреченности и эсхатологического конца. Мифологический сюжет, связанный с похищением Плутоном Прозерпины, гармонично может быть дополнен реалиями событий Древнего Рима – появлением на авансцене истории Гая Юлия Цезаря, отчасти предопределившего крах и гибель Римской империи своей позицией вседозволенности, крайности, лжи, допущения обмана, подкупа, обесценивания жизненно важных приоритетов, личного отказа от веры. Начало катастрофы современной России 80-х–90-х годов, по Ерофееву, оказывается в схожих социально-нравственных границах: история запуталась в доминанте лиц, сбит ориентир на правильность позиции, допускаются обман и провокации, аспекты веры вообще вынесены за рамки онтологии. Духовное начало, сущностное, истинное сокрыто от зрителя/читателя, хотя именно «познание души много способствует познанию всякой истины» [7, с.371]. В итоге «остаются мокрые и нечистые пустоты» [7, с.259], рецептивный взгляд не касается ничего: «Да и зачем зрителю видеть все? Ему лучше б вообще ничего не видеть» [7, с.259].

Драматургу удалось кристаллизовать формат, закрепить номинацию жанра, начать языковую игру, определить персонажей, выйти к общим проблемам расшифровки мироустройства. Коннотацией смысла в «Диссидентах, или Фанни Каплан» является именно неосуществимый авторский замысел. Вен. Ерофеев был требовательным к себе в вопросах религии, веры и морали. Как истинный писатель, он не принимал для себя эмоционального комфорта, чувственного спокойствия, наслаждения привычным. Драматургическая позиция Вен. Ерофеева заключается в обретении ответственного чувства причастности к жизни, неотделимости своего от общего, усиления тревожности и беспокойства за человека, находящегося рядом. Сумасшествие персонажей осложняется алкогольной горячкой. Нарочито об этом сказано в адрес первого действующего лица Мишеля Каплана: «действие происходит на исходе 2-го дня Его белой горячки» [7, с. 258]. Психопатология безумства звучит также и в оценках других героев: «полоумные подсобники-подручные», «любимая дочь с врожденным, но трогательным идиотизмом», «диссиденты в очень разной степени умственной прострации». В тексте все «постоянно тревожно» [7, с. 258]. Предугадать исход в наличных контурах пьесы не представляется возможным. Вероятно, это и усиливает синергию трагического. Схожий прием проработки или трансформации жанра был использован А.П. Чеховым в «Вишневом саде». Чехов не мог допустить, говоря о социально-исторической коллизии конца XIX – начала XX века, иной формы, нежели комедия, ибо статус трагедийного был понятен зрителю. Вен. Ерофеев, напротив, сознательно доводит художественный эксперимент до реального абсолюта: не говорить об этом по-настоящему,

молчать, использовать форму комической маски уже невозможно. Постмодернистская игра культурными кодами, знаками и символами порой смягчает эмоциональную нагрузку, но смысловую дисперсию, многообразие взглядов, позицию самого автора скрыть не получится, т.к. «любое речевое поведение является целенаправленным» [15, с.195]. Художественная сила слова Вен.Ерофеева в том, что оно содействует «сокрушению читательских сердец» [7, с.259], «а Родина готовится к своей кончине…» [7, с.259]. Пафосом трагедии становится мнимость надежды на лучшее: ««Следует вести себя удовлетворительно. Отлично себя вести нехорошо и греховно» [7, с.274]; столь необходимое обновление человека, возврат к истинному – пока только желаемое: «ОН-то есть, ОН жив, а вот мы – неизвестно, есть ли мы и живы ли» [7, с.274].

Пространство пьесы сориентировано на онтологически важную точку советского бытия – пункт приема стеклотары, в котором Мишель Каплан живет со своей семьей. Атмосфера ужаса происходящего в пункте приема посуды сродни языческим вариациям в духе поклонений Дионису, вседозволенности поступков и действий Плутона относительно Прозерпины, дискурсов гетеры Аспазии с Периклом и Вергилием, мнимых философских диалогов Лжедмитриев, кровавых замыслов революционеров и печальных событий в судьбе Фанни Каплан. В тексте драмы колорит эпохи, времени распада претворен, в первую очередь, языково: автор понимает, что «слово не вещь, а вечно подвижная, вечно изменчивая среда социального общения…, слово не забывает своего пути и не может до конца освободиться от тех конкретных контекстов, в которые оно входило» [2, с. 99]. Стилевая динамика трагедии соответствует приему пастиша. Цитатный язык Вен.Ерофеева запечатлел разорванность сознания. Говоря фразами тезисного типа, персонажи, да и сам автор, проживают хаотическую кратность жизни, а не ее гармоническую целостность и единство. Даже музыка, как начальный элемент объективации пространства и времени, «не исполняется» [7, с.258], а «приводится в исполнение» [7, с.258].

Сложна и многопланова эстетическая парадигма «Диссидентов, или Фанни Каплан». Она заключается не столько в том, чтобы развить и расширить границы драмы, разрешить сложившуюся художественную ситуацию, сколько призвать читателя и потенциального зрителя к диалогу в новых условиях. В условиях нового строя, новой системы, новых правил оценки ситуации. Персонажи как будто и не действуют, авторское желание – «действие не оживлять». «Очередь» должна стать тем символом, концептом «живой жизни», который нескончаемо движется к точке невозврата. «Длинный перечень» способен столкнуть драматические события с места, это некая надежда автора на свободу. Манифестом звучит революционный слоган Владимира Маяковского «Два опиума» – одна из квинтэссенций незаконченного ерофеевского текста:

«Рабочий класс колонны вывел
В олимпиады и на стадионы,
Заменим звоном шагов в коллективе
Колоколов идиотские звоны.
Мы пафосом новым упьемся допьяна,
Вином – своих не ослабим воль!
Долой из жизни
два опиума:
Бога – и алкоголь!..» [7, с.264].

В сложившихся условиях «два опиума» и представляют суть естественного движения жизни конца XX века. Алкоголь – снятие запретов и ощущение свободы, хотя и мнимое; Бог – единственно верный ориентир для человека, находящегося «на грани». Вен.Ерофеев в трагедии задается очень непростыми для писателя-постмодерниста вопросами: что есть человек, что есть желаемое человеческое счастье, что есть чувство любви, что самое ценное для жизни, каков поиск своего места в мире и главное – путь обретения, поиск Бога. Последнее становится неразрешимой художественной коллизией, сближающей Вен.Ерофеева с классиками XIX века – И.С. Тургеневым, Ф.М. Достоевским, И.А. Гончаровым, Л.Н. Толстым, Н.С. Лесковым, А.П. Чеховым.

Литературная связь «Диссидентов, или Фанни Каплан» Вен.Ерофеева не в точечном дублировании фраз, цитат и реплик, но в предощущении, предвосхищении скрытой отсылки. Ерофеев смог построить текст таким образом, что рецепция слова балансирует на грани уровня литературного факта, момента

опредмечивания, но не озвучивания метафизики объективного. Усиление авторской точки зрения проводится отсылками к первоначалам: «В колыбель тебя надо! … в колыбель человечества» [7, с.269], – и философскими тезисами, типа «душа может чахнуть и без видимых причин» [7, с.280].

Выводы

Пьеса Венедикта Ерофеева «Диссиденты, или Фанни Каплан» является попыткой реконструкции социального водоворота жизни, в который трагически включен человек. Для автора заглавные персонажи становятся некими условностями, крайностями, возможно даже правилами и нормами. От них зависят все – «длинный перечень» неназванных лиц, «очередь», серая масса, живая сущность страны. Вен.Ерофееву удалось зафиксировать естественную динамику процесса обезличивания, нарождения нигилизма в сознании индивида конца XX века. Безверие приводит к саморазрушению человека, превращению его в механистический объект. Драматургический канон, конечно, не выдержан Вен. Ерофеевым полностью, но метафизический кризис как разрешение эстетической художественной коллизии читатель видит и понимает.

Трехчастный замысел «ночей» имел четко выверенную конкретизацию. Первая ночь – «Ночь на Ивана Купала», или «Диссиденты…», запечатлела состояние интенции человеческой жизни, всего многообразия, всей разницы между бесовским и человеческим, неестественным и живым. Здесь и период архаического интуитивного намека, и стабилизация демократических основ, и крушение Римской империи, и оценка гибельной катастрофы начала XX века в России, и событийно сложный пласт конца XX столетия. Многомерность трагедии – в особой синергии, суммирующем эффекте *эстетических полюсов*. Вторая «ночь» – это «Вальпургиева ночь, или Шаги Командора», отобразила спонтанность катастрофы частной жизни, гибель всех персонажей психиатрической лечебницы случайным отравлением искусственным денатуратом – метиловым спиртом. Следовательно, как таковая событийная точка «второй ночи» поставлена, должно наступить обновление. Этому поспособствовала бы третья ночь – «Ночь перед Рождеством». Сутью в ней могло стать отображение, по автору, новой парадигмы, процесса возрождения ценностных ориентиров, процесса обретения человеком истинной веры. Ведь чистота мысли, смысл бренности существования людей зависят в большей степени от интимной, внутренней природы человека. Бессмертие души понимается и принимается многими только в условиях преодоления внешних обстоятельств, в данном случае – власти. Растворение себя в философии добра, приобщение к заповедям Христовым и есть суть православной веры. Так необходимое воскресение все же не в мистериях, обрядах инициации, языческой архаике, но в самоопределении человека, в языковой, вербальной конкретизации того, что чувствует и переживает человек.

Венедикт Ерофеев, формируя свой авторский поэтический дискурс, используя язык максимально точечно, считывая литературно-художественный контекст, проникая в него, ориентирует читателя на совместность процесса-поиска духовного базиса. Эстетическое предвидение гибельности без возврата к правде и вере сбивалось в единую картину невозможности так дальше жить. Из героев трагедии Вен. Ерофеева, как и обещал автор, конечно же, не останется в живых никого, но им суждено стать условными образами, ментальными схемами, скрепами духовных начал, фактором единения.

Драма «Диссиденты, или Фанни Каплан» интересна тематически, одновременно изящна и груба языковыми наслоениями, знакова самостоятельностью позиции автора, сложна процессом верификации смыслов, которые, к сожалению, полностью так и не реализовал Венедикт Ерофеев. И все же структура ерофеевского стиля, наличная форма привлекает культурной интегральностью, поэтикой постмодернистского, синтезом трагического и комического. Авторская концепция преломления жизненных реалий конца XX века нашла объективное отображение в жанровой контаминации драмы.

Литература:

1. АРИСТОТЕЛЬ. *Сочинения: В 4-х т.* Т.1 / Ред. В.Ф. Асмус. Москва: Мысль, 1976. 550 с.
2. БАХТИН, М.М. *Собрание сочинений: В 7-ми т. Т.2.* Москва: Русские словари, 2000. 800 с.
3. БЕЗРУКОВ, А.Н. «Вальпургиева ночь, или Шаги Командора» Вен. Ерофеева: версия сценической интерпретации. В: *Литература и театр*: *коллективная монография.* Бахрушинская серия. Москва: Государственный центральный театральный музей им. А.А. Бахрушина, 2016, с. 125-128.
4. БЕЗРУКОВ, А.Н. «Москва – Петушки» Венедикта Ерофеева как синтез интермедиальных кодов. В: *Фило-*

логия: научные исследования, 2017, № 4.
5. БЕЗРУКОВ, А.Н. *Рецепция художественного текста: функциональный подход.* Вроцлав: Издательство Фонда «Русско-польский институт», 2015. 300 с.
6. БОГДАНОВА, О.В. *Постмодернизм в контексте современной русской литературы (60-90-е годы XX века – начало XXI века).* Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2004. 716 с.
7. ЕРОФЕЕВ, В.В. *Оставьте мою душу в покое: Почти все.* Москва: Изд-во АО «Х.Г.С.», 1995. 408 с.
8. ЛЕЙДЕРМАН, Н.Л., ЛИПОВЕЦКИЙ, М.Н. *Современная русская литература: В 3-х кн. Кн. 2: Семидесятые годы (1968–1986)*. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 288 с.
9. ЛИПОВЕЦКИЙ, М.Н. *Паралогии: Трансформации (пост)модернистского дискурса в русской культуре 1920-2000-х годов*. Москва: Новое литературное обозрение, 2008. 848 с.
10. НЕФАГИНА, Г.Л. *Русская проза конца XX века.* Москва: Флинта: Наука, 2005. 320 с.
11. СКОРОПАНОВА, И.С. *Русская постмодернистская литература.* Москва: Флинта: Наука, 2001. 608 с.
12. ЭПШТЕЙН, М.Н. *Постмодерн в России. Литература и теория.* Москва: Издание Р. Элинина, 2000. 367 с.
13. ЭПШТЕЙН, М.Н. *Слово и молчание. Метафизика русской литературы.* Москва: Высшая школа, 2006. 559 с.
14. ЯУСС, Х.-Р. История литературы как вызов теории литературы. В: *Современная литературная теория: Антология* / Сост. И.В. Кабанова. Москва: Флинта: Наука, 2004, с. 193-200.
15. ЯКОБСОН, Р. Лингвистика и поэтика. В: *Структурализм: "за" и "против"*. Сборник статей / Под ред. Е.Я. Басина и М.Я. Полякова. Москва: Прогресс, 1975, с. 193-230.

Date despre autor:
Андрей Н. БЕЗРУКОВ, кандидат филологических наук, доцент, Башкирский государственный университет, Бирский филиал.
E-mail: in_text@mail.ru

Prezentat la 18.05.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.34-38

CZU: 821.161.1.09 Горький

МАКСИМ ГОРЬКИЙ: ВЧЕРА, СЕГОДНЯ, ЗАВТРА

Владимир НОСОВ

Молдавский государственный университет

Писатель Максим Горький широко известен в России и за рубежом. Все его творчество проникнуто духом гуманизма, борьбы за справедливость. В год его 150-летнего юбилея необходимо еще раз вспомнить о его больших заслугах и его месте в истории мировой литературы.
***Ключевые слова**: Горький, писатель, литература, гуманизм.*

Maxim GORKI: IERI, ASTĂZI, MÂINE
Scriitorul Maxim Gorki este cunoscut atât în Federaţia Rusă, cât şi peste hotarele ei. Întreaga lui creaţie este pătrunsă de spiritul umanismului şi al luptei pentru dreptate. În anul aniversării a 150 de ani de la naşterea scriitorului este necesar să ne aducem aminte de meritele şi locul lui în istoria literaturii mondiale.
***Cuvinte-cheie**: Gorki, scriitor, literatura, umanism.*

M. GORKY: YESTERDAY, TODAY, TOMORROW
The writer Maxim Gorky is widely known in Russia and abroad. All his creation is permeated by the spirit of humanism and the fight for justice. In the year of his 150th anniversary is necessary to remember about his great services and his place in the history of world literature.
***Keywords**: Gorky, writer, literature, humanism.*

В марте 2018 года широко отмечался 150-летний юбилей Алексея Максимовича Горького. К этой знаменательной дате шла серьезная подготовка не только в России, на его родине, но и во многих других странах, где его любят и помнят. К юбилею писателя выходят новые издания его книг. В Москве, на площади Белорусского вокзала, вновь занял свое место памятник Горькому, на родине писателя – в Нижнем Новгороде, реставрируются музеи, организуются выставки, экскурсии по горьковским местам. 2018-й год – это год Горького. О нем написано множество воспоминаний, научных исследований, учебников и учебных пособий. Нет, пожалуй, ни одного человека, учившегося в советской школе, который не знал бы «Песни о Буревестнике», пьесы «На дне», романа «Мать». Горький приобщал нас, читателей, к спорам о человеке, человеческом достоинстве. Он стал первым в русской литературе XX века правозащитником. «Человек! Это великолепно! Это звучит гордо!». Он привлекал внимание к жгучим социальным проблемам, он продолжил лучшие традиции русской классической литературы и стал своеобразным мостом между XIX и XX веками, вобрав в себя огромный опыт своих великих предшественников и обретя свой собственный, оказавший значительное влияние как на современных ему писателей, так и на всю русскую литературу на многие десятилетия вперед.

Он не вошел, он ворвался в русскую литературу. К началу XX века Горький уже входит в первую десятку русских прозаиков. Его пьесы победоносно шествуют по театральным подмосткам Европы и Америки, его популярность не сравнима ни с кем. В 1902 году он избран почетным академиком Императорской Академии наук по разряду изящной словесности, он открывает издательство «Знание», ему многим были обязаны его современники, в том числе И.Бунин, А.Куприн, Л.Андреев. Он был открыт, доступен и отзывчив. Он был велик, мудр, загадочен и безмерно талантлив, что бы там ни говорили. Он писал рассказы, повести, романы, пьесы. После него осталась яркая, злободневная публицистика. Он писал удивительные по своей душевности и трогательности литературные портреты. Нет ни одного жанра, в котором бы он не работал – успешно и плодотворно, вызывая все больший интерес читателей.

Известный исследователь творчества писателя С.И. Сухих в работе «Заблуждение и прозрение Максима Горького» отмечал, что после публикации «Несвоевременных мыслей» Горький предстал как бы в трех измерениях: как сторонник и предвестник революции; как яростный противник большевизма с его маниакально-разрушительным трендом; и как соглашатель, как заблудший и обманутый человек, безоговорочно принявший все правила жизни и творчества после триумфального воз-

вращения из эмиграции. Либеральная часть общества предпочла о Горьком начала и конца не говорить, или давала уничижительные оценки. К сожалению, такие оценки проникли и в некоторые современные учебники и учебные пособия. Горький сознательно затушевывался, принижался, его роль в истории русской и европейской литературы сводили к минимуму. Какие оскорбительные выпады можно было иногда услышать от респектабельных господ литераторов, коим хотелось прослыть смелыми и принципиальными! Хотя в основе многих выступлений, относящихся к периоду «перестройки», лежал как раз принцип беспринципности и предвзятости. Впрочем, справедливости ради, нужно отметить, что на переломе 80-90-х годов прошлого века «переоценке» подверглись и Маяковский, и Шолохов, и некоторые другие авторы, составлявшие костяк советской литературы. Горький никогда в полной мере не был тем, каким его хотели видеть власти новой России. В конце 20-х – начале 30-х годов, когда под звуки победных маршей индустриализации и коллективизации писатели выдавали идеологически верный продукт («Время, вперед» – В.Катаев, «Гидроцентраль» – М.Шагинян, «Энергия» – Ф.Гладков, «Поднятая целина» – М.Шолохов), Горький окунается в прошлое. Еще в 1925 году он пишет роман о судьбе русского капитализма «Дело Артамоновых». Несмотря на небольшой объем, роман, посвященный другу Горького, широко известному французскому писателю Ромену Роллану, сумел вобрать в себя в сжатом виде всю историю развития капитализма в России. На примере одной семьи прослеживаются взлеты, развитие, падение русской буржуазии. Горького постоянно тянет в прошлое – пьеса «Егор Булычов и другие», роман «Жизнь Клима Самгина» с подзаголовком «Сорок лет», это все о том, что было. «Движущиеся панорамы десятилетий» – назвал этот роман А.В. Луначарский, энциклопедически образованный человек, политик, общественный деятель, критик и искусствовед. В произведениях писателя 20-30-х годов нет революционного пафоса, нет героики, нет так называемого «положительного героя». Молодые писатели уже создали новые образы и характеры: Левинсон, Кожух, Чапаев; поэты-комсомольцы сотрясали своими призывами и маршевыми ритмами: «Наш паровоз вперед лети! В Коммуне остановка!». Однако следует отметить, что Горький не обособился от жизни, что он не жил только прошлым. В цикле «Рассказы о героях» представлена широкая галерея простых рабочих людей, сумевших выстоять в самые трудные, поворотные моменты истории, что давало основание говорить о массовом героизме трудящихся.

Горький интересен и поучителен всегда и во всем. Не нуждающийся в представлении Дм.Быков дал интригующее название книге о писателе – «Был ли Горький?», в которой утверждает: «Горький – писатель великий, чудовищный, трогательный, странный и совершенно необходимый сегодня».

Схоластическое, догматическое, тенденциозное воспроизведение Горького в умах подрастающего поколения породило нигилистическое отношение к человеку, который не просто был выдающимся художником слова, дружил и переписывался с известнейшими европейскими писателями, неоднократно номинировался на Нобелевскую премию в области литературы, но был и инициатором многих добрых дел. Среди них – открытие Дома искусств, организация Союза писателей, возобновление изданий серии «Жизнь замечательных людей», сборников поэзии «Библиотека поэта» и «Всемирной литературы». При нем возобновился выпуск «Литературной газеты», основанной еще Пушкиным, и начал выходить журнал для начинающих писателей «Литературная учеба».

Горького нельзя понять, вырвав его из исторического контекста. В нем нашла отражение вся многострадальная судьба русского, да и не только русского, народа. В его произведениях присутствуют вечные вопросы общества: кто виноват? и что делать? Он не дает ответов на эти вопросы, но старается приобщить своих читателей к тому, чтобы серьезно задуматься над ними, как бы переадресовывая их своей читательской аудитории. Горький всегда с любовью, чтобы не сказать с нежностью, относился к своим читателям. Это проявлялось в тщательной ответственной работе над словом, отборе тематики, проблематики. Такой работы он требовал и от своих молодых коллег, только входивших в литературу. В 1924 году он писал 25-летнему Л.Леонову, только что опубликовавшему свой первый роман «Барсуки»: «Жалею об одном: написана повесть недостаточно просто. Ее трудно будет перевести на иностранные языки. Стиль сказа крайне плохо удается даже искусным переводчикам» [1].

Читатель для Горького – это человек, тянущийся к знаниям, к мирооткрытию. Он – разный, многоликий и часто – малоимущий. Именно для такого читателя было в свое время создано издательство «Знание», когда Белинского и Гоголя мужик с базара понесет, как писал Н.А. Некрасов. Все эти и другие факты биографии писателя хорошо известны всем, кто любит и знает Горького. А творче-

ская биография его началась в 1892 году, года в тифлисской газете был опубликован первый рассказ «Макар Чудра». Путешествие, начатое в Нижнем Новгороде годом раньше и охватившее поволжские и донские степи, черноморские пристани, бессарабские сады и виноградники, чрезвычайно обогатило Горького яркими впечатлениями, которые нашли свое воплощение уже в первых рассказах. О пребывании М. Горького на территории Бессарабии в свое время вышла книга С.Пынзару «Горький в Молдавии», содержавшая интересные факты и материалы. Горький искренне полюбил Молдавию и ее трудолюбивый красивый народ.

«Я слышал эти рассказы под Аккерманом, в Бессарабии, на морском берегу.

Однажды вечером, кончив дневной сбор винограда, партия молдаван, с которой я работал, ушла на берег моря, а я и старуха Изергиль остались под густой тенью виноградных лоз и, лежа на земле, молчали, глядя, как тают в голубой мгле ночи силуэты тех людей, что пошли к морю.

Они шли, пели и смеялись; мужчины бронзовые, с пышными, черными усами и густыми кудрями до плеч, в коротких куртках и широких шароварах; женщины и девушки – веселые, гибкие, с темно-синими глазами, тоже бронзовые. Их волосы, шелковые и черные, были распущены, ветер, теплый и легкий, играя ими, звякал монетами, вплетенными в них. Ветер тек широкой, ровной волной, но иногда он точно прыгал через что-то невидимое и, рождая сильный порыв, развевал волосы женщин в фантастические гривы, вздымавшиеся вокруг их голов. Это делало женщин странными и сказочными. Они уходили все дальше от нас, а ночь и фантазия одевали их все прекраснее» [2].

Нужны ли тут комментарии?

И «Макар Чудра», и «Старуха Изергиль» написаны на основе легенд, услышанных в Молдавии. Успех был грандиозный! Яркие, свободолюбивые характеры рассказов надолго стали предметом восхищения для молодых читателей, а трогательно-романтический флер не мог оставить равнодушными людей старшего поколения. Правда, критика приняла первые опыты писателя с определенной долей скептицизма. Рассказ «Макар Чудра» привлек композиторов, кинематографистов: итальянский композитор Бенчинни написал оперу «Радда», русский композитор Б.В. Ассафьев написал музыку к балету «Красавица Радда», композитор А.Петров создал симфоническую поэму «Радда и Лойко», а выдающийся молдавский кинорежиссер Эмиль Лотяну снял фильм «Табор уходит в небо».

Наряду с огнедышащими, вольнолюбивыми, яркими характерами романтических рассказов, наполненных и героикой, и пафосом подвига («в жизни… всегда есть место подвигу»), и культом свободы и независимости, в творчестве писателя появляются и другие персонажи – их называли босяками. А Горького стали называть певцом босячества. После выхода его рассказов «Емельян Пиляев», «Дед Архип и Ленька», «Челкаш», «Однажды осенью», «Супруги Орловы». Это было глубоко ошибочное определение. Горький никогда не поэтизировал персонажей своих рассказов, не плакал над «униженными и оскорбленными», не вдавался, подобно Э.Золя, в подробности их быта. Писателя привлекало в них сугубо человеческое начало, деформированное условиями бытия. Многие из них могли бы стать полезными членами общества, но не смогли…

Наступил XX век. Горький пробует свои силы в драматургии. Первая пьеса – и огромный успех. Горький тесно сотрудничает с Художественным театром, созданным В. И. Немировичем-Данченко и К.С. Станиславским. Цензура внимательно следила за общественным резонансом, вызываемым постановками горьковских пьес. Пьесы «Мещане», «На дне» несли в себе призыв преобразования, обновления. К.Федин, хорошо знавший Горького, в своем романе «Первые радости» подробно описывает, через какие тернии пришлось пройти известному саратовскому актеру и его другу-драматургу, чтобы добиться разрешения на постановку пьесы «На дне». Для этого потребовалось высочайшее соизволение в Петербурге. Как бурно реагировала на постановку публика! Одних она прослезила, у других вызвала глубокий протест против вопиющей социальной несправедливости. Спустя несколько десятилетий Г.Товстоногов, главный режиссер Большого драматического театра в северной столице, поставил горьковских «Мещан». Успех был неимоверный. Звездный состав – Е. Лебедев, К. Лавров, В. Рецептер плюс Товстоногов, и главное – плюс Горький, вот он – секрет успеха. Пьеса вызвала такую бурю чувств, сомнений и переживаний, потому что в ней были затронуты извечные проблемы и конфликты.

Период между двумя революциями – это период поисков, надежд, ошибок и разочарований. После бесславной поездки в Америку появляется роман «Мать», ставший на долгие годы настольной кни-

гой русских революционеров и получивший высокую оценку их вождя. Социум, его проблемы, его несчастья, его отчаянность по-прежнему бередят сердце писателя. И не важно – русские ли это рабочие или труженики солнечной Италии, русская крестьянка или жительница Неаполя или Генуи. Он видит их общность и восклицает: «Прославим женщину-Мать, неиссякаемый источник всепобеждающей жизни!» [3].

В послереволюционный период Горький был озабочен русской интеллигенцией, делал все возможное, чтобы спасти представителей литературы, искусства, духовенства от скорого революционного трибунала. После закрытия газеты «Новая жизнь» Горький продолжает выступать с критикой новой власти. Так, в Доме искусств в 1921 году он отметил тяжелое положение писателей: на Западе, – отмечал Горький, – писателей судят и ценят именно как художников, независимо от их политических взглядов, у нас к писателю подходят не с художественной, а с политической меркой [4]. Горький поставил перед собой задачу сохранить русскую литературу. Много сил отнимала и работа в издательстве «Всемирная литература». Но все чаще стало возникать непонимание с коллегами по творческому цеху, стали усиливаться нападки со стороны Зиновьева («пламенного революционера») – все это не просто огорчало писателя, а порой выводило из душевного равновесия. А в 1921 году ему сделали предложение, от которого он не смог отказаться. Горький покидает Россию, еще не зная, что расстается с ней надолго.

Период эмиграции, – а именно так следует называть время с 1921 по 1928 годы, – был достаточно плодотворным. Горький пишет, переписывается, встречается с друзьями, живо интересуется тем, что происходит на родине. К этому времени он уже расстался со своим верным другом и помощником – М.Ф. Андреевой, а всеми текущими делами занимается Мария Закревская (в замужестве Бенкендорф, затем баронесса Будберг). Именно она, по свидетельству современников, уговорила Горького вернуться в Россию. По всей видимости М.Закревская делала это не из благих побуждений, а по указанию спецслужб. Утверждали и утверждают, что она была завербована как советской, так и английской разведкой и неплохо справлялась со своими обязанностями.

От осыпанного почестями, материальными благами, всесоюзной славой писателя ожидали восторженной книги о величайших преобразованиях в стране, руководимой Иосифом Сталиным. Тот неоднократно бывал в бывшем особняке промышленника Рябушинского, подаренного властью Горькому, обсуждал вопросы культурного строительства, в том числе литературы. Горькому было поручено консолидировать все писательские силы и провести их первый съезд. Первый съезд писателей прошел в августе 1934 года. Это был необычный форум, на котором были представлены почти все направления многонациональной литературы. Горький выступил на съезде как основной докладчик, рассказавший о достижениях советских писателей, и как содокладчик по некоторым отдельным вопросам. Чувствовал себя писатель плохо. Незадолго до съезда он похоронил своего единственного сына Максима, да и здоровье оставляло желать лучшего. С 1933 года Горького перестали выпускать за границу, в ту самую Италию, целебный воздух которой был ему так необходим. Власти боялись, что он уедет и не вернется.

Горького считали и считают основоположником метода социалистического реализма. Кто придумал это словосочетание – неизвестно, но оно прижилось, а отношение к нему Горького весьма косвенное – ему пришлось озвучить целый ряд программ и резолюций. В июне 1936 года Горький был срочно госпитализирован, и вскоре его не стало. Существуют некоторые конспирологические версии о том, что Горький был отравлен, что сделано это было руками Марии Закревской, которая не отходила от постели тяжело больного писателя. Никаких фактов, документов, которые хотя бы частично подтверждали такую версию, не обнаружено. Горький высоко ценил дружбу и любовь Закревской и посвятил ей свой последний и самый крупный роман «Жизнь Клима Самгина».

Так современен ли Горький? Как долго его творчество, его мысли, его рассуждения будут привлекать внимание читателей? Хочется верить, что этот процесс не прекратится никогда, что каждое новое поколение будет открывать своего Горького и находить созвучие его мыслей своим мыслям и настроениям. Современной школе, может быть, следовало бы сделать акцент на некоторых других произведениях писателя, демонстрирующих всю ширину его взглядов и убеждений. Горький был и останется в обойме мирового литературного тренда наряду с такими мастерами слова, как С.Цвейг, Р.Роллан, А.Барбюс, Л.Фейхтвангер. Эти люди высоко ценили талант Горького, завещая и нам, современным

читателям, бережно относиться к драгоценному наследию одного из величайших художников слова XX века. Как права была Марина Цветаева, которая говорила: «Горький – это эпоха».

Литература:

1. ГОРЬКИЙ, М. *Собр.соч. в тридцати томах*, т. 29. Москва, 1955, с.442.
2. ГОРЬКИЙ, М. *Полн. собр. соч. в 25 томах*, т.1. Москва, 1968, с.76.
3. ГОРЬКИЙ, М. *Полн. собр. соч. в 25 томах*, т.12, с.42.
4. См.: ТИМИНА, С. *Культурный Петербург: ДИСК. 1920-е годы.* СПб., 2001, с. 44.

Date despre autor:
Владимир НОСОВ, доктор, конференциар, Молдавский государственный университет.
E-mail: vladimir942@mail.ru

Prezentat la 13.03.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.39-43

CZU: 14(498):7.01 + 111.852

SPECIFICUL ABORDĂRII PROBLEMELOR DE ORDIN ESTETIC ÎN LUCRAREA LUI ALEXANDRU SCARLAT STURZA *IDEAL ŞI IMITAŢIE ÎN ARTELE FRUMOASE*

Octavian MOŞIN

Universitatea de Stat din Moldova

Prin analiza de conţinut a operei lui Alexandru Scarlat Sturza se evidenţiază o arie de delimitări conceptuale, cum ar fi cele de factură estetică şi morală. Din multitudinea de idei constatăm că interesul lui Sturza faţă de problemele estetice şi morale sunt condiţionate de necesitatea punerii în valoare a adevărurilor credinţei. În tratarea şi interpretarea acestora distinsul gânditor a implementat o manieră propie, prin care a dezvoltat concepţiile cu privire la componenţa religioasă a esteticii, inclusiv în ceea ce priveşte raportul dintre ideal şi imitaţie.

Cuvinte-cheie: *morală, estetică, artă, concepţii, ideal, imitaţie*.

THE SPECIFIC APPROACH OF THE STRATEGIES ON THE AESTHETIC ORDINARY PROBLEMS IN THE "IDEAL AND IMITATION OF THE FINE ARTS" BY ALEXANDRU SCARLAT STURZA

The content analysis of Alexander Scarlat Sturza's work reveals an array of conceptual delimitations such as aesthetic and moral aesthetics. From the multitude of ideas we find that Sturza's interest in aesthetic and moral problems is conditioned by the necessity of highlighting the truths of the faith. In their treatment and interpretation, the distinguished thinker implemented his own manner through which he developed conceptions about the religious composition of aesthetics, as well as including the terms of relationship between the ideal and imitation.

Keywords: *moral, aesthetic, art, conceptions, ideal, imitation*.

Alexandru Scarlat Sturza – filosof, istoric, diplomat, reprezentant de frunte al sociologiei religioase, teologiei şi al gândirii politice – provoacă un interes tot mai viu la cercetătorii din ţară şi de peste hotare. Deşi atât în timpul vieţii, cât şi în perioada imediată după moarte, opera sa a fost pe larg publicată, citită şi apreciată, îndeosebi în Franţa şi în Rusia, odată cu instalarea la guvernare a regimului sovietic roadele activităţii sale filosofice, diplomatice, religioase, didactice, filantropice etc. au nimerit sub pericolul de a fi expulzate din memoria socială. În această perioadă el era interpretat, în acele mici relatări din unele dicţionare şi enciclopedii, în care era luată în calcul activitatea sa, de obicei, superficial şi unilateral. Bogata moştenire literară şi experienţa culturală a lui Alexandru Scarlat Sturza îi motivează pe cercetătorii contemporani să-i cunoască şi să-i estimeze în mod adecvat valoarea şi, respectiv, să o promoveze.

Urmând logica expunerii textelor operelor şi activităţilor lui Alexandru Scarlat Sturza, constatăm că a fost printre primii teologi ortodocşi ai modernităţii, care a scos teologia din cercul strâmt şi ocult al specialiştilor, prezentând-o într-o formă mai impunătoare.

Alexandru Scarlat Sturza coboară în arena vieţii, demonstrând punctul creştin de abordare a unui spectru de probleme de ordin moral şi estetic.

Articolul consacrat problemelor estetice *Ideal şi imitaţie în artele frumoase* a fost publicat în anul 1842, în revista „Москвитянин", şi tradus pentru prima dată în limba română după 150 de ani de la apariţie, de filosofii Alexandru Babii şi Emil Vrabie [1, p.32-34]. În acest articol, preocupările de artist ale lui Arcadie I. – protagonistul articolului în cauză – ne sugerează despre unele dintre sursele influenţelor estetice pe care le-a suferit Alexandru Scarlat Sturza. Astfel, după o „deplasare de creaţie" în Italia, în drum spre casă, adică spre Rusia, Arcadie I. se întreabă: „Cum poate un pictor rus să se grăbească din Italia acasă, fără să treacă prin Grecia? Prin Grecia, leagănul sfânt al credinţei şi luminării noastre, locaşul scump a tot ce este frumos şi măreţ sub soare! Oare nu Elada Antică, precum o mamă fără de noroc, dar grijulie, prin întunericul secolelor, de trei ori a adus în Italia şi a aprins făclia învăţământului, a filosofiei, a credinţei, şi anume pe timpurile lui Pitagora, lui Augustin şi Medici?" [1, p.32-33].

Chiar şi mult controversatul termen *imitaţie,* din titlul articolului, pare să fie în semnificaţia sa de provenienţă greacă, mai precis – aristotelică. Aristotel, comparând poezia cu istoria, adică arta cu ştiinţa, susţinea

că prima, imitând realitatea, e mai aproape de esența care se manifestă cu necesitate ca tendință spre împlinire, spre ideal, am spune noi, decât a doua care rămâne fidelă cazului concret întâmplat. El scrie: „Nu întâmplate, ci putând să se întâmple... Istoricul nu se deosebeşte de poet prin aceea că unul se exprimă în proză şi altul în versuri..., ci pentru că unul înfăţişează fapte aievea întâmplate, iar celălalt fapte ce s-ar putea întâmpla" [2, p.141-142]. Idealul, reprezentând modelul superior de realizare umană, prezent în filosofia lui Aristotel sub formă de cauză finală și formă absolută, există pentru om doar ca posibilitate. Până la urmă, „poezia nu pretinde să reproducă un lucru individual, ci să dea o nouă întruchipare unui adevăr universal" [3, p.265]. Arta ca imitație nici nu corespunde întru totul realității și nici nu este o iluzie deşartă. Acest moment este bine ilustrat de Tudor Vianu. El demonstrează că „arta, ca unitate estetică, nu urmăreşte nici să stârnească iluzia, nici s-o corecteze, pentru că aparența ei se dezvoltă într-un plan exterior distincției dintre realitate și irealitate, și anume, în planul realității. Am spus, arta ca unitate estetică, deoarece prin elementele extra-estetice pe care le cuprinde, prin suma valorilor sociale, morale, teoretice sau religioase, pe care le subliniază în unitatea estetică a operei și în măsura în care aceste valori sunt considerate separat și desprinse de unitatea lor, este evident că arta se poate întrețese cu viața practică, și are, în această calitate, o incontestabilă realitate. Pentru a obține această înălțare în planul ideal al arealului, arta întrebuințează, în afară de mijloacele generale [...] o seamă de mijloace speciale" [4, p.113-114].

Alexandru Scarlat Sturza redă, în dinamică progresivă, formarea gustului estetic al pictorului Arcadie I. Dinamica este determinată atât de condițiile externe: este fecior de pictor de icoane cu soartă fericită, deoarece i-a fost dat să studieze artele la Academia de Arte din Petersburg, cât și de calitățile native ce-l făceau predispus spre a deveni artist. Fiind „preacinstit și nelipsit de talent", el „dădea dovadă de atracție inconştientă, de neînvins față de tot ce e frumos în lumea lui Dumnezeu și față de operele de creație umană" [1, p.32]. În ale sale gusturi, deși devotat la culme artei, copil fiind, e firesc ca Arcadie I. să nu poată face deosebire între arta valorică, veritabilă și arta ce includea în sine și elemente anti-artă în viziunea concepției religioase medievale. Aceasta, probabil, doreşte să ne sugereze Alexandru Scarlat Sturza când scrie că „toate jucăriile din lume, chiar și cele mai năstruşnice, Arcadie le-ar fi schimbat cu plăcere pe un mic tablou, fie chiar și incolor" [1, p.32], adică în alb și negru. Această informație denotă două trăsături ale viitorului pictor: dragostea nemărginită pentru tablouri, dar și incapacitatea lui de a le distinge după valoare. Ultima vine din necunoaşterea semnificației culorii negre pentru Biserică. Pe când Alexandru Scarlat Sturza ştia de minune că așa cum „Biserica asocia simțurile blânde cu porumbelul *alb* al păcii, tot aşa corbul *negru* a devenit pentru ea simbolul celor mai brutale porniri psihologice" [5, p.126].

Probabil, Alexandru Scarlat Sturza doreşte să ne spună prin slaba *expertiză* a tablourilor de către Arcadie I. că acesta, om fiind, includea în sine stări afective dirijate de legea nevoilor și de sentimentul dragostei de frumos al firii sale, susținută de legea naturală. Aceste stări sunt atestate și de caracteristicile date de Alexandru Scarlat Sturza lui Arcadie I: „Senin și visător, privea sărmanul copil la toate minunile picturii sublime...", iar fiind la studii în Italia „fugea cât mai departe de ospețe și distracții, niciodată nu uita de ultimele lacrimi... ale mamei sale gingaşe, în fiecare zi și cu evlavie se ruga, după exemplul tatălui său..." [1, p.32]. Aceste caracteristici se întâlnesc și la Fericitul Augustin, care, în viziunea sa umanistă, porneşte de la interpretarea omului ca adevărat creator al propriei sorți și al condițiilor în care activează. Această viziune se bazează pe esența divină a spiritului uman. Și pentru Augustin două din capacitățile omului sunt determinante pentru manifestarea sa creativă: dragostea și voința bazate pe credință. Dragostea este forța ce-l mişcă pe om spre adevăr – întruchipat de Dumnezeu. Tot dragostea este și energia ce-l îndeamnă pe om la autoperfecțiune. Nucleul dumnezeiesc din suflet îi formează voința și tot ea e factor determinant al manifestării creației omului. Fericitul Augustin consideră că vom fi cu atât mai creativi, cu cât vom urma mai exact chipul divin din sufletul nostru, adică vom urma vocației noastre, care poate fi descoperită de inima iubitoare de Dumnezeu. Deoarece dacă inima noastră îl iubeşte pe Dumnezeu, ea va fi înțeleaptă nu prin propria sa lumină, ci prin participarea la lumina atotputernică a lui Dumnezeu. Dacă revenim la imitație, în procesul creației trebuie să deosebim două manifestări ale acesteia. Într-un caz, imitațiile cuprind cópii fidele ale originalului și în altul – imagini false, înşelătoare, care se referă la exteriorul omului. Primele vor imita frumusețea esenței spirituale divine, cele din a doua categorie – frumusețea corpului. Augustin numea atracția pentru frumusețea corporală *râie obscenă* (III, II) și deşertăciune (IV, I) [6].

Abaterea de la adevăr (iar adevărul în Univers este Dumnezeu, în om fiind partea divină din sufletul său) e rău, în aspect moral, și urât, în aspect estetic; adevărata frumusețe e cea spirituală. De aceea, în afară de

om, „totul e la locul său, cu umilință își face datoria și nu s-a abătut de la menirea sa inițială" [11, p.33]. Anume vocația îi permite pictorului să distingă frumusețea adevărată de cea falsă, iar „imitația divinității făcută accesibilă omului serveşte spre a produce în noi toate trăsăturile de conformitate cu acest ceresc chip al unui Dumnezeu ascuns de către natură" [7, p.2]. Un artist adevărat nu va confunda frumusețea adevărată cu cea înşelătoare. Și, mai mult, el va descoperi în ființe decăzute frumusețea lor de dinainte de a fi pângărită. Alexandru Scarlat Sturza scrie referitor la acest moment: „Un pictor adevărat, consumând comorile imitației reușite, tinde inconştient spre ceva suprem, geniul său în trăsăturile feței omeneşti descoperă trăsăturile schimbărilor pline de păcate, căderii adânci, transmise prin moştenire din generație în generație. El pretutindeni caută asemănarea abia perceptibilă cu cel dintâi om, râvneşte la frumusețea paşnică a sufletului, se radiază în minunatele forme vizibile" [1, p.33].

Pentru zugrăvirea feței omeneşti, continuă Alexandru Scarlat Sturza, artistul adevărat caută un model care nu mai există pe pământ și deci nu poate servi drept obiect al imitației. Iar „năzuința noastră spre ideal constituie o mărturie puternică a căderii noastre" [1, p.33]. Încercarea de a prelua modelul din viață scoate la iveală că „frumusețea grațioasă apare cu semne de boală, precum o floare minunată, căreia un vierme nevăzut i-a ros rădăcina și tulpina. Dragostea și tendința spre o stare ideală în operele de pictură și sculptură de aceea și nu constituie un bun spiritual al prea multora" [1, p.33]. Și cum se explică că unii reuşesc să ajungă la acest bun? Nu doar Alexandru Scarlat Sturza, ci și Fericitul Augustin, la timpul său, se întreba: „Ce trebuie să facă oare... sufletul omenesc, ce tânjeşte să rămână în contemplarea frumuseții divine, ca să se întoarcă la Spiritul Unic de care a fost separat prin naşterea în trup? Căci supremul bine e *Monas*, sau spiritul scutit de viziunea inerentă sexului și discordiei, declară Augustin, iar viciul e *Dyas*, dualitatea irevocabilă sau incapacitatea de a se supune puterii Unului". Și răspunde în continuare: „Întoarcerea se poate săvârși prin concentrarea asupra esenței formale a lucrurilor văzute și auzite, până ce forma însăși, adică spiritualitatea pură, își face în sfârșit apariția. Rațiunea spirituală, cea mai bună parte a călăuzei sufletului, caută tărâmul non-sensibil ca singurul congenial ei" [5, p.33], afirmă Aurelian Augustin în concepțiile sale filosofico-religioase de proveniență platoniană.

Probabil, talentul și include această congenialitate. Iată de ce Alexandru Scarlat Sturza susține cu fermitate că „un pictor lipsit de talent niciodată nu va reuși să descopere în formele exterioare armonia lăuntrică și frumusețea, adierea vieții, farmecul autentic cu care respiră toate creațiile Marelui Artist ceresc" [1, p.34]. Alexandru Scarlat Sturza nu s-a gândit să nege prezența și necesitatea geniului în pictură, deoarece ar fi gândit greșit în prezența operelor lăsate de pictorii renascentişti care cuprind „redarea chipurilor sfinte ale Mântuitorului, Preasfintei Fecioare și marilor sfinți" [1, p.34]. Cu toate acestea, el își dădea bine seama de faptul că talentul cu care este înzestrat pictorul de icoane este unul specific. Curios e faptul că, referindu-se la acest specific, Constantin Rădulescu-Motru, cu un secol mai târziu, scria despre misiunea aparte a creatorului de opere religioase: „Prin mine se dezvăluie ceea ce aveți fiecare etern în voi" [8, p.698]. Autorul *Personalismului energetic* vrea să spună că și originalitatea celui înzestrat cu vocație religioasă este una specifică. În acest gen de creație, nu originalitatea autorului valorează în primul rând, ci harul său *de a vedea* ceea ce alții nu văd, nu doar talentul, ci și *sufletul simplu* dar echilibrat, o conştiință... iluminată este ceea ce trebuie vocației religioase" [8, p.699]. Și Alexandru Scarlat Sturza cunoaşte tainele apropierii și descoperirii, imitării chipului divin din sufletul omului. El scrie: „Cei inspirați de creație, depășindu-se pe sine pentru cele mai scurte și efemere clipe de exaltare, văd înaintea lor chipul minunat al omului, nealterat de păcatul strămoşesc, prind cu penelul chipul lui și iarăși se lasă vrăjiți de aspectul exterior. Iată de ce în operele lor se observă neregularitate; deseori ei sunt mai jos de nivelul lor" [1, p.34]. Pentru a ajunge, chiar și pentru scurt timp, la esența nealterată a omului, după cum tratează tradiția augustiniană, este o singură cale – credința și dragostea de Dumnezeu, manifestate de artist.

Despre felul cum o parcurg cei care-și provoacă inspirația artistică, Alexandru Scarlat Sturza, prin afirmațiile lui Arcadie I., susține: „Nu în zadar bunul meu tată cu rugăciune și ținând post se apuca de scris o sfântă icoană. Cu toată inexactitatea desenului și severitatea coloritului, el nu o dată reuşea să expună starea perfectă de evlavie și linişte sufletească în trăsăturile feței omeneşti" [1, p.34]. Filosoful înțelege de minune că aceste clipe fericite și sunt de o importanță deosebită pentru reușita operei de artă. În ele artistul are rara ocazie de a se afla în fața imaginii idealului râvnit și de a încerca materializarea lui în opera de artă. Dar pentru a obține și a trăi astfel de clipe se cere o purificare a sufletului. Alexandru Scarlat Sturza ne sugerează că libertatea creației nu poate fi obținută de un suflet îngreunat de păcate și trup ghiftuit, îndopat cu mâncăruri și băuturi.

Din cele relatate vedem că taina succesului realizării, inclusiv a artistului, se reduce la capacitatea de a opera cu spiritul. Numai această conlucrare face posibilă congenialitatea artistului şi a Creatorului, însă nu doar a artistului. Mircea Eliade, în relatările sale filosofico-religioase, consemna: „Drumul către fiinţă începe printr-o mare căutare de sine, dar sfârşeşte dincolo de sine, în Dumnezeu (*soteria*) sau în istorie (*sympatia*). Autenticitatea, fără de care nimic nu e valabil, îți cere să fii tu însuți, dar, realizând-o, te recunoşti dincolo de tine (dragostea, mistica, istoria)" [9, p.189]. Autenticitatea despre care vorbeşte Mircea Eliade şi de care era preocupat şi Alexandru Scarlat Sturza, *tradusă* în limbajul esteticii, înseamnă originalitate, iar cei doi sunt solidari de a o vedea în origini, adică în originalul subiectului. Din această cauză, nu suntem de acord cu afirmația traducătorilor, care, în studiul introductiv la articolul lui Alexandru Scarlat Sturza *Ideal și imitație în artele frumoase,* susțin că „nu pot fi trecute cu vederea, desigur, nici afirmațiile greșite ale gânditorului umanist. Nu este acceptată teza lui Alexandru Scarlat Sturza... privind capacitatea artei adevărate, inspirate, de a pluti „spre tipul inițial al omului, nealterat de neliniştea patimilor și neîntristat încă de cădere"" [10, p.32]. Parcă presimțind necesitatea de a polemiza peste timpuri cu oponenții săi, Alexandru Scarlat Sturza se întreabă și-i întreabă și pe aceştia: „Dacă tendința spre o stare ideală nu e altceva decât o nălucă deşartă, fără de nici o atitudine față de starea primitivă a omului și căderea lui, atunci de ce idealul, în cele mai talentate creații de daltă și penel, e legat inseparabil de expresia calmității și impasibilității" [1, p.33]. Apoi, tot el răspunde: „E ştiut că arta păgână nu ocolea idealul, îl căuta orbeşte, fiindcă şi păgânii au fost oameni, şi ei păstrau rămășițele datinilor vechi și împăcarea omului cu divinitatea o camuflau cu un văl de ceremonii și jertfe sângeroase, sensul cărora le era necunoscut" [1, p.33-34].

Interesul față de „tipul inițial al omului" nu e întâmplător, ci e necesar cunoaşterii de sine a omului. Această necesitate și actualitate ne-o explică Mircea Eliade într-un *Cuvânt înainte* scris în anul 1947: „O veche convingere a noastră este că filosofia occidentală riscă, dacă putem spune aşa, să se *provincializeze*, mai întâi cantonându-se în propria ei tradiție și ignorând, de exemplu, problemele și soluțiile gândirii orientale; pe urmă obstinându-se să nu recunoască decât *situațiile* omului civilizațiilor istorice, nesocotind experiența omului *primitiv* ținând de societățile tradiționale. Credem că antropologia filosofică ar avea ceva de învățat din felul în care omul presocratic (altfel zis, omul tradițional) și-a valorizat situația sa în Univers. Mai mult: problemele cardinale ale metafizicii ar putea fi reîmprospătate prin cunoaşterea ontologiei arhaice") [11, p.11-12].

Nu suntem de acord nici cu a doua obiecție a traducătorilor: „Stârneşte obiecţii serioase subaprecierea rolului imitației în artă" [10, p.32]. Ținând cont de specificul interpretării filosofico-religioase pe care o întreprinde Alexandru Scarlat Sturza, considerăm valabilă și convingătoare afirmația acestuia: „Creştinismul a înălțat pictura pe cea mai înaltă treaptă și i-a însuflețit pe pictori cu o nouă dragoste față de starea ideală. Când secătuieşte credința inițială într-un oarecare secol sau popor, nu e greu de observat imediat precumpănirea imitației în raport cu starea ideală, cu neîndurare scoasă din domeniul artelor" [1, p. 34]. După cum vedem, ideile estetice expuse acum mai bine de un secol și jumătate nu prezintă nişte piese de muzeu ce ar satisface curiozitatea spectatorilor. Dimpotrivă, ele rămân actuale astăzi, ca și atunci la mijlocul secolului al XIX-lea, când au fost scrise. Și această actualitate istorică se datorează faptului că, în secolul al XVIII-lea, după cum se ştie, iluminismul vedea în mişcarea istoriei o triumfare progresivă a rolului rațiunii, a spiritului ştiințific în lupta cu religia, pe care o identifica cu superstiția și „obscurantismul". Lupta dintre rațiunea luminoasă și aşa-numitul obscurantism al religiilor, al mitologiilor și al tradițiilor trebuia să se încheie cu înlăturarea acestora din cultură, pentru a nu împiedica progresul istoric. „Procedând astfel, – susține filosoful Ilie Bădescu, – secolul al XVIII-lea edifică cea mai compactă pseudoreligie dintre cele pe care le-a înălțat vreodată cultura europeană. Această pseudoreligie compactă avea drept nucleu zeița Rațiunii și zeul Progresului, spune Pareto, și ea a fost utilizată ca principală maşină de război împotriva conglomeratului noologic al marilor creații de tip religios, mitologic, al tradițiilor reduse de această pseudoreligie la superstiții, ori, pur și simplu, livrate spiritului reacționar. Secolul al XIX-lea ridică mănuşa aruncată de secolul al XVIII-lea și iese pe scena confruntării" [12, p.22]. Printre cei care *au ridicat mănuşa* a fost și Alexandru Scarlat Sturza, promovând umanismul religios actual și astăzi.

În concluzie, ne propunem să accentuăm faptul că, sub aspect metodologic și epistemologic, studiul lui Alexandru Scarlat Sturza *Ideal și imitație în artele frumoase* stabileşte gradul de sănătate spirituală a popoarelor la o anumită treaptă a dezvoltării societății. Aceasta doreşte să semnifice afirmația din citatul ce urmează: „Când secătuieşte credința inițială într-un oarecare secol sau popor, nu e greu de observat imediat

precumpănirea imitației în raport cu starea ideală, cu neîndurare scoasă din domeniul artelor" [1, p.34] și din viața și speranța oamenilor. Și invers, întoarcerea spre credință, pe care o trăim, din fericire, astăzi, va aduce idealul – modelul dumnezeiesc de făptuire, atât în artă, cât și în viață. Și la aceasta a contribuit prin opera literară și faptele pământești personajul central al studiului nostru – Alexandru Scarlat Sturza. Mai mult, el îndeamnă ca prin religia creştină să ajungem la „o armonie perfectă între cultul interior și cultul aparent" și continuă: „Armonia care trebuie să existe între aceste două feluri de cult se întemeiază pe imitația lui Iisus Hristos. Și această imitație se reazemă pe dogma fundamentală pe care ne-a trimis-o legea veche, când la începutul *Genezei* ea declară omului căzut că el a fost creat *după chipul lui Dumnezeu și după asemănarea Lui*.

Imitarea divinității, făcută accesibilă omului, serveşte spre a reproduce în noi toate trăsăturile de conformitate cu acest ceresc chip al lui Dumnezeu de către natură" [7, p.17]. Pentru a păstra această armonie, omul trebuie să fie demn de darul de a se asemăna cu chipul creator al lui Dumnezeu și, la rândul său, să fie creator de valori, dacă vrea să ajungă în Împărăția Cerului (Matei 25; 14-29). Aceasta vrea să însemne afirmația că „celui ce are i se va da și va avea de prisos; dar de la cel ce nu are se va lua și ce are", adică celui „viclean și leneş" i se va retrage şansa de a intra și el în Împărăția Cerurilor.

Referințe:

1. ARISTOTEL. *Poetica /* Studiu introductiv, traducere și comentariu de D.M. Pippidi. Bucureşti: ARPR, 1965. 253 p.
2. AUGUSTINUS, AURELIUS, sfânt. *Soliloquia: vorbiri însingurate; Sermones: predici* / Studiu introductiv, traducere și note de Dan Negrescu. Timişoara: Editura de Vest, 1992. 164 p.
3. BABII, Al., VRABIE E. Un studiu demn de atenție: Ideal și imitație în artele frumoase de Al.S. Sturza. În: *Revista de Filosofie și Drept* (Chișinău), 1992, nr.3.
4. BĂDESCU, I. *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme*. Vol.1. Bucureşti: Editura Economică, 2002. 552 p.
5. ELIADE, M. *Profetism românesc.* Vol.2. *România în eternitate.* Bucureşti: Roza vânturilor, 1990. 223 p.
6. ELIADE, M. *Eseuri. Mitul eternei reîntoarceri. Mituri, vise și mistere* / Trad. de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1991. 311 p.
7. GILBERT, K.E., KUHN, H. *Istoria esteticii* / Ediție revizuită și adăugată. Trad. de Sorin Mărculescu. Bucureşti: Meridiane, 1972. 525 p.
8. RĂDULESCU-MOTRU, C. Vocația religioasă. În: C. Rădulescu-Motru. *Personalismul energetic și alte scrieri.* Bucureşti: Editura Eminescu, 1984, p.695- 699.
9. ROSS, D., Sir. *Aristotel* / Trad. de Ioan-Lucian Muntean și Richard Rus. Bucureşti: Humanitas, 1998. 293 p.
10. STURZA, Al. Ideal și imitație în artele frumoase. În: *Revista de Filosofie și Drept* (Chișinău), 1992, nr.3, p.32-34.
11. STURZA, Al. *Priviri istorice asupra învățăturii și duhului Bisericii Ortodoxe* / Trad. de I.I. Beleuță. Făgărași: Tiparul tipografiei Ioan Lazăr, 1931. 150 p.
12. VIANU, T. *Estetica*. Bucureşti: Orizonturi, 1993. 439 p.

Date despre autor:

Octavian MOȘIN, doctor, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: mosin.octavian@gmail.com

Prezentat la 19.09.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.44-49

CZU: 14

ÎNSEMNĂTATEA CONCEPȚIILOR LUI BOGDAN PETRICEICU HAȘDEU PENTRU CONTEMPORANEITATE

Svetlana COANDĂ

Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol sunt analizate activitatea şi concepţiile lui B.P. Haşdeu – unul dintre marii cărturari ai neamului românesc, un om erudit, un adevărat enciclopedist, care s-a manifestat plenar în diverse domenii: istoric şi filosof, lingvist şi filolog, ziarist, pedagog, prozator şi dramaturg, critic şi istoric literar, folclorist, publicist, jurist şi politician. Sunt evidenţiate ideile lui cu referire la concordanţa dintre factorii naturali şi factorii spirituali în devenirea unui popor, la comunicarea şi asimilarea valorilor culturii, cultura fiind, după ferma sa convingere, manifestarea continuităţii unui popor prin cele mai importante, deosebite şi durabile valori ale sale. Este studiat raportul dintre naţional şi universal în cultură, menţionându-se că B.P. Haşdeu se pronunţa pentru o îmbinare armonioasă a lor, respingea categoric cosmopolitismul şi considera că fiecare cultură naţională conţine un şir de valori de talie universală, dar are şi specificul său inconfundabil, care asigură varietatea şi viabilitatea culturilor.

În concluzie se menţionează că B.P. Haşdeu era ferm convins că încadrarea în cultura europeană şi universală e posibilă doar prin păstrarea şi promovarea valorilor naţionale, în primul rând fiind limba, istoria, cultura, şi că ideile acestui mare gânditor român sunt actuale şi îşi păstrează importanţa pentru tânăra generaţie.

Cuvinte-cheie: *cultură, comunicare culturală, naţional şi universal în cultură, cosmopolitism, naţionalism, patriotism, adevăr ştiinţific, valori naţionale, valori general-umane.*

THE SIGNIFICANCE OF BOGDAN PETRICEICU HASDEU'S CONCEPTS FOR THE CONTEMPORAN TIME

In this article, we analyse B.P. Hasdeu's activity and concepts – one of the great scholars of the Romanian nation, a learned person, a true encyclopedist, who has manifested himself in various fields: as a historian and philosopher, linguist and philologist, journalist, pedagogue, prose writer and playwright, critic and literary historian, folklorist, journalist, lawyer and politician. His ideas are highlighted in terms of the reconciliation between natural factors and spiritual factors in the formation of a people, the communication and assimilation of the values of culture, the culture being, after his conviction, the manifestation of the continuity of a people through their most important, distinct and durable values. The relationship between the national and the universal in culture is studied, mentioning that B.P. Hasdeu pronounced for a harmonious combination of them, categorically rejected cosmopolitanism and considered that each national culture contains a series of universal values but also its unmistakable specificity, which ensures the variety and viability of cultures.

In conclusion, it is mentioned that B.P. Hasdeu was firmly convinced that framing European and universal culture is possible only by preserving and promoting national values, primarily language, history, culture, and that the ideas of this great Romanian thinker are current and retain their importance for the younger generation.

Keywords: *culture, cultural, national and universal communication in culture, cosmopolitanism, nationalism, patriotism, scientific truth, national values, general-human values.*

Introducere

Anul acesta marcăm 180 de ani de la naşterea lui Bogdan Petriceicu Haşdeu – unul dintre marii cărturari ai neamului românesc, un om erudit, un adevărat enciclopedist, care s-a manifestat plenar în diverse domenii: istoric și filosof, lingvist şi filolog, ziarist, pedagog, prozator şi dramaturg, critic şi istoric literar, folclorist, publicist, jurist și politician.

Concepțiile lui Bogdan Petriceicu Hașdeu continuă să fie actuale, să-și păstreze însemnătatea, el înscriindu-se în rândul marilor gânditori, al marilor personalități din istoria omenirii, care rămân mereu contemporanii noștri, activitatea lor fiind o călăuză, un model pentru noile generații.

B.P. Hașdeu s-a născut la 26 februarie 1838, în comuna Cristineşti, județul Hotin, în familia marelui gânditor (istoric, filosof, publicist) Alexandru Hâjdeu și a Elisabetei Dauszka. De la naştere, B.P. Haşdeu avea numele Tadeu Hâjdeu. Mai târziu și-a schimbat prenumele din Tadeu în Bogdan – corespondentul românesc pentru polonezul Tadeu – adăugând la nume şi Petriceicu, astfel dorind să arate înrudirea cu Ştefan Petriceicu, domnitor al Moldovei în secolul al XVII-lea (1672-1674), din care descindea după mamă.

A studiat dreptul, istoria și filologia la Universitatea din Harcov; ulterior a activat cu multă dăruire și profesionalism în diferite domenii: jurist (1857 – membru al tribunalului din Cahul), profesor de liceu și bibliotecar la Universitatea din Iași (1858), profesor de istorie și geografie la Școala reală din Iași (1860), director al Arhivelor Statului din București (1876-1900), concomitent, din 1878 a fost profesor de filologie comparată la Universitatea din București, deputat din partea Partidului Liberal în Parlamentul României.

Meritele lui B.P. Hașdeu, neobosit cercetător și deschizător de drumuri în mai multe domenii, au fost apreciate încă din tinerețe, el fiind ales în 1877, la vârsta de 39 de ani, membru al Academiei Române, ca recunoaștere a importanței întregii sale opere de până atunci, dar și ca apreciere a spiritului său enciclopedist. Iar în 1882 este ales în unanimitate membru al Societăţii Enciclopedice Române.

Nicolae Iorga îl considera pe B.P. Hașdeu „un deschizător de cale", iar George Călinescu – „un geniu universal", care „a izbutit aproape peste tot". Mircea Eliade îl aprecia ca „românul cel mai învăţat al secolului XIX", „geniu universal şi mare scriitor", „geniu al neamului românesc", „omul cel mai universal al vremii sale" [1]. Uluit de „mulţimea cunoştinţelor sale şi… noutatea ştiinţelor" pe care le stăpânea B.P. Haşdeu încă din tinereţe, M.Eliade scria despre publicistica lui: „Citate în toate limbile slave, în greacă şi latină, în limbile romanice şi germană – vastă orientare în economie politică, ştiinţele juridice, arta militară, iconografie, ştiinţe naturale, lăsau pe drept cuvânt impresia unui Pico della Mirandola" [2].

Și Mihai Eminescu a apreciat înalt activitatea lui B.P. Hașdeu, în special ca istoric și arhivist, ca cercetător al istoriei naţionale, „iubitor şi editor de izvoare", menționând, într-un articol din 1882, că Hașdeu întrunește „cele două calităţi ce caracterizează inteligenţele geniale: memoria şi judecata – cunoscând o sumă de limbi vii, istoria noastră se reconstruieşte piatră cu piatră, manifestare uniformă a unui singur geniu naţional, a geniului poporului românesc... Ceea ce dezgroapă prin aceste documente istorice şi lingvistice nu sunt doar materialuri de interes arheologic, ci e România însăşi, e geniul poporului românesc de pe care se înlătură păturile suprapuse de ruine şi barbarie".

La rândul său, B.P. Hașdeu îl recomanda, în a.1884, pe Mihai Eminescu pentru ocuparea postului de arhivist la Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Bucureşti, dat fiind faptul că Eminescu, scria Haşdeu, posedă „cunoştinţe foarte serioase în istorie şi paleografie română." Este o mărturie frumoasă și un minunat exemplu de colaborare a acestor două personalități geniale ale istoriei noastre.

Vastitatea şi profunzimea operei lui B.P. Haşdeu

Însemnătatea pentru contemporaneitate a lui B.P. Hașdeu e determinată, incontestabil, de vastitatea și profunzimea operei sale, care își păstrează valoarea și în zilele noastre. Vom menționa aici doar cele mai importante lucrări din diverse domenii de activitate ale lui Bogdan Petriceicu Hașdeu:

✓ Lucrări istorice: ***Ioan Vodă cel Cumplit*** (1865, ed. a II-a, 1894); ***Arhiva istorică a României*** (Iași, 1865-1867, 3 volume), în care multe documente vechi străine (inclusiv slavone) și românești au fost editate pentru prima dată; ***Istoria antică a Românilor*** (1875), în care începe investigațiile critice asupra istoriei României; ***Istoria critică a românilor*** (1872-1874), în care își propune studierea secolului al XIV-lea, a epocii înființării formațiunilor statale românești din nordul Dunării.

✓ Lucrări de filologie și lingvistică: ***Cuvente den bătrâni*** (1878-1879, 2 volume), prin care B.P. Hașdeu s-a afirmat ca primul exeget al literaturii apocrife din România, lucrare pentru care este premiat, în 1880, de Academia Română și înalt apreciat de specialiști în domeniu. „Toți câți se vor ocupa cu istoria limbii române vor fi nevoiți să recurgă la această operă ca la mijlocul cel mai indispensabil, și chiar dacă n-ar mai fi publicat nimic afară de Cuvente, Hașdeu tot și-ar mai fi putut avea un nume nemuritor în istoria filologiei române și și-ar fi câștigat – pe drept – recunoștința noastră continuă", menționa G.Weigand; **Etymologicum Magnum Romaniae** (1887-1898, 4 volume) – o adevărată operă monumentală, un amplu dicționar enciclopedic al limbii române, subintitulat și ***Dicționarul limbii istorice și poporane***, deoarece se referea nu doar la limba literară de atunci, ci, îndeosebi, la limba vorbită și la limba veche. Cu regret, din cauza dimensiunilor deosebit de vaste ale proiectului, dar și din cauza că Academia a stabilit alte norme pentru noul dicționar și nu a mai finanțat lucrarea lui, B.P. Hașdeu a ajuns doar până la definiția cuvântului ***bărbat***. Aprecierile sunt dintre cele mai înalte: „Hașdeu a voit să facă din Etymologicum un monument al culturii poporului nostru. El nu se mărginește să explice cuvintele pentru necesități practice curente, ci urmărește fiecare cuvânt din toată istoria lui complexă, în toate epocile, în graiul popular, ca și în limba literară. Aproape fiecare cuvânt constituie o monografie în care se înfățișează sensul și răspândirea lui precum și credințele legate de el", menționa D.Macrea.

✓ Opere literare: Drama ***Răzvan și Vidra*** – expresie a originalității în gândire, a erudiției profunde și a imaginației vaste. Această dramă e prezentată și astăzi cu succes pe scena teatrelor din România și din Republica Moldova; Nuvele: ***Duduca Mamuca*** (1861, 1864), pentru care a avut la Iași un proces legat de un fragment din această nuvelă, considerat imoral, dar a fost achitat după ce s-a apărat singur în fața instanței; ***Volume de poezii*** (1852-1854, 1872, 1873), volumul ***Sarcasm și ideal*** (1897) etc.

Bogdan Petriceicu Hașdeu a dezvoltat și o imensă activitate editorială incluzând numeroase ziare și reviste prestigioase: ziarul **România** (1858, Iași), în care promova ideile pașoptismului; revista **Foiță de istorie și literatură** (1859, Iași), în care publică studiul *Pierit-au dacii?*; revista **Lumina** (1863, Iași), unde tipărește drama *Răposatul postelnic*; revista **Aghiuță** (1864, București), în care publică, cu modificări, nuvela *Duduca Mamuca*, cu titlul *Micuța* sau *Trei zile și trei nopți din viața unui student*; revista **Arhiva istorică a României** (1864, București); revistele **Satyrul** (1866, București); **Revista Nouă** (1868, București) și **Revista contemporană** (1868, București); ziarul **Traian** (1869, București), în care se publică articole politice și literare și în care se promovează, după modelul *Daciei literare*, ideea literaturii naționale; revista **Columna lui Traian** (1870-1877; 1882-1889, București), în care apare poezia *Odă la ciocoi*. Revista avea un pronunțat caracter antidinastic și era considerată, pe bună dreptate, cea mai bună revistă filologică din România, în care B.P. Hașdeu a pus, datorită studiilor sale, baza științei etnopsihologice în România; **Revista literară și științifică** (1876, București); **Revista nouă** (1887, București), la care B.P. Hașdeu era director, redactori fiind Al.Vlahuță, Delavrancea ș.a.

B.P. Haşdeu s-a manifestat excelent și ca bibliotecar, ocupându-se de fondul de carte şi de organizarea Bibliotecii Arhivelor Bucureşti, a sucursalei arhivelor Iaşi. A scris zeci de demersuri, cereri pentru obţinerea de fonduri şi a cumpărat, personal, sute de cărţi din librăriile europene (printre acestea se aflau şi ediţii de documente, cronici, gramatici, albume de paleografie, lexicoane, atlase etc.). A iniţiat şi schimbul de publicaţii, mai ales cu cărţile sale, pentru a aduce la Biblioteca Arhivelor alte cărţi valoroase.

Bogdan Petriceicu Hașdeu este considerat, absolut îndreptățit, întemeietorul etnologiei și al etnopsihologiei în România, deci a adus un aport considerabil și la dezvoltarea antropologiei.

El se pronunța hotărât pentru elaborarea unei istorii a civilizației și culturii române. Aplicând metodologia modernă (metoda anchetelor etnologice indirecte; metoda comparativ-istorică; metoda interpretării genetice și semantice), a adunat un material imens cu referire la geneza limbii române, tipurile de folclor, etnogeneza, cultura populară, datini, tradiții, terminologia domestică, onomastica tradițională etc. Suntem convinși că aceste cercetări, precum și metodele utilizate de B.P. Hașdeu, rămân importante și servesc exemplu pentru studenții de azi, pentru toți cercetătorii în domeniul antropologiei, etnologiei etc.

Un citat celebru din opera lui B.P. Haşdeu spune: „Cele mai bune cărţi nu sunt tocmai acelea care ne învaţă, ci acelea care ne fac a cugeta peste cele cuprinse în ele". Printre acestea sunt și lucrările lui B.P. Hașdeu care și ne învață, și ne fac a cugeta. Marele nostru predecesor este important pentru contemporaneitate atât prin vastitatea activității sale teoretice și practice în diverse domenii, cât și prin mesajul operei sale, deosebit de actual.

Promovarea valorilor naționale și a celor general-umane

Gânditorul român întrevede o strânsă concordanţă între factorii naturali şi factorii spirituali în devenirea unui popor, expunând o viziune originală despre unitatea dintre „natura pământului" şi „natura neamului": „O naţiune presupune două elemente constitutive, un pământ şi un neam... Unirea dintre pământ şi neam, pe baza căreia se înalţă o naţiune, e atât de strânsă, încât pământul răsfrânge în toate ale sale imaginea neamului şi neamul răsfrânge în toate ale sale imaginea pământului", menţiona B.P. Haşdeu în lucrarea sa *Istoria critică a românilor* [3].

Considerăm că accentuarea strânsei legături şi unităţi a pământului cu spiritul neamului, cu caracterul naţional, cu însăşi esenţa naţiunii este foarte importantă, actuală şi profund semnificativă pentru situaţia creată astăzi la noi, când lipseşte o idee unificatoare a neamului, a poporului, când mulţi îşi părăsesc pământul natal. De asemenea, e importantă concluzia lui B.P. Haşdeu şi în aspect ecologic şi etico-moral; altfel spus, în aspectul ecologiei naturii şi al ecologiei spiritului. Teza lui: *Pământul răsfrânge în toate ale sale imaginea neamului şi neamul răsfrânge în toate ale sale imaginea pământului* sună ca o avertizare profetică a marelui nostru înaintaş, că o atitudine iresponsabilă, necugetată, dăunătoare, distrugătoare faţă de pământul natal ameninţă nu doar mediul natural în care trăim, dar şi însăşi fiinţa noastră naţională, identitatea noastră, acel „element viguros" care ne determină ca neam [4].

O temă amplă la B.P. Haşdeu, deosebit de importantă în condiţiile actuale ale globalizării, ale integrării europene, este tema comunicării şi asimilării valorilor culturii. El vorbeşte despre procesul de comunicare şi continuitate dintre culturi, cultura fiind, după ferma sa convingere, manifestarea continuităţii unui popor prin cele mai importante, deosebite şi durabile valori ale sale. Abordând problema raportului dintre naţional şi universal în cultură, Haşdeu se pronunţa pentru o îmbinare armonioasă a lor, fără o prevalare a unuia asupra celuilalt. El respingea categoric cosmopolitismul şi considera că fiecare cultură naţională conţine un şir de valori de talie universală, dar are şi specificul său inconfundabil, care asigură varietatea şi viabilitatea culturilor. O unificare de principii a culturilor ar „distruge varietatea, reducând armonia la un singur ton, încarcerând lumina într-o singură rază, negând originalitatea prin imitaţiune, sugrumând entuziasmul prin apatie, înlocuind lupta cu inerţia şi depunând viaţa în mormânt", menţiona gânditorul român în articolul *Cosmopolitism şi naţionalism*.

Toate aceste concluzii ale sale B.P. Haşdeu le fundamenta prin cercetări etnologice concrete.

Datorită chestionarelor referitoare la limbă, folclor, obiceiuri juridice, tradiții etc., elaborate și aplicate de el, B.P. Hașdeu a adunat un material imens cu referire la geneza limbii române, tipurile de folclor, cultura populară, datini, tradiții, onomastica tradițională etc., devenind, astfel, după cum am menționat mai sus, întemeietorul etnologiei și al etnopsihologiei în România, contrubuind prin aceasta și la dezvoltarea antropologiei. În lucrările *Cuvente din bătrâni* (3 volume), *Magnum Etimologium Romaniae* (4 volume) – adevărat monument de cultură, definit de autor „o enciclopedie a traiului […] întreg, trecut şi prezent al poporului", B.P. Hașdeu se pronunța pentru elaborarea unei istorii a civilizației și culturii române.

Bogdan Petriceicu Haşdeu evocă în operele sale bogăţia spirituală a poporului român, valoarea folclorului, a tradiţiilor populare perene. Convingerea fermă a gânditorului este că această zestre naţională, această moştenire populară este una dintre cele mai autentice surse istorice, îndemnând-ne să studiem această „fântână istorică", fapt ce ar contribui la cunoaşterea mai profundă a caracterului, limbii, vieţii şi a obiceiurilor poporului nostru [5]. Cultura tradiţională, sau cum o numea B.P.Haşdeu creaţia poporană, este o filosofie practică, este „o enciclopedie haotică, după care un observator filosof poate judeca tot ce ştie şi tot ce crede o naţiune". Actualmente se atestă o creștere a atenției față de valorile naționale, o revigurare a lor – mărțișorul, iia, țesutul covoarelor, creația populară etc., aceasta fiind în deplină concordanță cu idealurile lui B.P. Hașdeu, care era ferm convins că încadrarea în cultura europeană şi universală e posibilă doar prin păstrarea, promovarea şi multiplicarea valorilor naţionale, în primul rând a limbii, istoriei şi culturii.

Așadar, însemnătatea concepțiilor lui B.P. Hașdeu pentru contemporaneitate este incontestabilă, fiind una deosebită și absolut evidentă, îndeosebi acum, când ne determinăm identitatea noastră națională, când trebuie să ne cunoaștem cât mai profund istoria neamului, istoria dezvoltării limbii, fazele evoluției limbii, valorile naționale, pentru a ne integra în Uniunea Europeană, păstrându-ne, totodată, specificul, identitatea.

Își păstrează importanța reflecțiile lui B.P. Haşdeu despre adevăr. El recunoştea primatul absolut al adevărului științific. În lucrările sale îşi exprimă convingerea că „misiunea ştiinţei" este „de a mări sfera adevărului şi de a restrânge pe cea a erorii". Prin urmare, arăta Haşdeu, „pe tărâmul ştiinţific, în viitor, ca şi până acum, nu ne vom sfii niciodată a spune purul adevăr, fie el plăcut sau urât" ; „Nu este iertat a sacrifica eterna veritate trecătorului interes, fie acesta de orice natură, căci falsificându-se o singură verigă nu vom mai putea înţelege totalitatea catenei" [6]. Nici chiar patriotismul, dragostea de ţară nu trebuie să-l împiedice pe savant, pe cercetător în elucidarea adevărului. „Dacă veritatea nu se împacă cu interesul naţional, nu rămâne decât a sacrifica pe acesta din urmă, ori a zice adio istoriei, una din două", afirma categoric B.P. Haşdeu [7].

Actuale și importante sunt tezele lui B.P. Hașdeu despre patriotism, promovarea culturii naționale, dragostea față de limba română, grija pentru destinul poporului și al limbii române.

În Republica Moldova noi avem o zi – 31 august, când în fiece an sărbătorim ziua limbii noastre, cea română; există și o zi internațională a limbii materne – 21 februarie, declarată de UNESCO în anul 1999**.** În această ordine de idei se înscriu gândurile lui Bogdan Petriceicu Hașdeu exprimate în poezia ***Să vorbim româneşte:***

„Cugetarea românească / Are portul românesc:
Nu lăsaţi dar s-o ciontească / Cei ce limba ni-o pocesc.
Sucind limba românească, / Stricând graiul strămoşesc,
După moda franţuzească, / Sau cu modul latinesc…"

Observăm cât de actuale sunt aceste convingeri și povețe ale lui B.P. Hașdeu. Deci, să fim atenți cum vorbim, să ne cultivăm limba, să n-o pocim. Este o cerință deosebit de actuală și astăzi (trebuie să constatăm

cu regret), când ne „sucim" limba, graiul strămoșesc nu doar „după moda franțuzească", dar și după moda rusească, și după cea englezească etc.

Să ținem minte sfatul marelui nostru savant și să-i îndreptățim încrederea:

„Românimea cât trăieşte / Graiul nu şi-l va lăsa;
Să vorbim dar româneşte. / Orice neam în limba sa!"

Sentimentele de patriotism ale lui B.P. Hașdeu sunt exprimate și în poezia ***Sunt român:***

„Eu din români îmi trag sorgintea
C-o sfântă dragoste-i iubesc
Şi pentru tot ce-i românesc,
oricând, şi braţele şi mintea
şi sufletul mi le jertfesc."

Promotor și susținător al unirii principatelor, B.P. Hașdeu afirma: „Moldova, Transilvania, Muntenia nu există pe faţa pământului; există o singură Românie, există un singur corp şi un singur suflet, în care toţi nervii şi toate suspinele vibrează unul către altul". Patriotismul este dreptul cel mai scump şi cea mai sacră datorie a fiecărui cetăţean, susținea el (*Lumina pentru toți*); nu contează orientarea politică: „Fii liberal sau conservator, fii cum ştii, dar crede în patrie", menționa gânditorul român. În condițiile proceselor de integrare europeană sunt deosebit de binevenite următoarele reflecţii ale lui B.P. Haşdeu: „Ce este Românismul? El este pentru noi prima condiţiune ca să putem iubi Umanitatea. El este pentru noi prima condiţiune ca să putem iubi Libertatea. El este pentru noi prima condiţiune ca să putem iubi Adevărul. Românismul este Umanitate, Libertate şi Adevăr". Concluzia care reiese din aceste afirmații ale lui B.P. Hașdeu este că doar menținând și promovând valorile naționale putem promova valorile general-umane.

Credința în Dumnezeu este, de asemenea, o dimensiune importantă a personalității lui B.P. Hașdeu. În operele sale el evocă potențialul umanist al religiei creștine, manifestat prin valorile morale pe care le promovează aceasta. B.P. Haşdeu a împărtăşit profunde convingeri religioase. El chiar a formulat o „Lege religioasă", după care se ghida: „*Crede…Crede în Dumnezeu. Crede în nemurirea sufletului. Crede în darul comunicării cu cei duși*", care i-a fost un sprijin, un suport spiritual în marea tragedie a vieții sale – moartea prematură, la nici 19 ani, a unicei sale fiice, Iulia.

Dumnezeu este iubire, afirma B.P. Hașdeu în consens cu Platon și cu Sf.Augustin. În poemul ***Dumnezeu*** el îl numește pe Dumnezeu „Infinitul cel mare", a cărui esență este iubirea, din care descind toate formele creaţiei:

„Extazul mă răpeşte. Aud Divinitatea:
„Mă-ntrebi: ce-s Eu? iubire. Mă-ntrebi: ce fac? iubesc.
De n-aş urzi, pe cine Mi-aş revărsa iubirea?
Ca să iubesc, Mă sfâșii, urzind din Mine lumi!"

Pentru B.P. Haşdeu credinţa în Dumnezeu reprezintă un suport, un garant ce postulează libertatea, dreptatea, nemurirea, salvându-l pe om de la căderea în deznădejde, în decepţie și pesimism. Pierderea credinţei, a sacrului este interpretată de el ca o decădere, o degradare a moralității şi, deci, ca o diminuare a gradului de civilizaţie al societății. Pe fațada castelului de la Câmpina erau două motto-uri: „*Pro fide et patria*" – „*Pentru Credință și Țară*" și „*E pur si muove*" – „*Și totuși se mișcă*".

În corespundere cu esenţa divină trebuie să fie, menționa B.P. Haşdeu, şi legile morale, şi legile sociale. El le formulează în modul următor:

Legea morală: „*Iubește si ajută… Iubește și ajută neamul. Iubește și ajută pe cine te ajută și te iubește. Iubește și ajută fără a precugeta la folosul tău.*"

Legea socială: „*Nu necinsti… Nu necinsti pe tine însuși, ca sa te cinstească alții. Nu necinsti pe alții, ca să te cinstești pe tine însuți. Nu necinsti munca, căci munca e viața.*"

Aceste povețe erau scrise și pe pereții cavoului fiicei sale, Iulia Hașdeu.

B.P. Hașdeu ne poate fi și un model de părinte, de atitudine, dragoste și atenție paternă, pe care el a manifestat-o față de fiica sa – Iulia, un copil deosebit de dotat, care de foarte timpuriu știa să citească, să scrie și compunea poezii, iar la opt ani își dădea examenele pentru cursul primar și cunoștea deja limbile franceză, germană și engleză. Tot ce citea și învăța Iulia (poeziile lui Alecsandri și Bolintineanu, fabulele lui La Fontaine, versuri din manualele germane și franceze, gramatica, istoria românilor etc.) era comentat îndelung cu tatăl său, deoarece Iulia punea întrebări complicate pe teme de religie, filosofie etc.: despre originea vieţii,

despre divinitate şi misterul morţii ş.a. La doar 17 ani ea devine studentă la Facultatea de Litere a Universității Sorbona, fiind prima femeie din România care a studiat în aceasta prestigioasă Universitate.

Desigur, ca orice părinte, Bodgan Petriceicu Hasdeu era foarte mândru de succesele și inteligența fiicei sale și îi dădea multe sfaturi utile. Astfel, apreciind interesul ei pentru filosofie, B.P. Haşdeu îi scria Iuliei Haşdeu în 1886: „Filosofia de astăzi, aşa cum a întemeiat-o Auguste Comte şi a dezvoltat-o Herbert Spencer, este o sinteză a ştiinţelor naturale, într-o strânsă legătură cu anatomia, cu fiziologia, cu patologia. A trecut epoca silogismelor şi a speculaţiilor curat metafizice, care se reduceau la o simplă ceartă pentru cuvinte… Orice filosofie… este astăzi şi trebuie să fie experimentală" [8].

Dragostea, legătura spirituală dintre fiică și tată au fost atât de puternice, încât au sfidat chiar moartea. El credea ca fiica, de acolo, de sus, îl veghează și îi dictează comportamentul și că, în cursul ședințelor de spiritism, Iulia i-a transmis următorul mesaj: „Sunt fericită; te iubesc; ne vom revedea; asta ar trebui sa-ți ajungă".

În 1896, în amintirea fiicei sale, B.P. Haşdeu face o donaţie de 50.000 de lei, din care, o dată la trei ani, să se distribuie premii pentru scrieri literare și construiește Castelul de la Câmpina, astăzi Muzeul Memorial Iulia Haşdeu de la Câmpina.

Concluzii

Bogdan Petriceicu Hașdeu a fost un mare savant enciclopedist, proeminent om de cultură român, patriot și, totodată, un pedagog iscusit și un tată iubitor. El era convins că încadrarea în cultura europeană și în cea universală e posibilă doar prin păstrarea și promovarea valorilor naţionale, în primul rând a limbii, istoriei și culturii. Prin ideile expuse în opera sa, prin promovarea consecventă a valorilor naționale și general-umane, prin evidențierea concordanţei dintre factorii naturali şi factorii spirituali în devenirea unui popor, prin dragostea nemărginită pentru graiul strămoșesc și grija pentru a-l păstra, prin evocarea potențialului umanist al religiei creștine, B.P. Hașdeu rămâne marele nostru contemporan, care ne inspiră și ne mobilizează prin exemplul vieții și activității sale, ghidat de blazonul familiei Hașdeu – *Pro fide et patria* – și de dictonul lui Galileo Galilei – *E pur si muove*.

Referințe:

1. ELIADE, M. *Despre Eminescu și Hașdeu*. Iași, 1987, p.94,106,107.
2. Ibidem, p.63.
3. HAŞDEU, B.P. *Istoria critică a românilor*. Bucureşti: Universitas, 1999, p.284-285.
4. Ibidem, p.273-276.
5. Ibidem, p.290.
6. Ibidem, p.63.
7. Ibidem, p.501-502.
8. Scrisoarea către Iulia Haşdeu din 3-15 iunie 1886. În: *Documente şi manuscrise*, p.283-284.

Date despre autor:
Svetlana COANDĂ, doctor habilitat, conferențiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Departamentul Filosofie și Antropologie, USM.
E-mail: svcoanda @ gmail.com

Prezentat la 08.06.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.50-56*

CZU: 130.2:316.42

RAPORTURL GLOBAL–LOCAL, MULTICULTURALISM–NAȚIONALISM: REALITĂŢI „CONFUZE" ALE CONTEMPORANEITĂŢII

Dumitru DODUL
Universitatea de Stat din Moldova

Procesul globalizării este unul complex, dinamic şi contradictoriu. Unul dintre aspectele-cheie ale acestuia ţine de implicarea sincronică a unităţii şi diversităţii. Astfel, abordarea globalizării presupune investigaţia inseparabilă a raportului global – local, atât la nivelulul fiecărei naţiuni în parte, cât şi la nivel internaţional.

Constituirea naţiunilor, ca entităţi comunitare, pretinzând a avea personalitate politică, este indisolubil legată de apariţia şi afirmarea ideologiei naţionalismului, legată, la rândul său, de conceptul statului naţional.

O altă ideologie, a multiculturalismului, porneşte de la experienţa că există grupuri bine definite din punct de vedere etnic, care doresc să-și păstreze specificul, respectiv diferenţa, considerând că recunoaşterea şi respectarea diversităţii nu este incompatibilă cu unitatea politică a unei ţări.

Cuvinte-cheie: *globalizare, localizare, identitate, naţionalism, multiculturalism.*

THE CORRELATION BETWEEN GLOBAL–LOCAL, MULTICULTURALISM–NATIONALISM: "CONFUSED" REALITIES OF PRESENT TIME

The process of globalization, which is a complex one, including the fact that it both counts on unity and diversity - the approach implies implicitly the global – local correlation, both at the level of each nation and at international level.

The formation of nations, as community entities claiming to have a political personality, is indissolubly linked to the emergence and affirmation of the ideology of nationalism - linked to the concept of the national state.

Another ideology, the multiculturalism, starts from the experience that there are ethnically defined groups that want to preserve their specifics and differences, considering that recognition, or even respect for diversity, is not incompatible with the political unity of a country, on the contrary, it can be integrated into it.

Keywords: *globalization, localization, identity, nationalism, multiculturalism.*

Introducere

Deschiderea şi toleranţa faţă de Celălalt reprezintă fundamente esenţiale pentru dezvoltarea societăţii la etapa actuală, sunt imperative ale lumii noastre care este una hiperdinamică şi mobilă – o lume globală, indiferent de faptul dacă acceptăm sau nu această realitate. Dezbaterile asupra globalizării generează numeroase controverse, în special prin ignorarea polarizării lumii de astăzi. Există susţinători, care văd rezultate marcante, dar şi opozanţi, acei care taxează efectele negative, neajunsurile şi costurile exacerbante ale acestui fenomen, atât pe plan economic, dar în special dintr-o perspectivă a omogenităţii culturale, a aculturaţiei şi a utilizării instrumentelor susceptibile să facă şi mai mare diferenţa dintre diferiţi actori implicaţi în acest proces.

În cadrul procesului de globalizare între cei puternici şi cei slabi există o relaţie evidentă de subordonare şi dependenţă în favoarea statelor dezvoltate, care fac regulile jocului economic mondial. Beneficiile globalizării nu sunt şi nu vor fi globale. Cele mai importante aparţin statelor şi grupurilor care au acces la resurse şi tehnologii. Companiile care au obţinut dimensiuni internaţionale devin din ce în ce mai numeroase, iar cele care operează la scară planetară îşi diversifică nu doar obiectul de activitate şi zonele de acţiune, ci şi regiunile de provenienţă.

Un exemplu relevant în acest sens este noul capitalism global, care prin oferirea modelelor politice şi economice, constituţionale şi instituţionale, pe fondalul „formelor fără fond", a produs degradare economică, demografică, intelectuală şi spirituală în multe state, inclusiv din spaţiile unde au guvernat regimuri totalitare.

Astfel, noul capitalism global, care este prin excelenţă financiar, va izola practic centrul de periferie şi o mare parte a omenirii va deveni treptat, dar, cu siguranţă, inutilă.

Pe acest fondal se întervede revindecarea colonialismului, care este succesul ideologiei capitalismului global într-o lume „fără ideologii", unde treptat se afirmă vasalizarea neocolonială. Globalizarea pieţei şi colonialismul corporativ nu pot fi acceptabile, tot aşa cum şi încercările anterioare de a globaliza cultura şi de a se reveni la colonialismul politic. Marile puteri economice exercită o influenţă majoră în instituţiile globalizate şi promovează eliminarea tuturor graniţelor economice între naţiuni.

Hotarele naturale sunt necesare pentru a asigura integritatea ecologică, cele culturale – pentru a asigura responsabilitatea socială, iar cele economice – pentru a asigura viabilitatea economică pe termen lung.

Raportul global – local

Fragmentarea politică şi globalizarea economică, modificarea graniţelor, desacralizarea spaţiului şi guvernarea prin intermediul tehnologiilor sunt caracteristici atribuite de Zygmunt Bauman globalizării [1].

Marshall McLuhan a lansat la sfârşitul anilor '60 celebra sintagmă „*sat global*". Cercetătorul canadian constata că era electronică nu este altceva decât o revenire la un nou tribalism, la o recolectivizare a spaţiului privat. Aceleaşi emisiuni televizate şi radiofonice, aceleaşi şlagăre muzicale şi programe de ştiri sunt receptate concomitent de milioane de oameni, formând astfel *satul global* [2].

Situaţie asemănătoare cu cea descrisă de Orwell în romanul „*1984*", unde în fiecare locuinţă este câte un televizor, care se poate transforma şi într-un receptor, înregistrând tot ce se întâmplă în jur, fără ca cei de faţă să ştie, este o societate în care cetăţenii sunt privaţi de drepturile lor.

Participarea la procesul de globalizare reprezintă un cumul de atitudini şi comportamente care au drept cauză nu doar aspectele externe, standardizate de cele mai multe ori de un set de norme internaţionale, în modul în care ne raportăm la ideea de globalizare economică, politică, dar în special la cea culturală. Integrarea noastră în marea „*comună"* globală este un proces ce implică atitudini şi comportamente, moduri de a gândi şi de a acţiona, de a crea stiluri de viaţă ale comunităţilor şi ale fiecărui individ luat în parte.

Globalizarea, alături de procesul corelativ de *localizare*, nu reprezintă antinomii, ci mai curând un binom explicativ al dinamici sociale, al disoluţiilor şi reconfigurărilor contemporaneităţii. În acest sens, opoziţia local – global este o ficţiune, fiecare termen este o condiţie a celuilalt, relaţiile globale fără aspectele locale sunt de neconceput, ele fiind doar aparent contradictorii; acestea sunt două faţete ale aceluiaşi proces. Introdusă de Rolan Robertson în 1992, noţiunea de *glocalizare* este una care implică mai multe sensuri şi este valorificată de cercetătorii preocupaţi de procesele globale. În lucrarea *Globalizarea, nenumele nimicului,* Tiberiu Brailean relevă noţiunea de *glocalizare* sub două aspecte: pe de o parte – ca proces tehnico-economic ce anonimează actorii şi mecanizează comportamentele; pe de altă parte – ca proces de intercomunicare, simbioză de superioară sinteză. Cercetătorul român constată că „privirea nu trebuie să ne rămână aţintită către un centru virtual, ci, în egală măsură, către evenimentele şi fenomenele locale, către fiinţele reale, mai mult sau mai puţin dezrădăcinate" [3, p.154]. Cu referire la problema timpului şi spaţiului, Brailean menţiona că la etapa actuală „are loc o răsturnare radicală, fractală, a raportului spaţiu – timp. Simţim cu toţii că aparţinem aceleiaşi entităţi. Ce este global este şi local şi viceversa, astfel termenul de *glocalizare* mi se pare tot mai potrivit" [4, p.175]. Este o prezentare a proceselor de deschidere şi de izolare, de solidaritate şi fragmentare în lumea globală.

Una dintre cele mai cunoscute teorii cu referire la viitorul societăţii după sfârşitul Războiului Rece, elaborată de politologul american Huntington, juxtapune două idei, care implică perspectiva raportului global – local. Conform primei, Occidentul are dominanţă aproape totală peste alte civilizaţii (*global*), în timp ce are interese cu fiecare dintre ele. Huntington observă că Occidentul are puterea de a afecta economia, politica şi siguranţa fiecărei civilizaţii sau regiuni. A doua sa idee este susţinută de balanţa schimbului de putere cu Occidentul. Acesta decade din influenţa pe care o deţine, iar civilizaţiile asiatice (sinică, niponă, budistă şi islamică) îşi extind puterile politice, militare şi economice. În această ordine, indigenizarea şi renaşterea religiei – fenomene globale – se fac evidente în afirmarea culturală (*local*) ca ripostă la provocările Occidentului, care vin din partea lumii islamice şi sinice.

Astfel, globalizarea poate legitima la nivel local revindecarea identităţilor culturale, religioase, care pot/vor riposta împotriva omogenizării culturale, pătrunderii pe piaţa internă a unor produse (inclusiv culturale) străine, în vederea menţinerii şi valorificării patrimoniului naţional [5].

Există o serie de elemente care ar putea fi considerate dificil de gestionat şi care necesită o atenţie sporită din partea instituţiilor cu responsabilităţi în domeniu. Procesele civilizaţionale au depăşit hotarele statului naţiune; astfel, acesta îşi pierde capacitatea de a le gestiona de unul singur pentru propriii lui cetăţeni.

Fără limite, lumea tinde spre entropie – spre o lume fără formă, fără structură, fără ordine şi fără viaţă. Este iremediabil rezultatul a cea ce încercăm să realizăm, să implementăm fără a ţine cont de specificul cultural, naţional, politic şi geografic. Este perfect să avem drept exemplu cultura europeană care se caracterizează prin individualism, interes pentru cunoaştere, prezenţa pluralităţii de idei, prin flexibilitate, pragmatism, raţionalism şi prin capacitatea de a coordona eforturile intelectuale, de a se preocupa de creaţie, învăţământ şi

cercetare etc. Însă, atraşi de un model civilizaţional perfect, la modul ideal, este necesar să-l transformăm în unul operaţional în realitate, doar că în proces putem uşor cădea în capcanele unei preluări mecanice, copiind fără să pătrundem în esenţă; nu o singură dată mimetismul face ca intenţiile nobile să eşueze. Titu Maiorescu constata un astfel de fenomen la sfârşitul secolului al XIX-lea. „Atrasă de lumină, junimea noastră întreprinse acea mişcare extraordinară spre fântânile ştiinţei din Franţa şi Germania, care până astăzi a mers tot crescând şi care a dat mai ales României libere o parte din lustrul societăţilor străine. Din nenorocire, numai lustrul de afară! Că nepregătiţi precum erau şi sunt tinerii noştri, uimiţi de fenomenele măreţe ale culturii moderne, ei se pătrunseră numai de efecte, dar nu pătrunseră până la cauze, văzură numai formele de deasupra ale civilizaţiei, dar nu întrevăzură fundamentele istorice mai adânci, care au produs cu necesitate acele forme şi fără a căror preexistenţă ele nici nu ar fi putut exista" [6, p.130].

Astfel, Maiorescu reliefa premisa conform căreia în straturile culturii române se poate identifica viciul „neadevărului", al imitaţiei, al superficialităţii, în urma unui elan al occidentalizării.

Situaţie similară cu ceea ce se petrece şi astăzi cu mulţi dintre acei care se întorc „şcoliţi"din Occident şi se întreabă de ce nu s-a schimbat nimic, fără să înţeleagă că copierea instituţiilor unei civilizaţii avansate nu va rezolva problemele unei societăţi cu un alt model cultural, la care se vor ajustate, posibil, tiparele existente în diferite state democratice. Constatăm în acest sens că modernizarea ţărilor occidentale a fost un proces istoric îndelungat, de construcţie instituţională şi de activitate în spaţiul public, proces asumat de principalii actori ai societăţii, unde ideea bunăstării a fost imprimată în structurile sociale, culturale şi instituţionale de bază ale societăţii.

Pe fondalul proceselor civilizaţionale dinamice şi contradictorii lumea capătă o nouă formă şi este momentul ca liderii politici/elitele (dacă există) să pună bazele pe care se va construi o nouă lume. Politicul este puterea publică reglată permanent prin dinamica raporturilor dintre interesele de grup şi interesul general, în vederea gestionării binelui comun în condiţii de convieţuire. În acest context, politicul este o rezultantă a ipostazelor umanului – caracterizare ce relevă natura mixtă, duală şi, prin aceasta, complexă şi paradoxală a politicului. În acest sens subliniem importanţa discursului politic, care poate influenţa un proces politic. Discursul politic este orientat către un public; existenţa publicului face posibilă comparaţia discursului politic cu un spectacol de teatru. Prezentatorul îşi face apariţia mai clar în discursul politic verbal, unde acesta îndeplineşte funcţia de moderator, el efectuează ritualurile de deschidere, evocă regulile, oferă cuvântul şi poate interveni între deliberanţi, poate lua atitudine în dependenţă de interes. Toate rezultatele pe care le obţinem depind de pregătirea publicului, de specificul prezentării diferitor fapte semnificative din trecut**.** Se poate afirma cu certitudine că toate faptele umane au o importantă semnificaţie morală, deoarece influenţează în mod direct viaţa socială în toate aspectele ei. Aceasta o dovedeşte procesul perpetuării evenimentelor istorice. La început de nou mileniu sunt ridicate impetuos probleme cu referire la studierea profundă şi multilaterală a trecutului unui stat, la manifestarea diferitor ideologii şi a impactului pe care acestea le-au avut, dar în mod deosebit suntem interesaţi de impactul acestora în prezent.

În acest context, autorii *Manifestului pentru o revoluţie postnaţională în Europa,* fostul prim-ministru belgian (1999-208) Guy Verhofstadt şi Daniel Cohn-Bendit, figură simbolică a mişcărilor studenţeşti de protest din Franţa anului 1968, constată că „Europa trebuie să termine ceea ce a început în decursul veacurilor trecute şi să înfăptuiască mondializarea. O condiţie *sine qua non* trebuie totuşi îndeplinită: Europa trebuie să scape odată şi pentru totdeauna de demonii naţionalismului" [7, p.90].

Raportul naţionalism – multiculturalism

Una dintre ideologiile care au marcat lumea modernă este acea a naţionalismului. Ca fenomen istoric, naţionalismul se dovedeşte a fi plural, confuz, ireductibil la anumite trăsături definitorii; naţionalismul a produs mituri care au fost acceptate necritc. Constituirea naţiunilor, ca entităţi comunitare pretinzând a avea personalitate politică, este indisolubil legată de apariţia şi afirmarea ideologiei naţionalismului. Spre deosebire de alte ideologii, naţionalismul a dovedit eficienţă maximă în „clarificarea" unei vechi probleme – identitatea, element care i-a conferit legitimitate politică şi audienţă socială, în pofida ambiguităţilor evidente ale principiilor şi practicilor discursive. Începând cu a doua jumătate a secolului douăzeci, termenul *naţionalism* primeşte o conotaţie negativă, datorită memoriei încă vii a extremismului de dreapta şi nu mai este un termen *politically correct.*

Esenţa naţiunii în teoriile moderne este indisolubil legată de memoria colectivă (Renan), originea naţiunii presupune onoare etnică, valori comune care formează demnitatea naţională (Weber).

Ernest Gellner defineşte naţionalismul drept un principiu politic care arată că unitatea politică şi unitatea naţională trebuie să fie congruente: „Pe planeta noastră este loc numai pentru un anumit număr de entităţi politice autonome sau independente. Orice calcul de bun simţ arată că numărul naţiunilor potenţiale este, probabil, mult mai mare decât cel al posibilelor state viabile. Dacă acest argument ori calcul este corect, nu toate naţionalismele pot fi satisfăcute şi, oricum, nu în acelaşi timp. Satisfacerea unora atrage frustrarea altora. Apoi acest argument este substanţial întărit de faptul că majoritatea naţiunilor potenţiale din lume trăiesc, sau au trăit până de curând, nu în unităţi teritoriale compacte, ci în unele amestecate în cadrul unor sisteme complexe. Reiese că o unitate politică teritorială poate deveni etnic omogenă, în asemenea cazuri, numai dacă omoară, expulzează sau asimilează non-naţionalii. Împotrivirea acestora din urmă la asemenea proceduri ar putea îngreuna implementarea paşnică a principiului naţionalist. Aceste definiţii trebuie aplicate cu bun simţ, precum mai toate definiţiile. Principiul naţionalist, aşa cum l-am definit, nu este violat de prezenţa unui mic număr de rezidenţi străini şi nici de prezenţa ocazională a unui străin în familia domnitoare naţională. Dar nu se poate spune cu precizie câţi rezidenţi străini sau membri străini ai clasei conducătoare trebuie să existe pentru ca principiul să fie efectiv violat" [8, p.11]. Parafrazându-l pe Hegel, Ernest Gellner menţiona: *„Odinioară nimeni nu avea stat, apoi unii au avut şi în cele din urmă l-au dobândit toţi"*. Forma pe care el o poate lua rămâne, desigur, încă variabilă. Există tradiţii ale gândirii sociale – anarhismul, marxismul – care susţin că până şi (sau mai ales) ordinea industrială se poate dispensa de stat, cel puţin în condiţii favorabile sau care urmează să se realizeze la timpul cuvenit. Motivele care aruncă un dubiu asupra acestui lucru sunt evidente şi puternice: societăţile industriale sunt enorm de largi şi, pentru atingerea standardului de viaţă cu care ele s-au obişnuit, ori cu care îşi doresc cu ardoare să se obişnuiască, depind de o incredibil de complicată diviziune generală a muncii şi de cooperare [9, p.15].

Există analize ale naţionalismului care implică accepţiunile culturale consacrate ale acestuia, un discurs cultural al identităţii, coduri culturale uniforme impuse comunităţii prin intermediul instituţiilor statului naţional cu un sistem de gândire marxist. Hobsbawm consideră naţiunea o realitate a posteriori, aflată la intersecţia politicului cu tehnologia şi transformarea socială, punând sub semnul întrebării organicitatea istorică a naţiunilor, considerându-le realităţi ale lumii industriale, fără a ţine cont de esenţa creatoare a etnicului [10].

În studiul său despre identitatea naţională Benedict Anderson constata că naţiunile sunt „comunităţi imaginate", nu neapărat imaginare, rezultate dintr-un îndelungat proces intelectual. Italia sau Germania moderne au fost şi ele rezultatul unor răspunsuri la întrebări de tipul: ce ne mai face să stăm împreună? ce se întâmplă în imaginarul nostru colectiv? [11].

Un alt studiu care se referă la reprezentările cotidiene ale naţiunii, ce construiesc un sentiment comun al apartenenţei naţionale în rândul oamenilor, aparţine cercetătorului britanic Michael Billig, care lansa termenul de *naţionalism banal*, în lucrarea cu acelaşi titlu (Banal Nationalism, 1995). Astăzi acesta este folosit în discuţiile academice privind formarea identităţii. Exemplele de naţionalism banal, conform autorului, includ folosirea drapelelor în contexte cotidiene, evenimente sportive, utilizarea noţiunilor: echipa noastră/ noi/aici etc. Naţionalismul banal este adesea creat în şcoli. De asemenea, Billing foloseşte conceptul pentru a contesta pretenţiile postmoderniste, conform cărora statul naţional este în declin, subliniind în special puterea naţionalismului american: „Reagan a declarat deschis că America este o rază de lumină pentru alte naţiuni" [12, p.42]. Un alt exemplu prezentat de Billing este acel al lui Tony Blair, care în timpul unui discurs la congresul partidului afirma următoarele: „Vreau să construiesc o naţiune care ar fi mândră de ea însăşi. Din nou, „societatea" şi „naţiunea" se reunesc, retorica prezentă aici era direcţionată către un singur scop. Cuvintele, „Noi", „noi, ţara", „Marea Britanie", „poporul britanic", „naţiunea" erau scandate de mai multe ori; Partidul Laburist, a spus liderul, este din nou gata pentru a prezenta tot poporul britanic" [13, p.46-47].

O investigaţie complexă a fenomenului naţionalismului o realizează Anthony D. Smith, care oferă un tablou mai amplu pentru diverse entităţi în diferite perioade, sintetizând următoarele componente specifice ale acestora: procesul de formare a statelor naţionale; conştiinţa apartenenţei la o naţiune; existenţa unor simboluri ale naţiunii; prezenţa ideologiilor naţionaliste; diverse mişcări, cu carcter social şi politic, care acţionează în numele naţiunii [14].

Conştientizarea pe scară largă a consecinţelor diversităţii a avut drept rezultat apariţia, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea şi care se conturează în anii 90 ai secolului trecut, a unui număr impunător de lucrări dedicate multiculturalismului.

Ca ideologie, multiculturalismul porneşte de la experienţa că există grupuri bine definite din punct de vedere etnic, care doresc să-şi păstreze specificul, respectiv diferenţa, considerând că recunoaşterea, ba chiar

respectarea diversităţii nu este incompatibilă cu unitatea politică a unei ţări; dimpotrivă, ea poate fi integrată în aceasta, pe când naţionalismul este legat de conceptul statului naţional, care se afirmă începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Multiculturalismul, ca teorie a drepturilor minorităţilor, se raliază ca ripostă unei ofensive mai largi împotriva unor caracteristici ale filosofiei politice liberale, ca neutralitatea statului sau dreptatea procedurală. Will Kymlicka relatează despre o primă victorie câştigată de susţinătorii teoriilor multiculturale, aceea a impunerii drepturilor minoritare ca instrument teoretic valid şi perfect justificabil în cadrul unei teorii revizuite a democraţiei liberale. Drepturile minorităţilor sunt legitime dacă sunt percepute ca „răspuns defensiv la crearea naţiunii de către stat", precizează autorul [15, p.10].

Multiculturalismul este propus ca ideologie de stat din anii '70 în Canada, din anii '80 în Australia, iar în ultimii ani are o influenţă şi în alte ţări asupra modului în care sunt redefiniţi locuitorii acestora din punct de vedere politic şi cultural. Kymlicka a evidenţiat confuzia provocată deseori de termenul „multicultural" şi propune distingerea a două forme de pluralism în cadrul statului-naţiune: statele *multinaţionale*, acele state care găzduiesc minorităţi istorice, pe care le numeşte „naţionale", şi statele *polietnice*, acelea care conţin comunităţi de imigranţi mai recente ce nu au participat la construcţia naţiunii. Autorul susţine că cele două caracteristici pot foarte bine coexista în cadrul aceleiaşi naţiuni. O soluţie ar fi adoptarea acestei terminologii ce distinge minorităţi etnice şi minorităţi naţionale. Însă, acceptarea acestei soluţii este dificilă, din cauza conotaţiei termenului de minoritate, care induce din start un raport de putere între grupurile în cauză. Termenul „multicultural" are avantajul, şi din punct de vedere semantic rămâne neutru. Se întâmplă însă ca în dezbaterea asupra prezenţei şi coexistenţei mai multor culturi în cadrul politic al unui stat termenul „multicultural" să fie asociat cu ceea ce a devenit multiculturalismul [16].

Joseph Raz, filosof şi jurist, profesor la Universitatea din Oxford, la cea din Columbia şi la Universitatea Ebraică din Ierusalim (HUJI), considera că multiculturalismul ia naştere datorită rupturii dintr-o societate relativ omogenă. Ruptura poate fi rezultatul unei cuceriri de teritoriu şi al subjugării populaţiei sale indigene sau al unor migraţii pe scară largă, cum ar fi migraţia africanilor în Marea Britanie sau a turcilor în Olanda. Câteodată ea apare şi ca efect al unirii politice a popoarelor din ţări vecine, diferite însă din punct de vedere cultural. În toate aceste cazuri culturile constituente sunt expuse la o presiune mare de a se schimba, ca urmare a interacţiunii lor cu celelalte grupuri. Este normal ca ele să se opună acestei presiuni. Nevoia rezistenţei este simţită mai ales de comunităţile mici, aflate în situaţia de a coexista cu grupuri mult mai mari care domină arena publică [17, p.5].

Raz consideră că multiculturalismul schimbă şansele de supravieţuire ale culturilor pe care le sprijină – acesta fiind scopul său, dar recunoaşte în acelaşi timp şi faptul că politica poate servi doar la facilitarea acelor direcţii de dezvoltare care sunt dorite de populaţie şi nicidecum nu poate să impună cu forţa unele activităţi culturale. În acest sens propune includerea unui şir de acţiuni: (1) Tinerii din toate grupurile culturale trebuie educaţi, dacă aceasta este voinţa părinţilor lor, în cultura lor proprie. În acelaşi timp, toţi trebuie educaţi în spiritul cunoaşterii şi respectării istoriei şi tradiţiilor fiecărei culturi din ţara lor. (2) Obiceiurile şi practicile fiecărui grup trebuie recunoscute prin lege de către organele publice, precum şi de către companiile private şi organizaţiile din serviciul public. (3) Ruperea legăturii dintre sărăcie, lipsa de educaţie şi originea etnică este de importanţă crucială. Atât timp cât unele grupuri vor fi reprezentate de o mulţime de muncitori săraci, slab educaţi, necalificaţi sau semicalificaţi, posibilitatea cultivării respectului pentru identitatea lor culturală sau a respectului de sine este serios periclitată. (4) Instituţiile culturale autonome, cum ar fi organizaţiile caritative locale, bibliotecile, muzeele şi grupurile artistice, ar trebui să beneficieze de un suport public generos. În competiţia pentru resurse publice, mărimea grupului cultural este un factor determinant. Problema însă are două aspecte. În general, grupurile mai mari, cu membrii mai devotaţi, par a fi avantajate. Dar există şi situaţia unui suport disproporţionat acordat grupurilor mai mici, care nu sunt destul de puternice să treacă testul de viabilitate. Deoarece cheltuielile generale diferă, costul per capita al suportului acordat grupurilor mai mici va fi mai mare. (5) Spaţiile publice (la fel şi timpul de emisie la televiziune) ar trebui să satisfacă cerinţele tuturor grupurilor culturale. Atunci când există o diferenţă de ordin estetic sau privind preferinţele pentru culori, modele, arome, muzică, zgomot şi viteză, unele spaţii publice pot fi divizate, aşa cum se şi întâmplă (fără o intervenţie exterioară) în unele coabitări etnice, pe când alte spaţii publice vor fi comune [18, p.10].

O altă poziţie vizând politica recunoaşterii aparţine filosofului italian Giovanni Sartori, care constata următoarele: „Multiculturaliştii sunt cei care fabrică /le fac vizibile şi relevante culturile, pe care apoi le gestionează

în scopuri de segregare şi/sau revoltă" [19, p.72]. Comunitatea pluralistă devine de multe ori confuză atunci când se întreprind acţiuni din perspectiva politicii recunoaşterii, parte a politicii antidiscriminare din Statele Unite ale Americii. Există numeroase studii despre identitatea americanilor, însă în acest cadru de referinţă poziţia lui Huntengton este cât se poate de convingătoare: „Toate societăţile se confruntă cu ameninţări recurente la adresa existenţei lor, care le pot nimici. Cu toate acestea, unele societăţi sunt capabile să-şi amâne sfârşitul, oprind şi schimbând sensul proceselor de declin, înnoindu-şi vitalitatea şi identitatea. Cred că America poate face acest lucru şi că americanii ar trebui să-şi asume din nou cultura anglo-protestantă, tradiţiile şi valorile, care, timp de trei secole şi jumătate, au fost îmbrăţişate de americani, indiferent de rasă, etnie şi religie, şi care au constituit izvorul libertăţii, unităţii, puterii, prosperităţii şi ascendentului lor moral ca forţă a binelui în lume" [20, p.8]. Anume la tradiţiile şi valorile culturii anglo-protestante face referire politologul american, atunci când exisă pericol, şi nu la ideologia corectitudinii politice.

Tot mai frecvent în ultimii ani se vociferează precum că multiculturalismul s-a dovedit a fi un eşec. SUA (după 11 septembrie), Australia, Marea Britanie, Germania, Olanda, Franta, Germania au anunţat/sau pronunţat la diferite niveluri despre eşecul multiculturalismului. În UE, partidele de dreapta, cu discurs naţional, populist, uneori radical tind sa preia puterea, reafirmând o platformă patriotică şi identitară – atâta timp cât discursul politic apară demnitatea şi integritatea unei ţări şi a unui popor, nu poate să fie unul extremist. Este o stare determinată de „nihilismul şi anarhia lumii actuale – concepte încă repulsive pentru omul obişnuit, amator de sens şi de ordine cu orice preţ, chiar cu cel al propriei libertăţi. Şi dacă lumea occidentală s-a aşezat deja confortabil în postmodernitate şi nu-şi bate prea tare capul cu aceste probleme, în schimb pentru mulţi dintre locuitorii altor lumi şansa de a opta între totalitarism şi democraţie poate să pară o opţiune între două rele. Aşa se explică, poate, reîntoarcerea gândirii totalitare în ţările din Estul Europei după euforia primelor momente de libertate, refugierea multor oameni în intoleranţă, fundamentalism religios, fanatism politic, naţionalism etc.". După cum relatează şi Mircea Cărtărescu în *Postmodernismul românesc* [21, p.14].

În acest sens, discursul despre problema musulmanilor refugiaţi în Europa după Primăvara arabă este actual pentru sute de mii de oameni; conflagraţiile din Libia, Egipt şi Siria le-au transformat viaţa în coşmar. Integrarea în statele europene a refugiaţilor, majoritatea musulmani, este o problema extrem de dificilă, care necesită implicaţii la nivelul cel mai înalt. O altă situaţie o constatăm în Europa de Sud-Est. După cum relatează jurnalistul Stoiko Petcov, în Bulgaria este una dintre cele mai mari comunităţi indigene islamice din Europa: 1 milion de musulmani care reprezintă aproape 13% din populaţia ţării. Marea comunitate musulmană din Bulgaria este predominant moderată şi tradiţională. Este condusă de biroul muftiului şef din Bulgaria, care operează printr-un sistem al muftiilor regionali. Sunt aproximativ 1.050 de imami locali şi hodjas (învăţători) în aproximativ 1.300 de moschei.

Instituţiile musulmane la nivel naţional cuprind „Higher Islamic Institute''(Institutul Superior Islamic) din Sofia şi trei şcoli primare musulmane recunoscute din oraşele Şumen, Rusciuc şi Momcilgrad. Aceste instituţii sunt moderate şi atât materialele educaţionale, cât şi persoanele care oferă pregătire sunt numite de autorităţile islamice din Turcia.

Legea din Bulgaria permite educaţia religioasă opţională în şcolile publice şi din acest motiv Islamul este o materie predată în aproximativ 40 de şcoli publice din Bulgaria. Când vorbim despre comunitatea musulmană din Bulgaria, trebuie să menţionăm că termenul este mult prea general, deoarece comunitatea musulmană este extrem de fragmentată. Aici găsim o diversitate de grupuri bazate pe cele două atribute centrale: etnicitate şi religie practicată [22].

Astfel, sentimentele de izolare şi de înstrăinare pot fi diminuate, iar sprijinul social se îmbunătăţeşte, dacă reprezentanţii diferitor etnii, confesii comunică cu majoritatea şi nu sunt ignoraţi de instituţiile statului. În acest cadru individul îşi modelează identitatea pornind de la datul ontologic reprezentat de grila de lectură a realităţii, conferită de apartenenţa la o anumită arhetipologie culturală.

Concluzii

În rezultatul cercetării putem constata că alături de transformările socioeconomice, culturale, spirituale şi demografice, provocările majore ale contemporaneităţii: terorismul şi conflictele sociale, sărăcia şi maladiile, reprezintă realităţi pentru o mare parte a lumii şi, atunci când miza este mare, ordinea socială „nu poate fi lăsată pe seama guvernelor naţionale".

Globalizarea se reliefează ca o formulă nouă de organizare a lumii cu scopul de a rezolva alocarea resurselor într-un mod nonconflictual, la fel ca şi problemele dezvoltării care nu şi-au găsit rezolvarea în baza

altor principii. În acest context, se configurează o strategemă politică ce presupune constituirea unei societăţi globale, cu respectarea intereselor locale şi regionale, care să gestioneze lumea globală, vizând componentele sociale, economice şi juridice, politice şi culturale. Deşi globalizarea prezintă numeroase riscuri, în acelaşi timp oferă o multitudine de beneficii şi avantaje pentru cetăţeni şi pentru state.

Multiculturalismul înseamnă a trăi împreună în diversitate, a facilita integrarea minorităţilor etnice, a conferi un nou sens identităţii şi coeziunii sociale.

Pentru a elimina suspiciunile, temerile şi stereotipurile, este necesar să înceapă procesul de comunicare cu scopul de a schimba atitudinea faţă de celălalt şi a celuilalt faţă de noi. În acest sens, multiculturalismul presupune o societate deschisă care acceptă dialogul dintre diferiţi actori implicaţi în construcţia şi funcţionalitatea acesteia. Instituţiile statului, societatea civilă trebuie să invite reprezentanţii grupurilor etnice la dezbateri pe marginea fundamentelor culturii politice, ale democraţiei, pentru stabilirea unui *statu-quo,* deoarece nu există şi nu poate exista un consens pentru ideea unei identităţi culturale împărtăşită de toţi cetăţenii.

Referinţe:

1. BAUMAN, Z. *Globalizarea și efectele ei sociale*. București: Antet, 2004.
2. MCLUHAN, M. *Galaxia Gutenberg: Geneza Omului Tipografic*. Bucureşti: Editura Politică, 1975.
3. BRAILEAN, T. *Globalizarea, nenumele nimicului*. Iaşi: Institutul European, 2005.
4. Ibidem, p.175.
5. HUNTINGTON, S. *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*. Bucureşti: Antet, 1998.
6. MAIORESCU, T. *Critice*. Chişinău: Litera, 1998.
7. COHN-BENDIT, D, VERHOFSTADT, G. *Trezeşte-te Europa! Manifest pentru o revoluţie postnaţională în Europa.* Bucureşti: Comunicare.ro, 2013.
8. GELLNER, E. *Naţiuni şi naţionalism: noi perspective asupra trecutului*. Bucureşti: Antet, 1994.
9. Ibidem, p.15.
10. HOBSBAWM, E.J. *Naţiuni şi naţionalism din 1780 până în prezent: program, mit, realitate*. Chişinău: ARC, 1997.
11. ANDERSON, B. *Comunităţi imaginate. Reflecţii asupra originii şi răspândirii naţionalismului.* Bucureşti: Integral, 2000.
12. БИЛЛИГ, М. *Повседневное напоминание о Родине*. Логос, 1 2007 (58) c.34-71 http://www.ruthenia.ru/logos/number/58/03.pdf [Accesat: 21.11.2018]
13. Ibidem, p.46-47.
14. SMITH, A. D**.** *Naţionalism şi Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la naţiune şi naţionalism*. Chişinău: Epigraf, 2002.
15. KYMLICKA, W. *Politica în dialect: naţionalism, multiculturalism şi cetăţenie.* Chişinău: ARC, 2005.
16. Ibidem.
17. RAZ, J. Multiculturalismul: o perspectivă liberală. În: *Altera*, 2000, nr.13. http://altera.adatbank.transindex.ro/pdf/13/002.pdf [Accesat: 11.11.2018]
18. Ibidem, p.10.
19. SARTORI, G. *Ce facem cu străinii? Pluralism vs Multiculturalism.* Bucureşti: Humanitas, 2007.
20. HUNTINGTON, S.P. *Cine suntem? Provocările la adresa identităţii naţionale americane.* Bucureşti: Antet, 2005.
21. CĂRTĂRESCU, M. *Postmodernismul românesc*. Bucureşti: Humanitas, 2010.
22. PETKOV, S. *Se poate vorbi despre reislamizarea Bulgariei*? https://alfaomega.tv /intelegereavremurilor/islam/4202-se-poate-vorbi-despre-reislamizarea-bulgariei-de-stoyko-petkov-jurnalist-sofi#ixzz5Y4OUUxku [Accesat: 11.10.2018]

Date despre autor:
Dumitru DODUL, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: doduld@mail.ru

Prezentat la 05.12.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.57-64

CZU: 321:[336.7:94(478) "1711/1859"]

IMPACTUL EVENIMENTELOR POLITICE DIN PERIOADA 1711-1859 ASUPRA CIRCULAŢIEI MONETARE DIN PRINCIPATUL MOLDOVEI

Elena ARCUŞ-JANTOVAN

Universitatea de Stat din Moldova

În perioada dintre anii 1711 și 1859, Imperiul Otoman, Imperiul Rus şi Imperiul Habsburgic/Imperiul Austriac vor marca substanţial sfera politică a Principatului Moldovei. Ca urmare, se vor produce schimbări majore şi în viaţa economică şi, respectiv, în circulaţia monetară. În lipsa unui sistem monetar naţional şi a dreptului de batere a monedei, pe teritoriul Principatului se vor afla în circulaţie zeci de tipuri de monede străine. În număr foarte mare în circulaţie vor fi monedele turceşti, urmate, desigur, de cele austriece, ruseşti, poloneze, olandeze etc. Regimul de dominaţie şi războaiele ruso-austro-turce au determinat apariţia şi intensitatea circulaţiei anumitor tipuri de monede (a monedelor de tip Sadagura), îndeosebi în perioada anexării Bucovinei (1775) şi Basarabiei (1812) sau în timpul aplicării Regulamentelor Organice (1831-1832). Devaluarea şi fluctuaţia valorilor monetare cauzată de speculaţiile din perioada turcă au adâncit dezordinea din circulaţia monetară. Stocul monetar din circulaţie nu putea răspunde necesităţilor unei economii în dezvoltare. Sistemul financiar al Principatului îmbrăţişa caracteristicile perioadei în care reglementările nu puteau fi de durată, nefiind sprijinite de un sistem politic stabil.

Cuvinte-cheie: *Principatul Moldovei, regim fanariot, războaie ruso-austro-turce, circulaţie monetară, curs monetar, monede Sadagura, Regulament Organic.*

THE IMPACT OF POLITICAL EVENTS IN THE PERIOD 1711-1859, ON THE MONETARY CIRCULATION IN THE PRINCIPALITY OF MOLDOVA

In the period between 1711-1859, the Ottoman Empire, the Russian Empire and the Habsburg Empire/Austrian Empire will mark substantially the political sphere of the Principality of Moldova. As a result, major changes will be in the economic and respectively in the monetary circulation. In the absence of a national monetary system and the right of coinage, on the territory of the Principality there will be in circulation tens of types of foreign coins. In the very large number in circulation will be Turkish currency, of course, followed by the Austrian, Russian, Polish, Dutch, etc. One the regime of domination and the Russian-Austrian-Turkish wars have determined the appearance (Sadagura coins) and intensity of circulation of certain types of coins, especially in the period of annexation of Bukovina (1775) and Bessarabia (1812), or Organic Regulations (1831-1832). The devaluation and the fluctuation of the monetary values caused by speculation contributed to the turmoil in monetary circulation. The monetary stock in circulation could not meet the needs of a developing economy. The financial system of the Principality embraces the characteristics of the period in which the regulations could not be long. Not being supported by a stable political system.

Keywords: *Principality of Moldova, regime Phanariot, Russian-Austrian-Turkish wars, monetary circulation, monetary course, coins Sadagura Organic Regulation.*

Introducere

În perioada anilor 1711-1859, regimurile politice impuse de Imperiul Otoman, Imperiul Rus şi de Imperiul Habsburgic (ulterior şi de Imperiul Austriac) vor influenţa considerabil viaţa politică a Principatului. În urma tuturor schimbărilor din viaţa politică s-au produs schimbări şi în circulaţia monetară.

Primul imperiu care îşi va instaura dominaţia va fi cel Otoman, prin regimul fanariot. Rusia îşi va face simţita prezenţa şi influenţa în Principat la începutul secolului al XVIII-lea, fără a intimida prea mult Imperiul Otoman, începând cu războiul ruso-turc din 1710-1713, apoi cu războiul austro-turc din 1716-1718 şi cu războiul ruso-austro-turc din 1735-1739 în urma cărora Principatul rămâne sub dominaţie otomană. Evident, Austria dorea şi ea slăbirea Imperiului Otoman, iar calea spre aceasta era, desigur, prin teritoriul Principatelor. Deja în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea raportul de forţe se schimbă, prin cedările făcute de către otomani, prin anexarea Bucovinei de către Austria în urma războiului ruso-turc din 1768-1774 şi prin obţinerea ţărmului nordic al Marii Negre până la Nistru de către Rusia în războiul ruso-autro-turc din 1787-1791. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, seria de războaie continuă cu războiul ruso-turc din 1806-1812 şi cu anexarea Basarabiei. În urma acestor războaie îşi intensifica puterea Austria şi Rusia în detrimentul Imperiului Otoman şi cu multe pierderi din partea românilor, soarta cărora a fost decisă şi lăsată la discreţia a trei

imperii: a Imperiului Otoman, a Imperiului Habsburgic/Austriac şi a Imperiului Rus, care şi-au rezolvat propriile interese pe teritorii româneşti.

În perioada respectivă, pe lângă toate aceste probleme de nivel politic se mai impune o problemă gravă şi cu consecinţe importante asupra economiei – lipsa unui sistem monetar naţional şi circulaţia unui număr mult prea mare de piese străine în acest spaţiu (Fig.1, 2).

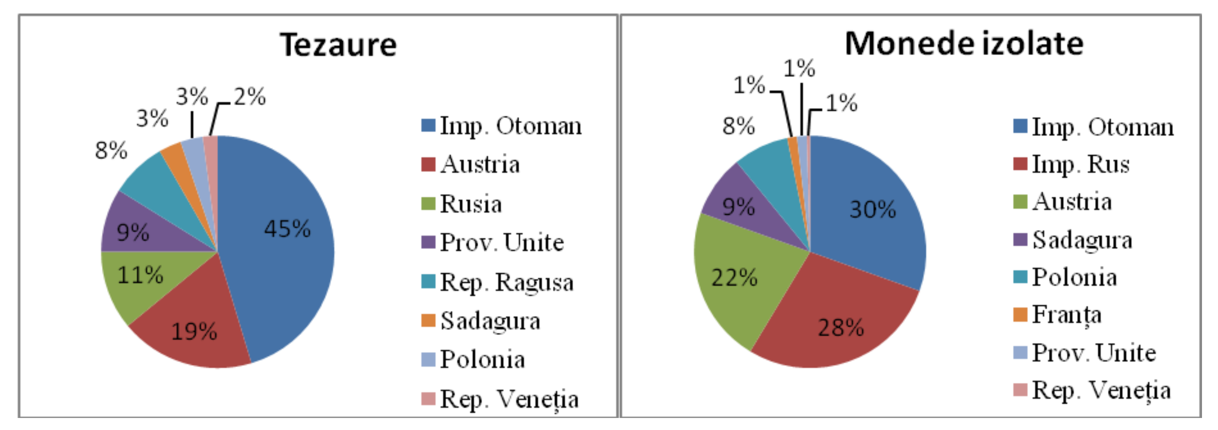

Fig.1. Raportul dintre tipurile de monede principale ce constituie tezaurele.

Fig.2. Raportul dintre tipurile de monede principale ce constituie descoperirile izolate.

Situaţia monetară era reprezentată de diverse monede, urmare a necesitaţii în creştere la ele. Prezenţa unor anumite tipuri de monede se explică şi prin vecinătatea cu statele în care au fost bătute. Bineînţeles, monedele turceşti ocupau primul loc, însă şi ceilalţi vecini introduceau monedele fie pentru cumpărături, fie odată cu ocuparea vremelnică a unor părţi teritoriale: polonii – polturaci şi şuştaci, ruşii – ruble, copeici, carboave şi pitaci, austriecii – taleri, coroane şi creiţari, iar galbenul şi alte monede de aur din Apus erau foarte căutate de populaţie [1, p.45].

Odată cu instaurarea regimului fanariot în anul 1711, politica monetară era sub controlul direct al Imperiului Otoman, iar în perioada 1828-1848 Principatul este sub influenţa Rusiei până la Unirea Principatelor din 1859. Însă, în toată perioada, indiferent de regimul instaurat, fie rusesc,fie austriac, fie turcesc, domnitorilor li se interzicea nu doar baterea de monedă proprie, ci şi fixarea cursului de monede străine. Aceste cursuri ale monedelor erau aplicate doar după aprobarea Turciei şi, respectiv, a Rusiei [2, p.180].

În acelaşi timp, în Imperiul Otoman şi în cel Rus erau multe lacune în sistemul monetar şi în circulaţia monetară. Unele aspecte ce ţin de comerţul şi sistemul monetar din Imperiul Otoman au avut un impact important asupra circulaţiei monetare din Principat. Încă din secolul al XV-lea în Imperiul Otoman circula un mare număr de monede. În secolul XVI, Balcanii, împreună cu Anatolia Centrală şi de Vest şi împrejurimile lor, constituie regiunea de bază a sistemului monetar otoman; pentru tranzacţii mari şi cu scopul de a strânge, sultaninii erau folosiţi împreună cu piesele de aur europene; ducatul de aur veneţian rămânea cea mai importantă monedă ce circula în Balcani şi în Anatolia, mai apoi groşii de argint şi talerul-leu [3, p.89-90]. De-a lungul secolelor XVII şi XVIII, veniturile reale în Imperiul Otoman au simţit un declin, deoarece nu erau condiţii de creştere, cuplate cu impactul mare al inflaţiei [4, p.169]. Iniţial, otomanii au încercat să reducă suma de monede din circulaţie şi să devalorizeze argintul din akçe (aspru), dar a fost puţin folos, inflaţia doar s-a adâncit. Ca urmare, autorităţile au depreciat argintul din monedele lor, ceea ce a dus la o confuzie economică, fiindcă nominalul monedei nu mai corespundea cu valoarea actuală a argintului; astfel, preţurile au crescut, speculaţiile erau dese, contrafacerea şi taxele au crescut dramatic, iar taxele temporare au devenit permanente şi anuale [5, p.165]. În secolul al XVIII-lea, asprii au devenit cea mai mică unitate în sistemul monetar otoman, cu valoarea de 1/3 para, fiind utilizată ca monedă de calcul. Pe tot parcursul secolelor XVII şi XVIII, criza monetară în Imperiul Otoman se agravează, ceea ce nu putea să nu se răsfrângă şi asupra Principatului. Guvernul bate monede rele, pe care populaţia trebuie să le accepte, iar străinii profită de această situaţie. Imperiul Otoman se transformă într-o zonă de trecere între circulaţia argintului şi aurului spre Occident şi Orient [5, p.126-127]. Principalele monede străine din secolul al XVIII-lea sunt monedele austriece, spaniole şi olandeze, iar ţechinul veneţian rămâne moneda de aur etalon cea mai sigură. Principatul fiind sub regimul fanariot, era şi firesc ca moneda turcească să fie cea mai des întrebuinţată, în special akçe, kuruş şi para, pe lângă alte monede

turceşti care la fel s-au răspândit şi au circulat în spaţiul romanesc, precum: altın, altmışlık, beşlik, fındık, ikilik, mahmudiye, mangır, onluk, rubya, zer-i mahbub, zolta, yirmilik, yüzlük etc[1].

Yüzlük (100 para), 31, 603 [7, planşa 3].

Pe lângă monede bune, erau monede avariate şi falsificate ce aduceau numeroase prejudicii populației. Monedele erau falsificate mai ales de evrei şi ţigani, iar piaştrii turceşti erau falsificaţi chiar de turci [1, p.46-48]. Turcii cumpărau cu aceste monede în Principate monede străine de calitate, astfel populației cauzându-i-se iarăşi pierderi. Coexistenţa monedelor de aur cu cele de argint, a monedelor uzate cu cele noi, a monedelor slabe cu cele corecte, a monedelor corecte cu cele puternice a avut drept consecinţă dispariţia monedelor bune, care sunt înlocuite cu monede slabe. Negocianţii din toate centrele colectau monede bune şi când constatau că valoarea lor metalică depăşeşte valoarea lor legală, preferau să le vândă ca metal: aur sau argint. Ei vindeau la Constantinopol monede austriece, iar la Viena şi Alba Iulia monede turceşti; comerţul cu monedele se întindea pe o zonă vastă – de la Constantinopol la Viena şi de la Serres la Iaşi [6, p.393]. Negocianţii din centrele mai dezvoltate creau caravane speciale de transport de monede, iar zarafii, mici negustori ce schimbau monede pe marginea drumului, au ajuns mari negocianţi de monede la nivel internaţional. Afacerile cu monede erau încurajate atât de habsburgi, cât şi de otomani, nu doar pentru ca reprezentau un aflux de metal preţios, dar şi din considerentul că schimbul de monede oferea posibilitatea de a diminua greutatea şi titlul lor, de a reduce valoarea lor reală în raport cu valoarea scrisă pe monedă, ceea ce era o sursă de câştig pentru statele respective [6, p.394]. În acelaşi timp, zarafii se asociau cu argintarii (calpuzanii) pentru a falsifica monede şi a le introduce în circuitul monetar.

Venirea turcilor în peninsula Balcanică şi extensia dominaţiei lor în Principatele Române marchează finalul la toată prosperitatea comercială la Dunărea de Jos şi Marea Neagră [6, p.15]. Diferenţa dintre preţul curent şi cel fixat de Poartă împovăra greu Principatele, îndeosebi în timp de foamete [8, p.326]. În secolul al XVIII-lea, otomanii dispuneau de dreptul prioritar de a cumpăra produse din Principat, aceştia deţinând monopolul asupra majorităţii produselor exportate, cu excepţia celora pentru care nu aveau interes. În acelaşi timp, aşa cum în perioada 1711-1821 în Principatul Moldovei au fost la domnie 31 de domni, nu se poate vorbi despre o stabilitate sau despre dezvoltarea economică a acestui teritoriu, respectiv despre o circulaţie monetară echilibrată, mai ales ţinând cont de faptul că şi politica externă era direct influenţată de Imperiul Otoman, iar teritoriul acestui Principat servea ca loc de luptă în războaiele Imperiului, perioade în care se introduceau iarăşi diverse tipuri de monede.

Ca urmare a evenimentelor politice din aceasta perioadă, nordul Principatului (Bucovina) în anul 1775 şi teritoriul dintre Prut şi Nistru (Basarabia) în anul 1812 vor fi anexate de puteri străine, respectiv Bucovina

[1] Tezaure şi descoperiri izolate de monede turcești: Adam, Adăşeni, Alcedar, Anenii Noi, Arioneşti, Balamutca, Basarabeasca, Bătinești (2), Belgorod-Dnestrovski, Bernove, Beşalma, Bogzești, Borisovca, Boșoteni, Botoșani (2), Briceni/ Edineț, Breazu, Brienn, Burca, Caracui, Călimănești, Căpriana, Căușeni (4), Cernăuți, Cişmeaua-Văruita, Chelmenți, Chetrosu, Chișinău (4), Cimişlia, Cişmichioi, Ciutești, Cleja, Concești, Copăcești, Crihana Veche (2), Cristești, Criuleni (2), Crivești, Curtești, Dihtineţ, Dobrovăţ, Drăgeşti, Dumbrăvița, Edineț (2), Fârlădeni, Galați, Gârbova, Ghireni, Grozești (2), Hârlău, Horești, Horodişte, Hotin (5), Iași (3), Ismail, Ivancea, Jora de Mijloc, Lăpuşna, Lencăuți, Leuşenii Tăutului, Liești, Măcărești, Mănăstirea Caşin, Mănăstirea Dobrovăţ, Mereni (2), Mitoc, Nedăbăuți, Nepolăcăuți (2), Neruşai, Nicoreşti, Novodnistrovsk, Ostrița, Peresecina, Petrești (2), Petriceni, Petruşeni, Priozernoe, Rediu, Reni, Româneşti, Sărata, Săveni, Selişte, Sineşti, Somuşca, Soroca (2), Soveja, Străoane, Suceava, Suseni, Şcheia, Şerpeni, Şirăuți, Şofrâncani, Ştefăneşti (2), Tarasova, Tătărăşti, Tărăsăuți, Tigheci, Turlachi (2), Tuzara, Tuzla, Țâpova (2), Ţepu de Sus, Ţepu, Ţifești, Umbrărești, Ungheni (2), Ungureni, Ursoaia (3), Vadurile, Valea Mare, Vancicăuți, Vaslui, Văleni, Vitreanca, Zaim (Harta 1, 2).

revine Austriei, iar Basarabia – Rusiei. Odată cu anexările teritoriale se vor produce schimbări majore şi în circulaţia monetară în favoarea noilor puteri instaurate, ale căror piese vor pătrunde în număr mai mare şi vor reduce şi cantitatea de piese turceşti din circulaţie, fenomen uşor sesizabil în urma analizei descoperirilor arheologice cu emisiuni ale acestor perioade. Se poate uşor de sesizat că în întreaga perioadă cercetată erau trei tipuri principale de emisiuni în circulaţie: ale Imperiului Otoman, ale Imperiului Rus şi ale Austriei, cu un procent mai mare de descoperiri în cazul tezaurelor – ale emisiunilor din Imperiul Otoman, iar în cazul descoperirilor izolate – ale emisiunilor din Imperiul Rus. Din numărul de descoperiri otomane, 97% sunt emisiuni din perioada 1711-1812, iar din perioada 1812-1859 sunt doar 3%. În cazul descoperirilor de monede ruseşti, nu se observă o mare diferenţă: de la 59% de descoperiri din perioada anilor 1711-1812, la 41% de descoperiri din perioada 1812-1859, însă destul de semnificativă pentru o perioadă de două ori mai scurtă[2]. În cazul descoperirilor de emisiuni austriece se atestă 38% de descoperiri din perioada 1711-1774 şi o creştere esenţială, de 62%, a emisiunilor din perioada 1774-1859. Aceste date sunt destul de uşor de interpretat, aşa cum moneda turcească a fost pe întreaga perioadă impusă în circulaţie, în momentele anexărilor teritoriale s-a produs nu doar răspândirea pe o scară mai largă a pieselor turceşti, dar se observă răspândirea, care deşi este cu preponderenţă în cazul pieselor austriece în Bucovina, iar în cazul celor ruseşti în Basarabia, pe întreg spaţiul Principatului Moldovei.

Un moment aparte a fost baterea de către străini a unor monede cu totul inedite, şi anume: pentru Principatele Moldovei şi Valahiei – monedele de tip Sadagura, cu valoare nominală turcească, în acelaşi timp şi rusească (Harta 7). Monetăria proiectată a fi înfiinţată la Iaşi a fost mai apoi instalată la Sadagura [9, p.243]. Această situaţie a fost o urmare a războiului ruso-turc din anii 1768-1774; respectiv, din anul 1774 aceste monede nu au mai circulat. În anul 1771 s-au făcut nişte probe, iar în perioada anilor 1772-1774 s-au bătut monedele care au fost deja în circulaţie. Astfel, au fost emise următoarele piese [10, p.389]: 1771 – 5 kopieki, 3 denghi, 1 para/3 denghi (nu au circulat); 1 para/3 denghi (au circulat); 1772 – 2 para/3 kopieki, 1 para/3 denghi; 1773 – 2 para/3 kopieki; 1774 – 2 para/3 kopieki, 1 para/3 denghi. Aceste monede au fost în circulaţie în perioada 1772-1774, însă în momentul retragerii armatei ruse nu au fost preschimbate în monede curente. Aceasta a cauzat pagube considerabile populaţiei, care în acea perioadă a fost nevoită să primească în plată mari cantităţi de «bani de război» [10, p.114-115].

Monedă de tip Sadagura, probă din 1771 [8, p.565].

În toamna anului 1774 trupele austriece aveau să ocupe deja Bucovina, respectiv atestarea monedei austriece, care deja avea o foarte mare amploare în circulaţie, se va intensifica şi mai mult, îndeosebi în Bucovina[3].

---

[2] Tezaure și descoperiri izolate de monede rusești: Adâncata, Anenii Noi, Balamutca, Bălți, Boșcana (2), Botoșani, Breanova, Brienn, Budești, Cahul (2), Căușeni, Cernăuți (4), Chelmenți, Chișinău (4), Chițcani, Ciutești, Comrat, Cuciurul Mare, Darabani, Dihtineț, Dubăsari, Durnești, Ecaterinovca, Fântâna Albă, Flămânzi, Florești, Edineț, Gârbova, Geamăna, Grozești, Hădărăuți, Hâncești, Hârtopul Mare, Hârtopul Mic, Hârlău, Horodiște, Hotin (5), Leova, Lopăţica, Mitoc, Orhei, Peresecina, Rarancea (2), Ratuș, Reni, Resteu-Atachi, Sadaclia, Sadagura, Sadâc, Sângerei, Sărățeni, Siret, Soloneț Somușca, Soroca (3), Speia (2), Stolniceni, Șercani, Șireț, Șofrâncani, Tăuteni, Tigheci, Trușeni, Turlachi, Ţepu, Vadurile, Vaslui, Zastavna, Zubrești (Harta 3, 4).

[3] Tezaure și descoperiri izolate de monede austriece: Adam, Adășeni, Bacău, Baineț, Boșoteni, Botoșani, Briceni/Edineț, Broscăuții Noi, Căpriana, Ceahor, Cerchejeni, Cernăuți (4), Chetrosu, Ciadîr-Lunga, Cimișlia, Cordăreni, Coșula, Corcești (2), Cotu, Crihana Veche (2), Criuleni, Cuciurul Mare, Cuciurul Mic, Doljești, Durnești, Edineț, Galați, Gârbova, Grozești, Hlibacioc, Horești, Iași (2), Ivancea, Hotin, Lașchiuca, Liești, Mereni, Mihova, Mitoc, Nepolăcăuți, Nicorești, Novodnistrovsk, Orășeni, Peresecina, Pleșești, Rediu, Ripiceni, Satu-Nou, Sinești, Singureni, Siret, Sneci (2), Somușca, Storojineț (3), Stroești, Șercani, Șofrâncani, Tigheci, Toporăuți, Turlachi, Țigănești, Ungureni, Vadurile, Vaslui, Văleni, Vijnicioara, Volcineț (2), Vorniceni (Harta 5, 6).

Kreuzer austriac, 6, 691 gr [6, planşa XXVIII].

Ducat austriac, 3, 452 gr [6, planşa VIII].

În Imperiul Rus, deşi calculele principale se făceau în ruble, grivne şi copeici, totuşi se resimţeau probleme evidente în circulaţia monetară. Rublele variau foarte mult în greutate şi titlu, cauza fiind schimbările intervenite în sistemul monetar rus aproape la fiecare domnie.

Rubla, 25, 494 gr [6, planşa XXV].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă monedele naţionale în Rusia circulau încă multe alte monede străine, îndeosebi ducaţii şi risdaldes din Olanda, Suedia, Danemarca, Germania, monede din Franţa, Belgia etc. Însă, aceste piese nu aveau o valoare fixă în comerţ, cursul lor varia în dependenţă de abundenţa sau raritatea metalului [11, p.193].

Absenţa negustorilor de mare stil, abandonul pământului de către boieri, exigenţele puterii suzerane şi anexarea arbitrară a Basarabiei de către Rusia în 1812 au determinat diminuarea capacităţii de exportare a principatelor, îndeosebi a Moldovei, din care făcea parte integrantă şi fiind provincia cel mai bine administrată şi cea mai productivă [12, p.120].

În anul 1821, prin revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu, avea să se încheie epoca fanariotă şi să se revină la domniile pământene. Însă, în cazul în care câteva puteri se luptau pentru a deţine cât mai multe privilegii şi controlul în Principat, o modernizare, mai ales în termeni scurţi, era imposibil de realizat. Abia după 1830 a renăscut o anumită activitate în Dunărea de Jos. Pin tratatul din 1829 de la Adrianopol, dintre Rusia şi Turcia, a fost recunoscută autonomia Principatului Moldovei şi Munteniei. Rusia devine protectoare a Principatelor şi se limitează influenţa otomană. Înşişi turcii trebuiau să plătească cu bani ceea ce cumpărau de aici. Cerealele pe care Voievodatele le livrau în Turcia nu aveau nici preţ, nici valoare determinată prin preţul producţiei, şi doar din 1829 putem observa un comerţ de cereale realizat prin metode de calcul cu care suntem astăzi obişnuiţi. După pacea de la Adrianopol, până în 1834 Principatul se afla sub ocupaţia militară rusă. Însă, un progres economic evident nu se înregistra. În această perioadă în Principatul Moldovei sunt introduse, în anul 1832, Regulamentele Organice prin care se prevedea reorganizarea mai multor sfere din Principate cu scopul modernizării acestora. Prin Regulamentele Organice (1831-1832) s-a luat decizia ca monedele din circulaţie să rămână ducatul olandez de aur (galben) şi zwanzinger-ul de argint (sfanţ, sorocovăţ) [13, p.193]. Talerul olandez era foarte mult răspândit în Imperiul Otoman, fiind preferat celorlalţi taleri de alte provenienţe [2, p.45-46]. Respectiv, moneda olandeză, care avea deja o circulaţie foarte intensă în Imperiul Otoman, în scurt timp a pătruns uşor şi în Principatele Române. Ducatul olandez ocupa un loc important în circulaţia monetară din Principate. Acesta mai era numit şi galben olandez, olandezul sau olan [14, p.105, 123]. Galben era termenul atribuit mai multor monede de aur ce erau înalt apreciate, precum galbenul veneţian, numit şi venetic, sau galbenul austriac, numit şi împărătesc, galbenul turcesc etc. Înlocuirea sistemului monetar turc, care până în 1840 ţinea economia română într-o continuă anemie, schimbul monedei turceşti din circulaţie cu moneda austriacă şi rusească în teritoriu facilita modalitatea de plată, căci populaţia de la ţară din Principate nu a cunoscut înainte de 1831 moneda ca valoare de schimb. Iar dacă o persoana era fericitul posesor al unei monede de argint ruseşti sau austriece, aceasta îi servea mai mult ca bijuterie [12, p.236].

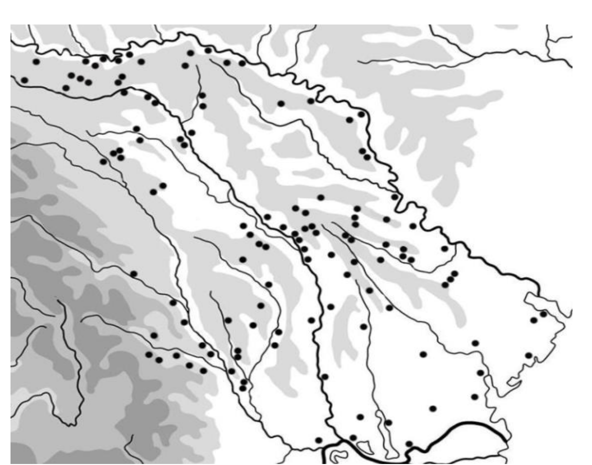
STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.57-64

Regulamentele Organice nu au putut însă rezolva problema circulaţiei monetare. Astfel, la 3 martie 1848 domnitorul Gheorghe Bibescu indica o lista de monede cursul cărora să se stabilească în dependenţă de preţul ducatului olandez, care să fie publicată în tot Principatul: «14 lei şi 2 parale – icosarul vechi; 12 lei şi 10 parale – icosarul nou; 10 lei şi 20 parale – rubla de argint; 8 lei şi 8 parale – iuslucul; 5 lei şi 30 parale – rubiaua» [15, p.113-115]. Gheorghe Bibescu a încercat să fixeze un curs unic pentru toate monedele din circulaţie, însă din cauza evenimentelor revoluţionare care au avut loc în mai 1848 nu s-a putut duce la capăt ideea [1, p.50]. În acelaşi timp, această idee nu convenea nici negocianţilor, care preferau un curs flexibil al monedelor, favorabil speculaţiilor. Mai apoi, Grigore Alexandru Ghica (1849-1853; 1854-1856) a dorit să emită monedă naţională, dar această încercare nu a izbutit. Însă, în urma revoluţiei din 1848, ce a avut drept cauze şi încălcarea autonomiei Principatelor de către ruşi, şi necesitatea unei dezvoltări economice, se va realiza o apropiere economică şi culturală a Principatelor, iar la data de 24 ianuarie 1859 va avea loc unirea Principatelor sub conducerea lui Alexandru Ioan Cuza.

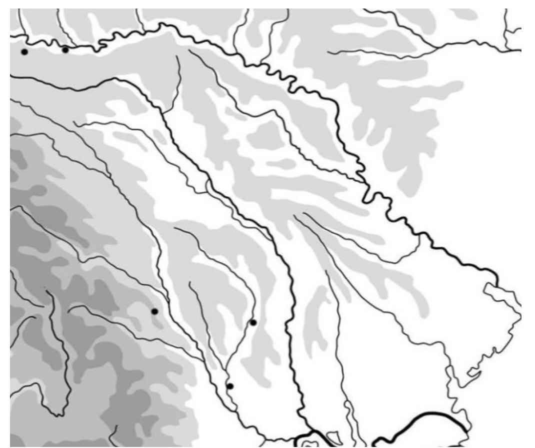
Concluzii

Lipsa unei monede naţionale a permis pătrunderea monedelor străine. Puterile străine instaurate au lăsat o cantitate importantă de monede, iar ca acestea să fie înlăturate din circulaţie nu era aşa de simplu. Devaluarea şi fluctuaţia valorilor monetare cauzată de speculaţiile din perioada turcă au adâncit dezordinea din circulaţia monetară. Stocul monetar din circulaţie, înainte de legea monetară din 1867, nu putea răspunde la necesităţile unei economii în dezvoltare. Prin această lege s-a creat primul sistem monetar român. Sistemul financiar al Principatelor îmbrăţişa caracteristicile perioadei în care reglementările nu puteau fi de durată, nefiind sprijinite de un sistem politic stabil. Iată de ce finanţele şi circulaţia monetară sunt sectoare care au nevoie să fie adaptate pentru a crea un cadru adecvat dezvoltării economice.

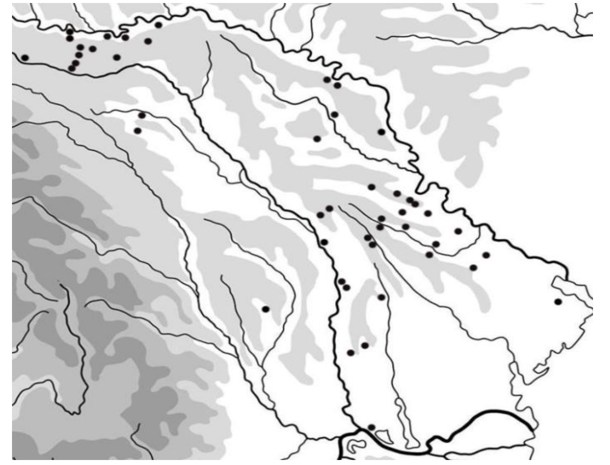
Anexe

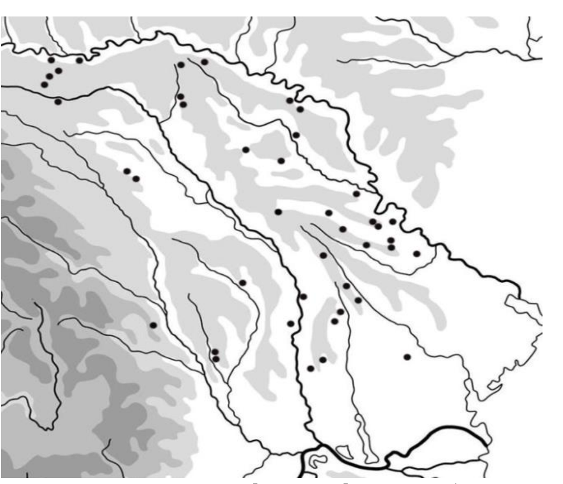
Harta 1. Descoperiri de monede turceşti până la 1812.

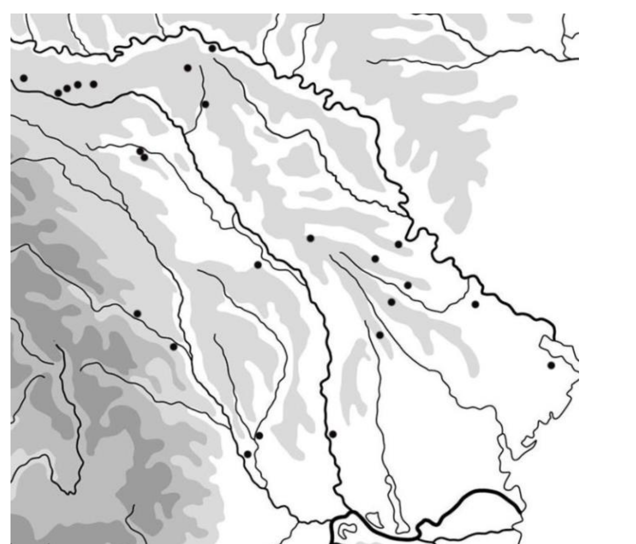
Harta 2. Descoperiri de monede turceşti după 1812.

Harta 3. Descoperiri de monede ruseşti până la 1812.

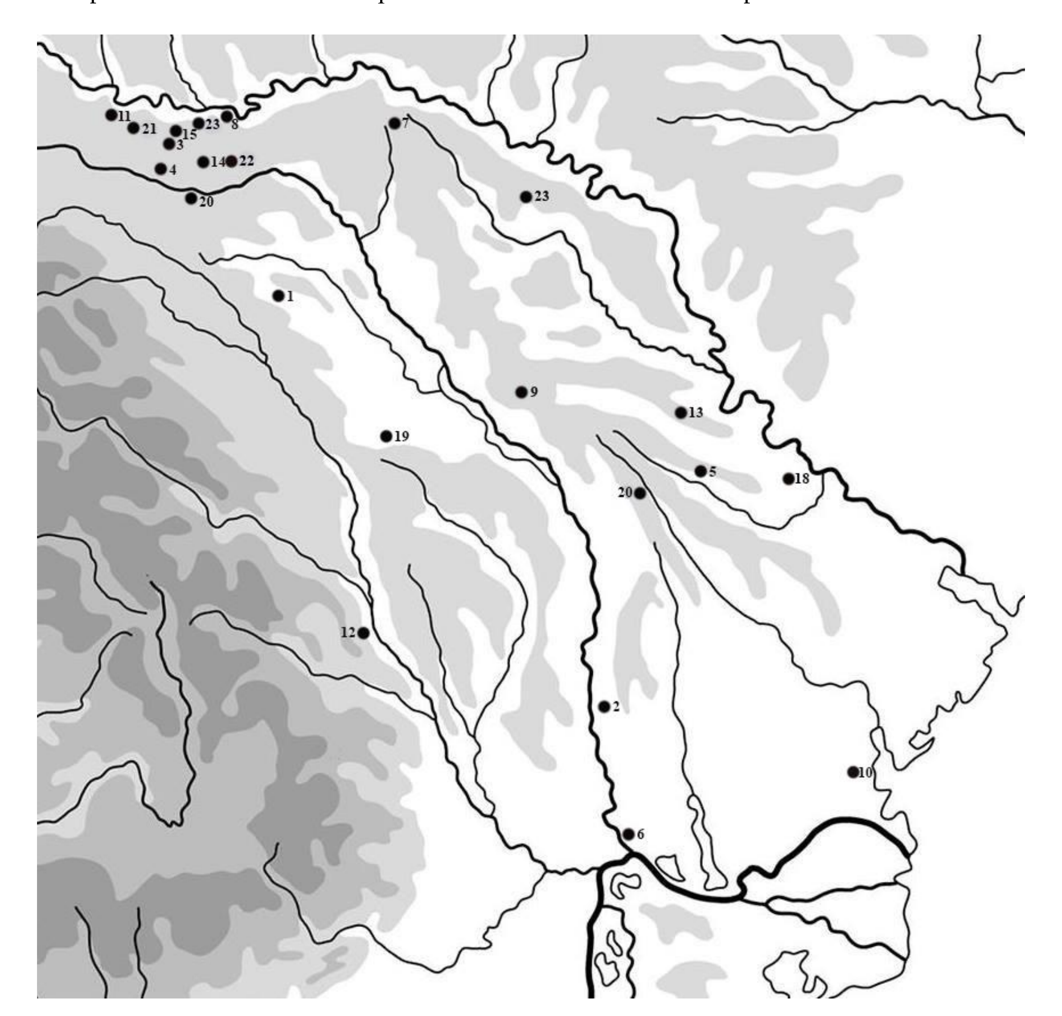

Harta 4. Descoperiri de monede ruseşti după 1812.

Harta 5. Descoperiri de monede austriece până la 1774.

Harta 6. Descoperiri de monede austriece după 1774.

Harta 7. Hartă cu descoperiri de monede Sadagura:
1 – Botoşani, 2 – Cahul, 3 – Cernăuţi (2), 4 – Corceşti, 5 – Chişinău, 6 – Giurgiuleşti, 7– Hădărăuţi, 8 – Hotin (2), 9 – Movila Măgurii, 10 – Neruşai, 11 – Orăşeni, 12 – Orbenii de Jos, 13 – Orhei, 14 – Proboteşti, 15 – Sadagura, 16 – Satu-Nou, 17 – Siret, 18 – Speia, 19 – Spinoasa, 20 – Stolniceni, 21 – Șipiniţi, 22 – Tărăsăuţi, 23 – Toporăuţi.

Referinţe:

1. CONDURACHE, C.I. Istoricul sistemelor monetare până la 1867. În: *Buletinul Societăţii Numismatice Române,* anii XXVII-XXVIII, nr.81-82. Bucureşti: Tipografia Curţii Regale, 1933-1934, p.27-59.
2. BĂICOIANU, C.I. *Istoria politicei noastre monetare şi a Băncii Naţionale*. Vol.I, partea 1. Bucureşti: Cartea Românească, 1932. 378 p.
3. PAMUK, S. *A monetary history of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. XVI-276 p.
4. HUPCHICK, D.P. *Balkans: From Constantinople to Communism*. New York: Palgrave, 2001. 468 p.
5. HITZEL, F. *L' Empire Ottoman XVe-XVIIIe siècles*. Paris: Les Belles Lettres, 2001. 319 p.
6. DUMITRU, L. Les relations commerciales du sud-est de l'Europe a la fin du XVIIIe siècle reflétées dans les documents arhvistiques de Bucarest, Sibiu, Brasov. En: *Symposium l'Epoque Phanariote 21-25 octobre 1970*. Thessaloniki: Institute for Balkan studies, 1974, p.385-399.
7. TRAJAN, C. *L'importance economique du Danube*. Paris: Librairie generale de droit et de jurisprudence R. Pichon et R. Duranz-Auzias, 1942. 205 p.
8. HALLUNGA, A. *L'evolution et le revision recente du tarif douanier en Roumanie*. Paris, 1926.
9. VIANU, Al. Consideraţii asupra caracterului activităţii administraţiei ruse în Ţarile Române (1769-1774). În: *Studii şi materiale de istorie medie* / Red. responsabil: Barbu T. Cîmpina, vol.I. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956. 370 p.
10. KIRIȚESCU, C.C. *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*. Vol.I. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997. 406+20 p.
11. BOONNET, A. *Manuel monétaire et d'orfèvrerie ou Nouveau Traité des monnaies et des calculs relatifs aux différentes valeurs des espèces, vaisselles et matières d'or et d'argent de France et étrangères, selon l'ancien et le nouveau système*. Paris: Bailleul- imprimeur-libraire, 1810. 501 p.
12. PATIN, E. *Le commerce des céréales dans le bassin du Bas-Danube*. Paris: Libr. du Recueil Sirey, 1933. II-422 p.
13. REGULAMENTELE ORGANICE ALE VALAHIEI ȘI MOLDOVEI. Vol.I. Bucureşti: Întreprinderile Eminescu S.A., 1944. 368 p.
14. ZANE, Gh. *Economia de schimb în Principatele Române*. Bucureşti: Editura Casei Scoalelor, 1930. 460 p.
15. BULAT, T.G. O încercare de stabilizare a monetei în 1848. În: *Buletinul Societății Numismatice Române*, anul XVIII, nr.48. Bucureşti: Tipografia Curţii Regale, 1924, p.113-114.

Date despre autor:

Elena ARCUŞ-JANTOVAN, doctorandă, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: elena.arcus_jantovan@yahoo.com

Prezentat la 20.05.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.65-70*

CZU: 271(478)"17"

FONDAREA ŞI CTITORII MĂNĂSTIRII HÂRBOVĂŢ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Ioan MOŞNEGUŢU
Universitatea de Stat din Moldova

Mănăstirea Hârbovăţ a fost zidită pe partea de sus a moşiei Hogineşti, ţinutul Orhei. Conform tradiţiei, iniţiativa ctitoririi ar fi venit din partea călugărului Ioanichie, care a reuşit să-l convingă pe Ursache Carpuz, fiul lui Constantin Carpuz, să susţină acest act. Momentul zidirii schitului Hârbovăţ urmează să fie amplasat în intervalul anilor 1712-1761, anul superior reprezentând momentul când schitul, cu acordul şi suportul ctitorilor, a fost reconstruit sau, probabil, extins.
Cuvinte-cheie: *mănăstirea Hârbovăţ, Basarabia, fondare, ctitori, călugări.*

THE ESTABLISHMENT AND THE FOUNDERS OF THE HÂRBOVĂŢ MONASTERY IN THE SECOND HALF OF THE 18th CENTURY

The Hârbovăţ monastery was built on top of the Hogineşti domain, the Orhei land. The initiative to build the monastery came from the monk called Ioanichie, who managed to convince Ursache Carpuz, the son of Constantin Carpuz, to support this act. The Hârbovăţ hermitage was built in the chronological range of 1712-1761, the upper limit, representing the time when the hermitage, with the agreement and support of the founders, was rebuilt or perhaps expanded.
Keywords**:** *Hârbovăţ monastery, Bessarabia, establishment, founders, monks*.

Introducere

Dezvoltarea vieţii monahale din Moldova răsăriteană cunoaşte un avânt deosebit începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi, în special, în decursul secolului al XVIII-lea. Din această perioadă de timp este atestată fondarea unui şir întreg de aşezăminte monahale, ctitorii cărora sunt reprezentanţi ai elitelor locale, dregători de margine, proprietari de moşii şi simpli locuitori. În rândul mănăstirilor, schiturilor ctitorite în acest spaţiu geografic se enumeră schitul Vlabnicul al lui Mihalcea Hâncu, mănăstirea Călărăşeuca (construită la începutul secolului al XVIII-lea ca metoh al mănăstirii Sfântului Sava), schitul Condriţa (metoh al mănăstirii Căpriana), schitul Cosăuţi, Soroca; schitul Curchi, mănăstirea Coşuleuca, schiturile Dobruşa, Hîrjăuca, Rudi, Saharna, Suruceni, Tabăra, Ţigăneşti etc. şi, nu în ultimul rând, schitul Hârbovăţ. Edificarea unui număr mare de schituri şi mănăstiri pe teritoriul dintre Prut şi Nistru al Ţării Moldovei a catalizat dezvoltarea monahismului şi spiritualităţii ortodoxe din Basarabia. Aruncând o scurtă privire asupra hărţii regiunii, observăm că aceste aşezăminte se aşază ca o salbă pe întreg spaţiul basarabean, ele devenind un element indisolubil al regiunii. Scopul articolului constă în identificarea momentului zidirii mănăstirii Hârbovăţ şi a rolului ctitorilor în respectivul act. Reieşind din scopul propus, au fost stabilite următoarele obiective: să analizăm datele documentare din secolul al XVIII-lea cu privire la înfiinţarea respectivului aşezământ monahal; să apreciem importanţa ctitorilor principali şi secundari în actul apariţiei şi dezvoltării ulterioare a mănăstirii. Pentru realizarea scopului investigaţiei propuse au fost utilizate o serie de metode, printre care: metoda critică, metodele istorico-comparativă, generalizarea, analogia, deducţia şi altele.

Fondarea mănăstirii Hârbovâţ

Conform tradiţiei, fondarea mănăstirii Hârbovăţ ar fi avut loc către sfârşitul secolului al XVII-lea, când un grup de călugări de la mănăstirea Berşad[1] din Podolia au trecut în Ţara Moldovei şi ar fi întemeiat un schit.

---

[1] Iată ce scrie despre această localitate la cumpăna secolelor XIX-XX enciclopedia *Brokhaus şi Efron*: „местечко Подольской губ., Ольгопольского у. в 24 вер. к С.В. от г. Ольгополя, по дороге из Ольгополя в Гайсин, при рр. Дохне и ее притоке Бершадке. Число жителей 7000 д. об. п., из них евреев 65 %, 1150 дворов, в местечке православная церковь, старообрядческая часовня, р.-католическая часовня, синагога и 6 евр. молелен. Одноклассное народное училище и аптека. Заводы: винокуренный, сахароваренный, кожевенный, кирпичный и черепичный, 2 водяные мельницы. В 5 вер. от Б. в лесу находится Бершадский Преображенский мужской заштатный монастырь с 3 церквами. Он существовал уже в начале XVIII в., в 1774 г. был разорен униатами, а в 1795 г.

Legendele locale amintesc că aceşti călugări ar fi fugit în urma persecuţiilor pe care le-ar fi avut de suferit din partea uniaţilor. În aceeaşi legendă se aminteşte şi despre numele unuia dintre călugări, adică al lui Ioanichie, care avea deficienţe fizice, cauzate de vârsta înaintată, adică era gârbovit, de la care deficienţă ar şi proveni, de fapt, denumirea schitului (hârb) [1].

O altă tradiţie înscrie în rândul ctitorilor acestui aşezământ pe Constantin Carpuz, pârcălab, care ar fi întemeiat pe la anul 1730 pe partea sa de moşie Vovineşti (Hogineşti) un schit [2].

Dacă am accepta ca an de zidire a schitului Hârbovăţ anul 1730, urmează ca în documentele pentru moşia Hogineşti pe care a fost ctitorit acest locaş să apară referinţe directe sau indirecte. Astfel, primul pachet de documente pe care urmează să-l trecem în revistă se referă la pricina de delimitare a moşiei Hogineşti dinspre moşia Hirova, iniţiată de Crâstia Carpuz, mazil de la Orhei. Această delimitare a avut loc în intervalul 1756 octombrie 31 – 1757 noiembrie 22. Datele se referă la poruncile domneşti date mazililor din ţinutul Orhei, împuterniciţi cu cercetarea acestei pricini. La noi nu au ajuns rezultatele acestor cercetări, dar, ţinând cont de faptul că aceste porunci domneşti erau păstrate în prima jumătate a secolului XX în arhiva mănăstirii Hârbovăţ, presupunem că o implicaţie directă la această delimitare ar fi avut-o şi călugării de la schit.

Cu toate acestea, actul care ne vorbeşte pentru prima dată despre un aşezământ monahal în această zonă este zapisul unui grup de răzeşi din Hogineşti ce se trag din Carpuz. Răzeşii Carpuzeşti – Strătan, Ioniţă şi Miron – şi un grup de călugări de la schitul Hârbovăţ în frunte cu ieromonahul Pahomie, nacealnicul acestuia, la 1 februarie 1762 dau un zapis la mâna lui Miron otstavnoi[2] sotnic, prin care confirmă că s-au îndatorit cu „şapte sute lei, bani galbeni turceşti, cu vade într-un an de zile, ca să facem pi moşia noastră Carpuzască mănăstiri" [3, p.257-258]. În acelaşi document se indică următoarele: „cari mănăstiri s-au şi gătit". Din actul menţionat reiese că răzeşii de Hogineşti au ctitorit mănăstirea, probabil, în decursul anului 1761, deoarece termenul de restituire a banilor împrumutaţi de la Miron sotnicul a fost de un an. Pe motiv că ctitorii mănăstirii nu au reuşit să acumuleze banii datoraţi, aceştia s-au înţeles cu călugării de la schit ca în schimbul datoriei să ofere creditorului o suprafaţă de teren de 5 stânjeni în curmeziş, dintre cei 820 de stângeni proşti, pe care i-au acordat schitului.

Un alt document care ne oferă date despre ctitorirea schitului este zapisul dat de răzeşii de Hogineşti, descendenţi din neamul Carpuz, schitului Hârbovăţ, prin care mărturisesc care părţi de moşie au fost donate pentru „hrana sfântului schit" din 1790, februarie 17 [4, p.8-9]. Din acest zapis reiese că schitul Hârbovăţ „este făcut de moşul nostru Ursache Carpuz" [5]. Acelaşi document ne oferă unele date şi cu privire la locul unde a fost amplasat acest aşezământ monahal, adică „acest sfânt schit este făcut pi parte moşâei Hogineşti

---

восстановлен. При монастыре богадельня и ремесленная школа. În: *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона.* – С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон. 1890–1907 (sub voce: *Бершадь*). Conform lui Filaret, *Istoria Bisericii Ruseşti*, data întemeierii mănăstirii Berşad este anul 1616. Conform tradiţiei, la începutul secolului al XVII-lea doi călugări din Ţara Moldovei, care au fugit de prigonirile din partea turcilor, s-au aşezat în apropierea târgului Berşad într-o pădure mare în apropiere de râul Dohna, au zidit chiliile şi au pus temeliile unei biserici de lemn cu hramul Schimbarea la Faţă a Domnului. Aflând despre apariţia unei noi mănăstiri ortodoxe de bărbaţi, la această mănăstire au început să vină oameni din Pereslav şi alte locuri ale Ucrainei (la acel moment teritoriile actualei Ucraine erau încorporate în Regatul Poloniei şi partea de sud în componenţa Hanatului Crimeei – *n.n.*) pentru a se adăposti de incursiunile de jaf ale tătarilor şi de agresivitatea manifestată de biserica catolică. Mănăstirea a devenit un aşezământ cunoscut între creştinii ortodocşi, ca unul dintre singurele care şi-a păstrat credinţa ortodoxă şi care nu a aderat la unia greco-catolică. La începutul secolului al XVIII-lea mănăstirea a avut de suferit nenumărate prigoniri din partea oficialului uniat Liubinski. Biserica de lemn a fost dărâmată, iar lemnul a fost transportat în Berşad, în curtea unui latifundiar. După această nelegiuire s-au petrecut o serie de evenimente care au nemulţumit populaţia, vitele localităţilor din împrejurime au început să dispară fără urmă. Văzând în acest eveniment o pedeapsă divină, stăpânul din Berşad a poruncit să fie transportată toată cherestea şi catapeteasma (iconostasul) luate de la mănăstire la locul iniţial. Rugându-l pe stareţul Ioasaf şi obştea călugărilor să renască aşezământul. Tradus după: Ростислав Моцпан. *Бершадский монастырь: история разоренной обители* // http://palomnik.vn.ua/bershadskij-monastir-istorija-razorennoj-obiteli.html (ultima accesare: 21.03.2017); a se vedea şi: ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ БЕРШАДСКИЙ мужской монастырь, 3 класса, в Подольской губ., в 15 вер. от гор. Ольгополя, в 3 вер. от местечка Бершади, близ р. Дохны. Основан в 1616 г.; с 1789 по 1794 г. пребывал в запустении, т. к. монахи были изгнаны поляками в Турцию. Имеет четыре храма; в одном из них находится чудотворная икона Божией Матери „Взыскание погибших". Братии 27 человек, во главе их архимандрит. După: http://fxweek.info/p/2876-preobrajenskii_bershadskii (ultima accesare: 21 03 2017).

[2] (rus.) – în rezervă.

de sus". În zapis răzeşii oferă o altă informaţie, şi anume: că părţile de moşie şi iazul pe care l-a făcut Ursache Carpuz au fost date în stăpânire temporară, cu drept de uzufruct, răzeşii lăsându-şi dreptul de a-şi revendica moşia în caz dacă se schimbă statutul mănăstirii.

La 15 iulie 1800, locuitorii satului Onişcani şi ai altor localităţi de prin împrejurimi din ţinutul Orhei, într-o mărturie prin care confirmau că schitul Hârbovăţ stăpâneşte din vechime partea Carpuzască a moşiei Hogineşti, ne oferă o informaţie nouă cu privire la zidirea acestui lăcaş monastic. Ei ne informează că „acest schit au fost făcut di un călugăr Ionichie şi mai pe urmă l-au prefăcut alt nacealnic anume Pahomie" [6, p.17-19]. Informaţie din care reiese că evenimentul din intervalul 1761-1762 se referă cel mai probabil la restabilirea lăcaşului menţionat, decât la zidirea lui iniţială.

Dintr-o anaforă a Dicasteriei Exarhale a Moldovlahiei din 1812, mai 20, obţinem o nouă informaţie cu privire la fondarea schitului Hârbovăţ. Ieromonahul Serfim, blagocin asupra schiturilor şi nacealnicul schitului Hârbovăţ, informa Dicasteria că „iaste făcut şi cu o parte de moşie Hogineşti, întrat de la un părcălab Ursachi Carpuzanu cu fratele său, fiind de atunce la 100 de ani [7]. Prin urmare, data întemeierii acestuia ar fi anul 1712.

Dintr-un zapis de mărturii întocmit, probabil, de dregătorii ţinutului Orhei, pentru a constata cine a luat scrisorile mănăstirii ce le avea de la ctitori pentru partea Carpuzască din moşia Hogineşti, la 5 iulie preoţii Simion şi Pavel mărturiseau următoarele: „Şi eu ţin în minti di 60 ani şi mai bini şi pe atunce vine singur cel adivăratu ctitor Ursachi Carpuz şi aduce la sfântul hram câte un polobocel de medi şi se face praznichi, iar la moşiile nici ca cum nu se amesteca şi la vremi aceia au fost nacealnic Salafthail" [8, p.27-29].

Dintr-o mărturie dată de răzeşii de Hogineşti, trăgători din Constantin Carpuz, întărită şi de Gavriil Bănulescu-Bodoni, mitropolit şi exarh al Eparhiei Chişinăului şi Hotinului, din 1813, martie 22, aflăm următoarea informaţie cu privire la ctitorirea schitului Hârbovăţ: „ Și la capătul moşiei despre apus în Ichel, făcând pe numitul schit, Ursache Corputz (Carpuz – *n.n.*), feciorul lui Const(antin) Corputz, dându-i şi parte de moşie, ..." [9, p.275].

Ctitorii principali ai mănăstirii

Ţinând cont de faptul că tradiţia îl înscrie pe **Constantin Carpuz** în rândul primilor ctitori ai acestui aşezământ monahal, în cele ce urmează ne vom opri asupra datelor pe care ne le oferă documentele cu privire la acesta.

Din documentele editate până în prezent aflăm următoarele date cu privire la Constantin Carpuz: acesta a fost ginerele lui Gligoraş Leca, pârcălab de Orhei, de la care a primit în calitate de zestre 3 părţi din moşia Vovineşti (Hogineşti), ţinutul Orhei. În anul 1706, decembrie 8, Gligoraş Leca şi soţia sa Zamfira dădeau zestre fiicei lor, Safta, şi ginerelui Constantin „satul Țipilova şi giumătate de sat Hovineşti, cu pol din sus cu vecini ce s-or afla" [10, p.10].

Constantin Carpuz, cu dregătoria de pârcălab, în anul 1712, iunie 25, primea de la Darie, fiul lui Moisei, nepotul lui Frăţiman, a cincea parte din a treia parte din partea din jos din Hogineşti [11]. Pentru această danie Constantin Carpuz s-a aflat în proces cu Ioan Paladi, care pretindea şi el la partea lui Ciocârlan, din care se trăgea şi Darie, cel care donase lui Constantin Carpuz a cincea parte din a treia din partea de jos din Hogineşti. În urma cercetărilor şi examinării pe cale judiciară a pricinii dintre cele două părţi, domnul Mihai Cehan-Racoviţă voievod îi dă câştig de cauză lui Constantin Carpuz, pe deasupra primind şi două hrisoave domneşti – unul de la Vasile Lupu şi altul de la Constantin Movilă, care se referă la partea de moşie pe care Moisei, feciorul lui Frăţiman, o cumpărase din Hogineşti. Constantin Carpuz şi socrul său Leca s-au aflat într-un proces şi cu alţi răzeşi din Hogineşti pentru o parte de selişte din Hogineşti, din cotul de sus. Conform opiniei expuse de Alexandru Furtună, la etapa iniţială cei doi ar fi primit câştig de cauză pe motiv că Pavel Chirică, pârcălab de Orhei, „falsificând adevărul, îl dezinformează pe domnul Mihail Racoviţă. În consecinţă, domnul dă dreptate lui Leca şi Carpuz" [12, p.12]. După această hotărâre, răzeşii aflaţi în proces cu cei doi s-au prezentat în faţa domniei cu actele care le confirmă dreptul asupra celei de-a patra părţi din selişte, cotul de sus. În opinia noastră, această dezinformare nu trebuie pusă pe seama pârcălabului, deşi nu poate fi exclusă cu desăvârşire, ci pe faptul că în momentul cercetării pricinii la faţa locului pârâţii nu ar fi avut la mână actele doveditoare a dreptului lor, probabil acestea se aflau la alte rude. Ţinând cont de faptul că actele de proprietate (stăpânire) din acea epocă se refereau la mai multe moşii aflate în ţinuturi diferite, nu totdeauna puteau fi la posesorii de moşii, care se aflau în litigii.

Constantin Carpuz se află în proces cu răzeşii de Hogineşti şi în perioada anilor 1727–1728, când în două rânduri s-a adresat domniei cu cererea de a fi pus la cale pe motiv că răzeşii de Hogineşti, care stăpânesc a patra parte din cotul de sus, i-au dijmuit cele trei părţi de moşie ce-i aparţin [13, p.16-17].

Din cele expuse mai sus constatăm că Constantin Carpuz devine moşinaş în Hogineşti în urma alianţei sale matrimoniale cu Safta, fiica lui Gligoraş Leca, pârcălab, şi a Zamfirei, care prin zapisul de zestre dat în anul 1706 intră stăpânitor alături de soţia sa pe trei părţi de moşie din partea de sus a moşiei Hogineşti. Ulterior acesta reuşeşte să obţină personal (probabil, pentru nişte servicii pe care i le-ar fi făcut lui Darii, fiul lui Moisei, nepotul lui Frăţiman) a cincea parte din a treia din partea de jos a aceleiaşi moşii, pentru care parte s-a judecat şi cu Ioan Paladi, biv vel stolnic. Datele oferite de documente nu fac nicio aluzie la faptul că Constantin Carpuz ar fi iniţiat procesul de zidire a schitului Hârbovăţ, iar conflictul iscat în jurul dijmei din venitul din părţile de sus din Hogineşti pe care le stăpânea ne face să credem că acesta nu se afla în apropiere de moşie şi nu putea să ţină sub control procesul de strângere a zeciuielii, fapt care, probabil, l-a şi împins pe el sau pe urmaşul său Ursache să întemeieze aici un schit, iar moşia să o dea cu drept de uzufruct călugărilor, fără a le acorda acestora dreptul de a o înstrăina.

Ursache Carpuz este fiul lui Constantin Carpuz şi al Saftei, fiica lui Gligoraş Leca. Despre acest ctitor documentele ne confirmă în mod cert că el a fondat acest schit. Din documentele cunoscute până în prezent aflăm următoarele informaţii despre acest personaj, care pe drept urmează să fie considerat ctitorul mănăstirii Hârbovăţ. Dacă luăm anul 1706 ca an în care a fost încheiată căsătoria dintre Constantin Carpuz şi Safta Leca, naşterea lui Ursache Carpuz, dacă îl considerăm drept primul născut, ar fi avut loc la sfârşitul anului 1706 sau pe parcursul anului 1707. Prin urmare, acesta ajunge la vârsta capacităţilor depline ce i-ar permite să dispună de unele bunuri ale părinţilor săi începând cu a doua jumătate a deceniului trei – începutul deceniului patru al secolului al XVIII-lea, când cu probabilitate a şi iniţiat procesul de ctitorire a schitului Hârbovăţ, pe partea de moşie pe care o primise părinţii lui de la Gligoraş Leca şi Zamfira, bunicii săi pe linie maternă. Documentele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea relatează că acesta vizita moşia sa de baştină anual, în ziua când la schit se sărbătorea hramul, aducând câte un butoi de mied, pentru a fi sărbătorit praznicul schitului[3].

De fapt, Ursache Carpuz ar fi contribuit la zidirea schitului Hârbovăţ până la anul 1761, când în perioada stăreţiei lui Pahomie schitul a fost extins. În susţinerea acestei supoziţii vine chiar zapisul, prin care răzeşii Carpuzăşti, în rândul cărora nu mai este menţionat Ursache, amintesc despre zidirea schitului şi despre împrumutul luat de la Miron sotnicul, pe o perioadă de un an, iar în schimbul datoriei i-au dat o suprafaţă de teren de 5 stânjeni în curmeziş.

Din cele expuse ajungem la concluzia certă că ctitorul principal al schitului Hârbovăţ trebuie să fie considerat, pe bună dreptate, Ursache Carpuz, şi nicidecum tatăl său Constantin, ginerele pârcălabului Grigoraş Leca.

Ctitorii secundari şi alţi binefăcători ai mănăstirii

Pe lângă ctitorii principali, o importanţă majoră în dezvoltarea lăcaşelor monastice au şi ctitorii secundari sau toţi acei binefăcători care prin acţiunile lor au contribuit la întreţinerea vieţuitorilor de prin mănăstiri.

Alţi Carpuzăşti care s-au implicat în calitate de ctitori sunt cei amintiţi în zapisul din 1 februarie 1762, adică **Strătan** şi **Ioniţă**, care au luat cu împrumut de la Miron fost sotnic bani pentru definitivarea lucrărilor de reconstrucţie sau de extindere a schitului.

Din mărturia de confirmare a drepturilor de uzufruct din 1790, februarie 17, dată schitului Hârbovăţ de răzeşii Carpuzăşti, în rândul ctitorilor sunt amintiţi **Constantin** erei, **Ioniţă** (probabil, acelaşi Ioniţă din 1762), **Miron** (probabil, Miron sotnicul) şi **Ipati,** zet Ursachi Carpuz.

Din rândul acestora într-un zapis de danie din 1791, septembrie 2, al lui „Afteni di(n) sat Răzălăi ot ţinutul Sorocii, dinpreună cu soţia şi cumnata sa donează părţile ce le au în Hogineşti de pe Antimie". Printre

[3] Pentru acest moment a se vedea mărturiile făcute de preotul Simion şi Pavel în faţa dregătorilor serdăriei din vara anului 1805, potrivit cărora pe la 1745 Ursache Carpuz venea la schit de ziua praznicului. Dar şi mărturia dată de locuitorii din Onişcani care lucrau pe moşia ce a fost dată schitului „... şi Carpuzăştii vinea numai odată într-un an la hramul sfântului schit la Adormirea Născătoarei de Dumnezeu şi da ajutoriu la praznic cu ce le da mâna şi să numea cei mai întâi ctitori sfântului schit." Sava, A.V. *Documente Orheiene I. Mănăstirea Hârbovăţ*, p.17-19; Furtună, A. *Hogineşti: file de istorie*. Chişinău: Civitas, p.265.

martori în acest act este menţionat **Ipati Samson[4],** căpitan care a fost faţă (martor al tranzacţiei). La 12 ianuarie 1792 căpitanul Ipati Samson ot Răzălăi, împreună cu fraţii săi, donează schitului o parte de moşie, pe care o vânduse fratele lui Ipati lui Toader Vuluţa, iar acesta a răscumpărat-o [14, p.260-261]. Un alt reprezentant al familiei Samson, **Irimie,** fiul lui Aftenii Samson, se înscrie în rândul ctitorilor schitului prin dania ce o face în anul 1809, august 7; la această danie a fost de faţă şi Ipate Samson, în calitate de martor.

În anul 1792, decembrie 8, domnul Alexandru Constantin Moruzi a poruncit serdarilor de Orhei, Iancu Razu, biv vel spătar, şi Dumitrachi Shina, biv vel căminar, să cerceteze pricina de delimitare a părţilor de moşie pe care le au Ipati Samson şi **Ion Stratan** dinspre alţi răzeşi de Hogineşti. Ion Stratan a jucat un rol distinct în cadrul vieţii acestui schit de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Printre ctitorii secundari o putem menţiona pe **Maria, fata lui Ion Bârgan ot Răzălăi**, care la 29 aprilie 1793 [15, p.263] dona schitului Hârbovăţ partea sa din Hogineşti „ce s-ar alegi".

Din lista ctitorilor nu o putem exclude pe soţia colonelului rus Nicolae Albaduev, care a decedat ucis de un cal la poarta schitului, în anul 1790 [16, p.420]. Pentru pomenirea soţului său aceasta a închinat schitului o icoană a Maicii Domnului încadrată prin tradiţie în rândul icoanelor făcătoare de minuni, cu un loc aparte în istoria spirituală a Moldovei dintre Prut şi Nistru, deoarece, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, anul 1859, icoana este adusă în Catedrala din Chişinău, unde este vizitată de credincioşi timp de 6 luni [17, p.582-584]. Procesiunea de transportare a ei de la Hârbovăţ la Chişinău şi înapoi la mănăstire fiind efectuată prin localităţile fostelor ţinuturi centrale ale provinciei şi cu trasee diferite, ca să ajungă în cât mai multe localităţi posibile. Procesiunile se desfăşurau conform unui itinerar anunţat din timp de către autorităţi, astfel permiţând unui număr mai mare de credincioşi să o atingă [18].

Putem să-l amintim ca ctitor şi pe poliţmaistrul târgului Chişinău **Ștefan Lupu (tuns în monahism cu numele de Serapion)**, precum şi pe soţia sa Elena (născută Brăescu, care a trecut în monahism la mănăstirea Tabăra), care au contribuit la zidirea bisericii de piatră cu hramul „Adormirii Maicii Domnului" [19, p.52], în anul 1816, şi la îmbrăcarea Icoanei Maicii Domnului cu 18 funturi de argint [20, p.457].

La 1816, mai 22, **monahul Ilarie** a făcut danie mănăstirii Hârbovăţ părţile sale de moşie din bătrânul Parasca Huhloaie pe care le avea în Sipoteni şi Onişcani, ţinutul Orheiului [21, p.368-389].

La 1816, decembrie 19, **Paraschiva,** fata lui Ștefan, nepoata lui Gheorghiţă Buza, a donat mănăstirii Hârbovăţ partea sa de baştină din bătrânul Condrea din Onişcani [22, p.369-370].

La 1820, martie 19, **Lupu Plăcintă** a făcut danie mănăstirii Hârbovăţ partea sa de moşie din Onişcani, ţinutul Orhei [23, p.381-382].

În rândul ctitorilor mănăstirii Hârbovăţ trebuie să-l includem şi pe stareţul acestui lăcaş **Serafim**, care a condus acest lăcaş în perioada anilor 1805-1827 şi care a folosit pentru înzestrarea acestei mănăstiri cu mai multe edificii şi bunuri, folosind o sumă de peste 50000 de lei, după cum ne informează însuşi Serafim în cererea sa de a fi numit conducător pe viaţă al acestui lăcaş.

Şirul celor care au contribuit la buna organizare a mănăstirii este dificil de a fi restabilit pentru perioada secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Motivul este faptul că până la noi nu au ajuns, cu părere de rău, condicile de venituri şi cheltuieli ale mănăstirii în care erau trecute sumele importante donate în folosul acesteia.

Concluzii

În concluzie putem afirma că mănăstirea Hârbovăţ a fost zidită pe partea de sus a moşiei Hogineşti, ţinutul Orhei. Iniţiativa zidirii acestuea ar fi venit din partea călugărului Ioanichie, care a reuşit să-l convingă pe Ursache Carpuz, fiul lui Constantin Carpuz, să susţină acest act. Deşi tradiţia îl indică în calitate de prim ctitor pe Constantin Carpuz, documentele cercetate nu fac nicio referinţă că acesta cu adevărat ar fi fost ctitorul schitului Hârbovăţ, majoritatea indicându-l în această calitate pe Ursache şi pe un frate al său, probabil, Cârstea Carpuz din Orhei. Prin urmare, momentul zidirii schitului Hârbovăţ urmează să fie amplasat în intervalul primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea, cca 1712-1761, anul superior reprezentând momentul când, la iniţiativa nacealnicului Pahomie şi cu acordul răzeşilor ce se trag din Carpuz, schitul a fost reconstruit sau, probabil, extins. Ctitorii mănăstirii au avut un rol foarte important în apariţia şi dezvoltarea acesteia. Ctitorul principal al schitului Hârbovăţ trebuie să fie considerat, pe bună dreptate, Ursache Carpuz. Fiind cel care a iniţiat procesul de ctitorire a schitului Hârbovăţ pe partea de moşie ce o primise părinţii lui de la Gligoraş Leca şi

[4] Nu excludem ca Ipati Samson să fie una şi aceeaşi persoană cu Ipati ginerele lui Ursachi Carpuz, amintit mai sus.

Zamfira, bunicii săi pe linie maternă. Pe lângă ctitorii principali, o mare importanţă în dezvoltarea mănăstirii Hârbovăţ au avut şi ctitorii secundari. Aceştia au susţinut definitivarea lucrărilor de reconstrucţie, zidirea bisericii de piatră cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", au dăruit icoane şi podoabe, părţi de moşie etc., contribuind prin aceste acţiuni la dezvoltarea ulterioară a aşezământului monastic.

Referinţe:

1. Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F.208, inv.2, d.3273, f.41v.
2. Ibidem.
3. FURTUNĂ, A. *Hogineşti: file de istorie*. Chişinău: Civitas, 2008 p.257-258.
4. Ibidem, p.8-9.
5. Ibidem.
6. Ibidem, p.17-19.
7. ANRM, F.733, inv.1, d.446, f.2.
8. SAVA A.V. Documente Orheiene I. Mănăstirea Hârbovăţ. În: *Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău*. Chişinău. Vol.XXIV, 1934, p.27-29.
9. FURTUNĂ, A. *Op. cit.*, p.275.
10. Ibidem, p.10.
11. Ibidem.
12. Ibidem, p.12.
13. Ibidem, p.16-17.
14. Ibidem, p.260-261.
15. Ibidem, p.263.
16. Описание Гербовецкого свято-успенского монастыря. В: *КЕВ*, 1874, №11, с.420.
17. IERACLIE, IEROMONAH, Mănăstirea Hârbovăţ. În: *Luminătorul*, 1942, nr.9-10, p.582-584.
18. ПОСЕЛЯНИН, Е. *Богоматерь. Описание Ее земной жизни и чудотворных икон*, Spb. 1914. Apud: http://pravicon.com/info-1527.
19. CEMÂRTAN, R. Mănăstirea Hârbovăţ. În: *Locaşuri sfinte din Basarabia*. Chişinău: Alfa şi Omega, 2001, p.52.
20. SERAFIM (CHIPER), ARHIMANDRIT. Описание Гербовецкаго свято-успенскаго монастыря, состоящаго в кишиневской епархии. В: *КЕВ*, 1874, №12, с.457.
21. SAVA, A.V. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului*. Bucureşti: Imprimeria Naţională, 1944, p.368-369.
22. Ibidem, p.369-370.
23. Ibidem, p.381-382.

Date despre autor:
Ioan MOȘNEGUȚU, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Atheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: episcop.ioan@gmail.com

Prezentat la 18.06.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.71-84

CZU: 929.52 :[340.130 : 930.253 (093) "17/18"]

ARBORI GENEALOGICI, SPIŢE DE NEAM ŞI DE MOŞIE (SF. SEC. AL XVIII-LEA – MIJLOCUL SEC. AL XIX-LEA): O CATEGORIE DE DOCUMENTE NEVALORIFICATE DIN „COLECŢIA DE ACTE MEDIEVALE MOLDOVENEŞTI" A ANRM (Studiu arhivistic)

Elena FRUMOSU

Serviciului de Stat de Arhivă al Republicii Moldova

Analiza arhivistică a unui gen specific de documente din Fondul 220 al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (ANRM), „Colecţia de acte medievale moldoveneşti": Arbori genealogici, spiţe de neam şi spiţe de moşie, are drept scop promovarea patrimoniului documentar depozitat în fondurile ANRM. Studiul evidenţiază posibilităţile de valorificare a documentelor vechi de familie în cercetările fenomenelor social-economice, politice şi administrative înregistrate în Basarabia după 1812, completează baza teoretică şi practică de organizare ştiinţifică a păstrării arhivistice a *arborilor* şi *spiţelor* cu noi date şi instrumente arhivistice, determină aspecte contextuale ale creării acestora în procesele de încadrare a Basarabiei în sistemul ţarist şi elucidează importanţa lor pentru studierea unor categorii sociale din perioada menţionată. Analiza este însoţită de *Lista arborilor genealogici, spiţelor de neam şi de moşie*, instrument arhivistic specific de descriere şi regăsire.

Cuvinte-cheie: *analiză arhivistică, arbore genealogic, spiţă de neam, spiţă de moşie, colecţie de acte medievale, valorificarea surselor, manuscrise, documente vechi de familie, anexarea Basarabiei, proces de încadrare, lista arborilor, instrumentar arhivistic.*

FAMILY TREE, A TYPE OF RELATIVES AND DOMAIN (END OF XVIII CENTURY-MID. OF XIX CENTURY): A CATEGORY OF UNMINED DOCUMENTS FROM "A COLLECTION OF MOLDOVAN MEDIEVAL PAPERS" RMNA (Archival Study)

This article presents an archival analysis of a specific genre of papers from "A collection of Moldovan Medieval Papers" Fund 220 of National Archives of the Republic of Moldova: Family Trees, type of relatives and type of domain. The aim of the analysis is to extend the possibility of exploiting the old family documents, different as a *type*, the study of some social-economic, political and administrative processes that took part in Basarabia at the beginning of 1812, the year of attaching the region to the Russian Empire. The result of the analysis offers archival dates and tools capable to clear up the features of Family Trees, types of relatives and domain, and clarifies the contextual aspects of creating them in the process of bordering Basarabia in the tsarist system as well as the importance of studying some social categories during the mentioned period. The analysis contains The List of Family Trees, types of relatives and domain, special archival tool of description and retrieval.

Keywords: *Archival analysis, Family tree, type of relatives, type of domain, collection of medieval papers, exploiting of resources, codices, old family documents, attaching Basarabia, bordering process, the list of trees, archival tools.*

Introducere

Identificarea informaţiei originale, a datelor autentice despre experienţele umane şi contextul istoric, în care acestea au fost dobândite, a fost şi rămâne un obiectiv primar al ştiinţei moderne, constituind o misiune prioritară a cercetătorilor trecutului. Din această perspectivă, cercetările istorice contemporane impun abordări pluridisciplinare în investigarea izvoarelor [1, p.5] şi implică utilizarea unor instrumente de identificare, descriere, interpretare moderne, accesibile, specifice fiecărui tip sau gen de documente. Alături de alte ştiinţe auxiliare ale istoriei, arhivistica poate pune la dispoziţia celor interesaţi rezultatele cercetării izvorului istoric realizate prin metode specifice, furnizând o analiză sintetică a tuturor componentelor sursei investigate şi facilitând, totodată, cunoaşterea informaţiilor pe care le conţine aceasta [2, p.44].

În cadrul acestui articol ne vom referi la analiza arhivistică a unor documente vechi de familie din Fondul 220 „*Colecţia de acte medievale moldoveneşti*" al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (ANRM), care include variate surse documentare inedite provenite din sec. XV până la mijlocul sec. XIX. Importanţa cercetării fondului pentru cunoaşterea istoriei Moldovei şi a Ţării Româneşti, precum şi necesitatea publicării unor culegeri de documente medievale timpurii au fost subliniate de reputatul cercetător medievalist Demir DRAGNEV

[3, p.449]. O parte consistentă din vastul material documentar al fondului a fost publicată, pentru prima dată, graţie activităţii desfăşurate în anii 1898–1903 de către membrii *Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia* [4, p.12]. În perioada interbelică (1928) Leon T. BOGA, directorul Arhivelor Statului din Chişinău, a publicat seria de „*Documente Basarabene*” în care a prezentat, pe volume, mai multe documente vechi de familie din fondul respectiv: scrisori, hrisoave domneşti, testamente, foi de zestre etc. În aceeaşi perioadă (1929-1940), istoricul şi genealogul Gheorghe Gh. BEZVICONI, pe baza cercetărilor actelor medievale din arhivele de la Chişinău şi a unui exemplar al actelor tipărite ale *Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia, la 1821, pentru confirmarea de către Departamentul Heraldic al Senatului Rus, în drepturile de nobleţe ereditară* [5, p.8], a publicat, la Bucureşti, studiul *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, în 2 volume (1940, 1943). După al Doilea Război Mondial, rezultatele cercetărilor complexe ale documentelor fondului au fost publicate, începând cu 1961, în colecţia *Moldova în epoca feudalismului*, îngrijită de Demir DRAGNEV, Alexandru NICHITICI, Larisa SVETLICINÂI ş. a. Cel mai recent volum, al XII-lea, al acestei colecţii, intitulat *Documente privitoare la Istoria Ţării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1806) (Cărţi domneşti şi zapise)*, coordonator Demir DRAGNEV, a fost tipărit la Chişinău, în anul 2012. Unele acte medievale din acest fond au fost incluse şi în culegerea *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc din 1806-1812*, volumele I şi II, publicate în 2016 şi 2017, volume coordonate de Demir DRAGNEV şi Larisa SVETLICINÂI, realizate de Teodor CANDU, Tudor CIOBANU şi Valentin CONSTANTINOV. O contribuţie deosebită la prelucrarea arhivistică a izvoarelor manuscrise (traducerea, clasificarea, valorificarea) aparţine doamnei Valentina PELIN, paleograf superior, colaborator ştiinţific superior la Arhiva Centrală de Stat (actualmente, ANRM).

În pofida acestor eforturi concentrate, o parte a patrimoniului documentar al fondului a rămas nevalorificată. Acest lucru este valabil în special în cazul documentelor vechi de familie, variate sub aspectul structurii, formei şi tehnicilor de redactare, însă importante pentru *cunoaşterea istoriei familiale înţeleasă ca parte importantă a istoriei naţionale* [6].

Scopul acestui articol constă în promovarea patrimoniului documentar depozitat în fondurile ANRM, prin evidenţierea posibilităţilor de valorificare a documentelor vechi de familie [7, p.7] în cadrul procesului de studiere a unor fenomene social-economice, politice şi administrative înregistrate în Basarabia după 1812. Pentru a putea interpreta cât mai corect anumite aspecte ale proceselor complexe din perioada stăpânirii ţariste, analiza noastră se va concentra pe studiul actelor patrimoniale, documente din perioada moldovenească acceptate şi recunoscute de instanţele juridice ale administraţiei ruseşti [8, p.486]. Acestea fac parte din elementele instituţiilor unui sistem [9, p.37] reflectând, în speţă, producţia documentară a cancelariilor ţariste [10, p.161] şi, alături de alte documente, contribuie la caracterizarea etapelor şi a particularităţilor încadrării Basarabiei în sistemul social-economic şi administrativ ţarist [11, p.39], întregind tabloul epocii în condiţiile destructurării vechilor orânduiri şi cutume, împământenirii unor norme şi valori noi [12, p.45].

Fondul arhivistic 220 include mai multe genuri de izvoare: acte domneşti, testamente, foi de zestre, scrisori, sub forma unor documente originale sau copii. Având în vedere faptul că anumite categorii de surse au fost suficient de bine investigate, atenţia noastră se va focaliza pe o categorie de surse istorice rămasă în afara unor cercetări sistematice: documentele vechi de familie. Acestea, reprezentând *arbori genealogici, spiţe de neam* sau *de moşie*, constituie surse importante pentru cunoaşterea evoluţiei sociale a populaţiei Ţării Moldovei, dar şi pentru analiza procesului de recunoaştere şi încadrare în sistemul juridic şi social ţarist a unor categorii ale populaţiei Basarabiei [13, p.186]. Totodată, multe dintre documente, fiind create în contextul definitivării statutului juridic al regiunii, cu suportul cancelariilor instituţiilor publice, reflectă activitatea aparatului administrativ rusesc din acea perioadă.

Înainte de a proceda la analiza propriu-zisă, considerăm necesar să facem următoarele precizări:

1. Normele întocmite la mijlocul secolului trecut privitoare la prelucrarea actelor medievale din arhivele Republicii Moldova necesită, în opinia noastră, o amplă actualizare. De pildă, în funcţie de caracteristicile care individualizează documentele păstrate în „Colecţia de acte medievale moldoveneşti”, sunt necesare evaluări, aprecieri şi descrieri distincte, în concordanţă cu metodologia cercetărilor arhivistice contemporane [14].
2. Prelucrarea arhivistică a arborilor genealogici, a spiţelor de neam şi de moşie din fondul respectiv nu este finalizată şi nici reflectată deplin în sistemul ştiinţific-informativ al ANRM. Fondul este inventariat conform principiilor arhivistice generale. În vederea facilitării accesului şi valorizării acestei categorii de izvoare, considerăm imperios necesare aplicarea procedeelor arhivistice specifice şi îmbunătăţirea instrumentarului

de descriere, regăsire, cercetare şi valorificare a informaţiei istorice. În acest context, sunt dezirabile clasificarea documentelor vechi de familie după gen, întocmirea adnotărilor, fişelor de catalog, a unor descrieri extinse, liste, indici etc.

3. Un aspect important referitor la documentele vechi de familie este legat de autenticitatea şi credibilitatea acestora. Prelucrarea arhivistică poate întâmpina dificultăţi generate de caracterul deformat al informaţiilor, de subiectivitatea interpretărilor, de prezenţa actelor false etc. Pentru a evita erorile, cercetătorii ar trebui să se poată întemeia pe certitudinea datelor oferite de aparatul ştiinţific al fondurilor arhivistice. Prin urmare, analiza noastră propune completarea bazei teoretice şi practice de organizare ştiinţifică a păstrării arhivistice a *arborilor* şi *spiţelor* cu noi date şi instrumente arhivistice, prin intermediul cărora sunt definiţi foarte clar termenii folosiţi, sunt determinate particularităţile izvoarelor, sunt înlăturate unele lacune din tehnicile de prelucrare.

Metode şi procedee aplicate în procesul de analiză a arborilor genealogici, a spiţelor de neam şi de moşie din ANRM

Pentru realizarea studiului am folosit metode şi instrumente clasice de investigaţie, specifice procesului de analizare a documentelor de arhivă: identificare, selectare, fotocopiere, transcriere în alfabet latin, precum şi traducere, colaţionare şi descriere, explicare a termenilor.

Am pornit de la convingerea că descrierea arhivistică aplicată la acest gen de izvoare trebuie să fie mai amplă şi să dezvăluie atât specificul documentului, cât şi particularităţile cercetării acestuia. În acest sens, am procedat la examinarea fiecărei spiţe în parte [15]. Pentru a determina specificul documentelor, am aplicat *metoda identificării pe etape conform criteriului particularităţii*: identificarea dosarelor după inventare şi opise (inventar intern) [16, p.4], apoi selectarea documentelor după denumirea dosarului. Au urmat procedeele de examinare, caracterizare şi descriere. Metoda utilizată a permis concretizarea informaţiilor privitoare la situaţia şi starea de conservare a documentului, precum şi reflectarea aspectelor specifice de realizare a textului, a scopului urmărit de autor, oferirea unei imagini integrate a condiţiilor în care a fost creat şi a circulat izvorul în cadrul concret al Basarabiei de la începutul secolului al XIX-lea.

Au fost analizate 87 de dosare arhivistice (un dosar reprezintă un document). Fiecare document conţine nume şi prenume, în total fiind identificate 6511 elemente de acest tip, în 79 de documente (pentru 8 documente numărul persoanelor din spiţă n-a fost stabilit). Până în acest moment (martie 2018) au fost descifrate 226 de patronime, 88 de oiconime. Au fost traduse din limba rusă în română denumirile tuturor dosarelor analizate şi unele menţiuni din documente. Fiecare spiţă a fost caracterizată, având în vedere noile principii de descriere a documentelor de arhivă [17]. Am comparat datele din documentele analizate cu alte surse pentru a verifica informaţiile referitoare la nume, ani, titulatură, moşii. În special cu documentele prezentate de Gheorghe BEZVICONI în cele 2 volume ale studiului *Nobilimea dintre Prut şi Nistru* referitoare la unele familii ale căror spiţe de neam le analizăm: Andrieş (Andriaş), Barnovschi, Bujoran (Gheorghiu), Buşilă, Cantemir, Costin, Cucoran, Cuza, Darii, Drăgan, Duca, Durac, Enache (i), Ghica, Gheucă (Ceucă),Grozav, Hâncu, Hâşdeu, Hortolomeu (Varfolomeu), Hurmuzachi, Jărdan, Jora, Kalmuţki, Kazimir, Lazu (o), Miclescu, Milo, Movilă, Necula, Paladi (Palladi), Ponici, Popa, Popescu, Râşcanu, Samson (Samsonov), Savin, Soroceanu (Suruceanu), Stamati,,Stratulat, Sturdza,Rusu (Russo), Talpă, Tăutu, Tudor, Valuţă (Vuluţă), Vartic, Vârnav, Veis(a), Vlahovici (Vlăhuţă) etc. Datele obţinute urmează a fi incluse în aparatul ştiinţific-informativ al fondului prin fişare, elaborare de indici etc., procesul de descifrare a documentelor continuând. În urma operaţiunilor realizate, am întocmit un instrument arhivistic specific de descriere şi regăsire: *Lista arborilor genealogici, a spiţelor de neam şi de moşie,* care în cazul dat se referă doar la Fondul 220 şi un *Indice de nume al spiţelor de neam şi de moşie*. Menţionăm că documente de acest gen fac parte şi din alte fonduri ale ANRM (ex., Fond 3, inv.3, d.2120, d.2128 etc.), *Lista* urmând a fi completată. Necesitatea utilizării instrumentului arhivistic specific este determinată de particularităţile documentelor analizate, de specificul tehnicii de alcătuire şi de realizare a izvoarelor care, după structura lor fizică şi logică, ar reclama o clasificare distinctă [18, p.114], elemente ce nu pot fi reflectate prin descrierea tradiţională, prin intermediul fişei de inventar [19].

Aplicarea tehnicilor şi instrumentelor specifice devine obligatorie mai ales în condiţiile dezvoltării sistemelor informatice automatizate, când instrumentele arhivistice tradiţionale (inventare, indici, registre, repertorii etc.) se modifică pentru a asigura substituirea sistemelor ierarhice tradiţionale de clasificare [20, p.173]. În această etapă există riscul diminuării exigenţelor faţă de prelucrarea arhivistică a documentelor vechi,

manuscriselor din ANRM, izvoare care ascund o varietate de date inedite [21] pe care trebuie să le valorificăm. În acest context, introducerea *metodei de căutare automatizată asociativă a informaţiei* [22, p.165], după titlul documentului, este o justificare suficientă şi necesară pentru întocmirea *Listei* pe baza titlurilor dosarelor arhivistice.

Probleme referitoare la terminologia utilizată în documentele de evidenţă arhivistică a spiţelor de neam şi de moşie

Definirea corectă a fiecărui termen constituie o preocupare justificată de existenţa numeroaselor ambiguităţi în exprimarea unor specialişti şi chiar a unor greşeli comise în documentele de evidenţă arhivistică a actelor medievale. Problema respectivă se referă şi la terminologia genealogică: *genealogii, arbore genealogic, spiţă genealogică, spiţă de neam, spiţă de moşie,* semnificaţiile acestor termeni fiind frecvent confundate.

Noţiunile menţionate mai sus sunt asemănătoare, toate privind filiaţiunea membrilor unei familii, gradul de rudenie stabilit între ei. În sens larg, *genealogia* studiază naşterea şi evoluţia neamurilor şi a familiilor, înrudirile stabilite între persoanele unei epoci date, precum şi rolul pe care aceste înrudiri îl joacă în desfăşurarea unor evenimente istorice. Când apelăm, însă, la forma plurală a termenului, *genealogii*, avem în vedere înşiruirea sistematică a membrilor unei familii pentru a stabili originea şi gradul lor de rudenie [23, p.126]. Aceste liste sunt numite în literatura de specialitate *note genealogice* [24] sau *spiţe genealogice* [25, p.221]. În lucrarea *Родословные книги XVI-XVIII в. (Cărţi genealogice din sec. XVI-XVIII),* M.E. BYCHKOVA caracterizează *spiţele* şi prezintă deosebirile dintre *spiţele genealogice* şi *spiţele de neam* prin scopul urmărit de autor, ceea ce determină forma şi modul de redare distinct a succesiunii generaţiilor [26, p.124]. *Spiţele de neam,* inclusiv cele analizate, sunt, cu mici excepţii, o variantă a tablei descendenţilor care indică doar succesiunea **moştenitorilor unei moşii sau ai unei părţi din moşie**. Ele au fost întocmite pentru a demonstra dreptul asupra unei proprietăţi funciare, de regulă, în raporturile de vânzare-cumpărare [27, d.1293, f.1; d.1322, f.1; d.1346, f.1; d.1349, f.1; d.1367, f.1; d.1424, f.1; d.1483, f.1; d.1490, f.1; d.1491, f.1; d.1501, f.1; d.1561, f.1; d.1566, f.1; d.1568, f.1; d.1569, f.1]. *Spiţele genealogice* reprezintă **lista tuturor persoanelor care descind dintr-un strămoş comun,** folosind înregistrările pe generaţii.

Analiza textelor, dar şi noile date de care dispunem [28, p.67], ne permit să formulăm specificul spiţelor de moşie: prezentarea **familiilor întemeietoare de moşii şi a familiilor moştenitoare**, urmărind descendenţa lor ca totalitate a indivizilor născuţi din aceiaşi strămoşi. În majoritatea spiţelor analizate sunt incluse nume de familie fără prenume. De exemplu, *Spiţa de moşie a satului Rădeni* cu 6 familii la temelie, 40 de familii moştenitoare [29, d.745, f.1].

În unele lucrări cu caracter genealogic *spiţele de neam sau de moşie*, precum am menţionat anterior, sunt asimilate *arborilor genealogici*. Însă, în sensul descrierilor arhivistice a manuscriselor, terminologia trebuie să corespundă semnificaţiei documentului propriu-zis, ca unitate arhivistică, gen specific de acte şi nu doar semnificaţiei generale a unor termeni, în cazul dat, genealogici [30]. Din acest considerent, am specificat în caracteristica unor documente din *Listă* genul: *arbore genealogic*, păstrând în denumire sintagma *spiţă de neam*, în conformitate cu textul original la care ne vom referi mai jos.

Arborii din *Colecţie* se deosebesc de *spiţe* prin structura textului, componenţa generaţiilor, dimensiuni, tehnica redării, având un grad sporit de cuprindere. Majoritatea sunt ornamentaţi, prezentaţi într-o manieră diferită de normele cancelariilor instituţiilor de stat. Caracteristicile scot în evidenţă alte scopuri decât cele de confirmare a dreptului asupra unei moşii şi se pot referi la dreptul de moştenire a titlului de nobleţe sau la alte drepturi. Deosebirile sunt relevante pentru stabilirea, cât mai exactă, a genului şi denumirii documentului (în cazul dat şi al dosarului), folosind în evidenţa arhivistică termenii adecvaţi: *arbore genealogic*, *spiţă de neam, spiţă de moşie.*

Menţionăm că la fondul arhivistic examinat aparatul ştiinţific a fost întocmit şi rămâne până în prezent în limba rusă, iar toate actele cu caracter genealogic din fond sunt denumite cu termenul rusesc *родословная* [31, p.2-227]. Termenul nu corespunde specificului documentelor, întrucât în limba română acest cuvânt se traduce ca *genealogie, arbore genealogic, genealogii (f.pl.).* În unele cazuri este identificat cu *spiţa genealogică* (în limba rusă – *поколенн**ая** роспись)* şi nu cu *spiţa de neam* care în literatura rusească de specialitate este numită *родослов**ец*** [32, p.121], iar în textele documentelor transcrise în cancelariile instituţiilor din Basarabia *spiţa de neam* este tradusă ca *родослов**ие**.* În dicţionarele din perioada sovietică, utilizate de arhiviştii din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM), cuvântul *spiţă* era tradus în limba rusă ca

родословное древо, adică era asimilat *arborelui genealogic.* Generalizările au determinat, în mare măsură, traducerea şi transcrierea inexactă în documentele de evidenţă arhivistică a *spiţelor de neam* şi *a spiţelor de moşie* din actele originale cu grafie slavo-română, în rusă, fapt ce a influenţat negativ identificarea specificului documentelor şi stabilirea formelor de valorificare adecvate.

Particularităţile arborilor genealogici, ale spiţelor de neam şi de moşie din „Colecţia de acte medievale moldoveneşti" din ANRM

Criteriul principal de formare al fondurilor şi colecţiilor de manuscrise este cel al *particularităţii*, în cazul dat menţionăm grafia, forma şi structura documentelor. Textul actelor reprezintă un manuscris în grafia slavo-română de redare sistematică a generaţiilor unui neam, constituit timp de secole, într-un spaţiu strict determinat (în cazul spiţelor de neam şi de moşie), printr-un tabel, schemă, desen. Schemele, cu mici excepţii, au diferite forme: de la forma cea mai simplă, *cronologică*, reprezentând un tabel cronologic al descendenţilor, până la arbori genealogici de formă *circulară*, cu un grad sporit de cuprindere, în cazul stabilirii ascendenţei. Sunt semnificative şi documentele în formă de carte. Spre exemplu, *Spiţa de neam a lui Ştefan Iliescu* reprezintă un arbore redat pe 6 file, pe fiecare filă fiind câte o încrengătură separată. De regulă, textul documentelor este alcătuit din trei părţi componente: denumirea, spiţa propriu-zisă, datele de la baza *(de la temelia*) spiţei (în cazul stabilirii descendenţei) care prezintă note genealogice, liste ale martorilor, nume şi autografe ale dregătorilor sau funcţionarilor, amprente digitale, citate din acte de împroprietărire sau din testamente, condiţii de folosire a moşiei, cărţi de hotărnicie, ornamente etc. Datele de la „temelia" spiţei constituie partea argumentativă a documentului prin care poate fi stabilită veracitatea informaţiei, în cazul dat – pentru 3-7, 8 generaţii. Acestea pot fi completate sau verificate prin alte documente cu caracter genealogic: acte de stare civilă, testamente etc. Datele se verifică şi prin calculul genealogic [33, p.173]. Trei generaţii pe linie bărbătească sunt valabile pentru un secol şi 4 – pe linie femeiască. Diferenţa medie de vârstă dintre tată şi fiu este de 30-35 ani, iar dintre mamă şi fiică – de 25-30 ani.

Atât arborii genealogici din Moldova şi din Basarabia sec. XIX, cât şi spiţele de neam, prezintă nume şi prenume ale fiicelor, nepoatelor, soţiilor întemeietorilor neamului sau ale descendenţilor acestuia. De exemplu, în *Spiţa neamului Haşdeu. Efrim Haşdeu, pârcălab de Hotin* [34; d.1420, f.1] sunt menţionate: Alexandra Petriceico (fiica domnitorului Petriceicu Ştefan), Antemia Balş (fiica lui Vasile Balş), Angheluşa Sterce (fiica lui Miron Sterce), Glia Sturza, Constanţa Crişcovska, Catrina Cocoranu (nepoata lui Miron Costin, soţia lui Moise Cucoranu) [35, p.391], Aniţa Gromov, Safta Ghinduloaia, Catrina Tutoescu, Ghelina Teutuleasa, Catrina Tuşinceasa, Ecaterina Barbuloaia. Din 26 nume de familie menţionate, 11 sunt nume ale femeilor. Înregistrarea lor în arborii genealogici permite stabilirea descendenţei sau ascendenţei pe linie maternă. Această particularitate se explică prin existenţa în Moldova medievală a dreptului femeilor la moştenire, drept confirmat direct şi în spiţele de neam analizate, din care trei se referă la vânzarea moşiilor care aparţineau femeilor moştenitoare [36, d.1346, f.1; d.1367, f.1; d.1412, f.1].

Documentele analizate dovedesc titulatura proprietarilor actului sau a urmaşilor boierilor din Moldova medievală: Logofăt [37, d.1425, f.1], Mare Vornic [38, d.1280, f.1], Vistiernic [39, d.1425, d.1502, f.1], Postelnic [40, d.1425, f.1, d.1512, f.1], Spătar [41, d.1425, f.1, d.1483, f.1], Mare Pitar [42, d.1355, f.1], Vornic [43, d.1425, f.1], Vornic de Poartă [44, d.1424,f.1], Pitar [45, d.1304, f.1, 1551, f.1], Suljer [46, d.1293, f.1; d.1425, f.1; d.1545, f.1], Jitnicer [47, d.1425, f.1], Comis [48, d.1420, f.1], Pârcălab [49, d.1490, f.1; d.1564, f.1], Vătav [50, d.1568, f.1].

Spre deosebire de *spiţe*, arborii genealogici din fond aparţin familiilor cu renume, personalităţilor care prin activitatea lor au influenţat istoria politică, dezvoltarea culturii neamului şi a ţării. *Arborele genealogic al familiei Costin, a logofătului Gaură, Gavrilă Vartic, Ţampa Hîşdău* [51, d.1425, f.1] prezintă mai multe personalităţi ale epocii: cronicarul Miron Costin, soţia acestuia Elena Movilă (fiica lui Ion Movilă şi nepoata domnitorului Simion Movilă) [52, p.382], fiul lor – jitnicerul Nicolae (căsătorit cu Ileana, fiica voievodului Gheorghe Duca) [53, p.342], fiica lui Miron Costin, Feodosca Zmunciloaie (soţia lui Grigore (Zumcilă) Zmuncilă) [54, p.353], fratele lui Miron Costin, Velişco Costin şi soţia acestuia Aniţa Paladi (fiica vistiernicului Toader Paladi) [55, p.376]. În acelaşi arbore, care cuprinde 89 persoane, sunt înregistraţi şi suljerul Todoraşco Jora (socrul lui Dumitru Cuza (Cuzea) spătar) [56, p.391], Simina Gheucă (Ceucă) (fiica vistiernicului Gheucă – nepoata vornicului Ureche, soţia postelnicului Toader Cuza) [57, p.339], Elena Costachi (fiica lui Lupu Costachi şi a Ruxandei Balş) [58, p.392], Măriuţa Ghica (soţia logofătului Grigore Ghica, nepoata voievodului Gheorghe Ştefan) [59, p.391], Safta Miclescu.

În documentele analizate sunt redate de la 7 până la 340 nume şi prenume pe file de format diferit. În majoritatea cazurilor spiţele de neam includ până la 40 persoane în 1-4 generaţii, fiind redate pe file de format mic: 35 cm x 43 cm. Exemplu poate servi *Spiţa de neam a lui Dumitru Ponici* [60, d.1454, f.1] cu 13 moştenitori. Iar spiţele de moşie sau arborii genealogici, cum este, de exemplu, *Spiţa de neam a lui Tuzoranu,* arbore genealogic [61, d.1548, f.1] cu 4 ramuri şi 200 nume şi prenume, sunt redate pe coli de hârtie cu o dimensiune impunătoare. Unele documente au semne de validare: ştampile [62, d.1424, f.1; d.1474, f.1; d.1475, f.1], numele persoanei care l-a tradus: *Родословию сию переводил с молдавского старший переводчик Кишиневского, Оргеевского суда Н. Самоил* (Această spiţă de neam a fost tradusă din limba moldovenească de translatorul superior al judecătoriei Chişinău, Orhei, N.Samoil) [63, d.1490, f.1], sau a celui care a predat documentul la păstrare: *Cdal Suruceanu* (A predat documentul Suruceanu) [64, d.1332, f.1; d.1342, f.1; d.1415, f.1-v; d.1474, f.1-v; d. 1483, f.1-v.] etc. Aceste aspecte sunt caracteristice actelor întocmite în cancelariile instanţelor din Basarabia.

Spiţele şi arbori genealogici prezintă interes şi din punctul de vedere al evoluţiei unor nume, al studierii istoriei formării sistemului contemporan de denominaţie. Majoritatea numelor depistate în arborii genealogici sunt purtate în prezent de locuitorii Republicii Moldova, ai României, ai unor regiuni din Ucraina [65, p.4]. În temeiul datelor din spiţe putem urmări originea numelui, evoluţia acestuia, formele în care a circulat până la mijlocul sec. XIX în Basarabia, pentru stabilirea şi restabilirea formelor corecte, recomandabile azi. Este relevantă *Spiţa de moşie a satului Mileşti, ţinutul Iaşi, cu cele mai vechi familii, Milica, Carton, Pilat* [66, d.1401, f.1] unde sunt menţionaţi bătrâni (moşi), întemeietori de neam şi de moşii: *Milica Bătrân, întemeietorul neamului Milica; Carton Bătrânul, întemeietorul neamului Carton; Pilat Bătrân, întemeietorul familiei Pilat din Mileşti* şi supranume (porecle) de la care au pornit unele nume de familie: *Vasile Văscan, zis Coadă; Ioan Necula, zis Ţugui,* etc.

Majoritatea documentelor sunt întocmite pe hârtie cu filigran de două culori: albă şi albastră. Pe baza filigranelor pot fi datate unele spiţe. Spre exemplu, *Spiţa de neam a lui Darii spătar pentru moşia din Bubuiogi (Bubuieci)* este executată pe hârtie albastră, filigrană cu licorn, încadrat într-un medalion cu iniţialele I C, amplasate lateral [67, d.1483 f.1]. Simbolul apare în stema domnului Ţării Româneşti, Ioan Gheorghe Caragea (1812-1818) [68, p.156]. Aceasta ne demonstrează că documentul a fost întocmit după 1812, dar nu mai târziu de 1820. Putem presupune că spiţa respectivă a fost întocmită în Moldova şi transmisă, la cerere, în Basarabia sau că hârtia a fost procurată în Moldova sau în Ţara Românească.

Contribuţii la istoria Fondului „Colecţia de acte medievale moldoveneşti" din ANRM

Informaţii suplimentare şi materiale inedite referitoare la istoria Fondului din perioada 1918-1946 au fost oferite de istoricul Demir DRAGNEV, căruia, pe această cale, îi aducem mulţumiri.

Din relatările D-sale şi din documentul care face parte din colecţia personală „*DOSARUL cu opisele documentelor şi inventarul pe lăzi ce se predau COMISIUNII ALIATE, conform art.12 din Convenţia de Armistiţiu*" (copie autentificată), aflăm că *spiţele* au fost selectate din dosarele altor fonduri de directorul Arhivelor Naţionale din Chişinău în perioada interbelică, istoricul Leon BOGA, pentru a forma o colecţie tematică separată [69, p.3]. Precum am menţionat mai sus, acestea reprezentau acte înaintate comisiilor genealogice de specialitate, cadastrale, la dosarele de judecată în materie de drept privat sau pentru alte proceduri juridico-administrative. În acest sens, istoricul Gheorghe Gh. BEZVICONI, în studiul „*Boierimea dintre Prut şi Nistru*", vol.I, reproduce 200 de pagini principale din documentul intitulat *Extrase din dosarul privitor la revizuirea Cărţii Genealogice a Nobilimii, alcătuite după hotărârile Comisiei speciale, ce-a existat în Basarabia în 1821, pentru cercetarea dovezilor la titlul de nobleţe* şi corespondenţa din anii 1821-1841 la acest subiect dintre diferite departamente. În documente se menţionează şi despre procedurile anevoioase referitoare la completarea dosarelor în legătură cu dreptul la nobleţe ale Adunărilor Deputaţilor Nobilimii [70, p.53]. O parte a actelor cu caracter genealogic din dosare au fost întoarse familiilor. Cu toate acestea, unele materiale documentare depuse, inclusiv din dosarele de judecată, unde în calitate de reclamant sau pârât figura statul (fiscul), aplicându-se dreptul rusesc, au fost păstrate [71, p.486]. Datorită acestui fapt, o serie de spiţe de neam şi de moşie au ajuns la păstrare de stat şi urmau a fi prelucrate arhivistic după principiile aplicate manuscriselor cu caracter genealogic. Acesta a fost scopul identificării lor, extragerii din documentele cumulative ale altor fonduri şi grupării separate. Putem presupune că după prelucrare spiţele urmau să fie publicate în unul dintre volumele din seria „Documente Basarabene". În prefaţă la volumul II, *Scrisori şi răvaşe* (1660-1860), Leon BOGA scrie despre această intenţie, care nu a fost realizată [72, p.2].

Conform informaţiilor păstrate în Dosarul Fondului 220 „Colecţia de acte medievale moldoveneşti", în 1939 în Arhivele Statului din Chişinău erau înregistrate 560 de acte vechi [73, f.3]. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial actele medievale au fost evacuate în România, iar în 1946 au fost predate *Comisiunii Aliate* şi reîntoarse, conform Art.12 din Convenţia de Armistiţiu, în Arhiva Centrală de Stat a Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti [74, f.1]. Leon BOGA a transmis o copie autentificată a dosarului menţionat istoricului Gheorghe Gh. BEZVICONI, care, ulterior, l-a transmis istoricului Demir DRAGNEV. Constatăm că acesta este unicul exemplar care s-a mai păstrat, întrucât ANRM nu dispune nici de documentul original, dar nici de copiile lui. Dosarul completează informaţia din Nota biografică a fondului [75, p.3] cu date noi, veridice, despre conţinutul, componenţa şi evidenţa documentelor din *Colecţia de acte medievale moldoveneşti*, precum şi despre documentele din alte fonduri formate după 1946 [76, p.17-57, 70-104]. În conformitate cu *DOSARUL OPISELOR ...,* în 1946 au fost predate peste 3000 de acte vechi, inclusiv Lista actelor false [77, p.3-4]. Separat, au mai fost predate 23 dosare cu 851 file total incluse, 16 fotografii ale condicilor contractelor mănăstireşti, conform unui Inventar inclus în dosar [78, p.90]. În documentul respectiv *spiţele* sunt grupate în Mapa nr.14, cu inventar intern (opis) în limba română, în care sunt specificate separat *spiţele de neam* şi *spiţele de moşie* cu informaţii suplimentare [79, p.63-65]. Datorită acestui document, este posibilă verificarea şi traducerea corectă a denumirii, a conţinutului şi a unor date suplimentare depistate în spiţe, dar şi în alte acte medievale moldoveneşti.

Întârzierile în prelucrarea arhivistică şi în valorificarea acestor documente vechi de familie din Colecţie se explică, în mare parte, prin atitudinea negativistă faţă de cercetările genealogice din perioada sovietică, perioadă nefavorabilă studierii izvoarelor istorice, care nu se înscriau în contextul dogmelor vehiculate în istoriografie [80, p.522]. Mai mult ca atât, genealogia era caracterizată în istoriografia sovietică drept o ştiinţă a categoriilor sociale privilegiate, a nobilimii, duşmanul de clasă al puterii sovietice.

Concluzii

După 1991 documentele din ANRM au devenit mai accesibile, unele sunt disponibile pe Internet. Interesul pentru publicarea şi valorificarea documentelor vechi de familie, în special a celor cu caracter genealogic, a crescut. Constatăm, însă, că multe documente rămân totuşi necunoscute şi nepublicate, ceea ce limitează accesul cercetătorilor la aceste valoroase surse istorice. Studiul oferă date şi instrumente arhivistice de regăsire, cercetare, valorificare a patrimoniului documentar depozitat în Fondul 220 al ANRM, clarifică aspecte contextuale referitoare la scopul întocmirii arborilor genealogici, a spiţelor de neam şi de moşie, la procedurile şi normele de încadrare a unor categorii privilegiate din Basarabia în sistemul ţarist. Prelucrarea punctuală a fiecărei spiţe a scos în evidenţă date noi, specifice, cu privire la condiţiile de conservare, componenţa şi conţinutul acestor importante surse documentare. Analiza este însoţită de *Lista arborilor genealogici, spiţelor de neam şi de moşie*, instrument arhivistic specific de descriere şi regăsire.

Referinţe:

1. БЫЧКОВА, М.Е. *Родословные книги XVI-XVIII в*. Москва: Ленииздат, 1975. 213 с.
2. GAL, I. *Dicţionar al ştiinţelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*. Chişinău: TipCim, 1993. 268 p.
3. DRAGNEV, D. *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în ţările române. Studii şi materiale.* Chişinău: Cartdidact, 2012. 596 p.
4. ANRM (Arhiva Naţională a Republicii Moldova), Dosarul Fondului 220 *„Colecţia de acte medievale moldoveneşti".* 54 p.
5. BEZVICONI, Gh. *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru. Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia, la 1821.* Vol.I. Bucureşti: Fundaţia „Regele Carol I", 1940. 346 p.
6. GOROVEI, Şt. *Strămoşii noştri – istoria noastră. O explicaţie şi un îndemn.* Din materialele Congresului al XVI-lea de Genealogie şi Heraldică, Iaşi, 13-15 mai 2010. Disponibil pe Internet: https://centrudegenealogie.wordpress.com Accesat: 04.12.2017
7. BERINDEI, D. *Genealogie şi sociologie*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2013. 202 p.
8. BOLDUR, Al. *Istoria Basarabiei*. Bucureşti: „Victor Frunză", 1992. 543 p.
9. WALLERSTERN, Im. *Sistemul mondial modern*. Vol.I. Bucureşti, 1992. 251 p.
10. GORE, P. Anexarea Basarabiei. În: CIOBANU, Şt. *Basarabia.* Chişinău: Universitas, 1993. 447 p.
11. PURICI, Şt. *Istoria Basarabiei*: Note de curs. Bucureşti: Semne, 2011. 195 p.
12. ZAMFIR, C., VLĂCEANU, L. *Dicţionar de sociologie*. Bucureşti: Babel, 1993. 753 p.

13. TOMULEŢ, V. *Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828*). Vol.I. Chişinău, 2007. 325 p.
14. ISAD(G): *Standard general internaţional de descriere arhivistică*. Ediţia a doua. Ottava, 2000. https://www.ica.org/sites/default/files/CBPS_2000_Guidelines_ISAD%28G%29_Second-edition_RO.pdf [Accesat: 09.02.2018]
15. MENSON-RIGAU, E. *Singulière noblesse,* Fayard, 2015. Disponibil pe Internet: https://liseuse [Accesat: 27.02.2018]
16. *Инструкция о выявлении, учете, описании и хранении особо ценных документов*. Москва, 1981. 18 с.
17. ISAD(G)... https://www.ica.org/sites/default
18. STOICESCU, N. *Dicţionar al Marilor Dregători din Ţara Românească şi Moldova în sec.XIV-XVII*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1971. 447 p.
19. ISAD(G)... https://www.ica.org/sites/default
20. RUDELISON, C.I. *Современные документные классификации*. Москва: Наука, 1973. 267 с.
21. BERCIU-DRĂGHICESCU, A. *Arhivistică şi documentaristică.* Partea I. Ştiinţe auxiliare ale istoriei. Bucureşti, 2002. Disponibil pe Internet: http://ebooks.unibuc.ro/istorie/arhivistica/index.htm [Accesat: 11.02.2018].
22. RUDELISON, C. I. *Op. cit*., p.165.
23. GAL, I. *Op.cit*., 268 p.
24. Fonds d'origine privée Fonds Clément DE MARESCHAL (1234-1860) Cote: FR.AD073 10F 1-391. Répertoire numérique et index, 53 pages. Version 2008. Disponibil pe Internet: http://www.savoie-archives.fr/archives73/ir_pdf/PRIV/AD073_F_IR2400_10F.pdf [Accesat: 27.02.2018].
25. GAL. I. *Op. cit*., p. 221.
26. БЫЧКОВА, М.Е. *Op. cit*., p.124.
27. ANRM, F.220, inv.2, d.745, 1f.; d.1293, 1f.; d.1316, 6f.; d.1322, 1f.; d.1342, 1f.; d.1346, 1f.; d.1349, 1f.; d.1367, 1f.; d.1412, 1f.; d.1424, 1f.; d.1425, 1f.; d.1474, 1f.; d.1475, 1f.; d.1483, 1f.; d.1490, 1f.; d.1491, 1f.; d.1501, 1f.; d.1502, 1f.; d.1548, 1f.; d.1561, 1f.; d.1566, 1f.; d.1568, 1f.; d.1569, 1f.
28. *DOSAR cu opisele documentelor şi inventarul pe lăzi ce se predau COMISIUNII ALIATE, conform Art.12 din Convenţia de Armistiţiu. Direcţiunea Regională a Arhivelor statului Chişinău, 13.11.1945.* (Din colecţia personală a istoricului Demir DRAGNEV). 92 p.
29. ANRM, F. 220, inv.2, d.745, 1f.
30. BERCIU-DRĂGHICESCU, A.,.. http://ebooks.unibuc.ro
31. ANRM, F.220, inv.1, inv.2, inv.7.
32. БЫЧКОВА, М.Е. *Op.cit*., p.121 .
33. КОБРИН, В.Б., ЛЕОНТИЕВ Г.А., ШОРИН, П.А. *Вспомогательные исторические дисциплины.* Москва: Просвещение, 1984. 173 с.
34. ANRM, F. 220, inv.2, d.1420, f.1.
35. STOICESCU, N. *Op.cit*., p.391.
36. ANRM, F.220, inv.2, d.1346, f.1, d.1367, f.1, d. 1412, f.1.
37. Ibidem, d.1425, f.1.
38. Ibidem, d.1280, f.1.
39. Ibidem, d.1425, f.1, d.1502, f.1.
40. Ibidem, d.1425, f.1, d. 1512, f.1.
41. Ibidem, d.1425, f.1, d. 1483, f.1.
42. Ibidem, d.1355, f.1.
43. Ibidem, d. 1425, f.1.
44. Ibidem, d.1424, f.1.
45. Ibidem, d.1305, f.1, d.1551, f.1.
46. Ibidem, d.1293, f.1, d.1425, f.1, d.1554, f.1.
47. Ibidem, d. 1425, f.1.
48. Ibidem, d.1420, f.1.
49. Ibidem, d.1490, f.1, d.1564, f.1.
50. Ibidem, d.1568, f.1.
51. Ibidem, d.1425, f.1.
52. STOICESCU, N. *Op.cit*., p.382.
53. Ibidem, p.342.
54. Ibidem, p.353.
55. Ibidem, p.376.
56. Ibidem, p.391.
57. Ibidem, p.339.
58. Ibidem, p.392.

59. STOICESCU, N. *Op.cit*., p.391.
60. ANRM, F.220, inv.2, d.1454, f.1.
61. Ibidem, d.1548, f.1.
62. Ibidem, d.1424, f.1, d.1474, f.1, d.1474, f.1.
63. Ibidem, d.1490, f.1.
64. Ibidem, d. 1332, f.1, d.1342, f.1, d.1415, f.1-v, d.1474, f.1-v.
65. COSNICEANU, M. *Nume de familie (din perspectivă istorică).* Chişinău: Pontos, 2004. 216 p.
66. ANRM, F.220, inv.2, d.1401, f.1.
67. Ibidem, d.1483, f.1.
68. GAL, I. *Op. cit*., p.156.
69. DRAGNEV, D., SVETLICINÂI, L. (cordon. edit.), CANDU, T., CIOBANU, T., CONSTANTINOV, V. (editori). *Documente privitoare la Istoria Ţării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc din 1806-1812*. Vol.1. Editura VICOVIA, 2016. 436 p.
70. BEZVICONI, Gh. *Op.cit*., p.53.
71. BOLDUR, Al. *Op. cit*., p.486.
72. BOGA, L. *Documente Basarabene*, *Scrisori şi răvaşe.* Vol.II. Chişinău, 1928. 184 p.
73. ANRM, Dosarul Fondului 220, p.3.
74. DOSAR cu opisele... f.1.
75. ANRM, Dosarul Fondului 220, p.3.
76. *Îndrumător al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (partea 1, până la 1917, ediţia a II-a revizuită şi completată).* Chişinău, 2003. 356 p.
77. DOSAR cu opisele... p.3-4.
78. Ibidem, p.90.
79. Ibidem, p.63-65.
80. DRAGNEV, D. *Op.cit*., p.522.

Anexă

Lista arborilor genealogici, a spiţelor de neam şi de moşie

Lista este elaborată de autor în baza inventarelor 1 şi 2 ale Fondului 220 „Colecţia de acte medievale moldoveneşti" din ANRM şi are următoarea structură: nr. de ordine; denumirea documentului (spiţă/arbore din inventar, tradusă în limba română şi înscrisă conform specificului: spiţă de neam/arbore genealogic, spiţă de moşie); nr. Inventarului; nr. dosarului (numărul dosarului din inventar); data documentului (anul întocmirii/înregistrării; caracteristica (în conformitate cu criteriile arhivistice); menţiuni (alte date consemnate); nume din spiţă (înscrise în ordine alfabetică).

1. Spiţa de neam dată de preotul Toader Vicol cu zapis de vânzare a părţii sale de moşie cu 15 lei. Inv.1, d.970, 30.06.1811.
Caracteristica: 13 nume şi prenume; grafie slavo-română.
2. Spiţa neamului Rusu. Inv. 1, d.1001, a.1826.
3. Spiţa neamului Burciu, din Cotul Vatici, ţinutul Tigheci. Inv.2, d.11, 04.05.1759.
Caracteristica: arbore genealogic, 4 ramuri, 132 nume şi prenume în 7 generaţii; în limba română cu grafie chirilică; colţurile filei sunt ornamentate cu flori cu 5 petale.
Se menţionează: *De la răposatul jupân Grigore se dovedeşte.*
4. Spiţa de neam a lui Paciu din Puţintei. Inv.2, d.729. a.1795.
Caracteristica: 32 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran; format: 35 cm x 43 cm.
5. Spiţa de moşie a satului Rădeni. Inv.2, d.745, a.1796.
Caracteristica: copie; spiţă cu 6 familii întemeietoare şi 40 familii moştenitoare; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Nume în spiţă: Bejan Consantin Savelev, Corne, David, Druhuş Ursa, Heseleţchii, Hoşanu, Jantouan, Stamate, Sturza, Tiron, Trifan, Ţâra, Rusu, Vlas.
6. Spiţa neamului Morozan. Inv.2, d.788, a.1797.
Caracteristica: arbore genealogic, 128 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
7. Spiţa neamului Pistrui. Inv.2, d.791, a.1797.
Caracteristica: 18 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
8. Spiţa de moşie a satului Onişteni. Inv.2, d.796, a.1798.
Caracteristica: 113 nume şi prenume; grafie slavo-română; format mare; document parţial deteriorat.
9. Spiţa de neam a lui Vasile Nicoară. Inv.2, d.980, a.1803.
Caracteristica: 38 nume şi prenume în 4 generaţii; note genealogice; mărturii; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Note: *A fost cercetată de L. SVETLICINÂI.*
10. Spiţa neamului Rusu. Inv.2, d.1177, a.1804.

Caracteristica: arbore genealogic, 246 nume şi prenume în 7 generaţii; note genealogice; grafie slavo-română; format: 80 cm x 100 cm.
11. Spiţa de moşie a răzeşilor din satul Pilineşti, ţinutul Orhei. Inv.2, d. 1236, 30.01.1806.
12. Spiţa neamului Popescu din Coşmirca. Inv.2, d.1269, 06.10.1806.
Caracteristica: arbore genealogic, 2 ramuri, 129 nume şi prenume în 7 generaţii; note genealogice; mărturii; grafie slavo-română.
Nume în arbore: Cocoş, Crudu (Ioniţă, Vasăli, Toader), răzeşi.
13. Spiţa neamului Kazimir. Inv.2, d.1279, a.1807.
Caracteristica: 25 nume şi prenume; spiţe genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Se menţionează: *Familia poloneză Kazimirski stabilită în Moldova din 1662.*
14. Spiţa de neam a lui Hărce, fost mare (biv.vel.) vornic. Inv. 2, d.1280, 25.01.1808.
Caracteristica: 66 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Se menţionează localităţile: Dumbrăviţa, Tîrnuşa, Hărceşti, Horodişte, ţinutul Iaşi.
15. Spiţa de neam a suljerului Toma, cu menţiuni despre împărţirea moşiei. Inv.2, d.1293, 13.06.1818.
Caracteristica: spiţe genealogice ale familiilor Nanu şi Samson, întocmite în a.1809; 39 nume şi prenume în 7 generaţii; grafie slavo-română; autograful lui Ftadeu Hâşdău.
Se menţionează localităţile: Volcineţ, Moşinţu, Novoseliţa, Mălăeşti, Mirceşti, Naslavcea, Soloneţ.
Nume în spiţă: Arapu, Bogatu Toader (*se trag de la Samson*); Butucioaia Maria, Kalmuţki Aniţa, Cazac Samson (*de la care porneşte Samson*), Kazimir, Cratcovici Janeta, Dragomanu Prodan, Nanul Todor, Vasiloia Anastasia, Vârnav Toader şi Safta, Vlahovici Ileana.
16. Spiţa de neam a lui Harşte, întocmită din mărturiile Ioanei Hânculeasa. Inv.2, d.1294, 14.07.1809.
17. Spiţa de neam a lui Ştefan Cruceriu din Sferja. Inv.2, d.1303, 06.04.1811.
Caracteristica: arbore genealogic, 114 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
18. Spiţa de neam a pitarului Hanţu din satul Sferja. Inv.2, d.1304, 17.04.1811.
Caracteristica: arbore genealogic, 110 nume şi prenume; note genealogie; grafie slavo-română.
19. Spiţa de moşie a satului Sferja. Inv.2, d.1305, 17.04.1811.
Caracteristica: 150 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran cu imaginea unui urs.
20. Spiţa de neam a lui Drăgan din Devicea. Inv.2, d.1306, 17.04.1811.
Caracteristica: arbore genealogic, 115 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
21. Spiţa de neam a lui Tepciul. Inv.2, d.1309, 30.07.1811.
22. Spiţa de neam a lui Simion Strîmtul. Inv.2, d.1310, a.1811.
Caracteristica: arbore genealogic, 235 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
Se menţionează localitatea Trifăuţi.
Nume în arbore: Apostol, Butucel din Morozeni, Capbătut Iordachi din Răceşti, Călugăru Ion din Căcărăzeni, Clima din Budăi, Costea din Măgurele, Coşniceanu, Cuculescu Costin din Căuşeni, Guşă din Răciula, Hetre Ştefan din Cotiujeni, Laiu (Lache?) din Voroncău, Loghin din Caracui, Mocan Ioan din Curchi, Mîrza, Munten Parfene, Onilă Andrei din Teleşeni, Potângă (Potos?) din Cojuşna, Răzmeriţă Fănel din Hîrtop, Şoimul din Cotiujeni, Tiron din Zahorna, Toderaşco din Domulgeni, Tricolici din Pohoarnă, Tudorachi din Galbena, Vrînceanu din Coloniţa.
23. Spiţa de neam a lui Drăgan din Cojuşna. Inv.2, d.1312, a.1811.
Caracteristica: copie; 53 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
Se menţionează localitatea Piatra.
Nume în spiţă: Bivol, Castraveţ, Popa, Steţcu, Scorici.
24. Spiţa de neam a lui Ştefan Iliescu. Inv.2, d.1316, 04.12.1812.
Caracteristica: arbore genealogic redat pe 6 file. Pe fiecare filă câte o încrengătură separată. Fila nr.1: spiţe genealogice, 19 nume şi prenume, a.1790. Fila nr.2: spiţe genealogice, 32 nume şi prenume. Fila nr.3: 25 nume şi prenume. Fila nr.4: spiţe genealogice, 7 nume şi prenume. Fila nr.5: spiţe genealogice, 62 nume şi prenume. Fila nr.6: spiţe genealogice, 26 nume şi prenume. În total:174 nume şi prenume, grafie slavo-română, hârtie cu filigran.
Nume în arbore: Grozavu, Hare.
25. Spiţa de neam a lui Simion Bădicu din Bădiceni, întocmită de Divan din mărturiile răzeşilor Condurachi Sanii şi Ştefan Dorohoi. Inv.2, d.1319, 09.07.1812.
Caracteristica: spiţe cu 2 ramuri; 53 nume şi prenume în 8 generaţii; spiţe genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Nume în spiţă: Stavarachie Totonarul.
26. Spiţa de neam a lui Hanţu, cu împărţirea între moştenitori a moşiei din partea de sus a satului Sferja. Inv.2, d.1321, 26.08.1812.
Caracteristica: arbore genealogic, 330 nume şi prenume; mărturii; grafie slavo-română.
27. Spiţa de neam a lui Drăgan, din partea de sus a satului Devicea. Inv.2, d.1322, a.1812.
Caracteristica: 106 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.

28. Spiţa neamului Rusu. Inv.2, d.1332, a.1813.
Caracteristica: copie; 53 nume şi prenume în 7 generații; note genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Nume în spiţă: Petru Rusu (*întemeietorul neamului*), Apostol, Darii, Filimon, Nane, Nastase, Sava (Savin).
Se menţionează: *Сдал Сугучану (A predat documentul Suruceanu).*
29. Spiţa de moşie a satului Oneşti, ţinutul Orhei. Inv.2, d.1342, a.1814.
Caracteristică: 46 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
Se menţionează: *Сдал Сорочану (A predat documentul Soroceanu)*.
30. Spiţa de neam a pârcălabului Danciu din Isacova, soţul Bunei, fiica lui Morozan din Morozeni. Inv.2, d.1345, a.1815.
Caracteristica: arbore genealogic, 133 nume şi prenume; note genealogice; mărturii (martor Andrei Cula); grafie slavo-română.
Nume în arbore: Ana Păşcăniţa, Anastasia Mihuleţ, Andrei şi Mihai Vârlan, Constantin Diac, Galuţa, *soţia lui Ureche*, Ivan Mâra, Matvii Coreţchii, Măriuţa, *soţia lui Ştefan Durac*, Vasile Bosîe, Vasăli Potlog, Vasăli Vîntu.
Se menţionează: *Переводил Лисецкий (A tradus Lisesţchii)*.
31. Spiţa de neam a Catrinei din Bogzeşt cu menţiunea părţilor de moşie. Inv.2, d.1346, a.1815.
Nume în spiţă: Stihii.
32. Spiţa de neam a lui Dăncuţă întocmită la vânzarea moşiei Cobusca. Inv.2, d.1349, 12.05.15.
Caracteristica: 88 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română; semne genealogice; hârtie cu filigran.
33. Spiţa neamului Doloca. Inv.2, d.1350, a.1815.
Note: 44 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
34. Spiţa de neam a marelui pitar Hanţu cu moşii în satele Sferja, Neşcani, ţinutul Orhei. Inv.2, d.1355, 08.09.1815.
Caracteristica: 25 nume şi prenume; note genealogice, grafie slavo-română; semne de validare (ştampilă); hârtie cu filigran.
35. Spiţa de neam a lui Stoian Ungureanu din satul Dereneu. Inv.2, d.1357, a.1815.
Caracteristica: 42 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
36. Spiţa de moşie a satului Zahorna. Inv.2, d.1363, 06.02.1816.
Caracteristica: 91 nume şi prenume; note genealogice, a. 1486; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Nume în spiţă: Gavrilă Tăutu.
37. Spiţa de neam a Parascoviei, fica lui Stratulat, nepoata lui Ioan Cazacul, strănepoata Gavriloaiei cu moşiile în Cornova, Cucioaia şi Valea lui Vlad. Inv.2, d.1367; 18.04.1816.
Caracteristica: 71 nume şi prenume; semne de validare (ştampilă); grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
38. Spiţa de neam a lui Aleuş; Inv.2, d.1388, 25.06.1817.
Caracteristica: 33 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
39. Spiţa de neam a lui Ioan Veis din Bălăneasa; Inv.2, d.1391, a.1817.
Caracteristica: arbore genealogic, 128 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
40. Spiţa de neam a lui Arpintie Bargan din Măgura. Inv.2, d.1393, a.1817.
Caracteristica: 70 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
41. Spiţa de neam a vornicului Harcea. Inv.2, d.1400, a.1819.
Caracteristica: arbore genealogic, 286 nume şi prenume; grafie slavo-română.
42. Spiţa de moşie a satului Mileşti, ţinutul Iaşi, cu cele mai vechi familii Milica, Carton, Pilat. Inv.2, d.1401, a.1818.
Caracteristica: 119 nume şi prenume, în limba română cu grafie chirilică.
Nume în spiţă: Andrieş (Tudorachi, Pantelei), Aramă Toader, Bernevec Axentii, Bocan Enachi, Bodruga Ştefan, Boldescu, Carton Bătrânul (*întemeietorul neamului Carton*), Catsibran Tamariţa, Chira Dumitru, Chirică Agachii, Chirilă Tanasii, *de 90 de ani*, Chistruga Tanasii, Corun Andonii, Diacon Gheorghe, Ioniţă Andrei, Ghitcă Toma, *de 80 de ani*, Jerei Vasile, Lazăr Apostol, Lazăr Miron, Macoci Vasilii, Milica Bătrân (*întemeietorul neamului Milica*), Milico Matvei, Minciun Ioan, Mircuţă Zaharia, Muntean Ioniţă, Mustaţă, Necula Ioan (*de la care începe familia Ţugui*), Pasil Anton, Pilat Bărtîn (*întemeietorul familiei Pilat din Mileşti),* Pintea Ştefan, Poia (Popa) Nicolai, Poia Axentii, Rian Andrei, Tofan Constantin, Ţugui Ioan, Vascan Gheorge, (*de la care începe familia Coadă*), Vârlan Ioan, Zestrea Ioan.
Se menţionează: *Cele mai vechi familii din s. Mileşti, ţinutul Iaşi. Milica, Carton, Pilat.*
Pe verso este menţiunea în limba rusă: *Подписал Андрей Бушилэ и Штефан Брандабур (A semnat Andrei Buşilă şi Ştefan Brandabur).*
43. Spiţa de neam a familiei lui Dumitru Ponici. Inv.2, d.1403, a.1818.
44. Spiţa de neam a Nastei, fiica lui Mihul din Vărzăreşti pe Bâc, ţinutul Orhei. Inv.2, d.1412, 1818.
Caracteristica: 135 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
45. Spiţa de moşie a satului Puhoi. Inv.2, d.1413, a.1818.
Nume în spiţă: Albul, Iordăchescu, Malcoci, Tătari.
46. Spiţa de neam a lui Toader Frunză. Inv.2, d.1418, a.1818.
Caracteristica: 15 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.

47. Spiţa neamului Hâşdău. Inv.2, d.1420, a.1819.
Caracteristica: arbore genealogic cu 103 nume şi prenume în 7 generaţii.
Nume în spiţă: Balş Antemia (*fiica lui Vasile Balş*), Balş Tudor, Balş Vasile, Barbuloaia Ecaterina, Barnovschi Antim, Kalmukhii Gheorghe, Cocoranu Catrina, Corneţchi Andrei; Krişcovska Constanţa; Hâşdău Efrim; Ghinduloaia Safta; Gromov Aniţa, Jora Vasile, Lepădatu Nicolau, Lupaşcu Gheorghe, Mirjevschii Vichentii, Petriceico Alexandra (*fiica domnitorului Petriceicu Ştefan*), Sterce Anghelușa (*fiica lui Miron Sterce*), Sterce Constantin, Sturza Glia, Talpă Lupu, comis; Tutoescu Catrina, Vartic Vasile.
48. Spiţa de neam a lui Stahii din Cojuşna, Glaciuceanu din Durleşti. Inv.2 , d.1424, a. 1819.
Caracteristica: copie; 64 nume şi prenume; grafie slavo-română cu transcriere în limba rusă; hârtie cu filigran.
Nume în spiţă: Bocşa, Bulgari Marcu, Crăciun, Tiron.
Se menţionează în limba rusă: *Сие родословие списано с оригинала сочинённого ворником де поартэ Димитрием Жарданом по качественному листу о вотчин Кожушны,… (nelizibil) Дурлешть и прочих по Тирону… регистратором Мындру. Переводил Янчевицкий (Această spiţă de neam a fost copiată de pe originalul alcătuit de vornicul de poartă Dumitru Jardan conform listei moşiilor satului Kojuşna, …(nelizibil), Durleşti şi altele după Tiron…de către registratorul Mândru. A tradus Ianceviţchii).*
49. Arbore genealogic al neamului Cuza, Costin, Gaură (logofăt), Gavrilă Vartic, Ţampa Hâşdău (vornic). Inv.2, d.1425, a.1819.
Caracteristica: arbore cu 68 nume şi prenume; în chirilică; executat în culorile roşu şi albastru.
Înscripţie în limba rusă *„Родословная Кузин"(Arbore genealogic al familiei Cuza)*
Nume în arbore: Balş Vasile, Banteca Maria, Barnovschi Antimii, *logofăt*, Casandra Cantemir, Costachi Elena (*fiica lui Lupu Costachi*), Costin Miron, Costin Nicolae, *jitnicer* (*fiul lui Miron Costin*), Cuţulescu Dino, *vornicul*, Cuza Dumitru, *spătarul*, Cuza Elena, Cuza Todoraşco, *postelnicul*, Cuză Velişca, *postelnicul*, Gaură, *logofătul*, Gheucă (Ceucă) Simina (*fiica vistiernicului Gheucă*), Ghica Măriuţa (*soţia logofătului Ghica*), Hîşdău Efrim, Hîşdău Ţampa, Hîşdău Samoil, Jora Todoraşco, *suljer*, Miclescu Safta (*fiica lui Constantin*), Milo Iordachi, Movilă Elena *(fiica lui Ioan Movilă, nepoata domnitorului Simion Movilă şi soţia lui Miron Costin),* Paladi Aniţa (*fiica vistiernicului Paladi*), Râşcan Feodosia, Stratulat Nicolae *vornic*, Vartic Gavrilă *vornic*, Vartic Vasile, Zmunciloaie Feodosca (*soţia lui Grigore Zmuncilă, fiica lui Miron Costin şi a Elenei Movilă*).
50. Spiţa neamului Bânzari. Inv.2, d.1453, 28.12.1821.
Caracteristica: 51 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran; format: 35 cm x 43 cm.
51. Spiţa de neam a lui Dumitru Ponici. Inv.2, d.1454, 20.01.1822.
Caracteristica: 13 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran; format: 35 cm x 43 cm.
52. Spiţa de neam a lui Ioniţă Grierosul (Grieraşul). Inv.2, d.1457, 01.06.1822.
Caracteristica: 28 prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran; format: 35 cm x 43 cm.
53. Spiţa de neam a lui Eni Nacu şi a soţiei Nastasia din Bârlad. Inv.2, d.1474, 29.01.1824.
Caracteristica: 14 prenume; semne de validare (ştampilă); grafie slavo-română cu transcriere în limba rusă; hârtie cu filigran; format:35 cm x 43 cm.
54. Spiţa de neam a familiei Tisoţchi. Inv.2, d.1475; 30.05.1824
Caracteristica: 10 prenume; semne de validare (ştampilă); grafie slavo-română cu transcriere în limba rusă; hârtie cu filigran; format: 35 cm x 43 cm.
55. Spiţa de neam a lui Darii spătar pentru moşia din Bubuiogi (Bubuieci). Inv.2, d.1483, 09.05.1825.
Caracteristica: 14 nume şi prenume în 6 generaţii; grafie slavo-română; hârtie cu filigran cu imaginea inorogului; format: 35 cm x 43 cm.
Nume în spiţă: Darii, Driasănescu (Dărmănescu), Bujorean Toader, Docan.
Se menţionează: *Darii Andrieş, din care să trage Driasănescu (Dărmănescu). Din acest Constandin Darii se trage vânzătoriul moşiei Bubuiogilor. Ilinca, soţia lui Toader Bujoran. Tudosăie, pe care au ţinut-o Docan*.
Pe verso*: Сдал Сyручан (A predat (transmis) Surucean).*
56. Spiţa de neam a pârcălabului Danciu din Isacova. Inv.2, d.1490.
Caracteristica: 20 nume şi prenume; grafie slavo-română cu transcriere în limba rusă; hârtie cu filigran.
Nume în spiţă: Ana Păşcăniţa, Morozan, Urechean.
Se menţionează: *Данчу пыркэлаб из вотчины Исакова который былженат на… (nelizibil) дочь Морозана. Родословию сию переводил с молдавского старший переводчик Кишиневского, Оргеевского суда Н. Самоил (Danciu pârcălab, de pe moşia Isacova care a fost căsătorit cu ….(nelizibil) fiica lui Morozan. Această spiţă de neam a fost transcrisă din limba moldovenească de translatorul superior al judecătoriei Chişinău şi Orhei N.Samoil).*
57. Spiţa de neam a lui Simion Rusenouţchii din Movila Ruptă (?), ţinutul Dorohoi. Inv. 2, d.1491, 26.05.1826.
Caracteristica: 33 nume şi prenume; semne de validare (ştampilă); grafie slavo-română cu transcriere în limba română cu grafie chirilică; hârtie cu filigran.
Se menţionează: *Această spiţă de neam din satul…(nelizibil) hotără cu moşia Movila Ruptă… A semnat Grigore Lazu.*

58. Spiţa de neam a lui Onofrei Covciuc. Inv.2, d. 1497, 05.06.1827.
Caracteristica: 7 prenume; semne de validare (ştampilă); grafie slavo-română; transcris în limba rusă; hârtie filifrată; format 35 cm x 43 cm.
59. Spiţa de neam a lui Dabija Ciomortan şi a soţiei lui, Maria Ponici din Rogojeni. Inv.2, d.1501, 13.06.1829.
Caracteristica: copie; 38 nume şi prenume; semne de validare (ştampilă, semnătura lui Grigore Lazu); grafie slavo-română cu transcriere în limba română cu grafie chirilică; hârtie cu filigran.
Pe verso se menţionează: *Vidimationă lui Grigoriu Brînzan*
Nume în spiţă: Grigoriu Brînzan.
60. Spiţa de neam a vistiernicului Grigoraş Pârvan. Inv.2, d.1502, 30.09.1830.
Caracteristica: copie; 22 prenume; semne de validare (ştampilă); grafie slavo-română cu transcriereîn limba rusă; hârtie cu filigran.
Se menţionează:*„Cdal Surucean"*
61. Spiţa de neam a lui Zimbru din Zîmbreni. Inv.2, d.1512, 30.11.1834.
Caracteristica: arbore genealogic, 6 ramuri, 35 nume şi 305 prenume; în limba română cu grafie chirilică; format: 150 cm x 100 cm.
Nume în arbore: Agapii (Ioana, Spiridon, Pavel), Andrieş Tudora din Vălcineţ, Andrei din Gangura, Boldu *întemeietorul moşiei din Bumceni sau Zîmbreni*, Bularda Osip, Buşbula Gheorghe din Căinari, Calfa Andonie, Castraveţ Aftenii din Suruceni, Castraveţ (Ioan, Toma), Cebotari Vasile, Castraveţ Vasile din Găureşti, Crastaviţ (Castraveţ) Ioan din Puhoi, Crăciun (Ioniţă, Ştefan), Cionciug, Darii (Hortolomei, Ursu, Grigoraş), Dariuţă (Postică, Ion) din Chişinău, Diaconu Roman din Lăpuşna, Doagă Lupu, Doga (Doagă?) Timofei din Batîr, Enachi Maria, Ermurachi Nestor, *postelnic*, Frătescu, Gaidac Iacob, Ghidilica (Constantin, Gheorghe, Ioan, Ieremia din Dănceni, Simion, Tudosie, Vasile, Zaharii), Hortolomei, *care se trag din Darii* (Alexandru, Istratii, Nestor, Pavel), Hrumuzachi (Constantin, Vasile), Ipate (Alexandru, Constantin, Ioana din Chişinău, Vasile din Sculeni), Lazori Sinica, *a lui Gheorghe*, Lazori Vasile, Mihalachi Simion, Moldovan, Negri Ioniţă, Popescu (Dumitru, Gheorghedin Hruşova, Ioan din Străşeni, Vasile), Sagaidac Todoraşco, Samo Ioan, Stafii (Constantin, Gavril din Bender, Gheorghe, Ioan, Nestor, Nicolai, Todor, Vasile), Tacu *care se trag din Trestior pe Zîmbreni* (Artemii, Nicolau, Pavel, Vasile), Timotin Constantin, Tudor Vitora, Zimbru Istrati *întemeietorul neamului Zimbru din Mileşti şi a ½ moşie din Bumceni, sau Zimbru*.
62. Spiţa neamului Drăgan. Inv.2, d.1545, data?
Caracteristica: arbore genealogic, 217 nume şi prenume; grafie slavo-română; format 42 cm x 56 cm.
63. Spiţa de neam a lui Cîrjă din satul Sferja. Inv.2, d.1546, data?
Caracteristica: arbore genealogic, 121 nume şi prenume; grafie slavo-română; format 42 cm x 56 cm.
64. Spiţa de neam a suljerului Cozma din Lăureni. Inv.2, d.1547, data?
Caracteristica: arbore genealogic, 62 nume şi prenume; spiţe genealogice din a.1766; grafie slavo-română; hârtie cu filigran; format: 84 cm x 112 cm.
65. Spiţa de neam a lui Tudoranu (Tuzoranu).Inv.2, d.1548, data?
Caracteristica: arbore genealogic, 200 descendenţi (nume şi prenume); grafie slavo-română; format:150 cm x 150 cm.
66. Spiţa neamului Călugăreanu. Inv.2, d.1549, data?
Caracteristica: 42 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
67. Spiţa de neam a pitarului Hanţu. Inv.2, d.1551, data?
Caracteristica: 29 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
68. Spiţa de neam a lui Andronic Badul. Inv.2, d. 1552, data?
Caracteristica: 22 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
69. Spiţa de neam a lui Morozanu. Inv.2, d.1553, data?
Caracteristica. 19 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
70. Spiţa de neam a lui Rusu din Pojărăni, Borăni, Corbu etc. Inv.2, d.1554, data?
Caracteristica: 53 nume şi prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
71. Spiţa de neam a lui Agapie Uman. Inv.2, d.1555, data?
Caracteristica: 54 nume şi prenume; grafie slavo-română, semne de validare; hârtie cu filigran.
72. Spiţa de moşie pentru satul Nisporeni. Inv.2I, d.1556, data?
Caracteristica: 11 familii (nume) moştenitoare; note genealogii; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
73. Spiţa de moşie pentru satul Devicea. Inv.2, d.1557, data?
Caracteristica: 99 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
74. Spiţa de neam a lui Venedict. Inv.2, d.1558, data?
Caracteristica: 21 nume şi prenume; note genealogce; grafie slavo-română; hârtie cu filigran.
Se menţionează localitatea Minceni.
75. Spiţa de neam a lui Stahie Guje. Inv.2, d.1560, data?
76. Spiţa de neam a lui David din Brînzeni. Inv.2, d.1561, data?

Caracteristica: 4 prenume; grafie slavo-română; hârtie cu filigran; format: 35 cm x 43 cm.
Se menţionează: *Сдал Сyручан (A predat documentul Surucean*).
77. Spiţa de neam a lui Nicoară. Inv.2, d.1562, data?
Caracteristica: arbore genealogic, 163 nume şi prenume; grafie slavo-română.
78. Spiţa de neam a lui Vasile Goian. Inv.2, d.1563, data ?
Caracteristica: 11 nume şi prenume; notă genealogică; grafie slavo-română; hârtie cu filigran; format 35 cm x 43 cm.
79. Spiţa de neam a pârcălabului Vlasia. Inv.2, d.1564, data?
Caracteristica: 32 nume şi prenume; notă genealogică; grafie slavo-română; transcris în limba română cu grafie chirilică.
80. Spiţa de neam a lui Cosma Hantul. Inv.2, d.1565, data?
Caracteristica:16 nume şi prenume; grafie slavo-română; transcris în limba română cu grafie chirilică.
Se menţionează:*Сдал Сyручан (A predat documentul Surucean*).
81. Spiţa de neam a lui Rusu, Mihalachi din Costeşti, Majer. Inv.2, d.1566, data?
Caracteristica: 69 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română; transcris în limba română cu grafie chirilică.
Se menţionează: *Сдал Сyручан (A predat documentul Surucean*).
82. Spiţa de neam a lui Ştefan Soroceanu. Inv.2, d.1567, data?
Caracteristica: 11 nume şi prenume; grafie slavo-română.
83. Spiţa de neam a lui Vasile Vătav. Inv.2, d.1568, data?
Caracteristica: 14 nume şi prenume; notă genealogică; mărturii; grafie slavo-română cu transcriere în limba română cu grafie chirilică.
Este menţionată localitatea Cernăuţi.
84. Spiţa de neam a lui Dămian Tuzăreanu şi alţii din Tuzara. Inv.2, d.1569.
Caracteristica: grafie slavo-română.
85. Spiţa de moşie a satului Tuzara. Inv.2, d.1570, data?
Caracteristica: 201 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.
86. Spiţa de moşie a satului Tuzara. Inv.2, d.1571, data?
Caracteristica: 201 nume şi prenume; grafie slavo-română.
87. Spiţa de moşie a satului Tuzara. Inv.2, d. 1572, data?
Caracteristica: 72 nume şi prenume; note genealogice; grafie slavo-română.

Date despre autor:
Elena FRUMOSU, *Serviciului de Stat de Arhivă al Republicii Moldova*.
E-mail: frumosu.e@gmail.com

Prezentat la 18.06.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.85-89

CZU: 355.11(478.7) : 94 "1812/1828"

APROVIZIONAREA MILITARILOR RUȘI ÎNCARTIRUIȚI ÎN BASARABIA CU LEMNE ȘI CU MATERIALE DE ILUMINARE (1812-1828)

Anatolie LEȘCU

Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun" din Chișinău

În articolul de față sunt analizate problemele ce țin de practica încartiruirii și asigurării trupelor ruse de ocupație dispuse în Basarabia în perioada anilor 1812 – 1828. Contribuția economică și financiară a Basarabiei în formarea și menținerea infrastructurii defensive din sud-vestul imperiului în anii 1812 – 1828 a fost destul de importantă. În anul 1825 cheltuielile militare ale Rusiei erau în volum de 41.443.000 ruble de argint, sau 149.194.800 ruble asignate, în anul 1827 – de 43.842.686 ruble de argint sau 157.833.669 ruble asignate. Important este faptul că o parte din cheltuielile militare erau transferate bugetelor regionale. În perioada respectivă cheltuielile Basarabiei din bugetul regional pentru asigurarea armatei ruse se ridicau la 633.573 ruble 03 copeici.

Cuvinte-cheie: *regiment, încartiruire, armata țaristă, încălzire, autoritățile locale, autoritățile militare, administrația civilă, Basarabia, rublă, buget, localitate, companie, divizie, iluminare, spațiu locativ, bani, colectare, Chișinău, țărani, ostași.*

THE SUPPLY OF THE RUSSIAN SOLDIERS QUARTERED IN BESSARABIAWITH WOOD AND LIGHT MATERIALS (1812-1828)

The article highlights the problem of the quartering and the maintenance of the Russian army, disposed in Bessarabia, between 1812 and 1828. The economic and financial contribution of Bessarabia to the formation and maintenance of the defense infrastructure in the south-west of the empire in the years 1812 – 1828 was quite important. In 1825, Russia`s military expenses were 41.443.000 silver rubles, or 149.194.800 assigned rubles, and in 1827 – 43.842.686 silver rubles or 157.833.669 assigned rubles. Concerning the share of military expences for the local budget, it was a very important. The expenses of Bessarabia for the maintenance of the Russian army during this period were 633.573 rubles 03 kopecks.

Keywords: *regiment, quartering, army, heating, local authorities, military authorities, civil administration, Bessarabaia, ruble, budget, locality, company, division, ilumination, living space, money, collection, Kishinev, peasant, soldier.*

Introducere

Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, în teritoriu au fost dispuse unitățile militare ale armatei ruse, menite să întărească prezența autorităților țariste în regiune. Numărul trupelor dislocate în ținut era într-o creștere continuă, cu excepția anilor 1812–1815, când întregul sistem militar al Rusiei era implicat în războiul cu Napoleon și în campaniile militare din Europa. Prezența militară rusă în regiune poate fi demonstrată prin unele cifre, care ilustrează procesul militarizării treptate a Basarabiei. Dacă în perioada anilor 1812–1813 în regiune erau dispuși 7.100 de militari, iar în anii 1814 – 1815 doar 2.000 de ostași, atunci, începând cu anul 1816 numărul lor era în creștere permanentă. Astfel, în perioada 1816–1819 în regiune staționau 24.619 ostași, în 1820–1824 – 28.000 ostași, în 1825–1828 – 34.501 ostași.

Cheltuielile enorme pentru apărare, precum și baza economică slabă pentru creșterea veniturilor de stat, determinau oficialitățile să reducă la maximum cheltuielile militare din partea statului, transferând o mare parte din îndatoririle sale față de înzestrarea armatei pe seama populației civile. Statul răspundea integral numai de echiparea, înarmarea, spitalizarea, salarizarea și, în mare parte, de alimentarea militarului, celelalte obligațiuni fiind încredințate autorităților locale. Obligațiunile autorităților locale erau multiple, importante și costisitoare, cum ar fi încartiruirea trupelor în localități, încălzirea și iluminarea unităților încartiruite, acordarea rației alimentare suplimentare ostașilor, alimentarea cailor armatei cu furaje, prestarea serviciului de transport în folosul unităților militare, reparația obiectelor militare și multe altele. Dintre prestațiile obligatorii impuse populației Basarabiei după anexarea din 1812 cea mai împovărătoare era încartiruirea militarilor în casele locuitorilor în locurile de dispunere permanentă a unităților. Ținând cont de practica schimbului des de dispunere a trupelor, de ea nu a scăpat nicio localitate din Basarabia, cu excepția coloniștilor, care erau scutiți de încartiruire. De încartiruire erau scutite și unele localități care îndeplineau alte prestații grele în favoarea statului. Cu repartizarea localităților unde aveau să fie încartiruite unitățile militare se ocupa Comi-

sia regională de încartiruire, căreia îi erau subordonate comisiile similare ținutale, responsabile de întocmirea listei persoanelor în casele cărora erau cazați militarii. Comandamentele militare de toate nivelurile nu aveau dreptul să schimbe dispunerea subunităților dintr-o localitate în alta și gazdele în cadrul localității fără acordul comisiilor respective.

Obligațiunile populației civile față de încartiruirea militarilor

Dacă în localitățile rurale sistemul de încartiruire era destul de simplu și clar, deoarece de povara respectivă erau scutiți numai preoții și familiile lor, călărașii și alte categorii sociale privilegiate, atunci în localitățile urbane situația era mai complicată. Distribuirea efectivului la gazdă se efectua sau prin încartiruirea militarilor în casele orășenilor (prestație naturală), sau prin închirierea pentru efectiv a încăperilor speciale din suma cotizațiilor anuale strânse de la orășeni. Pentru aceasta, comisiile orășenești de încartiruire evaluau averile imobiliare, ținând cont de diferite circumstanțe, cum ar fi locul amplasării edificiului, spațiul locativ, numărul dependenților și alte momente de acest gen [1]. Înlocuirea prestației naturale cu una financiară își permiteau numai familiile înstărite, devenind o formă pasivă de eschivare de la anevoioasa îndatorire. Conform datelor pentru anul 1818, de care dispuneau autoritățile militare, în Basarabia erau 62.005 case, dintre care 3.404 în Chișinău, 600 în Hotin, 8.742 în ținutul Iași, 10.870 în ținutul Soroca și 15.414 în ținutul Hotin. De încartiruire erau scutite 2.976 de case, iar supuse încartiruirii erau 16.999 de case, ceea ce constituia 27% din fondul locativ existent. Cifra respectivă se referă la încăperile supuse prestațiilor naturale și nu include case din orașe și cetăți, închiriate din suma cotizațiilor anuale ale locuitorilor acestor centre urbane [2].

Pentru a respecta într-o oarecare măsură principiul egalității pentru cei care erau dispuși să-și răscumpere posibilitatea de a rămâne stăpân în propria casă și a plăti cotizațiile anuale, guvernamântul Basarabiei i-a împărțit în trei categorii, în dependență de nivelul avuției posedate. Casele persoanelor care făceau parte din categoria I erau destinate pentru generali și ofițerii superiori, ale celor din categoria II – pentru ofițerii inferiori și ale celor din categoria III – pentru efectivul de rând. Comisia de încartiruire din Hotin a adunat din cotizațiile pentru anul 1822 suma de 2.182 de lei. Această sumă a fost repartizată în felul următor: categoria I – 12 persoane – 352 de lei; categoria II – 40 de persoane – 470 de lei; categoria III – 739 de persoane – 1.360 de lei [3]. Comisia din Chilia aduna anual 1.360 de lei, repartizați după categorii: categoria I – 5 persoane (Simion Catană, Dumitru, Ițka Ungur, Abraam, Curalodin); categoria II – 5 persoane (Isai Rabinovici, Marin Bagal, Diordie Pirinov, Alexandru, Leiba); categoria III – 3 persoane (Ivan Dmitriev, Ivan Stepanov, Grecul Toma) [4]. Locuitorii Ismailului strângeau anual pentru necesitățile Comisiei 6.494 de lei și 18 parale [5], iar cei din Tighina 3.630 de lei [6].

După cum am menționat, achitarea cotizațiilor anuale în fondul comisiilor de încartiruire a fost o metodă camuflată de a scăpa gospodăriile de încartiruirea ostașilor. De situație profitau unii membri ai acestor comisii, care în schimbul unei sume de bani includeau unele persoane în listele cetățenilor scutiți de încartiruire. Un astfel de caz a fost depistat în anul 1822 de Parchetul ținutului Orhei. Membrul Comisiei ținutale de încartiruire Moșco Litvac, în complicitate cu colaboratorii acestei comisii Simion Perecrest, Ștefan Emcul și T.Borduch, au primit mită de la un număr de stăpâni din comunitatea iudaică, scutindu-i de încartiruire. Un alt membru al comisiei de încartiruire din Ismail, nobilul grec Andrei Zaravin, pretindea la 286 de lei 10 parale, care, potrivit afirmațiilor sale, le-a cheltuit în perioada anilor 1819–1820 pentru reparația clădirilor unde se aflau: școala regimentului Kamciatka de infanterie, lăcătușăria, depozitul regimentar. Cercetarea administrativă desfășurată de către poliția orășănească pe acest caz a constatat lipsa devizei de cheltuieli și i-a refuzat eliberarea sumei cerute [7]. În schimb, comisiile de încartiruire introduceau adeseori în listele caselor supuse încartiruirii edificii scutite, conform legislației în vigoare, de încartiruire, cum a fost cazul casei lui Dumitru Condurachi din Chișinău, vândute de către stăpânul acesteia mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur din Iași. În pofida faptului că edificiul în cauză a devenit proprietatea bisericii și era scutit de încartiruire, Comisia l-a inclus în lista caselor supuse cazării efectivului. Numai implicarea în elucidarea conflictului a starețului mănăstirii, părintele Chiril, venit în luna iulie 1822 din Iași la Chișinău, a clarificat lucrurile [8].

Apogeul prezenței trupelor ruse în regiune cade pe anul 1825, când în Basarabia au fost concentrați 33.543 ostași de rând. Numai în Chișinău au fost încartiruiți 4 generali, 22 ofițeri superiori, 83 ofițeri inferiori, 1.651 ostași de rând. În casele private erau instalate sediile statelor majore – al diviziei, al brigăzii, al unui batalion, 3 tribunale militare, 3 corpuri de gardă, școala de toboșari, 2 ateliere. În Bălți își satisfăceau serviciul militar 1 general, 3 ofițeri superiori, 16 ofițeri inferiori, 617 ostași de rând. Casele bălțenilor erau utilizate pentru o infirmerie militară, statul major al brigăzii, statul major al unui regiment, 3 corpuri de gardă, 5 școli, un ate-

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.85-89

lier și un hambar. Hotinul adăpostea 2 generali, 12 ofițeri superiori, 40 ofițeri inferiori, 1.354 ostași de rând, utilizând pentru nevoile sale pe lângă 131 de edificii cazone și 43 de case particulare. În fortăreața și orașul Tihjina erau dislocați 3 generali, 10 ofițeri superiori, 75 ofițeri inferiori și 2.937 ostași de rând. Orășenii au fost nevoiți să ofere casele lor pentru 2 cancelarii, 4 infirmerii, 7 școli. Numai 4 case au fost ocupate de către militari în Akkerman (Cetatea Albă), garnizoana căreia număra 5 ofițeri superiori, 42 ofițeri inferiori și 1.100 ostași de rând. Datorită surplusului de edificii cazone, locuitorii orașului Ismail au scăpat de încartiruirea militarilor în casele lor, care erau destul de numeroși – 1 general, 4 ofițeri superiori, 51 ofițeri inferiori, 845 ostași de rând. Nu același lucru a fost în Chilia, unde încartiruirii au fost supuse 40 de case. Garnizoana acestei cetăți număra în rândurile sale 6 ofițeri superiori, 51 ofițeri inferiori, 1.092 ostași de rând. Douăsprezece clădiri ale localnicilor au fost utilizate de către militarii garnizoanei Reni, care număra 3 ofițeri superiori, 18 ofițeri inferiori și 928 ostași de rând.

Cel mai militarizat a fost ținutul Orhei, unde au fost găzduiți 25 ofițeri superiori, 260 ofițeri inferiori, 14.407 ostași de rând. Ținutul Iași găzduia 17 ofițeri superiori, 48 ofițeri inferiori, 3.090 ostași de rând; ținutul Hotin – 1 general, 13 ofițeri superiori, 95 ofițeri inferiori, 4.682 ostași de rând; ținutul Tighina – 2 ofițeri superiori, 11 ofițeri inferiori, 710 ostași de rând; ținutul Akkerman (Cetatea Albă) – 1 ofițer superior, 2 ofițeri inferiori, 40 ostași de rând; ținutul Ismail – 4 ofițeri superiori, 32 ofițeri inferiori, 2.064 ostași de rând. Cu regret, trebuie să constatăm că statisticele oficiale nu conțin numărul de locuințe utilizate de către armată. În total, în anul 1826 armata țaristă în Basarabia număra în rândurile sale **12 generali, 122 ofițeri superiori, 824 ofițeri inferiori, 33.543 ostași de rând** [9].

Aprovizionarea militarilor ruși cu lemne și materiale de iluminare

Contingentul respectiv consuma mari cantități de lemn pentru încălzirea cazărmilor, a spitalelor militare, pregătirea bucatelor, precum și pentru confecționarea lumânărilor pentru iluminarea încăperilor. Toate aceste materiale erau furnizate de către guvernul local. Numai în anul 1825 Basarabia a furnizat pentru încălzirea trupei: garnizoana Chișinău – iarna 74 stânjeni, 2 arșini, 12 verșoci, iar vara 20 stânjeni, 4 verșoci de lemne; garnizoana Bălți – iarna 13 stânjeni, iar vara 4 stânjeni, 1 arșin de lemne; garnizoana Hotin – pe parsucrsul anului 99 stânjeni, 14 arșini de lemne; garnizoana Tihjina (fără cetate) – iarna 324 stânjeni, 13 verșoci și vara 179 stânjeni de lemne; cetatea Tighina (Bender) – iarna 134 stânjeni, 1 arșin, 9 verșoci, iar vara 57 stânjeni, 1 arșin, 6 verșoci de lemne; garnizoana Akkerman (Cetatea Albă) – iarna 59 stânjeni, 2 arșini, 5 verșoci și vara 30 stânjeni, 10 verșoci de lemne; garnizoana Ismail – iarna 2 stânjeni, 2 arșini și vara 2 arșini de lemne; garnizoana Chilia – iarna 137 stânjeni și vara 58 stânjeni de lemne; garnizoana Reni – iarna 19 stânjeni, 9 verșoci de lemne; ținutul Orhei – 303 stânjeni de lemne; ținutul Iași – iarna 73 stânjeni și vara 46 stânjeni de lemne; ținutul Hotin – iarna 24 stânjeni, 2 arșini, 3 verșoci și vara 8 stânjeni, 2 arșini, 13 verșoci de lemne; ținutul Tighina (Bender) – 48 stânjeni, 1 arșin de lemne; ținutul Akkerman (Cetatea Albă) – iarna 17 stânjeni și vara 16 stânjeni de lemne; ținutul Ismail – iarna 103 stânjeni și vara 43 stânjeni de stuf. În total, pentru încălzirea și iluminarea încăperilor în care erau încartiruiți cei 12 generali, 122 ofițeri superiori, 824 ofițeri inferiori, 33.543 ostași de rând în anul 1825 autoritățile regionale au procurat 828 stânjeni, 1 arșin și 3 verșoci lemne de foc, 1.376 stânjeni de stuf; în total 2.204 stânjeni de material inflamabil, sau 6.624 m^3 de lemne și 11.008 m^3 de stuf [10]. În anul 1826 armata a consumat 2.993 stânjeni de lemne, sau 23.944 m^3 de lemne. În același an, pentru iluminarea încăperilor ocupate de către militari au fost livrate 1.110 ocale de lumânări (1.110x1,291 rg. =1.433 rg.) [11].

Lipsa statisticii sistematizate privind veniturile și cheltuielile bugetului regional în primii ani de dominație rusească nu ne permite să facem o analiză temeinică a cheltuirlilor pentru încălzirea și iluminarea unităților militare. Abia începând cu anul 1825 în Basarabia apare o statistică bugetară detaliată, care ne permite să calculăm cheltuielile la acest capitol. Datele de care dispunem atestă că în anul 1825 pentru încălzirea efectivului din bugetul regional a fost alocată suma de 148.000 ruble 76 copeici, iar pentru iluminat – 12.486 ruble 10 copeici [12], în total 160.486 ruble 86 copeici, sau 28% din totalul cheltuielilor pentru acest an, care erau de 569.814 ruble 63 copeici [13]. În anul 1826 pentru încălzirea încăperilor ocupate de către militari au fost planificate 118.115 ruble și 6.840 ruble pentru iluminat – în total 124.955 ruble [14], sau 22% din cheltuielile regionale, care erau de 548.405 ruble 11 copeici [15]. Cheltuielile pentru încălzirea efectivului armatei în anul 1827 erau fixate la suma de 100.000 ruble și de 4.000 pentru iluminat – în total 104.000 ruble [16], sau 20% din totalul cheltuielilor, care erau de 498.595 ruble 20 copeici [17]. Pentru anul 1828 au fost distribuite 131.180 ruble 34 copeici pentru încălzire și 7.547 ruble 81 copeici pentru iluminat – în total

138.728 ruble 15 copeici [18], sau 37% din totalul cheltuielilor planificate de 375.693 ruble 37 copeici. Așadar, numai în patru ani din bugetul regional au fost extrase pentru încălzirea și iluminarea unităților militare staționate în Basarabia o sumă uriașă de **528.170 ruble 01 copeici**.

Fluxul financiar uriaș îndreptat spre structurile militare oferea posibilități excelente unor antreprenori și persoane cu funcții în structurile civile și militare pentru delapidări și furturi din averea statului. Este de menționat cazul, unic în felul său în istoria Basarabiei, care are ca protagoniști principali pe înalți demnitari regionali în frunte cu guvernatorul civil și militar, generalul I.Harting. Ancheta ordinară, deschisă împotriva esaulului Timanov, comandant de regiment nr.1 de cazaci din Orenburg în perioada anilor 1813–1814, acuzat de multiple abateri disciplinare, a scos la iveală grave neajunsuri în gestionarea finanțelor publice și lipsa de control din partea autorităților locale. La cerințele repetate ale comandanților de regimente de cazaci nr.1 și nr.2 din Orenburg și ale cazacilor de pe Don adresate colonelului Astahov de a elibera bani pentru procurarea furajului, guvernatorul civil, generalul Harting, a ordonat șefului departamentului financiar al guvernului regional Crupenschi eliberarea în acest scop a unei sume de 39.883 ruble 40 copeici. În lipsa unui control riguros din partea autorităților, ofițerii au folosit 4.560 puduri de fân procurat în scopuri personale, deposedând statul de 1.824 ruble. Reacția statului rus a fost pe neașteptate promptă și severă. Pentru lipsa de control și gestionarea nesatisfăcătoare a finanțelor publice, general-maiorul Harting și șeful de departament Crupenschi au fost impuși se restituie din cont propriu suma de 39.883 ruble 40 copeici [19].

Un caz mai puțin răsunător a avut loc în anul 1823, când de escrocherie a fost acuzat antreprenorul Balagan, unicul furnizor de lemn de foc. În pofida cerințelor contractuale, Balagan aproviziona consumatorii nu cu lemne, ci cu stuf, mult mai ieftin, însă la prețul lemnului, înșelând în acest mod autoritățile regiunii cu 22.594 lei 114 aspri. Spre deosebire de generalul Harting, a cărui onoare de ofițer nu i-a permis se conteste hotărârea judecății, fiind lipsit și de pensie, Balagan și-a recunoscut parțial vina, fiind de acord se restituie numai 8.226 lei 54 aspri, restul aflându-se în litigiu [20]. Mai puțin norocoasă a fost și tentativa locuitorului orașului Ismail Varniot, nobil grec, de a vinde carne alterată regimentului Tomsk de infanterie. Prins cu șiretlicuri nu a fost deferit justiției, ci pur și simplu bătut de către ofițeri [21].

Cel mai pregnant, atitudinea nepăsătoare a militarilor față de interesele regiunii s-a manifestat în anul 1826, cînd depozitele armatei a 2-a depozitau un volum imens de făină, care, nefiind folosită la timp de către armată, începea să se strice. Situație critică s-a creat și în magaziile armatei aflate în Basarabia – Chișinău, Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Ismail, Chilia, Reni, Frumoasa (Cahul), Leova, Bălți, Briceni și Hotin. Unica soluție de a salva făina era coacerea pesmeților în sobele localnicilor. Inițial, șeful depozitului militar din Chișinău Mokrinski a propus că, în lipsa soldaților, toate lucrările ce țin de coacere să fie îndeplinite de către populația civilă în casele dotate cu sobe. Autoritățile civile, neputând înțelege unde putea să dispară efectivul a două divizii de infanterie, a refuzat propunerea militarilor, insistând ca lucrările să fie întreprinse de către militari. În final s-a ajuns la o soluție de compromis: coacerea pesmeților a fost pusă pe seama militarilor, însă procesul se desfășura în casele localnicilor. Totuși, operațiunea necesita cantități mari de lemn sau de stuf. Cu procurarea materialului respectiv s-a ocupat guvernul local. La 10 mai 1826, guvernatorul civil interimar al Basarabiei, consilierul de stat Andrei Pisani, a emis dispozițiune pentru eliberarea resurselor financiare necesare [22]. Banii au fost luați din casele ținutelor Tighina (Bender) – 4.175 ruble 50 copeici, Akkerman (Cetatea Albă) – 2.270 ruble, Ismail – 1.603 ruble 50 copeici, Hotin – 4.602 ruble, Iași – 4.093 ruble, Orhei – 4.789 ruble 50 copeici; în total – 21.533 ruble 50 copeici [23], destinate pentru a procura 700 stânjeni de lemne. Materialul lemnos trebuia transportat la Bălți în decurs de 7 zile cu 4.200 care duble de boi ale locuitorilor ținutului Iași [24].

Lucrările de tăiere a pădurilor erau deja în toi, când la 26 mai 1826 prin Înaltul ordin transformarea făinii în pesmeți a fost sistată. Majoritatea banilor a fost returnată în buget, însă până la data respectivă pentru procurarea lemnului tăiat fusese deja cheltuite 1.228 ruble 80 copeici [25]. Astfel, după ce a primit Înaltul ordin, comandamentul militar nu știa ce să facă cu lemnul procurat.

Concluzii

În concluzie putem menționa că aportul economic și financiar al Basarabiei în formarea și menținerea infrastructurii de apărare din sud-vestul Imperiului în anii 1812–1828 era destul de semnificativ. Un aspect important avea și problema privind încălzirea efectivului, iluminarea încăperilor ocupate de către militari. În acest scop, din bugetul regional erau alocate sume mari de bani, fapt ilustrat prin tabelul următor:

Tabel

Cheltuielile pentru iluminarea și încălzirea efectivului[1]

Anul	**Cheltuielile generale ale Basarabiei**	**Cheltuielile pentru încălzire și iluminare**	**Ponderea (în %) a cheltuielilor de încălzire și iluminare față de cheltuielile regionale**
1825	509.818 ruble 75 copeici	160.486 ruble 86 copeici	31%
1826	511.654 ruble	214.955 ruble	42%
1827	584.542 ruble 39 copici	104.000 ruble	18%
1828	375.693 ruble 37 copeici	138.728 ruble 15 copeici	40%
În total	**1.981.708 ruble 51 copeuci**	**618.170 ruble 01 copeici**	**31%**

Referințe:

1. TOMULEȚ V. *Basarabia în epoca modernă (1812 - 1918): (Instituții, regulamente, termeni).* Vol.I. Chișinău: CEP USM, 2012, p.308.
2. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare – ANRM), F.5, inv.2, d.410, f.214.
3. ANRM, F.2, inv.1, d.795, f.6-verso.
4. Ibidem, f.16-verso.
5. Ibidem, f.58.
6. Ibidem, f.129.
7. Ibidem, d.809, f.9, 21-verso.
8. Ibidem, d.795, f.4.
9. ANRM, F.3, inv.1, d.581, f.26.
10. Ibidem, f.26.
11. Ibidem, d.950, f.20.
12. Ibidem, f.26.
13. Ibidem, d.1380, f.96.
14. Ibidem, d.581, f.23-verso.
15. Ibidem, d.1380, f.96.
16. Ibidem, d.950, f.26.
17. Ibidem, d.1380, f.105.
18. Ibidem, d.98, f.40.
19. ANRM, F.5, inv.2, d.672, f.6-verso.
20. ANRM, F.3, inv.1, d.957, f.113.
21. Ibidem, d.1083.
22. Ibidem, d.916, f.4.
23. Ibidem, f.74.
24. Ibidem, f.69.
25. Ibidem, d.953, f.648.

Date despre autor:
Anatolie LEȘCU, doctor, Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun” din Chișinău.
E-mail: lescuanatol@yahoo.com

Prezentat la 15.05.2018

[1] Pentru anul 1825 – ANRM, F.3, inv.1, d.581, f. 26; pentru anii 1826 și 1827 – ANRM, F.3, inv.1, d.950, f.20-26; pentru anul 1828 – ANRM, F.3, inv.1, d.1198, f. 40.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.90-99

CZU: 002:[271(478) : 09(18)]

DIFUZAREA CĂRŢII ROMÂNEŞTI VECHI ÎN ESTUL MOLDOVEI ÎN PRIMELE TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

Igor CERETEU

Institutul de Istorie

Difuzarea cărţii româneşti vechi în estul Moldovei în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea s-a intensificat după organizarea tipografiei de la mănăstirea Neamţ în 1800-1807 şi înfiinţarea celei de la Chişinău în 1814. Numeroase manuscrise şi tipărituri au fost aduse în Basarabia în timpul Eteriei (1821), când un număr impunător de monahi şi preoţi s-au refugiat peste Prut. Peste 400 de cărţi româneşti au fost aduse la Chişinău din Bucureşti prin contribuţia Mitropolitului Grigorie IV al Ungrovlahiei (1823-1834), exilat în această provincie în anul 1829, din cauza neînţelegerilor cu administraţia ţaristă. Un rol important în difuzarea literaturii în Basarabia în această perioadă aparţine negustorilor de cărţi.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, carte veche, manuscrise, răspândire, tipografie, mănăstirea Neamţ, Chişinău, bibliotecă.*

DISSEMINATION OF THE OLD ROMANIAN BOOKS IN THE EAST OF MOLDOVA DURING THE FIRST THREE DECADES OF THE 19th CENTURY

The intensification of the dissemination of the old Romanian books in eastern Moldova during the first three decades of the 19th century took place after the foundation of the printing house in the Neamţ monastery in 1800-1807 and the establishment of the printing house in Chisinau in 1814. A large number of manuscripts and prints were brought to Bessarabia during the Eteria time (1821) when many monks and priests fled to the western part of Moldova. More than 400 Romanian books were brought to Chisinau from Bucharest as a contribution of the Metropolitan bishop Gregory IV of Ungrovlahia (1823-1834) exiled to this province in 1829 because of misunderstandings with the Russian Tsarist administration. During this period, the book merchants played an important role in the distribution of Romanian books in Bessarabia.

Keywords: *Besarabia, old books, manuscripts, dissemination, printing, monastery Neamţ, Chişinău, library*.

Introducere

Cartea românească tipărită de la începutul secolului al XVI-lea până la sfârşitul perioadei moderne a fost delimitată de către specialişti în două perioade distincte, bine conturate cronologic: cartea românească veche (1508-1830) şi cartea românească modernă (1831-1918). Periodizarea cărţii româneşti este convenţională şi nu există careva argumente de ordin istoric sau de altă natură, care ar motiva delimitarea cărţii vechi de cea modernă. Cartea din perioada veche s-a bucurat de o mai mare atenţie din partea specialiştilor din diferite domenii, decât cea din perioada modernă. Interesul sporit pentru valorile bibliofile din această perioadă este datorat faptului că prin aspectul fizic, conţinutul textelor sau al însemnărilor manuscrise cartea veche reprezintă un izvor veritabil de documentare, atât pentru istorici, cât şi pentru oamenii de ştiinţă din alte domenii. Cu toate acestea, suntem de părere că tipăriturile de la mijlocul secolului al XIX-lea îşi reduc din valoarea estetică, prezentă în cărţile din perioada veche şi, de asemenea, din importanţa conţinutului însemnărilor manuscrise.

Reieşind din circumstanţele politice ale timpului, în RSSM şi în România în perioada de guvernare comunistă subiectul privind schimbul de valori dintre Ţările Române în perioadele medievală şi modernă a fost neglijat în mare parte, chiar dacă printre factorii importanţi, care au contribuit la menţinerea identităţii naţionale şi a limbii române în Basarabia în perioadele de ocupaţie străină, este şi problema ce vizează prezenţa şi circulaţia cărţii româneşti în acest spaţiu. În istoriografia românească şi în cea europeană nu a fost elaborată şi publicată nicio contribuţie ştiinţifică care ar fi reflectat circulaţia valorilor bibliofile româneşti în Basarabia.

În ultimele decenii cercetarea cărţii şi a tiparului constituie o preocupare a oamenilor de ştiinţă din Republica Moldova. S-a cercetat, în special, evoluţia activităţii tipografice de la Chişinău în secolul al XIX-lea, iar fenomenul răspândirii cărţii româneşti în partea stângă a Prutului în secolele XVI-XIX a rămas la nivelul constatărilor din perioada interbelică. Prin urmare, fenomenul circulaţiei cărţii româneşti în acest spaţiu a rămas un deziderat pentru cercetători, din lipsa surselor bibliofile valorificate. Investigaţiile pe care le-am

întreprins în ultimul timp în fondurile bibliotecilor publice, în muzeele şi mănăstirile din Basarabia au prilejuit valorificarea unui număr impunător de cărţi vechi, multe dintre ele având însemnări manuscrise, care reflectă varietatea de fenomene istorice, culturale sau de altă natură.

Răspândirea în estul Moldovei a cărţilor tipărite la mănăstirea Neamţ şi la Chişinău. Difuzarea literaturii româneşti la est de Prut devine destul de evidentă la începutul secolului al XIX-lea, mai ales după înfiinţarea tipografiei de la mănăstirea Neamţ, când sunt răspândite în număr mare cărţile din această oficină, în special *Vieţile sfinţilor* (1807-1815). Din cercetările întreprinse în bibliotecile mănăstireşti din stânga Prutului am identificat exemplare ale acestor cărţi lunare la mănăstirile Hâncu, Frumoasa, Vărzăreşti, Curchi, Noul Neamţ, Hârbovăţ, Ţigăneşti, care au fost difuzate de monahi şi monahii, egumeni sau de către ierarhii Bisericii Moldovei. Deşi după anexarea Basarabiei în 1812 circulaţia persoanelor, valorilor şi ideilor a fost restricţionată, unele cărţi au fost atestate la est de Prut imediat după apariţia lor. Dintr-o însemnare manuscrisă reiese că, la 20 ianuarie 1817, 12 cărţi despre *Vieţile sfinţilor* „s-au aferosit S(fin)t(ei) M(ănăs)t(iri) Hâncul de cuvioşiia sa chir Avramiia duh(o)v(nic) nemţan în vremea cuvioşiei sale chir Antoniia, igumenul mă(năs)t(irii)" [1, LXXIII/102, p.107]. În biblioteca acestui aşezământ monahal există un exemplar de *Vieţile sfinţilor* din luna iulie (1814), care a fost cumpărat în anul apariţiei de două schimonahii, Olimpiada şi Elisaveta, fără a se preciza mănăstirea în care vieţuiau. Pe *Vieţile sfinţilor* din luna ianuarie (1812) din biblioteca mănăstirii Vărzăreşti scrie că s-a cumpărat „împreună cu celelate unspezăci luni, de păcătosul Vasile Boţan în anul 1817, în luna lui octomvrie în 26 de zile, cându încă să lucra în s(fânta) mănăstire a Neamţului". *Vieţile sfinţilor* din unele luni au fost semnalate şi în bibliotecile bisericilor de mir (ex., Văscăuţi, Teşcureni), dovadă că ele erau lecturate nu doar de preoţi, dar şi de ştiutorii de carte din diferite categorii sociale. Au fost răspândite deopotrivă în acest spaţiu şi alte cărţi din tipografia de la Neamţ, ca: *Rânduiala cum se cântă cei doisprezece psalmi* (1808), *Scara Sfântului Ioan Sinaitul* (1814), *Cuvinte de ascultare* (1817), *Psaltire* (1817, 1824), *Evanghelie* (1821), *Antologhion* (1825). Cărţile tipărite la mănăstirea Neamţ au fost foarte solicitate în întreg spaţiul românesc şi, deşi Basarabia nu mai era parte componentă a Ţării Moldovei după 1812, aproape toate tipăriturile nemţene vechi şi moderne sunt atestate în acest spaţiu, ceea ce constituie mărturia unor strânse raporturi culturale şi religioase dintre această mănăstire şi aşezămintele din estul Moldovei pe parcursul secolului al XIX-lea.

În această perioadă începe activitatea de tipărire şi difuzare a cărţilor din tipografia de la Chişinău. Înfiinţată în anul 1814, în timpul şi prin contribuţia Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, această tiparniţă va tipări numeroase cărţi ce vor fi difuzate centralizat în bisericile şi mănăstirile din eparhia subordonată lui. În comparaţie cu alte tipografii ce activase anterior, în cea de la Chişinău cărţile erau difuzate în variantă finisată, legate şi copertate. Prima carte liturgică tipărită la Chişinău a fost un *Liturghier*, însă despre răspândirea lui documentele sunt sărace în informaţie. Cert este că era difuzat centralizat, a fost tipărit în 1200 de exemplare şi este întâlnit şi în prezent în bisericile de mir şi în mănăstiri. Aceeaşi situaţie se atestă şi în cazul *Molebnicelor* (1815, 1816), *Bucoavnei* (1815), *Catihizului în scurt* (1816), *Te-deumului* (1816), *Rânduielei panihidei* (1817, 1818). Este cunoscut doar că în difuzarea unor cărţi erau implicaţi direct şi ierarhii Bisericii din Basarabia. Astfel, în urma unei vizite la mănăstirea Sfântul Nicolae din Ismail Episcopul Benderului şi Akkermanului Dimitrie constată lipsa cărţilor bisericeşti în biblioteca acestui aşezământ monahal şi trimite la 19 iunie 1818, prin mijlocirea protopopului oraşului Nichita Glizean, un *Molebnic* (1816) şi un *Te-deum* (1816) la preţul de 6 lei exemplarul [2, f.7]. Fiind deja Arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului, Dimitrie Sulima permite la 2 octombrie 1822 sfinţirea noii biserici de la mănăstirea Răciula, iar cu această ocazie porunceşte „pe lângă acestea să se dea schitului Noul Testament moldovenesc, tabla legăturii împăraţilor şi altă tablă pentru familiia împărătească" [3, f.29].

Răspândirea tot mai accentuată a literaturii bisericeşti este probată prin sporul demografic din Ţara Moldovei, care începe în ultimul sfert al secolului XVIII şi continuă până la începutul secolului al XIX-lea [4, p.109-145]. Creşterea demografică a dus nemijlocit la creşterea numărului de comunităţi rurale, iar acestea aveau nevoie de preoţi, de lăcaşe de cult şi, eventual, de cărţi liturgice pentru feţele bisericeşti sau pentru ştiutorii de carte. Urmare a creşterii demografice este numărul crescând al bisericilor. Dacă în anul 1814 în Basarabia existau 775 de biserici [5, p.34], în 1819 numărul lor era de 845, cele mai multe fiind în ţinuturile Orhei (268 de biserici), Hotin (156 de biserici) şi Soroca (136 de biserici) [6, f.3-5].

Primele informaţii de arhivă despre difuzarea organizată a cărţilor din tipografia de la Chişinău sunt cele referitoare la *Ceaslovul* de la 1817. După terminarea lucrului asupra tipăririi cărţii ecleziarhul mitropoliei,

care era şi egumenul mănăstirii Frumuşica, ieromonahul Sinesie, înainta un demers în scris mitropolitului, în care cerea să se expedieze un ucaz protopopilor ţinuturilor pentru ca aceştia să trimită listele preoţilor din protopopiatele aflate în subordinea lor. Urmare a acestei ordonanţe era trimiterea din fiecare protopopie a câte o căruţă cu doi cai şi doi ţârcovnici, pentru a primi câte un exemplar pentru fiecare preot. Mitropolitul, de comun acord cu tipograful Ignatie, stabilea preţul cărţilor. *Ceasloavele* au fost difuzate în două rânduri. Prima dată s-a expediat câte un exemplar pentru preotul paroh imediat după tipărirea cărţii, adică în anul 1817, însă dat fiind că tirajul a fost destul de mare, iar în unele biserici erau câte doi sau trei preoţi, s-a hotărât să se trimită repetat şi preoţilor care nu aveau asemenea cărţi. Astfel, la 4 mai 1818 Sinesie expediază un raport pe numele mitropolitului, în care se stipula că „ceasloavele ce s-au tipărit în exarhiceasca tipografie s-au împărţit pe la toate bisericile din eparhia Chişinăului, dar fiind că pi la unile din bisărici să află câte doi şi câte trei preoţi, s-au împărţit numai câte unul de bisărică, şi ei neavând a lor ceasloave, iau ceasloavele den bisărici şi împlinesc trebile lor. Drept aceia, eu am socotit şi fac arătare exarhiceştii dicasterii, fi-va cu cale ca la preoţii, care n-au a lor ceasosloave şi iau ceasosloavele den bisărică de împlinit trebile lor, să li să împartă câte un ceaslov" [7, f.1]. Din cele relatate reiese că *Ceasloavele* tipărite în anul 1817 au fost difuzate în termene relativ restrânse, încât în unele rapoarte ulterioare, privind cărţile rămase în depozite, acestea figurează în număr mai mic, în comparaţie cu alte titluri.

Psaltirea de la 1818 a fost difuzată în mod similar. Deoarece aceste cărţi erau necesare diaconilor şi psalmiştilor, ele au fost repartizate lor, în alte cazuri se trimiteau, conform listelor, preoţilor. Se stabilea drept termen de achitare a banilor pentru ţinuturile mai îndepărtate o lună de zile, iar pentru cele mai apropiate – doar două săptămâni. *Psaltirea* a început să fie tipărită la 1 decembrie 1817, iar la 16 mai 1818 începe difuzarea acesteia la preţul de 20 de lei exemplarul [8, f.2-4]. *Psaltirea* (1818) a fost tipărită din banii alocaţi de conducătorul tipografiei Ignatie şi de ieromonahul Sinesie, ecleziarhul mitropoliei, la îndemnul verbal al lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, motiv pentru care după moartea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni au apărut pretenţii din partea acestora [9, f.3].

În anul 1819 a ieşit de sub teascurile tipografiei de la Chişinău *Mineiele de obşte*, într-un tiraj mai redus, de 800 de exemplare [10, p.175], iar despre răspândirea lor în bisericile din Basarabia nu există informaţii documentare. Tipărirea unui număr mai mic de *Mineie de obşte* poate fi explicată prin faptul că în bisericile şi mănăstirile din Basarabia existau *Antologhioane,* sau *Mineiele pe 12 luni*, tipărite în Moldova şi în Ţara Românească.

În anul 1820 au început să fie difuzate în Basarabia *Biblia* şi *Noul Testament*, tipărite în limba română la Sankt Petersburg în anul 1819. În difuzarea acestor cărţi s-au implicat ministrul Învăţământului Alexandr Ivanovici Goliţân şi Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse. În acest context, la 18 august 1820 au fost trimise ucazuri protopopiilor din Basarabia, din Tiraspol şi din Odesa pentru a elabora listele cu biserici. Astfel, în protopopiatul Bălţilor s-au expediat 71 de exemplare de *Biblie* şi 71 de *Noul Testament*, în protopopiatul de Leova – câte 52 de exemplare de fiecare, în Raşcov toate bisericile erau asigurate cu aceste cărţi, în ţinutul Orhei – câte 82 de exemplare de fiecare carte, în protopopiatul Benderului s-au trimis câte 25 de cărţi, iar în Ismail s-au cerut 25 de exemplare de *Noul Testament* în limba rusă, 12 exemplare de *Biblie* în limba română şi 11 exemplare de *Noul Testament* în limba română. În Tiraspol şi în Odesa au fost expediate exemplare ruseşti tipărite la Sankt Petersburg [11, f.1-5, 43-48, 141-142]. La 15 iulie 1821 Dicasteriei din Chişinău i-au fost trimise de la Comitetul basarabean al Societăţii biblice ruse 488 de exemplare de *Biblie,* la un preţ de 10 ruble exemplarul, în valoare totală de 4880 rub., iar în lei – câte 15 lei exemplarul în valoare totală de 7320 de lei. În acelaşi rând, au fost primite 487 de exemplare de *Noul Testament* la preţul de 3 ruble fiecare, sau 4 lei 20 părale. Au mai fost primite 121 de exemplare de *Biblie* în limba rusă la un preţ de 7 rub. 70 cop. exemplarul, în valoare totală de 327 rub. 70 cop., sau 540 de lei 14 părale şi 4 exemplare de *Biblie* în limba greacă la preţul de 20 de lei exemplarul. Este ştiut că dintre acestea au fost repartizate în ţinutul Hotin, prin protoiereul Petru Loncicovschi, câte 61 de exemplare de *Biblie* şi de *Testament* în limba română şi 21 de exemplare de *Noul Testament* în limba rusă. Spre sfârşitul lunii septembrie 1822 în eparhie au mai fost aduse exemplare de *Biblie* şi de *Noul Testament* în limba rusă, tipărite la Sankt Petersburg, destinate localităţilor cu populaţie vorbitoare de limba rusă, la un preţ de 6 lei exemplarul. Acestea au fost difuzate, împreună cu cele româneşti şi greceşti, tipărite în aceeaşi tipografie în anul 1825 [12, f.1,45,59,66-68,75,78,88; 13, f.1-168]. La 22 decembrie 1830 în rezervele de cărţi de la Chişinău nu mai existau *Biblii* în limba rusă, afirmaţie ce reiese din cererea bombardierului unei garnizoane de artilerie, care a cerut să i se distribuie un exemplar gratis, însă i s-a recomandat să cumpere cartea din Odesa, deoarece la Chişinău nu mai existau exemplare [14, f.1].

Difuzarea literaturii bisericeşti în Basarabia prin negustori. În ceea ce priveşte difuzarea cărţilor din exterior, după anexarea Basarabiei situaţia devine mai dificilă. Au fost instituite puncte de control pe râul Prut, iar trecerea hotarului a devenit destul de anevoioasă. Mărfurile trecute prin vamă erau verificate; pentru trecerea lor era nevoie de acceptul administraţiei laice, iar în cazul cărţilor – şi al celei religioase. La 24 mai 1816 general-maiorul I.M. Harting înaintează un demers Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni solicitând ca acesta să intervină în ce priveşte verificarea şi permisiunea trecerii prin carantina din Sculeni a 53 de cărţi tipărite în limba română, aduse de un oarecare Weis Janoş, supus austriac, care, potrivit documentelor de arhivă, era un om sărac ce venea de la Iaşi şi intenţiona să treacă Prutul în Basarabia pentru a vinde aceste cărţi. După o verificare meticuloasă şi îndelungată, supusul austriac nu a obţinut permisiunea de a trece cărţile în Basarabia, invocându-i-se motivul că aceste 53 de cărţi au fost tipărite în Transilvania, în oraşul Blaj şi sunt destinate uniaţilor papistaşi. În rezoluţia Mitropolitului se precizează că în eparhia sa sunt acceptate doar cărţile tipărite în Rusia, în Valahia şi în Moldova, recunoscute de Biserica răsăriteană [15, f.1-5]. De obicei, cărţile erau acceptate de autorităţile religioase şi civile dacă erau româneşti (cu excepţia celor tipărite la Blaj), slavone, greceşti sau armeneşti. La 10 iulie 1820, un supus turc de origine grecească, Hristodor Serghieni, a trecut fără obstacole prin vama Sculeni 80 de cărţi greceşti, pe care intenţiona să le vândă în Basarabia [16, f.1]. În aceeaşi zi a fost supus cenzurii un alt lot de exemplare (86) de *Sfânta Scriptură* în limba germană, transportate de colonistul din Tarutino, cu numele Gamel. Cărţile au fost cenzurate de prefectul seminarului din Chişinău şi de arhimandritul Irinei, care cunoştea limba germană. Decizia a fost pozitivă din cauza că aceste cărţi nu erau contrare dogmelor ortodoxismului, ele având acelaşi conţinut pentru toţi creştinii [16, f.4]. Doi fraţi, Ierofei şi Constantin, au cerut permisiunea de a trece prin carantina din Sculeni la 7 mai 1820 cu scopul de a se deplasa la învăţătură pe o perioadă de un an la Academia din Kiev, fiind trimişi de Mitropolitul Veniamin Costachi. Aceştia aveau cu ei 70 de cărţi slavoneşti şi greceşti [17, f.7-9] destinate, probabil, pentru a fi vândute în scop de întreţinere pe parcursul studiilor. De menționat în context că comerţul cu cărţi laice şi bisericeşti aduse din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania sau din alte ţări europene constituia o afacere profitabilă pentru negustori.

În difuzarea cărţilor tipărite în Transilvania sau în unele centre europene un rol important aveau negustorii braşoveni, care aveau afaceri comerciale în capitala Moldovei şi chiar în Basarabia, de unde cumpărau diferite mărfuri, pe care le transportau peste munţi, ajungând atât în Ardeal, cât şi în unele ţări europene. Majoritatea negustorilor braşoveni cu afaceri în Iaşi şi Galaţi au adus, printre alte mărfuri, şi loturi întregi de cărţi greceşti şi româneşti [18, p.271-282]. Dintre acestea au fost semnalate în Basarabia: *Biblia* (Blaj, 1795), *Apostol* (Blaj, 1802, 1814), *Mineie pe 12 luni* (Buda, 1804-1805), *Molitvenic* (Braşov, 1811), *Uşa pocăinţei* (Braşov, 1812), *Theoreticon* (Viena, 1823) etc. Mai mult ca atât, din listele cărţilor din bisericile din Basarabia reiese că mai multe biserici dispuneau de cărţi tipărite în Ardeal, iar unele, cum ar fi, de exemplu, biserica din satul Taraclia, aveau doar cărţi tipărite în centrele din Transilvania [19, p.105-120], sau cea din Batâr cu şase cărţi româneşti, dintre care patru erau tipărite la Blaj şi Sibiu [20, p.824-835].

Primele măsuri de rusificare a populaţiei Basarabiei prin carte. Biserica rusă a încercat să submineze importanţa cărţii româneşti în Principatele Române, emiţând încă în luna aprilie 1811 un ucaz sinodal prin care se stipula ca toate cărţile de ritual, necesare bisericilor şi slujitorilor, să se comande numai de la tipografia bisericească din Moscova [21, p.94], urmărind astfel uniformizarea liturgică din spaţiul românesc cu cea din Imperiul ţarist. Prin acest ucaz se mai urmărea vânzarea producţiei de carte rusească, care ieşea în tiraje apreciabil de mari; or, prin difuzarea literaturii ruseşti în Principate veniturile urmau să crească considerabil. Cu toate acestea, cărţile tipărite în spaţiul rusesc nu au fost cumpărate de români, acestea mai degrabă erau difuzate prin abonament reprezentanţilor ruşi, iar mai târziu şi în rândul militarilor.

În această perioadă s-a pus problema abonării ierarhilor şi clerului la unele cărţi ruseşti, tipărite la Sankt Petersburg şi la Moscova. În anul 1818 au fost abonaţi mai mulţi reprezentanţi ai ierarhiei superioare a clerului din Basarabia la cele 10 volume de *Беседы въ разныхъ местахъ и въ разные времена говоренные* ale Arhiepiscopului Cernigovului Mihail Desnitzkij care urmau să apară la Sankt Petersburg până în 1821. Au solicitat abonarea la aceste volume opt reprezentanţi ai clerului din Basarabia: Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, Episcopul Benderului şi Akkermanului Dimitrii, Arhiepiscopul armenilor Grigorie, Mitropolitul sârbilor Leontii, protoiereul Petru Cunţchi, arhimandritul Irinei, profesorul de retorică protoiereul Theodor Oghinschi şi ecleziarhul Mitropoliei Sinesie [22, f.7].

În prezent este cunoscută lista cărţilor din biblioteca Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, fără an şi locul ediţiei, care numără cca 775 de exemplare, majoritatea în limba rusă, printre care este indicată şi această

carte [23, f.92-99]. Printr-un ucaz imperial din 11 ianuarie 1819, cu nr.49, se ordona deschiderea magazinelor de cărţi în casele eparhiale şi în biserici, în care urmau să se vândă doar cărţi ruseşti. În răspunsul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni se menţiona, printre altele, că, *deoarece în Eparhia Chişinăului în toate bisericile, cu excepţia judeţului Tiraspol, şi câteva soboare orăşeneşti şi în bisericile săteşti cu populaţie bulgară slujirea bisericească şi citirea cărţilor se face în dialectul moldovenesc, de a amâna în întreaga eparhie deschiderea magazinelor până la învăţarea clerului şi enoriaşilor din întreaga eparhie a limbii ruseşti* [24, f.10v-11].

Au urmat şi alte îndemnuri ale reprezentanţilor puterii laice şi religioase din Imperiu de a cumpăra cărţi din tipografiile ruseşti. La 7 august 1820 a fost trimis un ucaz al cneazului Alexandr Golitzyn, prin care preoţii erau încurajaţi să se aboneze la alte două cărţi (prima: *Возвание к человекам о последовании внутреннему влечению Духа Христа*. [Перевод с французкаго Ястребцова И.И. Санктпетербург. Въ типографии Департамента народнаго просвещения, 1820] şi a doua: *Опыт деятельнаго учения о действии Святаго Духа в душах*. [Перевод с французкаго Фенникова С.И., Смирдина А.Ф., Ястребцова И.И. Санктпетербург. Въ типографии Департамента народнаго просвещения, 1821]) [25, f.1-46]. În anul 1822 a fost difuzată, la un preţ de 3 ruble, o broşură semnată de Arhimandritul Ilarion, intitulată *Полезные напоминания иноку в начале его подвигов* [Санктпетербург, 1822] [26, f.1]. Cartea *Толкование Евангелий на Господские и Богородичные праздники с нравоучительными беседами Варлаама, Митрополита грузинского* [Санктпетербург, 1821] a fost expediată în mai 1825 la Chişinău prin Odesa, iar un exemplar a fost cumpărat de protoiereul Petru Loncikovskij pentru dicasterie [27, f.1,19].

Pentru o difuzare mai eficientă a literaturii ruseşti în Basarabia erau trimise cataloage de cărţi din tipografiile ruseşti. Conform ucazului sinodal din 28 noiembrie 1821 şi a celui din 23 februarie 1822, se permitea şi se încuraja vânzarea cărţilor ruseşti în Basarabia, la care se anexa lista şi preţul lor [28, f.83]. Mai mult ca atât, Dicasteria duhovnicească din Chişinău a elaborat şi a răspândit la 21 februarie 1822 o listă de cărţi, printre care şi ruseşti, care trebuiau să fie distribuite în bisericile din Basarabia. Exemplare de cărţi ruseşti urmau să ajungă şi în mănăstirile Cosăuţi, Saharna şi în schitul Răciula, în care existau vorbitori de limbă rusă. Dat fiind faptul că aceste cărţi nu erau acceptate de preoţii din satele româneşti, s-a sugerat ca să fie difuzate, cu indicarea preţului, doar în catedralele mari din oraşe sau în localităţile cu populaţie vorbitoare de limbă rusă [29, f.1-3]. Prin aceste măsuri se încerca rusificarea provinciei şi uniformizarea lingvistică şi liturgică a Imperiului. Însă, deoarece populaţia din sate nu cunoştea limba rusă, aceste încercări s-au dovedit a fi zadarnice. La 14 mai 1825 a fost emis un ucaz al lui Dimitrie Sulima, inspirat din altul imperial din acelaşi an, emis la iniţiativa Mitropolitului Novgorodului şi Sankt Petersburgului Serafim, care prevedea confiscarea cărţilor cu conţinut antireligios din instituţiile de învăţământ, fiind indicate 10 titluri de cărţi interzise [30, f.1,4]. Potrivit altui ucaz imperial din luna iunie 1825, se impunea ca în bibliotecile mănăstirilor să se afle doar cărţi pentru slujire după tipic şi se interziceau în mod categoric cărţile tipărite în tipografii private („cărţi politiceşti") sau care aparţin altor confesiuni [31, f.1,33-41].

Răspândirea tipăriturilor româneşti în Basarabia în deceniul trei al secolului al XIX-lea. Situaţia cu privire la difuzarea cărţii româneşti manuscrise şi tipărite devine mai favorabilă la începutul deceniului trei al secolului al XIX-lea, datorită circumstanţelor politice create în legătură cu evenimentele desfăşurate pe teritoriul Ţărilor Române. Mişcarea de eliberare a creştinilor, în special a grecilor şi românilor, de sub dominaţia otomană, începută la Iaşi în februarie 1821, i-a determinat pe mulţi preoţi şi monahi să se refugieze în Basarabia, pentru că bisericile şi mănăstirile în care slujeau sau vieţuiau erau devastate şi arse de turci. Basarabia a devenit locul de refugiu al mai multor ierarhi greci sau de origine grecească din Balcani, care s-au retras din zona de conflict [32, p.27-68]. Potrivit unor mărturii, populaţia Basarabiei a crescut în aceste vremuri de cel puţin două ori, datorită refugiului populaţiei româneşti şi străine din calea răutăţilor [33, p.39]. Aşa cum am menţionat, primii care s-au refugiat au fost călugării şi preoţii, urmaţi fiind de numeroşi oameni înstăriţi din Moldova de peste Prut, care au luat cu ei bunuri materiale, printre care manuscrise şi cărţi tipărite în limbile română, greacă, slavonă, germană şi latină. Reieşind din conţinutul informaţiilor din însemnări, unele cărţi au fost vândute sau dăruite feţelor bisericeşti sau mănăstirilor din Basarabia. În aceste condiţii pline de incertitudine a fost transportată de la Iaşi la Chişinău biblioteca lui Dimitrie Govdelas [34, p.206].

Monahii şi monahiile, feţele bisericeşti s-au retras pe moşiile mănăstireşti din stânga Prutului sau la rude. Există destul de multă informaţie arhivistică despre acest fenomen, care, analizat fiind, duce la concluzia că mai ales călugării au luat cu ei bunurile mănăstirilor în care vieţuiau, multe manuscrise şi cărţi vechi, pe care

cărturarii din perioada interbelică le-au identificat prin bibliotecile mănăstireşti sau prin cele de mir, cu însemnări de apartenenţă unor centre monahale din dreapta Prutului. Călugării mănăstirilor din nordul şi centrul Moldovei s-au refugiat prin vămile din Noua Suliţă, Sculeni şi Lipcani, iar cei din sud prin Leova, Ismail şi Reni [35, f.47-48,51,75,89-91,113,116,119,135,140,151,150,185-188,225,236,243,260,265-267, 281,286-289,307,331]. Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi adresează la 26 septembrie 1821 o rugăminte autorităţilor de la Chişinău să permită trecerea la moşiile mănăstirii Neamţ din Basarabia a circa 200 de călugări de la mănăstirile Neamţ şi Secu. Acelaşi ierarh a trimis la 6 decembrie 1821 o adresare autorităţilor ecleziastice de la Chişinău ca venitul de pe moşiile mănăstirilor Moldovei din Basarabia să fie folosit exclusiv pentru întreţinerea celor 120 de călugări dintre cei 200 trimişi de el şi stabiliţi aici. Ceilalţi au plecat la rude în Bucovina şi în Transilvania [35, f.86,88,372]. Mulţi dintre aceştia s-au stabilit pentru restul vieţii în Basarabia, aşa cum este cazul ierodiaconului Nazarie de la mănăstirea Secul, care a cerut la 16 noiembrie 1821 lui Dimitrie Sulima permisiunea de a se strămuta la una dintre mănăstirile din Basarabia. Pentru o mai uşoară permisiune din partea autorităţilor bisericeşti de la Chişinău, acesta obţine la 9 decembrie 1821 o caracteristică din partea Mitropolitului Veniamin Costachi. În cele din urmă, a fost acceptat, iar în luna ianuarie 1822 a depus jurământul de credinţă [36, f.1-11].

Deşi nu întotdeauna există mărturii directe despre difuzarea de către călugări a cărţilor în timpul exodului din anul 1821, este de înţeles că aceştia au luat cu ei şi bunuri materiale (icoane, veşminte şi cărţi vechi) pe care le-au adus în mănăstirile în care s-au stabilit. Drumul cărţii româneşti corespunde de multe ori cu itinerariile monahilor. Una dintre dovezi este că Mitropolitul Veniamin Costachi, refugiindu-se pe moşia din Colicăuţi, s-a oprit pentru un timp în satul Costuleni de pe partea stângă a Prutului şi a dăruit bisericii cu hramul Sfântul Dumitru mai multe cărţi bisericeşti: *Strastnic* (Blaj, 1804), *Antologhion* (Iaşi, 1806), *Triodion* (Blaj, 1813), *Apostol* (Blaj, 1814), *Penticostarion* (Bucureşti, 1820) [37, p.141, nr.300; p.147, nr.320; p.157, nr.359; p.201, nr.556]. La fel au procedat şi monahii, care au adus cu ei manuscrise şi cărţi vechi, atestate prin însemnări în perioada interbelică ca aparţinând anterior unor călugări din mănăstirile Neamţ, Secu, Vorona, Poiana Mărului şi altele [38, p.162-236]. În atare împrejurări ar fi ajuns în Basarabia *Pomelnicul mănăstirii Voroneţ*, care în 1828 se afla în satul Frasin din actualul raion Donduşeni [39, p.131].

O altă mărturie directă în acest sens este că, în timpul tulburărilor, documentele şi averea mănăstirii Dobrovăţ a fost păstrată la biserica armenească din Chişinău [40, f. 1-2]. Mai mult ca atât, la 19 octombrie 1822, vornicul Ioan Sturza s-a adresat autorităţilor guberniei Basarabia să se implice în acţiunea de retrocedare a bunurilor materiale de către călugării stabiliţi în Basarabia, care au adus cu ei documente vechi, veşminte, cărţi, peceţi ale mănăstirilor Floreşti şi Golia. Cu aceste peceţi ei încheiau contracte de arendă sau vânzare a bunurilor sau moşiilor mănăstirilor închinate Sfântului Munte din Basarabia [41, f.1].

Un important număr de cărţi a fost difuzat în Basarabia în această perioadă fie prin persoane aflate în călătorii private, fie prin negustori. Cărţile religioase erau prezentate în carantină unei comisii din trei persoane, printre care un medic şi secretarul. Ulterior, se elabora lista cărţilor prezentate, care împreună cu cărţile erau prezentate Consistoriului duhovnicesc de la Chişinău, de unde erau expediate la Seminarul teologic pentru a fi verificate de o comisie specială sau de persoane competente în vederea corespunderii cu dogmele ortodoxismului. Inspectorul Seminarului semna lista cărţilor admise, iar celelalte, care nu erau conforme cerinţelor impuse, fie se returnau, fie erau vândute [42, p.70].

Astfel, boieroaica Sofia Balş Canta, locuitoare a Chişinăului, călătorind prin Moldova de peste Prut a adus în Basarabia prin vama Sculeni, la 30 ianuarie 1823, 326 de cărţi vechi, fiind acceptate de autorităţile civile şi religioase, deoarece nu erau contrare ortodoxismului. La 29 aprilie 1823, grecul Cleanti Diordiev, supus rus, a trecut în Basarabia prin aceeaşi carantină 91 de cărţi vechi. La 6 martie 1823, Anghel Popondopulo, supus rus, a trecut prin carantina din Sculeni 24 de legături cu bucoavne greceşti. Cucoana Catinca Laran a prezentat la 31 martie 1823, în aceeaşi carantină 166 de cărţi vechi, care au trecut cenzura abia peste 16 zile de la prezentarea lor. Ioan Dimitriev, locuitor al Iaşului, stabilindu-se cu traiul în Basarabia la 12 mai 1823, a adus cu el 92 de cărţi. La 26 iunie 1823 Spătarul Toma Luca a trecut în Basarabia 9 cărţi, iar grecul Anastasie Mihaila în aceeaşi lună a prezentat la Sculeni pentru cenzură 8 lăzi mari cu cărţi în limbile greacă, germană şi latină. O locuitoare a Iaşului Maria Hasnaş a trecut vama la 26 iulie 1823 cu 30 de cărţi, iar Roxanda Galoglu din localitatea Frumoasa (Iaşi) a prezentat în aceeaşi lună în carantina Sculeni pentru cenzură 25 de cărţi vechi, şase dintre ele fiind returnate din cauza că erau contrare dogmelor ortodoxismului. La 4 octombrie 1823, un locuitor al Bucureştilor, Gheorghe Gheorghiu, supus turc, a trecut peste Prut 45 de cărţi greceşti

pentru a le vinde, iar la 16 octombrie a aceluiaşi an armeanul Magordian Ruşciuc a prezentat la vama din Sculeni opt cărţi tipărite în limba armeană: un *Lexicon*, trei *Ceasloave* bisericeşti, două *Istorii a Sfântului Ioan Gură de Aur* şi două *Molitvenice* [16, f.1,3,17,9-11,13,21,27-28,35,39,46,43].

Un impunător lot de carte românească a fost adus în Basarabia din Bucureşti prin contribuţia Mitropolitului Grigorie IV al Ungrovlahiei (1823-1834), exilat în această provincie în anul 1829, din cauza neînţelegerilor cu administraţia ţaristă, care se stabilise în Principatele Române concomitent cu începutul războiului dintre ruşi şi turci în anul 1828. Fiind numit locţiitor de domn al Ţării Româneşti, deoarece domnul Grigorie Ghica era plecat din ţară, nu a fost de acord cu instituirea unor taxe. Ca urmare, a fost exilat în februarie 1829 la Chişinău, unde s-a aflat până în 12 ianuarie 1832, iar în locul lui a fost numit în această funcţie Neofit Episcopul Râmnicului. Constatând lipsa de cărţi religioase în bisericile şi mănăstirile din ţinut, la 5 iunie 1829 Mitropolitul Grigorie adresează o cerere autorităţilor laice şi bisericeşti, prin care insista să treacă prin carantina din Sculeni 150 de exemplare de Vasilie cel Mare şi Grigore Bogoslovul [*Cuvinte*, Bucureşti, 1826], 150 de cărţi de Ioan Gură de Aur [*Cuvinte*, Bucureşti, 1827], 25 de exemplare de Grigorie din Nazianţ [*Cuvânt pentru preoţie*, Bucureşti, 1821], 30 de exemplare de *Pravoslavnica mărturisire* [Bucureşti, 1827], 5 exemplare de *Dovedirea împotriva armenilor* [Bucureşti, 1824], 30 de exemplare de *Carte folositoare de suflet* [Bucureşti, 1827], 30 de exemplare de Theodorit. *Cuvinte zece pentru dumnezeiasca pronie* [Bucureşti, 1828], 8 cărţi de *Logică* [Bucureşti, 1826]. Printre aceste cărţi mai erau şi 20 de *Paterice* [Bucureşti, 1828], care urmau să fie aduse de la mănăstirea Căldăruşani. Aceste cărţi, tipărite prin contribuţia sau traducerea Mitropolitului Grigorie IV, erau destinate atât pentru bisericile şi mănăstirile din întreaga Basarabie, cât şi pentru biblioteca Seminarului duhovnicesc din Chişinău. Este cunoscut că pe parcursul aflării sale la Chişinău acesta a dus o intensă corespondenţă cu Neofit al Râmnicului, care rămăsese să diriguiască treburile Mitropoliei, fiind considerat un aprig susţinător al ruşilor în Principate. Motivul pentru aducerea cărţilor bisericeşti în Basarabia este evocat într-o scrisoare expediată lui Neofit, din care reiese că „fraţii de aiceea pre cea [ştiinţă – *n.n.*] politicească o au din gazeturile cele multe, iar de cea bisericească sănt lipsiţi, mai vărtos cei ce nu înţeleg limba rusească, m'am făgăduit prea o sfinţiii sale părintelui arhiepiscopului să le dau în dar acele mai jos însemnate cărţi, spre folosul sufletescu" [42, p.68]. Conform acestei scrisori, cărţile trebuiau să fie aşezate de pitarul Ioniţă în lăzi „de acelea cu care să aducea hârtiia din lăuntru, şi găsind un ocazion să le trimiţă în Iaş la egumenul de la mănăstirea Golia", iar acestuia din urmă i-a fost încredinţată misiunea de a le trece peste hotar. Cele dezlegate trebuiau să fie verificate foaie cu foaie „ca să nu iasă aicea lipsă şi apoi vor rămâne stricate". Alăturate acestei scrisori a Mitropolitului Grigorie au fost trimise şi câteva rânduri de confirmare ale Arhiepiscopilui Dimitrie Sulima. În răspunsul lui Neofit se precizează că va lua măsuri privind trimiterea cărţilor spre Iaşi. Într-o altă scrisoare a Mitropolitului Grigorie IV către Neofit se menţionează că „nu ştiu de le voiu vedea că nu iaste slobod a întra cărţi streine aicea". Pentru a fi sigur că aceste cărţi vor ajunge cu bine la Chişinău, mitropolitul a luat învoire de la Petersburg, prin graful Voronţov de la Odesa, şi a scris o cerere de a trece cărţile fară taxe vamale [42, p.69]. Ministrul Finanţelor Egor Franţovici a acceptat scutirea de taxe vamale, însă cu condiţia ca aceste cărţi să fie verificate cu atenţie la vamă [43, f.6]. Protoiereul de Sculeni Mihail Sineacevschi a primit la 15 septembrie de la arhimandritul Sofronie de la mănăstirea Golia: 79 de exemplare cu copertă şi 65 fără copertă şi cu foile încurcate de Vasilie cel Mare şi Grigore Bogoslovulu [*Cuvinte*, Bucureşti, 1826]; 81 legate şi 70 nelegate de Ioan Gură de Aur [*Cuvinte*, Bucureşti, 1827]; 22 legate şi 3 nelegate de Grigorie din Nazianţ [*Cuvânt pentru preoţie*, Bucureşti, 1821]; 30 legate de *Carte folositoare de suflet* [Bucureşti, 1827]; 29 de exemplare de *Pravoslavnica mărturisire* [Bucureşti, 1827]; 30 legate de Theodorit. *Cuvinte zece pentru dumnezeiasca pronie* [Bucureşti, 1828] şi cinci legate de *Dovedirea împotriva armenilor* [Bucureşti, 1824]. Cărţile s-au aflat în carantina din Sculeni nu mai puţin de 14 zile. Printre acestea erau şi 20 de exemplare de *Pateric* [Bucureşti, 1828], însă, deoarece nu erau incluse în liste, nu au fost acceptate, fiind returnate arhimandritului Sofronie. Aceeaşi soartă ar fi avut-o şi cele 8 cărţi (4 legate şi 4 nelegate) de *Logică* [Bucureşti, 1826], despre care documentele nu precizează dacă au fost acceptate. Din numărul total de cărţi, de către protoiereul de Sculeni Mihail Sineacevschi au fost trimise Arhiepiscopului Dimitrie câte un exemplar de *Mărturisirea ortodoxă* şi *Dovedirea împotriva armenilor* [43, f.19], iar altele au fost difuzate bisericilor şi mănăstirilor. În perioada interbelică, în Biblioteca Mitropoliei Chişinăului mai existau exemplare de *Sf. Ioan Hrisostom* (1 ex.), *Sf. Grigore din Nazianz* (1 ex.), *Povăţuire pentru duhovnic şi canoane* (1 ex.), *Pravoslavnica mărturisire* (1 ex.) şi *Dovedire împotriva armenilor* (2 ex.), iar altele – la mănăstirea Suruceni [42, p.69].

Aşadar, reiese că în vama Sculeni au ajuns 442 de cărţi româneşti, dintre care au trecut Prutul doar 414, deoarece cele 20 *Paterice* şi 8 exemplare de *Logică* nu au fost incluse în listă şi, probabil, au fost returnate lui Sofronie, pentru a fi duse la mănăstirea Golia. Din alte date reiese că protoiereul de Sculeni a luat în primire, la 15 septembrie 1829, 410 volume, dintre care 258 legate şi 152 nelegate şi câteva cu foile încurcate [42, p.69], adică patru cărţi nelegate.

Concluzii

Primele trei decenii ale secolului al XIX-lea sunt caracterizate printr-un proces intens de răspândire a cărţii vechi româneşti în Basarabia. După anul 1830 începe difuzarea în număr mare a cărţii româneşti moderne, care este mai numeroasă şi mai variată ca tematică şi titluri. În această perioadă pătrunde la est de Prut literatura de factură laică şi diferite reviste. Cartea românească veche continuă să fie distribuită, în special, de centrele monastice, care aveau cărţi în mai multe exemplare, însă, în acelaşi timp, cartea manuscrisă este utilizată de preoţi sau călugări în bisericile de mir sau în mănăstiri. În secolul al XIX-lea sunt atestate numeroase manuscrise, în special de factură religioasă mai ales în mănăstiri, însă treptat locul lor este preluat de cartea tipărită, care este editată în tiraje mari şi răspândită de negustorii de cărţi sau dăruită aşezămintelor monahale. Cu toate acestea, unele mănăstiri din Basarabia, cum ar fi Căpriana şi Curchi, continuă să fie centre de copiere şi răspândire a cărţii manuscrise pe parcursul secolului al XIX-lea.

Referințe:

1. CERETEU, I. *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova. Ediție enciclopedică.* Chişinău: Tipografia Centrală, 2016. 472 p. ISBN 978-9975-53-739-1
2. Despre expedierea în bisericile or. Ismail a cărţilor de rugăciune. 14 iunie 1818 – 19 iunie 1818. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.2277, 7 f.
3. Despre sfinţirea bisericii de la mănăstirea Răciula. 1822. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.2992, 35 f.
4. ДМИТРИЕВ, П.Г. *Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.)*. Кишинев: Штиинца, 1973. 155 с.
5. CIOBANU, Șt. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chişinău: Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992. 272 p. ISBN 5-88550-045-2
6. Date despre prezenţa bisericilor ortodoxe în Eparhia Chişinăului în anul 1819. 1819. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.2452, 10 f.
7. Despre examinarea raportului ecleziarhului mitropoliei Chişinăului Sinesie privind expedierea listelor preoţilor care nu au ceasosloave. 4 mai 1818 – 21 februarie 1822. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, F.205, inv.1, d.2112, 3 f.
8. Corespondenţa cu blagocinii eparhiei Chişinăului despre expedierea psaltirilor pentru diaconii şi psalmiştii bisericilor. 2 august 1818 -26 ianuarie 1818. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.2276, 4 f.
9. Despre examinarea litigiului financiar al arhimandritului Sinesie şi tipografului Ignatie cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni pentru sumele de 3630 şi 3049 lei alocate pentru tipărirea cărţilor. 14 decembrie 1821 – 19 decembrie 1821. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3377, 28 f.
10. FUȘTEI, N. Contribuţia Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea tiparului. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2009, nr.2-3, p.169-178. ISSN 1857-2022
11. Rapoartele protoiereilor judeţelor din Basarabia despre primirea exemplarelor de Biblie şi Noul Testament pentru bisericile din Basarabia. 11 august 1820 – 28 septembrie 1822. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.2876, 142 f.
12. Rapoartele protoiereilor despre primirea bibliilor slavoneşti. 27 septembrie 1822 – 18 august 1823. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3509, 168 f.
13. Rapoartele protoiereilor de judeţe despre primirea Testamentelor Noi moldoveneşti. 9 septembrie 1822 – 24 iulie 1825. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3923, 118 f.
14. Cererea bombardierului Râbkin din garnizoana de artilerie despre primirea pe gratis a Bibliei. 7 decembrie 1830 – 22 decembrie 1830. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.7072, 4 f.
15. Rezoluţia inginerului general-maior Harting I.M. despre permisiunea trecerii peste hotarul de pe Prut a 53 de cărţi în limba română. 27 mai 1816-10 iunie 1816. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.1140, 5 f.
16. Despre permisiunea trecerii prin carantina din Sculeni în Basarabia a cărţilor. 3 iulie 1820. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.115, 6 f.

17. Date despre monahii mănăstirilor de peste hotare stabiliţi în Basarabia în anul 1820. 1820. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.2868, 89 f.
18. CONSTANTIN A., CAPROŞU, Io. *Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*. Chişinău: Universitas, 1992. 352 p. ISBN 5-362-00893-5
19. СИКОРСКИЙ, Т. Сведения о приходе и церкви села Тараклии, Бендерскаго уе*зда.* В: *Кишинневские Епархиальные Ведомости*, 1877, № 3, с.105-120
20. МАТЕЕВИЧЪ, Х. Историко-статистическое описание церкви и прихода селения Батыр, Бендерскаго уезда. В: *Кишинневские Епархиальные Ведомости*. 1873, №3, с.824-835
21. TOMESCU, C.N. Diferite ştiri din arhiva Consiliului eparhial-Chişinău. În: *Arhivele Basarabiei*, An IV, 1932, nr.2, p. 87-98
22. Despre abonarea Seminarului duhovnicesc din Chişinău la cărţile din Petesrburg. 30 decembrie 1818 – 3 februarie 1820. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.2278, 16 f.
23. Corespondenţa cu guvernul regional al Basarabiei şi protoiereii oraşelor din Basarabia despre averea Mitropolitului Chişinăului şi Hotinului după moartea sa. 18 aprilie 1821 – 12 iulie 1821. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3342, 122 f.
24. Despre înfiinţarea pe lângă casele arhiereşti şi bisericile eparhiale a magazinelor de cărţi din tipografia sinodală. 13 februarie 1819 – 23 iulie 1823. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3453, 115 f.
25. Rapoartele protoiereilor despre primirea ucazului despre cumpărarea de către feţele bisericeşti din eparhia Chişinăului a două cărţi ruseşti. 7 august 1820 – 10 decembrie 1821. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3075, 46 f.
26. Rapoartele protoiereilor de oraşe despre primirea unei cărţi ruseşti. 17 iulie – 29 august 1822. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3921, 15 f.
27. Rapoartele cârmuirii duhovniceşti din Tiraspol privind primirea unor cărţi ruseşti. 7 noiembrie 1825 – 8 februarie 1826. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.4910, 19 f.
28. Rapoartele protoiereilor Basarabiei despre primirea listei cărţilor tipărite în tipografia sinodală din Moscova. 2 mai 1822 – 19 martie 1824. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3780, 83 f.
29. Listele cărţilor primite prin abonament de Dicasteria duhovnicească din Chişinău pentru bisericile din Eparhia Chişinăului. 21 februarie 1822 – 8 aprilie 1822. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3924, 9 f.
30. Despre confiscarea de la şcolile duhovniceşti şi de la slujitorii bisericeşti din Basarabia a cărţilor antireligioase. 23 mai 1825 – 9 februarie 1827. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.4754, 105 f.
31. Rapoartele protoiereilor de judeţe din Basarabia despre primirea ucazului Dicasteriei din Chişinău despre interzicerea aflării în biserici a cărţilor laice. 26 iunie 1826 – 10 august 1826. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.4990, f. 46 f.
32. ХАЛИППА, И. Восточные святители, нашедшие пристанище въ пределахъ Кишиневской епархии среди смутъ греческаго возстания 1821-28 гг. В: *Труды Бессарабской губернской ученой архивной коммиссии*. Том первый. Кишиневъ: Типография Э. Шльомовича, 1900, с.27-68.
33. ХАЛИППА, И. Эмигрантское общество в Кишиневе. В: *Кишиневъ временъ жизни в немъ Александра Сергеевича Пушкина, 1820-1823*. Кишиневъ: Типографія Э.Шльомовича. 1899, с.135-163.
34. DANILOV, M. Mărturii ieşene în Chişinăul de altădată: carte, eterie, cenzură (primele trei decenii ale secolului XIX). În: *Identităţile Chişinăului*. Ed. a II-a. Chişinău: ARC. 2015, p.76-83. ISBN 978-9975-61-872-4
35. Despre repartizarea monahilor din alte ţări în mănăstirile din Basarabia. 16 mai 1822 – 4 aprilie 1825. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3720, 421 f.
36. Despre examinarea cererii ierodiaconului mănăstirii Secu Nazarie de a fi acceptat în eparhia Chişinăului. 17 noiembrie 1821 – 17 ianuarie 1822. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3149, f. 12 f.
37. CERETEU, I. *Cartea românească veche şi modernă în fonduri din Chişinău. Catalog.* Iaşi: Tipo Moldova, 2011. 407 p., il. ISBN 978-073-168-497-0
38. MIHAIL, P. *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia. Aşezăminte. Scrieri. Personalităţi*. Chişinău: Ştiinţa, 1993. 408 p. ISBN 5-376-01648-X
39. EŞANU, A., EŞANU, V. *Mănăstirea Voroneţ. Istorie. Cultură. Spiritualitate*. Chişinău: Pontos, 2010. 416 p.
40. Despre examinarea cererii însărcinatului mănăstirii Zograf de pe Muntele Athos monahul Vichentie privind păstrarea documentelor şi lucrurilor mănăstirii Dobrovăţ în biserica armenească din Chişinău. 5 iunie 1823-9 iunie 1823. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.4267, 6 f.
41. Despre dispoziţia guvernatorului regiunii Basarabia referitoare la confiscarea obiectelor bisericeşti de la clerul venit din Moldova. 19 octombrie 1822 – 23 iulie 1828. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.3627, 21 f.

42. TOMESCU, C.N. *Mitropolitul Grigorie IV al Ungro-Vlahiei.* Chişinău, 1927. Supliment la: Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, vol .XVII, 1927, p.1-300.
43. Despre permisiunea trecerii prin carantina din Sculeni fără taxe vamale a cărţilor religioase aduse din Bucureşti pentru bisericile din Eparhia Chişinăului. 5 iunie 1829-29 septembrie 1829. Text în original. În: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova*, Fond 205, inv.1, d.6410, 13 f.

Date despre autor:
Igor CERETEU, doctor habilitat, conferențiar universiatr, Institutul de Istorie.
E-mail: igor.cereteu@gmail.com

Prezentat la 02.09.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.100-106

CZU: 94:[34.03:658.87-051 (478) "1812/1860"]

ACTIVITATEA NEGUSTORILOR SUPUŞI STRĂINI DE CONFESIUNE IUDAICĂ ÎN BASARABIA: CADRUL LEGAL ŞI FISCAL (1812-1860)

Andrei EMILCIUC
Institutul de Istorie

În articol este examinată situaţia particulară a supuşilor străini de confesiune iudaică în Basarabia, în comparaţie cu supuşii străini de alte confesiuni. Se constată că în perioada 1807-1860 în Imperiul Rus a funcţionat un sistem restrictiv cu privire la admiterea supuşilor străini în relaţiile comerciale interne, menit să protejeze antreprenorii ruşi de concurenţă. În privinţa supuşilor străini de confesiune iudaică acţionau de asemenea măsurile juridice adoptate în scopul de a zădărnici stabilirea masivă a evreilor din fostele teritorii poloneze în cuprinsul Imperiului.
Cuvinte-cheie: *comerţ, negustori, supuşi străini, evrei, Imperiul Rus, Basarabia, zonă de aşezare a evreilor.*

THE ACTIVITY OF FOREIGN SUBJECTS OF JEWISH CONFESSION IN BESSARABIA: LEGAL AND FISCAL FRAMEWORK (1812-1860)

The article examines the particular situation of foreign subjects of Jewish confession in Bessarabia, as compared to foreign subjects from other confessions. It is ascertained that during the period 1807-1860 in the Russian Empire there was a restrictive system regarding the admission of foreign subjects to the domestic commercial relations, meant to protect the Russian entrepreneurs from competition. As for the foreign subjects of Jewish confession, the legal measures adopted with the aim of thwarting the massive establishment of the Jews from the former Polish territories within the empire were also in effect.
Keywords: *trade, merchants, foreign subjects, Jews, Russian Empire, Bessarabia, Jewish settlement area*.

Introducere

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea regiunile de sud şi de vest ale Imperiului Rus cunosc o creştere masivă a numărului de imigranţi evrei, veniţi cu precădere din Polonia şi Galiţia austriacă. Manifestul din 4 decembrie 1762 îi exclude pe evrei din rândul supuşilor străini care aveau dreptul să se stabilească liber în Imperiul Rus [1]. Cu toate acestea, afluxul de populaţie evreiască este semnificativ, fapt ce determină o înăsprire a controlului asupra eventualilor imigranţi de confesiune iudaică.

Problema enunţată este acoperită mai mult tangenţial în istoriografie, chiar dacă studiile dedicate prezenţei etnicilor evrei în spaţiul Novorosiei, în care a fost inclusă şi Basarabia după anexarea la Imperiul Rus, sunt destul de numeroase. Amintim în această ordine de idei studiul semnat de istoricului ucrainean I.V. Procop [2] şi volumul istoricului S.J. Zipperstein, privitoare la evreii din Odesa şi din gubernia Herson [3]. Informaţii valoroase la acest subiect pot fi găsite şi în volumele de documente dedicate evreilor, printre care menţionăm pe cel elaborat încă în epocă de V.O. Levanda [4] şi pe cel elaborat în anul 2002 în cadrul Arhivei de Stat din regiunea Odesa, dedicat evreilor din Odesa şi din Ucraina de Sud [5]. Pe lângă sursele publicate, în studiul nostru am apelat şi la surse inedite, depistate şi valorificate din fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova şi ale Arhivei Istorice de Stat din Rusia.

Rezultate şi discuţii

Regulamentul cu privire la evrei din 9 decembrie 1804 nu făcea careva diferenţiere între supuşii străini de confesiune iudaică cei de alte confesiuni, în privinţa aflării lor temporare pe teritoriul Imperiului Rus, stipulând că în faţa legilor aceştia sunt egali cu supuşii ruşi. Singurele limitări se refereau la dreptul aflării lor doar în cele 15 gubernii de la hotarele Imperiului, incluse în zona de aşezare a evreilor, fiind prevăzute şi interdicţii de a practica activităţi ce ţineau de comercializarea băuturilor spirtoase [6]. Restricţiile impuse se refereau doar la evreii de confesiune iudaică, iar cei creştinaţi erau egalaţi în drepturi cu restul etniilor conlocuitoare [7].

Politica în privinţa supuşilor străini temporar aflaţi în Imperiul Rus cunoaşte o schimbare bruscă odată cu adoptarea manifestului din 1 ianuarie 1807. Acestora li s-a interzis să practice comerţul cu amănuntul în cuprinsul Imperiului Rus. Totodată, străinilor li se interzicea să încheie tranzacţii între ei, ci doar prin interme-

diul negustorilor ruşi. Conform legii în cauză, străinii care nu doreau să intre pe veci în supuşenia Imperiului Rus puteau în continuare să se înscrie în ghildele negustoreşti doar în oraşele-porturi comerciale de la Marea Neagră şi Marea Azov, pe când în restul Imperiului acest lucru le-a fost interzis categoric. Străinilor li se permitea să practice comerţul fie în calitate de negustori itineranţi, dacă şederea nu depăşea şase luni, fie în calitate de *oaspeţi*. Accizul unic era de 1,25% din capitalul declarat, care în primul caz urma să fie de 25 mii de ruble, iar în al doilea – de 50 mii de ruble. Negustorii pasageri erau scutiţi în timpul şederii de plata dărilor în folosul oraşului, dar după şase luni urmau să se înscrie în categoria oaspeţilor sau să părăsească hotarele Rusiei. În caz de rămâneau, erau lipsiţi de dreptul de a se ocupa cu comerţul. Diferenţa era dată şi de faptul că negustorul itinerant nu avea dreptul să realizeze tranzacţii în interiorul oraşului, ci doar la bursă sau în zona vamală [8].

În teritoriul dintre Prut şi Nistru, anexat prin Tratatul de Pace de la Bucureşti din 16-28 mai 1812, activitatea supuşilor străini, inclusiv a celor de confesiune iudaică, se desfăşură în baza vechilor capitulaţii otomane. La 4 noiembrie 1816, rezidentul imperial în Basarabia A.N. Bahmetev a înaintat o adresă Comitetului provizoriu al Basarabiei, subliniind că în Chişinău şi în alte oraşe ale Basarabiei activează mulţi negustori străini, care însă nu achită taxe în folosul oraşelor, acestea rămânând obligatorii doar pentru rezidenţii acelor oraşe. Luând în considerare faptul că, potrivit legislaţiei ruse, negustorii care activau în alte oraşe decât cele în care erau înscrişi erau obligaţi să îndeplinească prestaţiile în folosul oraşelor în egală măsură cu negustorii rezidenţi, iar, pe de altă parte, faptul că aceştia din urmă aveau de păgubit de pe seama comerţului realizat de negustorii nerezidenţi şi solicitau întemeiat micşorarea taxelor la care erau supuşi, A.N. Bahmetev a solicitat Comitetului Provizoriu să analizeze posibilitatea de a supune negustorii nerezidenţi prestaţiilor în baza obiceiurilor şi privilegiilor locale, iar propunerile elaborate urmau a-i fi înaintate spre aprobare [9]. În consecinţă, la 7 decembrie 1817, în conformitate cu dispoziţia rezidentului imperial, Departamentul I al guvernului provincial al Basarabiei a emis un ucaz în adresa Dumei oraşului Chişinău, care prevedea că negustorii nerezidenţi trebuie să achite în folosul oraşului Chişinău o taxă de 2% *ad valorem* de pe mărfurile comercializate [10].

Ca urmare, un grup de negustori din Chişinău, supuşi străini, a adresat Consiliului Suprem al Basarabiei o plângere împotriva taxelor şi dărilor exagerate la care erau supuşi de Duma oraşului Chişinău. La 9 mai 1819, Consiliul a solicitat Poliţiei oraşului Chişinău un raport în această privinţă, care, la rândul său, a cerut Dumei explicaţiile sale la acuzaţiile ce i se aduceau. Duma a elaborat la 16 mai 1819 un amplu raport, în care a demonstrat în baza legiuirilor ruseşti temeiul taxei impuse negustorilor străini. Raportul Dumei, împreună cu alte două anexe, a fost expediat Consiliului la 5 iunie 1819 de către Poliţia oraşului Chişinău [11]. Raportul preciza că negustorii străini refuzau achitarea taxei, deoarece considerau că este ilegală şi ameninţau că vor apela la autoritatea administraţiei imperiale pentru anularea ei. În acest context, Duma i-a adresat Şefului poliţiei orăşeneşti, locotenent-colonelului Tumanov, rugămintea de a întreprinde măsurile necesare pentru a-i determina pe negustorii şi industriaşii străini să achite taxa, iar în caz de refuz să le interzică pentru o perioadă de timp practicarea comerţului în raza oraşului Chişinău. În pofida acestor măsuri, doar foarte puţini negustori au acceptat să achite taxa, de aceea membrul Dumei Hagi Petcu, împuternicit cu evidenţa şi colectarea taxei în cauză, a elaborat o listă a restanţierilor, în număr total de 67 de negustori, ale căror restanţe cumulate alcătuiau 5182 de lei. Acestora urma să li se înmâneze dispoziţia de plată semnată de organele provinciale. Totuşi, negustorii nu au binevoit să achite taxa, beneficiind în schimb de toată libertatea la realizarea comerţului exterior şi interior. Duma considera că negustorii străini nu au fost în niciun fel strâmtoraţi, deoarece taxa era în conformitate cu legea din 1 ianuarie 1807, cu aşezământul orăşenesc şi cu alte prevederi ale legislaţiei ruse [12]. În aceste condiţii, la începutul anului 1820, Biroul executiv de pe lângă guvernul provincial a emis o dispoziţie care prevedea: 1) ca de la supuşii străini să fie percepute aceleaşi taxe şi impozite ca şi de la localnici; 2) început de an fiscal să fie considerat anul 1817, an în care populaţia locală a fost supusă taxelor şi impozitelor; 3) toţi supuşii străini să fie aduşi în supuşenie rusă, fie veşnică, fie temporară, iar acei care refuzau urmau să-şi vândă în timp de trei luni averile imobiliare din provincie, să-şi achite toate datoriile fiscale acumulate începând cu mijlocul anului 1817 şi birul pe trei ani înainte, iar după aceasta să nu li se admită să locuiască, să practice comerţul, să cumpere tarabe, locuinţe şi proprietăţi funciare pe teritoriul Basarabiei [13].

Printre cei 67 de negustori nerezidenţi restanţieri, figurau 31 de negustori supuşi străini, inclusiv 10 de confesiune iudaică, toţi supuşi austrieci (a se vedea Tabelul 1). Ponderea restanţelor acestora alcătuia 1000 de

ruble, sau 19,3% din restanţele tuturor negustorilor nerezidenţi şi 53,0% din restanţele negustorilor străini, care alcătuiau 1885 de ruble.

Tabel

Negustori nerezidenţi de confesiune iudaică, restanţieri la plata taxei pentru comercializarea diverselor mărfuri în oraşul Chişinău (extras din lista întocmită de Hagi Petcu)

Nr.d/o	Numele şi prenumele negustorului	Supus	Mărfuri comercializate	Taxa calculată (lei)
1.	Osait Lustako	austriac	diverse stofe	100
2.	Şulima Eknoi	austriac	diverse stofe	100
3.	Miheli Iasnoi	austriac	diverse stofe	50
4.	Zakvili Brodski	austriac	mărfuri de Leipzig	100
5.	Şimon Rihotimski	austriac	stofă	100
6.	Burţuh Barban	austriac	mărfuri de Leipzig	150
7.	Enache Gerş Brodski	austriac	mărfuri de Leipzig	150
8.	Avram Gherjavin	austriac	mărfuri de Leipzig	50
9.	Leiba Vitvitici	austriac	mărfuri de Leipzig	150
10.	Haim Torev	austriac	mărfuri de Leipzig	50
Valoarea totală				**1000**

Sursa: ANRM, F.3, inv.1, d.117, f.7-13.

În pofida restricţiilor, numărul evreilor a continuat să crească cu ritmuri rapide. Faţă de anul 1804, când în evidenţele fiscale din Imperiu figurau 175.000 suflete de sex masculin, în anul 1824 numărul acestora a ajuns la 400.000, în el nefiind incluşi un număr impunător de evrei care se eschivau de la catagrafiere. Ca urmare, prin decizia Comitetului de Miniştri din 15 martie 1824, aprobată de împărat la 29 iulie, supuşilor străini de confesiune iudaică le-a fost interzis să se stabilească în Imperiul Rus, chiar şi în guberniile incluse în zona evreiască de aşezare. Straja de hotar a primit ordinul de a împiedica trecerea hotarului de către supuşii străini de confesiune iudaică, care intenţionau să se stabilească în Imperiul Rus, precum şi de către cei care au părăsit Imperiul Rus fără permisiunea autorităţilor. Supuşii evrei de confesiune iudaică, care se aflau temporar în Imperiu, pentru afaceri, erau exceptaţi de la aceste interdicţii. În conformitate cu ucazul din 13 februarie 1817, aceştia trebuiau să dispună de paşapoarte eliberate de miniştrii şi agenţii Consulatelor şi Misiunilor ruse din străinătate, iar în oraşele unde acestea nu funcţionau – de guvernatorii şi autorităţile supreme ale regiunilor în cauză. În privinţa lor urmau a fi respectate regulile generale pentru străinii care se aflau temporar în Imperiul Rus [14]. Prin ucazul Senatului guvernant din 27 august 1825, cârmuirilor guberniale şi administraţiilor fiscale din guberniile incluse în zona de aşezare a evreilor li s-a dispus ca evreilor străini să nu li se permită stabilirea permanentă în Imperiul Rus [15].

La începutul anului 1826, agentul consulului general austriac în Odesa, Lucaşevici, a intervenit pe lângă guvernatorul civil în exerciţiu al Basarabiei, A.N. Pizani, cu o plângere împotriva solicitărilor organelor de poliţie orăşeneşti şi judeţene de a taxa negustorii austrieci, care se aflau temporar cu afaceri în provincie, la plata birului anual în valoare de 15 lei, cerând eliberarea lor de astfel de obligaţii fiscale. Pentru a pune capăt problemelor ce apăreau în privinţa impozitării supuşilor străini, ca urmare a dezbaterilor ce au avut loc în cadrul şedinţei din 9 iulie 1826, Consiliul Suprem a stabilit ca supuşii străini să fie radiaţi din registrele fiscale nu atunci când obţineau paşaportul, ci când pichetele vamale confirmau părăsirea provinciei. S-a stabilit, de asemenea, că paşapoartele pentru plecare în străinătate urmau să fie eliberate doar după achitarea tuturor datoriilor fiscale, a birului pentru trei ani înainte şi după ce şi-au vândut proprietăţile imobiliare din provincie. Această cerinţă era dictată de faptul că, după cum se menţiona în raportul şedinţei Consiliului Suprem din 26 iulie 1826, mulţi negustori supuşi străini, obţinând paşapoartele pentru a putea pleca peste hotare, se mutau cu traiul în alte localităţi ale provinciei şi activau clandestin fără a achita careva taxe şi impozite. De aceea, a fost lansată propunerea ca Biroul executiv de pe lângă guvernul provincial să informeze supuşii străini în această privinţă. Totodată, se indica că depinde doar de guvernatorul civil al provinciei ca la eliberarea paşapoartelor să se verifice dacă supuşii străini au achitat datoriile fiscale şi mai ales birul pentru trei ani înainte [16], asta în condiţiile în care guvernatorul civil, potrivit Regulamentului din 1818, prezida comitetul executiv de pe lângă guvernul provincial [17].

Anumiţi supuşi străini de confesiune iudaică au încercat să pretindă fraudulos la scutirile fiscale acordate anumitor categorii de supuşi străini. O astfel de situaţie s-a creat în special cu privire la scutirea de taxe care a fost acordată supuşilor străini refugiaţi în Basarabia din posesiunile otomane, în timpul evenimentelor din 1821. Potrivit raportului guvernului provincial discutat la 12 august 1826 în Consiliul Suprem al Basarabiei, mulţi supuşi străini, inclusiv austrieci, pretinzând că fac parte din această categorie, practicau liber comerţul în provincie şi se eschivau de la plata impozitelor şi taxelor locale. Ca urmare, a fost luată hotărârea ca guvernul provincial să solicite de la organele poliţiei locale întocmirea listei supuşilor străini care cu certitudine nu s-au refugiat în timpul evenimentelor din 1821 din posesiunile otomane şi, deci, aveau dreptul să beneficieze de facilităţi la plata impozitelor şi taxelor, iar funcţionarii care vor înscrie greşit în ele unele persoane la această categorie vor fi traşi la răspundere penală [18].

Consiliul de Stat a dispus la 5 octombrie 1827 că privilegiile ce li se acordau supuşilor străini la stabilirea în Imperiul Rus (precum scutirea de prestaţii fiscale şi militare pe o perioadă de timp) nu se vor răspândi asupra celor de confesiune iudaică. Erau reconfirmate dispoziţiile anterioare care interziceau stabilirea în Imperiul Rus a supuşilor străini de confesiune iudaică [19]. La 28 decembrie 1828, evreilor din Regatul Poloniei li s-au impus aceleaşi interdicţii, fiind egalaţi în această privinţă cu cei din supuşenie străină [20]. De altfel, Regulamentul din 25 mai 1827 cu privire la aflarea temporară a evreilor în oraşele din guberniile interne ale Imperiului Rus îi egalaseră în mod expres pe evreii de confesiune iudaică aflaţi în supuşenie străină cu cei aflaţi în supuşenie rusă. Aceasta însemna că aflarea lor în guberniile din afara zonei de aşezare a evreilor, în scopuri comerciale, se putea permite doar cu avizul guvernului, având paşapoarte emise de gubernatori, în afară de cele emise de administraţiile fiscale. Evreii puteau să se afle în aceste gubernii până la şase săptămâni cu permisiunea organelor de poliţie şi până la şase luni cu permisiunea cârmuirii guberniale. Aflarea evreilor peste acest termen era admisă doar cu permisiunea imperială [21].

Prin decizia Comitetului de Miniştri din 15 iulie 1830 s-a hotărât, în vederea evitării escrocheriilor, ca evreilor care s-au stabilit în Imperiul Rus şi care au primit supuşenia până în 1824 să li se acorde patru luni pentru a se înscrie într-o anumită categorie socială, cu confirmarea de către guvernatorii civili a faptului că întârzierea înscrierii are motive întemeiate [22].

În Basarabia, restricţiile în cauză devin plenipotenţiare odată cu adoptarea Regulamentului din 26 septembrie 1830. Conform acestui Regulament, negustorilor din Basarabia li s-a acordat o scutire totală de la plata taxelor de ghildă pentru cinci ani, iar pentru încă cinci ani – o scutire parţială. Conform punctului 4 al acestui act, facilitatea viza şi negustorii supuşi străini, care s-au stabilit sau aveau să se stabilească în Basarabia, dacă acceptau să intre în supuşenie rusă. Dar tot aici se preciza că facilitatea în cauză nu se răspândea asupra supuşilor străini evrei, a căror stabilire în Rusia era interzisă [23].

Codicele de legi ale Imperiului Rus din 1832 nu includea Basarabia în rândul guberniilor şi regiunilor în care evreilor le era admis să se stabilească sau să locuiască. Cu toate acestea, Basarabia la acel moment deja fusese inclusă informal în zona de aşezare a evreilor. Astfel, evreilor izgoniţi din oraşele Sevastopol şi Nikolaev li s-a acordat, conform ucazului din 20 noiembrie 1829, dreptul de a se stabili în Basarabia şi de a beneficia de scutirea totală la plata impozitelor de stat acordată, în conformitate cu ucazul din 6 octombrie 1828, locuitorilor Ismailului pentru 25 de ani, dar şi celor din alte oraşe din provincie, în conformitate cu Regulamentul din 26 septembrie 1830 [24]. Prevederea în cauză a fost inclusă în decizia Comitetului de Miniştri, aprobată de împărat la 20 decembrie 1830 şi publicată la 15 ianuarie 1831, ca urmare a unei solicitări survenite din partea negustorului evreu de ghilda a doua din Nicolaev Aizin Râvkin (ПСЗРИ, 1831, №4204, 537). Ca urmare, numai pe parcursul anilor 1831-1835 din aceste oraşe s-au transferat în Chişinău 42 familii de evrei (216 persoane), iar, ţinând cont de celelalte oraşe ale guberniilor Herson, Podolia, Ekaterinoslav, Kiev etc. – 252 familii (961 persoane), care s-au înscris în rândurile târgoveţilor [25].

Regulamentului din 13 aprilie 1835 cu privire la evrei va consfinţi juridic includerea Basarabiei în zona de aşezare a evreilor [26]. Capitolul şapte al Regulamentului în cauză se referea la supuşii străini de confesiune iudaică care veneau în Imperiul Rus. Acesta prevedea că evreii care veneau în Imperiul Rus pentru afaceri comerciale aveau dreptul de a se afla în zona de aşezare a evreilor pe parcursul unui an, conform dreptului de negustori străini pasageri, în oraşele de hotar sau portuare, pe lângă bursă sau în zona vamală. În ultima jumătate de an de şedere li se percepea taxa negustorilor de ghilda a doua, precum şi taxele orăşeneşti şi locale. Şederea permanentă era admisă doar anumitor categorii de evrei: 1) cu permisiune guvernamentală; 2) medicilor solicitaţi de guvern pentru instituţiile militare; 3) persoanelor care îşi exprimau intenţia de a crea

fabrici şi uzine, în baza unui capital de nu mai puţin de 50 mii de ruble (puteau fi admişi în supuşenie rusă); 4) meşteri, solicitaţi de fabricanţi pentru lucrări de manufactură (erau acceptaţi în supuşenie rusă numai după cinci ani de muncă în cadrul fabricilor).

Între timp, la 23 ianuarie 1834 Comitetul de Miniştri a reconfirmat faptul că supuşilor străini de confesiune iudaică le este interzis să se înscrie în tagma *oaspeţilor străini* sau în alte categorii comerciale. Aceştia aveau dreptul să realizeze afaceri comerciale doar în calitate de negustori itineranţi şi se puteau stabili doar în oraşele portuare şi de graniţă, pe lângă bursă sau vamă, în guberniile din zona de aşezare a evreilor, pe un termen de până la un an: în primele şase luni fără plata taxelor locale şi a celei de ghildă, iar după şase luni – cu achitarea certificatului de negustor de ghilda a doua şi cu achitarea taxelor orăşeneşti şi a prestaţiilor locale [27].

Este şi perioada în care supuşii străini care se ocupau cu comercializarea vitelor primesc o serie de privilegii suplimentare de la guvernul rus. Prin decizia Comitetului de Miniştri, aprobată de Nicolai I la 25 octombrie 1838, supuşii străini au primit, alături de cei ruşi, dreptul de a face liber comerţul cu vite, atât în interior, cât şi în exterior, prin toate oficiile vamale, fără obligaţia de a se înscrie în tagmele comerciale, ci doar cu plata taxelor vamale cuvenite [28]. În condiţiile în care legea nu îi excepta pe evrei de la beneficiile în cauză, presupunem că îi viza şi pe ei, desigur strict în zona de aşezare a evreilor. Implicarea evreilor austrieci în comerţul cu vite din Basarabia, chiar dacă nu la fel de masivă ca a armenilor, este dovedită de registrele vamale [29] (găsim aici nume precum Josea Ţapler sau Meer Goldstein), dar şi de mărturiile contemporanilor [30]. De asemenea, prin decizia Comitetului de Miniştri din 7 februarie 1839, supuşilor străini de confesiune iudaică li s-a permis, ca urmare a solicitărilor venite din partea comisionarilor marelor case de comerţ din străinătate, să viziteze locaţiile manufacturiere şi comerciale importante din Imperiul Rus şi să se afle acolo un termen determinat, la discreţia ministrului de Interne [31].

Un aspect important cu privire la extinderea cadrului legal al aflării supuşilor străini de confesiune iudaică pe teritoriul Basarabiei este decizia Comitetului de Miniştri, aprobată de împărat la 30 aprilie 1840. Prin acest act supuşilor ruşi şi străini, inclusiv evrei (fapt indicat expres), li s-a permis să realizeze timp de trei ani pe tot cursul râului Nistru tranzacţii comerciale angro şi cu amănuntul cu material forestier de import. Această prevedere nu-i scutea de plata taxelor vamale conform Tarifului Vamal, dar îi scutea de taxele pentru activitatea comercială [32]. Măsura fusese adoptată în scopul de a reduce efectele despăduririi în provincie. Guvernul de la Sankt Petersburg încuraja astfel importul în Basarabia a lemnului din Imperiul Habsburgic.

Prin decizia Comitetului de Miniştri din 15 aprilie 1841, facilitatea în cauză a fost extinsă şi asupra râului Prut [33]. Termenul de trei ani a fost prelungit consecutiv de două ori, deja pentru ambele râuri. Iniţial, prin ucazul din 29 septembrie 1842 pe o durată de 4 ani [34], iar ulterior prin ucazul din 8 aprilie 1847 pe o perioadă de încă 6 ani, până în 1853 [35]. Odată cu izbucnirea Războiului Crimeii, prelungirea acestui drept a fost tărăgănată, survenind abia la 23 mai 1861, pentru o perioadă de încă şase ani [36]. De privilegiile acordate de ţarism au beneficiat în mare parte negustorii evrei austrieci. Aceştia au fondat trei companii şi au deschis nouă centre de comercializare a lemnului în nordul Basarabiei şi la Chişinău. Autorităţile se plângeau instanţelor imperiale că, după ce au primit aceste privilegii, evreii austrieci la început au redus preţul la scândurile cu grosimea de 1 ţol* la 15 ruble argint, incluzând 2 ruble taxă vamală, însă ulterior l-au mărit înapoi la 20-21 de ruble argint. De asemenea, aceştia practicau acordarea de bilete permisive evreilor sosiţi în Basarabia din Imperiul Habsurgic, care le permitea, sub masca comerţului cu lemn, să se afle în Basarabia perioade îndelungate de timp şi să practice clandestin alte activităţi comerciale, fără a achita taxele cuvenite [37].

Eşecul din Războiul Crimeii şi necesitatea stringentă de dezvoltare a ţării pentru a reveni pe arena internaţională au impus guvernul rus să meargă la cedări importante în privinţa drepturilor supuşilor străini de confesiune iudaică. Mai întâi, la 13 mai 1857, Comitetul de Miniştri a admis ca evreii din Regatul Poloniei, care se aflau în cuprinsul Imperiului nu mai puţin de zece ani pentru afaceri comerciale, să se înscrie în categoriile sociale din guberniile din zona de aşezare a evreilor, cu acordul comunităţii orăşeneşti la care intenţionau să se alăture. Acest drept se acorda şi negustorilor de ghildă, care aveau afaceri comerciale în cuprinsul Imperiului. Permisiunile în cauză se acordau de Comisia guvernamentală de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne ale Regatului Poloniei, cu avizul ministrului rus al Afacerilor Interne [38]. Ulterior, prin decizia Consiliului de Miniştri din 16 martie 1859, negustorii evrei de ghilda întâi au primit dreptul de a se

* Ţolul (în germană *zoll*, care se citeşte *ţol*; în engleză *inch*, care se citeşte *inci*) – unitate de măsură anglo-saxonă (sau „imperială") pentru lungime, egală cu 25,4 mm (2,54 cm).

înscrie în oraşele şi din afara zonei de aşezare a evreilor, în vederea practicării comerţului. Supuşii străini de confesiune iudaică au primit acelaşi drept, cu condiţia deţinerii unui statut social şi a unui capital important, cu dreptul de a practica comerţul, de a institui oficii bancare, în baza statutului de *oaspete străin*, cu obţinerea certificatului de negustor de ghilda întâi [39]. La 4 ianuarie 1860, acelaşi drept au primit negustorii din Regatul Poloniei [40].

Ucazul imperial din 7 iunie 1860 a admis supuşii străinii aflaţi în Imperiului Rus să intre în toate ghildele negustoreşti şi să beneficieze de toate drepturile negustorilor ruşi, în corespundere cu Codicele de legi din 1857. După cum se menţiona în preambulul legii, în virtutea progresului mijloacelor de transport şi a dezvoltării rapide a relaţiilor comerciale internaţionale, restricţiile impuse prin legea din 1 ianuarie 1807 nu mai corespundeau exigenţelor timpului. Cu privire la supuşii străini de confesiune iudaică, legea nota că de beneficiile ei se pot bucura doar acei evrei înstăriţi care primeau permisiuni speciale aprobate pentru fiecare caz în parte de ministrul de Interne, de ministrul de Finanţe şi de ministrul Afacerilor Externe. În plus, evreii au fost exceptaţi de la dreptul acordat supuşilor străini de a administra moşii, de a arenda şi a lua în posesiune moşii locuite şi nelocuite [41].

Concluzii

În baza analizei izvoarelor documentare edite şi inedite, constatăm că în Basarabia supuşii străini de confesiune iudaică au beneficiat, până la includerea provinciei în sistemul sanitaro-vamal şi comercial rus în anul 1831, de un cadru legal şi fiscal mult mai avantajos decât în restul Imperiului. În anii '30 ai secolului al XIX-lea, în Basarabia îşi face efect legislaţia antievreiască, menită să zădărnicească stabilirea masivă a evreilor din fostele teritorii poloneze în cuprinsul Imperiului, chiar dacă provincia este inclusă în zona de aşezare a evreilor. Abia începând cu deceniul al patrulea supuşii străini de confesiune iudaică primesc în Basarabia dreptul de a practica liber comerţul cu vite cornute şi cu material lemnos, drept pe care îl vor folosi abuziv pentru practicarea altor afaceri atât în domeniul comerţului, cât şi în alte sfere economice.

Referințe:

1. О позволении иностранцам, кроме Жидов, выходить и селиться в России и о свободном возвращении в свое отечество Русских людей, бежавших за границу. 4.12.1762. В: *Полное Собрание Законов Российской Империи* (în continuare – ПСЗРИ), т. XVI, 1762-1765, №11720, с.126-127.
2. ПРОКОП, Ю.В., Роль евреев-иностранцев в социально-экономической и культурной жизни Херсонской губернии в конце XVIII – первой половине XIX в. В: *Історичний архів. Наукові студії*, 2014, №12, с.74-81.
3. ZIPPERSTEIN, S.J. *The Jews of Odessa. A cultural History, 1794-1881*. Stanford: Stanford University Press, 1985. 228 p.
4. ЛЕВАНДА, В.О. *Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, от Уложения Царя Алексея Михайловича до настоящего времени, от 1649 до 1873 гг.* СПб, 1874.
5. *Евреи Одессы и Юга Украины: история в документах*, Книга 1 (кон. XXVIII - нач. XX вв.). Одесса, 2002.
6. Об устройстве евреев. 9.12.1804. В: *ПСЗРИ*, т. XXVIII, 1804-1805, №21547, с.736.
7. О наблюдении за евреями, чтобы они не присвоили себе прав по торговле, им недозволенных. 31.1.1821. В: *ПСЗРИ*, т.XXXVII, 1820-1821, №28537, с.579-580.
8. О дарованных купечеству новых выгодах, отличиях, преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятии. 1.1.1807. В: *ПСЗРИ*, собр.1, т.XXIX, 1806-1807. СПб., 1830, №22418, с.973.
9. Arhiva Naţională a Republicii Moldova (în continuare – ANRM), F.4, inv.2, d.22, f.1.
10. Указ Бессарабского Областного Правительства из 1 Департамента Кишиневской Областной Думе. 4.12.1817. În: *ANRM*, F.3, inv.1, d.117, f.6.
11. Рапорт Кишиневского градского полицмейстера в Бессарабский Верховный Совет. 5.06.1819. În: *ANRM*, F.3, inv.1, d.117, f.3.
12. Рапорт Кишиневской Градской Думы в Бессарабский Верховный Совет. 16.05.1819. În: *ANRM*, F.3, inv.1, d.117, f.15-18 verso.
13. Совещательное заседание Бессарабского Верховного Совета. 23.07.1826. În: *ANRM*, F.3, inv.1, d.759, vol.III, f.347-347 verso.
14. О запрещении выходящим из-за границы Евреям постоянно водворяться в России. 29.07.1824. В: *ПСЗРИ*, собр.1, т.XXXIX, 1824, №30004, с.458-460.
15. О подтверждении Казенным Палатам, дабы в представлениях своих, об утверждении Евреев в податном состоянии, означили время прибытия их из-за границы и привидения их к присяге на подданство России. 18.05.1826. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.I, №347, с.467.

16. Совещательное заседание Бессарабского Верховного Совета. 23.07.1826. În: *ANRM*, F.3, inv.1, d.759, vol.III, f.348-348 verso.
17. Устав Образования Бессарабской Области. 29.04.1818. В: *ПСЗРИ*, собр.1, т.XXXV, 1818, СПб., 1830, №27357, с.224.
18. ANRM, F.3, inv.1, d.760, vol.Ia, f.212-214.
19. О непредоставлении права иностранцам, вступающим в подданство России не в качестве колонистов, но для торговли, промысла или ремесла пользоваться льготою пред коренными жителями России. 5.10.1827. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.II, №1443, с.873-874.
20. О воспрещении Евреям, выходящим из Царства Польского, выдворяться в России. 28.12.1828. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.III, №2558, с.1228
21. Правила, составленные вследствие Высочайшего повеления, по соображению законов, о приезде Евреев в города России. 25.05.1827. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.II, №1115. 4, с.458-459.
22. О назначении заграничным Евреям, принявшим до 1824 года на подданство России присяги, 4-х месячного срока на причислении. 15.07.1830. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.V, отд.1, №3797, с.732.
23. TOMULEŢ, V. *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova.* Chişinău: CEP USM, 2002, p.187. ISBN 9975-70-118-3.
24. ANRM, F.6, inv.2, d.370, f.4–8.
25. ANRM, F.75, inv.1, d.1485, f.5-5 verso.
26. Положение о Евреях. 13.04.1835. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.X, отд.1, 1835, №8054, с.309.
27. О запрещении иностранным Евреям записываться в звание иностранных гостей и в другие торговые разряды. 23.1.1834. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.IX, отд.1, 1834, №6736, с.69-70.
28. О разрешении свободной торговли рогатым и всяким другим скотом. 25.10.1838. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XIII, отд.2, 1838, №11677, с.246
29. Сведения о количестве рогатого скота переправленного из-за границы в Россию. În: *ANRM*, F.6, inv.2, d.382, f.31 verso – 32, 57 verso.
30. ORCONY, A. Ueber die Entstehung, Verbreitung, Tilgung und Vermeidung der Rinderpest. In: *Mittheilungen der k. k. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn*. Nro.11, März 1831, p.82.
31. О разрешении временного пребывания в России иностранным Евреям по делам торговли. 7.2.1839. В: *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XIV, 1839, отд.1, СПб., 1840, №12005, с.133.
32. О дозволении в течении трех лет как Российским поданным, так и иностранцам, производить по течению Днестра свободную торговлю иностранным лесным товаром. 30.4.1840. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XV, 1840, отд.1, СПб., 1841, №13433, с.315.
33. О дозволении Российским подданным и иностранцам производить свободную торговлю иностранным лесным товаром. 15.4.1841. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XVI, 1841, отд.1, СПб., 1842, №14457, с.307.
34. О продолжении на четыре года дозволения производства свободной торговли иностранным лесом по рекам Днестру и Пруту. 29.9.1842. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XVII, 1842, отд.1, СПб., 1843, №16044, с.914.
35. О продолжении на шесть лет дозволения производства свободной торговли иностранным лесом по рекам Днестру и Пруту. 8.4.1847. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XXII, 1847, отд.1, СПб, 1848, №21084, с.288.
36. О дозволении производить, в течении шести лет, свободную торговлю иностранным лесным товаром по рекам Днестру и Пруту. 23.5.1861. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XXXVI, 1861, отд.1, СПб, 1863, №37039, с.779-780.
37. Arhiva Istorică de Stat din Rusia, F.19, inv.3, d.459, f.3 verso-4.
38. О правилах переселения Евреев Царства Польского в Империю. 15.5.1857. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XXXII, отд.1, №31830, с.381.
39. О предоставлении Евреям-купцам 1-й гильдии и Евреям иностранным подданным права жительства и торговли, вне черте постоянной оседлости Евреев. 16.3.1859. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XXXIV, отд.1, 1859, №34248, с.207.
40. О дозволении Евреям купцам Царства Польского приписываться в купечество первой же гильдии по всем городам Российской Империи. 4.1.1860. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XXXV, отд.1, №35317, с.21.
41. О правах пребывающих в России иностранцев. 7.6.1860. В: *ПСЗРИ*, собр.2, т.XXXV, 1860, отд.1, (СПб., 1862), № 35880, с.706-707.

Date despre autor:
Andrei EMILCIUC, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.
E-mail: emilan@live.com

Prezentat la 20.05.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.107-113

CZU: 614.2 : 94"1918/1919"

REORGANIZAREA SISTEMULUI MEDICO-SANITAR DIN BASARABIA ANILOR 1918-1919

Alexandru GHETAN

Universitatea de Stat din Moldova

Reorganizarea sistemului medico-sanitar din Basarabia anilor 1918-1919 este o parte indispensabilă a procesului de integrare teritorial-administrativă a regiunii în cadrul României Întregite. Crearea în provincie a unui sistem de ocrotire a sănătăţii provizoriu eficient era o acţiune ce necesita aplicare urgentă pentru a fi depășită „criza pandemică" generalizată. Noul Inspectorat Sanitar al Basarabiei, creat prin Ordonanţa nr.60 din 11 iunie 1918, urma să urgenteze fuzionarea instituţiilor medicale locale supuse Zemstvei Guberniale şi noilor structuri create sub auspiciul autorităţilor române şi, totodată, să realizeze activităţi de salubrizare şi antiepidemice atât în rândul militarilor, cât şi al populaţiei civile. Provocările şi impedimentele, circumstanţele, reuşitele şi eşecurile, factorii subiectivi şi obiectivi în desăvârşirea procesului reformator medico-sanitar sunt subiecte abordate direct sau tangenţial în prezentul demers științific.

Cuvinte-cheie: *reorganizare, sistem medico-sanitar, Inspectorat Sanitar, activităţi antiepidemice, salubritate, Basarabia.*

THE REORGANIZATION OF THE MEDICAL-SANITARY SYSTEM FROM BESSARABIA IN THE YEARS 1918-1919

The reorganization of the medical-sanitary system from Bessarabia in the years 1918-1919 is an indispensable part of the process of territorial-administrative integration of the region as a part of Entire Romania. Creation of an efficient provisionally health system was an action which needed a fast way of application, to solve generalized pandemic crisis. New Sanitary Inspector of Bessarabia created through Orderly No. 60th on 11th of July, 1918 had to fusion in a fast way, the medical local institutions at the Gubernial Land and the new structures created under Romanian auspices, and at the same time to realize the salubrious and antiepidemic activities among the military forces and the civil population. Challenges and obstacles, circumstances and facts, successful and unsuccessful, subjective and objective factors in finalization of the medical sanitary reformer process are direct subjects or tangential parts of this material.

Keywords: *the reorganization, medical-sanitary system, Sanitary Inspector, antiepidemic activities, sanitation; Bessarabia.*

Introducere

Nivelul de modernizare şi civilizare al unei societăţi, dincolo de anumite criterii bazate pe prosperitatea economică, este demonstrabil prin intermediul garantării unor condiţii sociale decente pentru fiecare membru al comunităţii. În acest sens, asigurarea socială şi medicală este o prioritate în determinarea bunăstării colective. Astăzi, definitivarea unui sistem de ocrotire a sănătăţii calitativ, fără a studia procesul de concepere a unui organism medico-sanitar eficace în Basarabia interbelică, ar fi o eroare bazată pe ignoranţă în cercetare. Totodată, cercetarea procesului de reorganizare a sistemului medico-sanitar din Basarabia anilor 1918-1919 ne oferă nişte exemple şi modele de practici sanitare reuşite (pe atunci) care sunt aplicabile şi la etapa actuală.

Incursiune istoriografică

Cercetarea acestui subiect în perioada sovietică a fost neglijată de istoriografie, iar în perioada de după independenţă ea [istoriografia] a oferit puţine studii dedicate în general iatroistoriei şi, în particular, sistemului de ocrotire a sănătăţii din Basarabia interbelică. Alegerea acestei teme drept subiect de cercetare şi expunere este aspiraţia personală de realizare a unui studiu bazat pe surse inedite, nevalorificate anterior. În consecinţă, în baza izvoarelor de arhivă inedite, cercetate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, precum şi a unor surse istoriografice – insignifiante ca număr, dar remarcabile ca importanţă, semnate de A.Moraru, N.Enciu, N.Smadu, P.Cazacu – este elaborat studiul de faţă.

Reorganizarea sistemului medico-sanitar şi realităţile pandemice

Unificarea Basarabiei cu România din 1918 a condiţionat necesitatea integrării provinciei în cadrul noului stat. Buna funcţionare a României Întregite fiind posibilă doar prin ralierea şi adaptarea vechilor structuri din

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.107-113

Basarabia (şi din celelalte provincii unite) la sistemul teritorial-administrativ, legislativ, economic ş.a. din statul român. În acest sens, nu a fost excepţie, ci mai cu seamă de primă importanţă, sistemul medico-sanitar în Basarabia. Nicolae Smadu[1] menţiona că după 27 martie 1918 autorităţile române au avut două direcţii prioritare de acţiune în Basarabia. Prima era urgenţa „vindecării" de mişcarea bolşevică, iar cea de-a doua era necesitatea „curăţirii" de felurite boli ce bântuiau cu o furie înspăimântătoare în Basarabia [1, p.122]. Astfel, alături de protecţia faţă de ameninţarea invaziei comuniste, stăvilirea pericolului epidemic este primordială pentru autorităţile noi venite după unificare în Basarabia. Dezideratul anterior menţionat era realizabil doar prin crearea unui sistem medico-sanitar eficient care să ghideze mişcarea de prevenire şi combatere epidemică din Basarabia.

Existenţa sistemului sanitar în Basarabia – de până la 1918 – sub egida Zemsvei Guberniale, precum şi formarea, la 26 martie 1917, a Sovietului Medico-Sanitar, nicidecum nu a facilitat procesul de eficientizare a serviciului medico-sanitar basarabean în timpul Primului Războiul Mondial şi în perioada de după finalizarea acestuia. Insuficienţa şi ineficienţa cadrelor medicale, mobilizarea medicilor pe front, lipsa medicamentelor, propagarea bolilor contagioase în contextul conflagraţiei mondiale au creat în spaţiul basarabean un focar pandemic, cu o amploare fără precedent în sec. XX în această regiune.

Intrarea trupelor române în Basarabia la începutul anului 1918[2] a însemnat pentru autorităţile române o primă descoperire a realităţilor cartografice, topografice, lingvistice, social-economice, dar şi epidemice basarabene. Medicul N.Vicol[3], general, inspectând diferite formaţiuni sanitare în cursul lunilor aprilie-mai 1918, a constatat existenţa numeroaselor focare întinse de diverse epidemii care puneau în pericolul nu doar soarta trupelor, ci şi a populaţiei Basarabiei. În anul 1918, epidemia de tifos a progresat comparativ cu anii precedenţi, ajungând la 24 988 de cazuri. În această perioada epidemia de tifos exantematic bântuia în 1 843 de sate, iar cea de febră tifoidă în 1761 de localităţi dintr-un total de 2 286 câte existau în Basarabia [1, p.122]. În anul 1919 erau înregistrate deja 50 915 cazuri de contaminare exantematică.[4] Alături de tifosul exantematic şi febra tifoidă bântuiau alte boli contagioase, precum: febra recurentă[5], variola, scarlatina, gripa spaniolă, ş.a., care au aprofundat starea pandemică a Basarabiei.

Aşadar, realităţile epidemice existente în Basarabia au făcut ca reorganizarea Serviciului medico-sanitar în regiunea dintre Prut şi Nistru să fie ghidată în *avanpost* de măsurile antiepidemice combative ce necesitau o aplicare urgentă. Nicolae Smadu, referindu-se la sistemul medico-sanitar din Basarabia primilor ani de după război, menţiona că această „organizare sanitară care în timp normal avea atâtea lacune – atât prin felul organizării sale sub regimul rusesc, cât şi prin conducerea detestabilă a diferitor servicii sanitare de la zemstve, pe timp de război, a devenit şi mai şubredă. După intrarea în acţiune a României, Basarabia devenind o zonă de război, organizarea sanitară nu mai putea asigura nici ajutorul medical necesar populaţiei, nici să mai stăvilească epidemiile ce o invadaseră [...]. Mobilizarea în masă a locuitorilor la săpatul tranşeelor la începutul anului 1916, trecerea armatei prin Basarabia şi încartiruirea armatei în 1916 şi 1917 au fost condiţii dintre cele mai favorabile ca focarele de tifos exantematic, febră tifoidă, dezinterie, variolă şi alte boli contagioase

---

[1]**Nicolae Smadu** – medic primar al județului Lăpușna, între 1918/23; ulterior, în perioada anilor 1923/37 – inspector general sanitar în Basarabia. După care a deținut aceeași funcție la București. În luna octombrie 1938 a fost însărcinat cu conducerea Inspectoratului Sanitar Chișinău. Activitatea sa în Basarabia se caracterizează prin măsuri întreprinse în domeniul combaterii epidemiilor, în domeniul sănătății și igienei publice [2, p.121-122].

[2] Marele Cartier General român a hotărât, la 20 ianuarie 1918, să trimită în Basarabia 4 divizii care au acţionat astfel:
- Divizia 13 Infanterie, comandată de generalul Ernest Broşteanu pe direcţia Ungheni, Chişinău, a eliberat Chişinăul, la 27 ianuarie 1918, iar la 4-7 februarie 1918 – Tighina.
- Divizia 11 Infanterie, în sudul Basarabiei;
- Divizia 2 Cavalerie a asigurat legătura dintre diviziile 11 şi 13 Infanterie;
- Divizia 1 Cavalerie, în nordul Basarabiei, în zonele Bălţi şi Soroca [3, p.33].

[3] **Nicolae Vicol** – Șeful Serviciului sanitar de la armata de operațiune, însărcinat ca Inspector sanitar civilo-militar al Basarabiei.

[4] Dintre cele 50 915 de cazuri înregistrate, au fost mortale 3 334 de cazuri, iar 16 223 de contaminați au fost izolați și tratați în condiții de internare în spital. În cel mai bântuit județ, adică în jud. Tighina, în cursul anului 1919 s-au înregistrat 8 167 de cazuri, cele mai puține fiind în jud. Ismail – 2 190 de cazuri [4, p.148].

[5] În 1918 s-au înregistrat 2219 cazuri de febră recurentă, iar în 1919 – 11 646 de cazuri (conform datelor publicate de Nicolae Smadu în 1937 [6, p.9], în anul 1919 au fost 32 000 de cazuri de febră recurentă). Această epidemie a cuprins 1 596 de comune.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.107-113*

să se transforme în epidemii dintre cele mai întinse" [2, p.145]. În acelaşi context, Petre Cazacu menţiona că războiul, revoluţia, inflaţia monetară cu scăderea veniturilor au avut o influenţă dezastruoasă asupra organizărilor pentru sănătatea publică, existente în Basarabia, iar mişcarea imensă de trupe şi refugiaţi, sărăcia şi promiscuitatea au făcut să se importe şi să se dezvolte epidemiile. Concentrarea pe probleme politice şi excitaţiile revoluţionare a dus la neglijarea problemelor sanitare, condiţionând propagarea molimelor epidemice în anii 1918/19 în Basarabia [3, p.263].

Situaţia epidemică ubicuă a urgentat reorganizarea sistemului medico-sanitar din Basarabia atât pentru beneficiul militarilor români dislocaţi, cât şi în folosul populaţiei autohtone. Oficialii sanitari din dotarea Armatei Române au primit dispoziţii de organizare a sistemului sanitar din Basarabia. În luna martie 1918 a fost creat *Serviciul Sanitar Militar* căruia i-au fost puse la dispoziţie 4 infirmieri de garnizoană cu câte 4 secţii mobile (de ambulanţe divizionare), 2 spitale divizionare, un spital de corp de armată, un spital de contagioşi, o infirmerie de ochi şi 19 echipe de deparazitare [4, p.124]. Ulterior, de către Ministrul de Război al României, Constantin Hârjeu, au fost aprobate dispoziţii pentru înfiinţarea a 6 farmacii de garnizoană în oraşele Bolgrad, Cetatea-Albă, Tighina, Chişinău, Bălţi şi Hotin cu rolul de a colecta în totalitate materialul sanitar aflat în arealul lor geografic (în cele 6 depozite existente). Materialul sanitar adunat urma să fie stocat la depozitul central sanitar creat în comuna Călăraşi, din proximitatea Chişinăului [4, p.130].

În aprilie 1918, în Basarabia se aflau 6 formaţiuni sanitare de campanie. În acelaşi timp, în Chişinău existau 6 spitale (de chirurgie, de contagioşi, de ochi, de boli mintale, militar rus şi evreiesc), dintre care unul funcţiona parţial. Dintre cele 28 de spitale civile şi militare locale din Basarabia, 7 nu funcţionau deloc, iar alte 7 funcţionau parţial. La Bălţi funcţiona spitalul judeţean cu 100 de paturi şi spitalul evreiesc cu 45 de paturi [4, p.127]. Viitoarea reorganizare a sistemului medico-sanitar din Basarabia urma să însumeze instituţiile sanitare locale deja existente şi noile structuri create în această regiune după unificarea din 1918.

La 11 iunie 1918 Ministerul Războiului al României a emis Ordonanţa/Circulara nr.60, care prevedea crearea *Inspectoratului Sanitar din Basarabia,* conducerea Serviciului Sanitar fiind încredinţată generalului Nicolae Vicol, care conducea inclusiv Serviciul Sanitar Militar al Basarabiei. Încă de la crearea sa, la 11 iunie 1918. Inspectoratul Sanitar din Basarabia urma să fie „instituţie civilo-militară pentru combaterea bolilor contagioase în Basarabia şi, implicit, pentru organizarea Serviciului Sanitar în Basarabia, care urma să facă conexiunea dintre autorităţile sanitare locale şi cele din Vechiul Regat" [2, p.9-11]. În aceeaşi circulară cu nr.60 s-a decis înfiinţarea în Basarabia a *echipelor volante de deparazitare* care aveau un caracter militar, precum şi a *inspectorilor de boală contagioasă* având un caracter civil. În acelaşi timp, s-a hotărât reorganizarea fiecărei infirmerii de garnizoană sau a spitalului divizionar, astfel încât acestea să aibă posibilitatea de a se diviza în 4 secţii (cu cel puţin 50 de paturi) care să treacă dintr-o localitate în alta, oriunde bântuie tifosul exantematic, precedate sau însoţite de echipa volantă de deparazitare. Crearea *spitalelor mobile* avea pe lângă misiunea de a facilita procesul combativ şi un scop educativ pentru populaţie – or, „nedeplasându-se din localitatea unde domiciliază decât cel mult la distanţe apropiate, se va învinge nedeprinderea şi repulsia populaţiei basarabene de a fi internată". În scopul combaterii epidemiilor din Basarabiei, în localităţile în care acestea bântuiau cel mai mult, printr-o dispoziţie directă de la Inspectoratul Sanitar, spitalele permanente ale diviziilor 9 şi 10 se deplasau în zona pandemică, indiferent dacă aceasta era zona diviziei respective. În acelaşi scop, spitalul de contagioşi, precum şi spitalele divizionare urmau să aibă câte o echipă de deparazitare, iar în centrele cele mai bântuite – câte două echipe de acest fel [2, p.11-15].

Crearea noului inspectorat sanitar necesita cooptarea vechilor funcţionari din sistemul medico-sanitar din Basarabia care au activat până în anul 1918. În Ordonanţa nr.14 din 7 iulie 1918 *Cu privire la Serviciul Medical în Basarabia*, Comisarul General al Basarabiei, Artur Văitoianu, dispune că „având în vedere starea sanitară rea a Basarabiei şi că tifosul exantematic continuă să se extindă fulgerător, pentru a completa serviciul sanitar local care nu are poliţie sanitară organizată şi pentru a face regulă şi a exercita controlul necesar privind funcţionarea Serviciului Sanitar în Basarabia", toţi medicii aflaţi în Basarabia trebuie să fie înscrişi la următoarele autorităţi:

- medicii din jud. Soroca şi Bălţi – la Inspectoratul regional al Direcţiei Generale sanitare a României (medicul Gorăscu, locotenent-colonel Bălţi, localul spitalului de contagioşi);
- medicii din jud. Orhei, Chişinău şi Bender – la Inspectoratul regional condus de N.Smadu (Chişinău, Inspectoratul Sanitar al Basarabiei, str. Nicolaevskaia, 129);
- medicii din jud. Akkerman, Ismail şi Cahul – la Inspectoratul regional medical (colonelul Manea, or. Belgrad, localul Comandamentului Diviziei a X-a) [2, p.22].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.107-113

Fiecare medic era obligat să prezinte o cerere însoţită de actele ce demonstrează că posedă titlul de doctor în medicină, de la care universitate anume, unde este născut şi de când practică medicina în Basarabia. Medicii stabiliţi în Basarabia după 1914 nu puteau să rămână în teritoriu decât printr-o aprobare individuală de la Comisariatul General al Basarabiei. Toţi medicii care nu se conformau acestei decizii până la data de 10 august erau declaraţi străini. Articolul II prevedea că nicio formaţiune sanitară, spital sau infirmerie nu are dreptul de a activa pe teritoriul Basarabiei dacă nu era înscrisă în registrele Inspectoratului Sanitar al Basarabiei. Înscrierea instituţiilor sanitare urma să fie realizată până la 1 august 1918 de către zemstvele, upravele sau alte autorităţi, care trebuiau să întocmească o listă a acestor instituţii, în care să indice amplasarea, numărul de paturi şi personalul de care dispune [5, f.64].

Unele prevederi complementare erau în Ordonanţa nr.31, emisă de Comisarul General al Basarabiei la 18 august 1918. În art.1 al Ordonanţei era specificat că „toţi farmaciştii, veterinarii, dentiştii, felcerii, ferceliţele, droguiştii şi moaşele (acuşercele) se vor înscrie, fără nicio deosebire, la medicii delegaţi de Direcţia Generală a Serviciului sanitar al României, care se află câte unul în fiecare judeţ, în localul zemstvei judeţene". Fiecare dintre cei sus-menţionaţi urma să prezinte un act ce demonstrează dreptul de a practica activitatea sanitară în Basarabia. Cei veniţi după 1914 în Basarabia pot să rămână aici şi pot practica activitatea în continuare doar după ce obţin o permisiune individuală de la medicul delegat aflat pe lângă Zemstva judeţeană. Totodată, ei trebuiau să prezinte motive temeinice pentru care doresc să rămână în această regiune (de exemplu: este născut în Basarabia, familia trăieşte aici etc.). Aceeaşi Ordonanţă prevedea înscrierea farmaciilor şi drogheriilor atât din mediul rural, cât şi din mediul urban la aceiaşi medici delegaţi din zemstvele judeţene. Cei care nu-şi prezentau cererea de înscriere (personală, precum şi a instituţiei pe care o conduc – drogherie sau farmacie) până pe 30 septembrie a.c. urmau să-şi piardă dreptul de a practica profesiunea, iar instituţiile urmau să fie închise [5, f.23].

În perioada iniţială, în Basarabia, concomitent cu Inspectoratul Sanitar creat de către autorităţile româneşti continuau să existe vechile autorităţi medico-sanitare. Situaţia dată s-a menţinut până la 11 octombrie 1918, când Serviciul Sanitar al Zemstvei Guberniale a trecut sub conducerea şi administrarea Inspectoratului Sanitar cu denumirea *Serviciul Sanitar Central al Basarabiei*. Un pas decisiv pentru funcţionalitatea sanitaro-organizatorică în Basarabia este prevăzut în Decretul-lege nr.673 din 12 februarie 1919 *Cu privire la organizarea sanitară provizorie a Basarabiei*, prin care „s-a considerat de cuviinţă a se proceda la stabilirea, deocamdată, a 9 medici primari de judeţe". Aceşti medici, sub conducerea unui *Inspectorat sanitar civilo-militar*, prin concursul personalului inferior din Vechiul Regat şi sub îndrumarea directivelor Serviciului sanitar român, urmau să constituie organul de acţiune privind organizarea Serviciului sanitar al Basarabiei. Totodată, acest organ trebuia să „contribuie la culegerea datelor necesare pentru o viitoare cât mai apropiată organizare definitivă a serviciului". Inspectoratul Sanitar civilo-militar al Basarabiei reprezenta instituţia ce va îndeplini funcţia de Serviciu Sanitar în această provincie, până la o viitoare contopire a acestuia cu sistemul sanitar al României. În ceea ce priveşte interesele sanitare ale populaţiei civile, Inspectoratul urma să funcţioneze în baza normelor de serviciu şi ordonanţelor emise de Direcţiunea Generală a Serviciului Sanitar al ţării" [2, p.59-62].

Definitivarea procesului de reorganizare a sistemului medico-sanitar în această primă perioadă de tranziţie provizorie – 1918-1919 – a fost momentul în care serviciile sanitare ale zemstvelor judeţene şi ale upravelor oraşelor din Basarabia au trecut la Inspectoratul Sanitar. La data de 1 iulie 1919, prin Decretul-lege nr.2451 al Consiliului de Miniştri, Comisia Interimară a Zemstvei din jud. Chişinău (şi din celelalte judeţe) a fost obligată să predea Inspectoratului Sanitar al Basarabiei circumscripţiile medicale [2, p.81-82]. În cursul următoarelor luni, circumscripţiile medicale au fost transmise de la Comisia Interimară către Inspectoratul Sanitar (de ex., Circumscripţia Medicală Vorniceni a fost predată la 25 iulie 1919) [6, p.15].

Procesul de reorganizare (şi reformare) a sistemului medico-sanitar din Basarabia de către autorităţile româneşti în perioadă anilor 1918/19 a conturat existenţa unor factori obiectivi şi subiectivi care au favorizat sau defavorizat desfăşurarea activităţii organizatorice. Un prim element strident observat de către autorităţile militare române a fost infrastructura deficitară a drumurilor existentă în provincie. În *rapoartele despre starea generală a satelor* din ianuarie 1919 se menționa că în localitățile din jud. Lăpuşna se menţiona că „drumurile, din cauza timpului rău, se află în stare rea, multe poduri sunt stricate", tot aici specificându-se că „drumurile care fac legătura dintre sate sunt trase la voia întâmplării printre arături. N-au fost niciodată pietruite, din care cauză în timpul iernii circulaţia este anevoioasă şi în urma ploilor imposibilă" [7, f.4, f.18].

Problemele privind infrastructura drumurilor nu erau unicele care tergiversau buna funcţionare a structurilor sanitare. Practicarea activităţii medico-sanitare în Basarabia până la 1918 a fost o specializare preponderentă a minorităţilor etnice locale – evrei, ruşi, germani etc., pe când autohtonii majoritari erau (de obicei) neiniţiaţi în ale medicinei. În Basarabia de până la 1918, majoritatea medicilor erau necunoscători de limbă română, fiind persoane docile vechilor structuri ale zemstvelor guberniale instituite de autorităţile ţariste. În consecinţă, integrarea Basarabiei în cadrul administrativ-teritorial al României Întregite şi organizarea sistemului sanitar în Basarabia interbelică a implicat unele disensiuni lingvistice şi conceptuale (de mentalitate) între cei care au practicat medicina în Basarabia ţaristă şi noile autorităţi cărora medicii locali trebuiau să li se supună. Drept o soluţie temporară, de tranziţie, a fost acceptată dualitatea lingvistică. Întocmirea actelor oficiale (a ordonanţelor, rapoartelor oficiale, dispoziţiilor), scrierea corespondenţei, precum şi practicarea activităţii medico-sanitare în general a fost legitimă atât în limba română, cât şi în limba rusă. Totuşi, dualitatea lingvistică a fost sistată în octombrie 1918, printr-o dispoziţie (semnată de N.Vicol, şeful Serviciului Sanitar Central al Basarabiei, Inspectorul Sanitar al Basarabiei), în care se menţiona că odată ce serviciul sanitar al fostei Zemstve Guberniale a devenit *Serviciul Sanitar Central al Basarabiei*, personalul acestuia duce corespondenţa numai în limba română, în caz contrar urma „să fie refuzată înregistrarea şi întocmirea ei (a corespondenţei)" [8, f.45]. Totuşi, chiar şi după emiterea respectivei dispoziţii, corespondenţa internă se va duce în continuare atât în limba română, cât şi în limba rusă. Utilizarea limbii ruse în corespondenţa medicală era prematur de a fi sistată, întrucât noile cerinţe lingvistice impuse nu puteau fi respectate imediat, ci necesitau timp pentru a fi satisfăcute. În rapoartele despre activitatea spitalului evreiesc din Chişinău pe parcursul anilor 1920-1921 limba de comunicare în corespondenţă, în acte şi în documente oficiale rămâne în continuare limba rusă [9]. În aceşti primi ani interbelici (1918-1924), personalul medical, de rând cu ceilalţi funcţionari ai diferitor instituţii, erau supuşi periodic examenelor la limba română.

Limite obiective şi subiective în lupta antiepidemică

Organizarea sistemului medico-sanitar din Basarabia interbelică a marcat şi insuficienţa personalului medical în regiune, în parte încă mobilizat pe front. Nicolae Smadu menţionează că în cursul lunii august 1918 în oraşul Orhei au fost înregistrate peste 100 de cazuri de febră tifoidă, Inspectoratul Sanitar al Basarabiei nu ştia pe cine să însărcineze cu combaterea epidemiei, pentru că „medicul legist al oraşului Orhei, Nuremberg, nu se întorsese din mobilizare, iar medicul legist al judeţului, Barşavski, spunea că el este medic legist al judeţului şi nu are de îndeplinit atribuţiile la oraş, mai ales măsuri de „poliţie sanitară" [2, p.41]. Mai mult decât atât, în această perioadă de boli contagioase extinse, numeroşi medici lipsesc frecvent, cu săptămânile, de la serviciu pleacă la Kiev, Odesa [2, p.54]. Către anul 1918 în cele 9 judeţe din Basarabia existau 106 circumscripţii medicale, dintre care 68 erau dotate cu paturi (1820 de paturi în total). În acelaşi timp, personalul medical din Basarabia însuma 362 de medici, dintre care 149 activau în Chişinău, iar ceilalţi 213 în celelalte 8 judeţe. Astfel, 362 de medici trebuiau să acorde asistenţă medico-sanitară unei populaţii în număr de cca 2 642 000 de persoane (numărul aproximativ al populaţiei din Basarabia în această perioadă). Moaşele erau în număr de 280, felcerii – în număr de 424, farmaciştii – în număr de 77, semnalându-se o predominare a activităţii sanitare în mediul urban în detrimentul mediului rural, chiar dacă populaţia din mediul rural era în număr de 2 274 000, sau 85% din totalul populaţiei Basarabiei. Proporţional, un medic revenea la 20 de sate, un agent sanitar – la 10 sate, în timp ce un pat de spital revenea la cca 1 300 de locuitori, mult sub starea normală a epocii [1, p.128-129]. Numărul redus al personalului medical local a implicat necesitatea suplinirii numărului de medici în regiune. Transilvania şi, parţial, Vechiul Regat au fost sursa de aprovizionare a Basarabiei cu noi cadre medico-sanitare. În consecinţă, „colonizarea militar-administrativă" română în Basarabia a inclus şi importul cadrelor medico-sanitare în teritoriu. Un obstacol major în calea acestei operaţiuni era reprezentat de imaginea defavorabilă despre Basarabia, imagine persistentă în mediile româneşti din Vechiul Regat. În aceste condiţii, generalul N.Vicol, medic, propunea implicarea transilvănenilor în asemenea activităţi, întrucât în rândurile acestora din urmă fusese semnalată disponibilitatea pentru astfel de acţiuni [4, p.127].

Viitorul succes sau insucces al administraţiei române (inclusiv, sanitare) în regiune era determinat de relaţiile interpersonale stabilite între cei nou-veniţi şi localnici. În Ordonanţa cu nr.60 emisă la 11 iunie 1918 se specifica necesitatea curmării fricţiunilor apărute în relaţia populaţiei autohtone cu autorităţile române venite în provincie [2, p.11]. În consecinţă, în proiectul de activitate a Serviciului Sanitar al Zemstvei Guberniale în vederea luptei antiepidemice din 1918 s-a hotărât aplicarea măsurilor de izolare şi dezinfectare

doar pe cale paşnică. Însă, ţinându-se cont de „încăpăţânarea locuitorilor" când era vorba de o izolare, este lesne de înţeles că aplicarea măsurilor aveau un succes doar parţial [2, p.48]. Această prevedere de non-forţare în cazul necesităţii de izolare şi dezinfectare, precum şi faptul că populaţia locală era foarte rămasă în urmă sub aspectul igienei şi sanitariei, educaţia igienei precară a populaţiei locale au tergiversat rezolvarea problemei epidemice. În parte, dificultatea organizării eficace a sistemului sanitar în Basarabia a fost amplificată de reticenţele reciproce, atât din partea autorităţilor româneşti, cât şi din partea populaţiei locale. Datele de arhivă înregistrează numeroase excese de zel din partea unor jandarmi care aplicau forţa în contactele lor cu localnicii basarabeni [7].

La începutul studiului am menţionat că noile structuri medico-sanitare aveau drept *cap de afiş* combaterea epidemiilor omniprezente în Basarabia. Extirparea pandemiei a fost posibilă doar după câţiva ani, chiar dacă iniţial era preconizată o perioadă de timp mult mai restrânsă. Tărăgănarea a fost condiţionată (şi) de imposibilitatea de a determina statistic amploarea epidemiei în provincie. Unele regiuni extinse ale Basarabiei erau în afara controlului detaşamentelor militare, iar pe alocuri structurile administrative şi sanitare locale (acolo unde ele existau) aveau o mulţime de sincope organizatorice şi comunicaţionale, necercetând extinderea crizei epidemice în localităţi. Documentele de arhivă consemnează că „autorităţile de la sate se găsesc într-o stare complet dezorganizată. Aceste autorităţi sunt compuse din primari, sutaşi şi notari, care sunt, de fapt, vechi-staroste, sutaşi şi pisari, sau cum s-a numit în timpul revoluţiei ruse, „preşedinte de comitet". Uneori, sunt sesizate doar nişte schimbări de titulatură, nu şi de oameni, alteori „mai mulţi primari şi notari, funcţionari ai administraţiei locale îşi dau demisia". De exemplu, în localitatea Logăneşti (jud. Lăpuşna) autorităţile locale au demisionat din cauza dezordinii publice, iar în comunele Stolniceni-Dahnovici (acelaşi judeţ) aceştia şi-au dat demisia din cauza că locuitorii nu mai ascultă şi nu vor să plătească dările către stat şi comună. În aceste condiţii, prezenţa sincopelor în prezentarea unor date statistice complete, atât administrative, cât şi sanitare, în perioadă respectivă este o realitate explicabilă [7, f.2-5]. Către anul 1918 în cadrul unei inspecţii sanitare în apropiere de Chişinău s-a constatat că epidemiile nu erau combătute sau înregistrate, iar în sate precum Nisporeni, Boldureşti, Găureni, Brătuleni, Bălăureni, Șişcani, Mireşti „bolnavii stau toţi pe la casele lor culcaţi prin case sau pe prispe, aşteptând vindecarea sau moartea. Nicăieri nu se vede personalul medical, nimeni nu cunoaşte: Declarare, Izolare, Dezinfecţie" [2, p.55].

Alături de infrastructura deficitară, disensiunile lingvistice, insuficienţa şi ineficienţa de personal şi lipsa datelor detaliate (cartografiate) despre specificul pandemic, restructurarea sistemului medico-sanitar basarabean s-a realizat în condiţii de austeriate financiară. Sursele băneşti erau insuficiente, inclusiv pentru contracararea epidemiilor, în acest scop finanţele frecvent redistribuindu-se din alte fonduri disponibile. Situaţia epidemică a determinat Inspectoratul Sanitar al Basarabiei să înainteze medicului delegat al Zemstvei Basarabiei o notă, în care informa că lipsa absolută a mijloacelor în casa zemstvei şi criza financiară face imposibilă lupta împotriva epidemiei de tifos exantematic în unele oraşe şi judeţe ale Basarabiei. Drept soluţie s-a propus ca din toate localităţile care nu sunt afectate de tifos exantematic să se înainteze către Inspectoratul sanitar din Basarabia bugetul şi personalul medical din aceste instituţii sanitare pentru a combate eficient tifosul exantematic în localităţile contaminate [10, f.142].

Lipsa de finanţe, precum şi de materiale strict necesare pentru activitatea unor instituţii medico-sanitare era o problemă sensibilă mai ales în perioada rece a anului, când aprovizionarea precară a spitalelor avea urmări nefaste asupra pacienţilor. Majoritatea spitalelor întâmpinau dificultăţi în ce priveşte aprovizionarea cu medicamente, cu alimente, lemne de foc ş.a. La 4 octombrie 1918 Preşedintele Upravei Floreşti scria către Prefectul jud. Soroca: „Avem onoarea a vă ruga să binevoiţi a ne da un răspuns la raportul nostru din 27.09 a.c. cu nr.3033 relativ la eliberarea lemnelor care se află la Upravă, provenite de la tranşee, pentru nevoile spitalului Zemstvei din Floreşti şi pentru nevoile Upravei. Totodată, vă informăm că spitalul nu are deloc lemne şi deci nu are cu ce face hrană pentru bolnavi, neavând de unde lua şi neavând pe ce" [8, f.27]. Deseori, din cauza lipsei de bani, spitalele Zemstvei se aflau într-o situaţie foarte grea, fiind pe cale de a nu mai putea funcţiona.

Concluzii

În esenţă, reorganizarea sistemului medico-sanitar din Basarabia în perioada anilor 1918-1919 sub auspiciul autorităţilor române reprezintă un model unic în felul său. Unicitate ce rezultă din câteva realităţi suprapuse în cadrul acestui proces reformator. Realităţile nefaste ale Primului Război Mondial şi integrarea teritoriului în cadrul statului român au determinat noile autorităţi să manifeste promptitudine în procesul de reorganizare a sistemului medico-saniar şi, implicit, salubritar, dar şi antiepidemic într-o regiune aflată într-un

focar pandemic nemaiîntâlnit în secolul XX în regiune. În Basarabia, către anul 1918 din cele 2 286 de localităţi 1 843 erau infestate cu tifos exantematic, iar 1 761 cu febră tifoidă.

Astfel, procesul de reorganizare a fost o adaptare spontană a autorităţilor române la necesităţile epidemice create de conjunctura spaţială şi temporală. Drept măsură prioritară de contracarare a bolilor contagioase, autorităţile decid în martie 1918 crearea Serviciului Sanitar Militar (al Armatei Române), după care la 11 iunie 1918 este înfiinţat Inspectoratul Sanitar al Basarabiei (civil şi militar). Prin Ordonanţa nr.14 din 7 iulie 1918 *Cu privire la serviciul medical în Basarabia* se decide integrarea medicilor supuşi instituţiilor de zemstvă, prin cooptarea vechilor structuri medicale guberniale existente în teritoriu la serviciile sanitare supuse autorităţilor române. Odată cu trecerea la 11 octombrie 1918 a Serviciului sanitar al Zemstvei Guberniale sub conducerea şi administrarea Inspectoratului Sanitar al Basarabiei s-a creat noua instituţie *Serviciul Sanitar Central al Basarabiei*. Definitivarea acestui proces de restructurare a sistemului medico-sanitar în această perioadă de tranziţie (1918-1919) are loc în februarie 1919, când este emisă Ordonanţa *Cu privire la organizarea sanitară provizorie a Basarabiei*, care a pus bazele-cadru de funcţionare a serviciului medical şi a „poliţiei sanitare" în cele 9 judeţe, împărţite în 106 circumscripţii medicale.

Pentru serviciul medico-sanitar provizoriu format era prioritar să înlăture situaţia de criză pandemică care devenise ubicuă în Basarabia. Conflagraţia mondială, mobilizarea medicilor pe front, lipsa finanţelor, ineficienţa şi insuficienţa de personal, infrastructura deficitară, promiscuitatea, salubritatea şi igiena socială precară, unele disensiuni lingvistice (cu medicii de alte etnii), ciocnirile dintre noile autorităţi şi localnici, anumite sincope ale organizării, monitorizării şi administrării la nivel local şi central ş.a. au creat impedimente în reformarea sistemului de ocrotire a sănătăţii în Basarabia, aflat sub dublu stindard – atât al tranziţiei de la autorităţile ţariste la cele române, cât şi al crizei epidemice. Totuşi, acţiunile de *dezinfectare, deparazitare, declarare* a epidemiei, de izolare, vaccinare şi salubrizare socială şi-au avut efectul materializat prin înăbuşirea şi, în perioada ulterioară, înlăturarea focarului pandemic omniprezent. În asemenea circumstanţe şi condiţii, în această perioadă de tranziţie a fost reorganizat sistemului medico-sanitar în regiune, pentru ca apoi serviciul provizoriu de ocrotire a sănătăţii din Basarabia să fie unificat definitiv cu cel din Vechiul Regat.

Referinţe:

1. ENCIU, N. *Tradiţionalism şi Modernitate în Basarabia anilor 1918-1940 – populaţia Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*. Chişinău: Lexon-Prim, 2013.
2. SMADU, N. *Privire asupra organizării şi stării sanitare din Basarabia, de la înfiinţarea Inspectoratului până azi, anii 1918-1920*. Chişinău: Imprimeria statului, 1920.
3. CAZACU, P. *Zece ani de la unire – Moldova dintre Prut şi Nistru 1918-1928*. Bucureşti: Universul, 1928.
4. STOICA, L. *Serviciul sanitar al Armatei Române în perioada 1914-1919*. Chişinău, 2012.
5. Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F.120, inv.1, d.1.
6. PUŞTARENCU , D. *Spitalul de tuberculoză din Vorniceni*. *Secvenţe istorice*. Chişinău: Tipografia Centrală, 2008.
7. ANRM, F.339, inv.1, d.25.
8. ANRM, F.2071, inv.1, d.704.
9. ANRM, F.200, inv.1, d.213.
10. ANRM, F.1383, inv.1, d.1.
11. NEAGOE, S. *Istoria grănicerilor şi a începutului poliţiei de frontieră*. Bucureşti: Scaiul, 2004.
12. SMADU, N. *Tifosul exantematic în Basarabia – studiu epidemiologic şi propuneri de cele mai eficace măsuri de combatere*. Chişinău: Imprimeria statului, 1937.
13. DUNĂREANU, N. *Figuri contemporane din Basarabia*. Chişinău: ARPID, 1939.

Date despre autor:

Alexandru GHETAN, doctrand, Şcoala doctorală *Istorie, Arheologie şi Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ghetanalex@yahoo.com

Prezentat la 24.07.2018

CZU: 94(498)"19"

HISTORY AND MEMORY. THE GREAT UNION IN VICTOR ŞUIAGA'S MEMORIES

Gherghina BODA

Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane din Deva (România)

Victor Şuiaga, an outstanding personality of Hunedoara County and a perfect patriot, was one of the few to record his memories bearing important historical connotations, thus contributing to the enrichment of the local historical background. In particular, his memoirs contain information about the period of school years that overlapped with the First World War, but also with the effervescent period of the Great Union. As an active participant and an eyewitness to the national events of the first two decades of the 20th century, he gives us valuable information about how they unfolded locally, about the reaction of the population to the atmosphere of the time, the involvement of the local population, and the people who can be considered local heroes but who have been unjustly forgotten, his memories constituting a true chronicle of those times. The Great Union, however, stands out with its special importance for all Romanians, and therefore he dedicates much of his writings to describing this event.

Keywords: *Victor Şuiaga, personality, memories, Great Union, patriotism.*

ISTORIE ŞI MEMORIE. MAREA UNIRE ÎN AMINTIRILE HUNEDOREANULUI VICTOR ŞUIAGA

Victor Şuiaga, personalitate hunedoreană de seamă şi un patriot desăvârşit, a fost unul dintre puţinii care şi-au consemnat amintirile cu conotaţii istorice importante, contribuind astfel la îmbogăţirea fondului istoric local. Memoriile sale cuprind informaţii în special despre perioada anilor de şcoală care s-au suprapus cu anii Primului Război Mondial, dar şi cu perioada efervescentă a Marii Uniri. Ca participant activ şi martor ocular la evenimentele naţionale din primele două decenii ale sec.XX, el ne oferă informaţii preţioase despre desfăşurarea acestora în plan local, despre reacţia populaţiei la atmosfera vremii, despre implicarea populaţiei locale, despre oamenii care pot fi consideraţi eroi locali şi care pe nedrept au fost uitaţi, amintirile sale constituindu-se într-o adevărată cronică a acelor timpuri. Însă, Marea Unire se detaşează net prin importanţa sa deosebită pentru toţi românii, descrierii acestui eveniment Victor Şuiaga acordându-i un spaţiu larg în scrierile sale.

Cuvinte-cheie: *Victor Şuiaga, personalitate, memorii, Marea Unire, patriotism.*

Introduction

Hunedoara, a county with a deep historical significance, where ancient monuments stand next to medieval ones, forming a collection of historical testimonies registered in the national and world heritage, is among the most important areas of Romania in terms of cultural heritage. The traveler who passes through this area encounters material proofs of human habitation since the oldest times, constructions that testify to the technical-engineering knowledge of reputed Dacian and medieval craftsmen, wooden and stone churches whose walls still preserve the artistic craftsmanship of the old painters, castles and mansions in which it seems that the spirit of the former owners is still walking through the buildings dusted by the passing of time, artifacts that talk about ancestral civilizations or about national historical events that have kept the local personality of those who have contributed to the writing of history on these lands.

The contribution of the people of Hunedoara County to the countless events of the troubled history of the Romanians is indisputable today. Evidence of their solidarity and their participation in the political and social struggles and movements related to social or national injustices, such as Michael the Brave's Union, the Romanian peasants' revolt led by Horea, Cloşca and Crişan of 1784, the Revolution of 1848-1849, the Union of the Romanian Principalities of 1859, the War of Independence from the years 1877-1878, the memorandum movement from 1892-1894, etc. can be found in some documents kept in the archives, as well as in the pages of newspapers and magazines. It is also worth remembering the special contribution of the people of Hunedoara county to the development of the national culture, of whom we can mention: Aron Densuşianu, Dr. Iosif Hodoş, Nicolae Densuşianu, Silviu Dragomir and many others.

The event with the strongest significance nationwide, through which the age-old dream of all Romanians came true, was the Great Union, which was held on 1 December, 1918 in Alba Iulia. Once more, the people of Hunedoara County participated in large numbers, their presence in Alba Iulia confirming their unconditional adherence to this political act, their solidarity and their desire for unity with all Romanians, with their brethren of the same nation, living on both sides of the Carpathians.

Victor Şuiaga – biography

Among the thousands of people from Hunedoara County participating in this historical act is Victor Şuiaga from Deva, a complex personality who, over the years, through manuscripts and prints, made a special contribution to the local history, to the recording of events in which he participated directly or to which he was an eyewitness, bringing to public attention facts and people that are usually covered in the dust of history, forgotten by future generations. He was born on October 25, 1899 in the village of Teiu, the commune of Lăpugiu, Hunedoara County, as the second son of the eight children of priest Ioan Şuiaga and his wife Minerva, née Olariu. He died on 2nd April, 1996 in Deva [1, p.14]. He graduated from the Faculty of Law, University of Cluj in 1922, where he obtained his PhD in legal and administrative sciences in 1928. Then, he settled down in Deva, where he practiced law until 1948, when the Bar was abolished. A second attempt to be admitted to the College of Lawyers failed, and thus he had to work in the Accounts Department of the Cottage Cooperative and Pharmaceutical Center of Deva until his retirement in 1961 [2, p.544-545].

Also worth mentioning is his rich political, cultural and publishing activity that unfolded over the years [3, p.545]: he worked in the Students' Society at the Law School, in the "Petru Maior" Student Circle, in the Hunedoara Students Society in Cluj, being among the first founders and vice president; he was chairman and vice president of Deva County Central District of Astra (1943-1947), director of the National Casina Deva (1936-1942), member and secretary general of the Romanian Anti-Revisionist League (1930-1940), vice president of the Union of Former Fighters in Transylvanian National Guards (1935-1944), president of the Romanian Orthodox Brotherhood from Deva and a member of the Assembly of the Archdiocese of Sibiu (1932-1948); he also supported the Association of Romanian Craftsmen and the Craftsmen's Association for Burial Aid of Deva; he took part, together with a delegation of students from Cluj, in the crowning of King Ferdinand and Queen Mary in Alba Iulia; he was the director of the newspapers "Voinţa" (1930-1931) and "Astra hunedoreană" (1943-1945) from Deva; he published a series of historical works containing a wealth of invaluable information that are still quoted today in the specialized literature. Owing to all his community-driven activity and scientific contributions, Victor Şuiaga occupies a place of honour among the most famous personalities from Hunedoara County.

Victor Şuiaga's connection with the Great Union

His connection to the Great Union started in 1917, since high school, when he was drafted and joined the Austrian-Hungarian Army where he served in the Romanian Regiment 64 Infantry from Orăştie which, from the very beginning of the war, was moved to Vienna and held there by the Austrian-Hungarian authorities until the end of the world conflagration "because it was composed almost entirely of Romanians from Hunedoara County, who could no longer be trusted as they had started to cross the mountains into Romania, while in Orăştie Regiment 82 Infantry from Odorhei was brought, composed only of the Székelys" [4, p.9]. Şuiaga tells about this regiment of Orăştie that during the troubled period before the Great Union, it occupied the barracks and set up the Central Senate of the Romanian Officers and Soldiers from Transylvania, Banat and Bucovina; it was recognized by the Austrian Ministry of War, making a special contribution to the concentration of over 50,000 Romanian officers and soldiers in Vienna "who all swore allegiance to the Central Romanian National Council and then came, well-organized and armed, to Transylvania through Yugoslavia, placing themselves at the disposal of the Romanian revolutionary power" [5, p.11].

In his memoirs in the form of a manuscript, donated to the Museum of Dacian and Roman Civilization in Deva on December 10, 1981, Victor Şuiaga tells both about the events preceding the Union act and the event itself in which he actively took part, together with other tens of thousands of people from Hunedoara County.

His recollections also refer to the year of the First World War when, as a student at the Romanian Gymnasium in Brad and graduate from the third grade, at the school year-end ceremony of June 28, 1914, news broke out of the murder of the heir to the Austrian-Hungarian throne, Franz Ferdinand, and the imminence of the outbreak of a war. "I saw in that summer how general mobilization was made in my native village and in neighboring villages, how the Romanian peasants went to war without any enthusiasm, but with feelings of bitterness, because they had nothing to fight for and die under the "foreign arms", and they all thought the war would be short and they would soon return to their homes. Who would have imagined at the time that it would become a world war, it would last for over four years and that even the children of that time would be brought into it" [6, p.2]. In 1917, Victor Şuiaga was drafted, then trained in several units, and finally sent to the Italian front where, on 22nd September, 1918, he was injured in his head, right eye and left hand after a fall from 18

m due to the breaking of a funicular carrying soldiers. Afterward, he was taken to a hospital in Innsbruck, from where he was repatriated at the beginning of November and went to a hospital in Timişoara [7, p.21-22]. On the Italian front, Şuiaga says: "I saw and felt the shortcomings, the misery and the demoralization of the army, I heard the pains and injustices the people were suffering from, and the curses against an unjust authority. All proved how morale and military discipline were falling, how the people's wrath was growing and boiling in Austria-Hungary [8, p.4]. He returned to his native village, wounded and convalescent, but this did not prevent him from actively participating in all the events of the time. He initiated the formation of the Romanian National Guard in his native village, Teiu, and he then roamed the villages of Valea Lăpugiului mobilizing the inhabitants to secure the road and the railway to the border with Banat, then occupied by the French and Serbian troops. Its defense was necessary due to the attacks by the Austrian-Hungarian gendarmerie, such as that of November 6, 1918, on the village of Lăpugiu de Jos, when 10 innocent peasants were shot dead [9, p.221]. Victor Şuiaga remembers that during those troubled days he met Dr. Petru Groza, who had an intense activity in the Romanian National Council at county level. At that time, the so-called „Spanish flu" was raging, and all those involved in these activities and who were forced to cover much ground to counteract the disease that already had countless victims protected themselves with plum brandy and garlic, because drugs were not available [10, p.224].

As for the enthusiasm of the population of those historical days, words cannot encompass the entire emotional load, the extremely wide palette of the feelings that people were experiencing. The fact is that above all there were the feelings of patriotism and nationalism learned both in school and in the family. Victor Şuiaga's memories always make reference to this state of mind of the Transylvanian Romanians. In his memoirs, he tells a story from the beginning of the 4th grade (today, the 8th) when the teacher Traian Suciu entered the classroom dressed in an officer's uniform, because he had been drafted and was about to leave for the front, but before going, he wanted to make his farewells from his students. "He spoke lovingly and warmly, he told us everything that was in his heart, saying, „I'm not sure what this war will bring and when I will return home from it, but I feel and believe it will shake the world, that countries and unjust kingdoms will perish and the peoples that have been subjugated will be set free. You must never forget that you are the sons of a people who is in bondage, who must free themselves and unite with their brethren in Romania. You, therefore, have the holy duty to study, work, and fight for our ancestral ideal: national freedom and social justice". The teacher wept and so did the whole class. This was the national education received in the Gymnasium in Brad and this was the soul of the Transylvanian Romanians [11, p.3-4]. Another memory dates back to the autumn of the year 1925, when Victor Şuiaga was attending the Romanian high school in Blaj, where he received the same education of love for his nation, for freedom and for national unity. He nostalgically recalled that the high school „had many students, and the photograph of Blaj Cathedral with the Romanian flag raised on it on 10 May 1914 circulated among them, and they had written on it, "Your last hour is nearing, the Carpathians are shaking", and on the back they wrote this Memento: Carve again into the unvanquished rock / The old glory shamelessly wiped out / The faith that has remained forever unquenched / One God, one soul and one country, which I have kept to this day. The flag had been placed there by three students of the local pedagogical school: Ovidiu Vodă, Vasile Fodor and Ioan Pasăre, who later fled over the Carpathians in order not to be thrown into the Hungarian prisons. There they joined the Romanian army and fought in the war for the nation's union, in which Ovidiu Vodă fell heroically as a lieutenant in the battles of Jiu in 1916" [12, p.3]. Another memory of the same period is related to the poem by Radu Cosmin from Bucharest, titled *We Want Transylvania*, which spread astonishingly fast among the Romanians, from which he remembered only a few verse: "The whole country is struggling in terrible unrest, / Alba Iulia is shaking, trembling with impatience / To open its wide gate to the kingly retinue, / To welcome the successor of Voivode Michael". This poem was found by the Austro-Hungarian authorities in the pack of a former student from Blaj who was fighting on the Russian front in 1915, and an investigation was started. As a result, many high school students were expelled, many arrests were made, trials and harsh convictions followed, and all this culminated with the suicide in prison of a young lady from Blaj, Maria Puia, who had multiplied the poem by typing it [p.17-18].

Involvement and participation of the Romanian population from Hunedoara County to the Great Union

The Romanian population in Transylvania experienced an acute sense of joy and hope when Romania entered the war in August 1916, but also bitterness for the suffering caused by this war and for the loss

of irreplaceable lives. Şuiaga says that since the third year of the war, Transylvanian Romanians had foreseen the dramatic end of Austria-Hungary and the liberation of the peoples from the domination of this anachronistic empire. The same joy and enthusiasm enveloped the entire population in all electoral constituencies when the representatives of Hunedoara County were elected to the Great National Assembly of Alba Iulia on 1 December 1918 or when, in the Orthodox church of Deva on November 7, 1918, it was decided unanimously to set up the Romanian National Council and to organize the National Guard in the city. The adhesions to the Union signed by the inhabitants of Hunedoara County in the days before the Great Union show movingly that "this decision of ours expresses everything that our forefathers have ever wanted, everything that warms the souls of everybody present and everything that will forever uplift the souls of our children and grandchildren". Victor Şuiaga, who was among the signatories, said that "I signed this memorable decision of my native village of Teiu, commune of Lăpugiu, on 28 November 1918, and then I took it to all the houses and everybody, 68 people in all, signed it with great joy, and then I collected the signatures and decisions of the neighboring villages of Lasău and Grind, 137 in all" [14, p.13].

Several studies have been written about Hunedoara County's participation in this historic act. Victor Şuiaga, who was among the participants, also offered interesting information. He was 19 at the time and a student in the 8th grade at the Romanian high school in Blaj. Freshly back from the Italian front where he had been hurt, he could not stay away from this historical event for his people because he would not have had peace of mind all his life if he had missed "the greatest feast of his generation", "In the huge crowd of Romanians gathered there, in the forest of tricolor flags, I stood too feeling the strongest emotion, dressed in the military uniform with the Romanian tricolor on, and ratified plebiscitarianly, in an indescribable, enthusiastic frenzy of applause the Union - the decision for the Union. Born and raised in a Romanian family and educated in Romanian schools where I learned to love my nation deeply and honor my forefathers' faith, then forced into a foreign war that was alien to the Romanian soul, I felt with all the fibers of my young life the great happiness of participating in the realization of my nation's age-old dream, the union of all Romanian" [15, p.15]. He remembers nostalgically the harsh winter and the heavy snow that had covered Transylvania at that end of November 1918, but which, in the early morning of December, had given in to the generous sun that seemed to reflect the joy of the participants. The trip to Alba Iulia was epic, the road being traveled by young and old people alike, by train, by horse-drawn carriage, on horseback or on foot, all feeling their souls uplifted and animated by pride, patriotism and nationalism.

In attendance were many Romanians from Deva, Hărăului Valley, from Ilia, from the old district of Dobra to the border with Banat, Orăştie "with its entire land from Câmpul Pâinii to the mountains of Dacian fortresses and the entire Valley of Geoagiu, all these places gave the majority of the peasants, dressed in beautiful ancient costumes, with the groups of "căluşari" dancers, as well as the majority of scholars and craftsmen, because they were closer to Alba Iulia. All of them felt pride that they had given one of the scholars of the Transylvanian School (Şcoala Ardeleană), the great scholar and writer Ioan Budai-Deleanu (1770-1820) from Cigmău, and hero aviator Aurel Vlaicu (1882-1913) from the village of Binţinţi", large groups of woodlanders "with their archaic language, carrying long sticks and bludgeons", a huge crowd from Streiului Valley and Haţeg Country, highland shepherds and mountain dwellers "with long hair and large shepherd's hats and having on their shoulders thin blankets to protect themselves against rain or snow, figures of genuine Dacians from both rivers Jiu", miners dressed "in black clothes, holding their miner's lamps lit, and carrying a red flag" with the tricolor atop, inhabitants from Crişului Alb Valley and from the Zarand Mountains, military formations of the National Romanian Guards from Orăştie, Deva and Brad", and among the delegations of the Transylvanian Volunteers Corps, based in Iaşi, were also Dr. Toma Vasinca, a lawyer from Pui, and Vasile Osvada, accountant from the town of Hunedoara, both from Hunedoara County" [16, p.15-17].

Victor Şuiaga tells [17, p.50] about his departure to Alba Iulia on November 30th, together with a small group of men from the village of Teiu who, like many other participants, carried with them the tricolor flag. They traveled by train, where they saw the delegation of the Romanian Social Democrats from Budapest headed by Iosif Jumanca, as well as a lot of people from Arad and Banat. In the Simeria railway station, more wagons were added to the train for a huge number of people to get on. On the platforms of the railway stations, young people were singing and dancing, enlivening even more the already enthusiastic atmosphere; the national flag was everywhere, and fanfare music encouraged the people to sing the national anthem and other patriotic songs.

No propaganda or organization was needed to encourage the people to go to Alba Iulia because all the Romanians would have wanted to get there. Victor Şuiaga says that so great was the desire to participate that the people no longer greeted each other by saying "hello", but with the greeting "To Alba Iulia" [18, p.48]. The people from Deva, "headed by almost all the members of the local Romanian National Council, many of whom were accompanied by their wives, led by lawyers Francisc Hossu Longin, Dr. Petru Groza, Dr. Virgil Olariu and others ... took with them the old Romanian tricolor flag of the Romanian Orthodox church from the town, "which, upon the delegation's return from Alba Iulia, was replaced in the church, where it was kept for many years next to the pew and was raised at the national celebrations", but after the restoration of the church in the years 1927-1930, it disappeared [19, p.48-49].

Victor Şuiaga vividly recalls the organization and the festive atmosphere that had enveloped Alba Iulia: "the train station and the town were decorated for a Romanian festivity, and a heavily armed national guard was keeping the order and was guarding the train station, the town and the fortress. There was no accommodation available for such huge crowds, so that I slept in a hay shed, but it was not hard because I was young and hardened by war. In the morning, it stopped snowing and the weather was nice. By midday, the crowds had gathered in the field at the back of the fortress, the place where Horea and Cloşca had been broken on the wheel. There were a lot of enthusiastic Romanians, a forest of flags, with a strong determination to make the union. All the souls of Transylvania, who had been enslaved and humiliated by a heinous rule, strongly demanded national freedom and social justice" [20, p.225]. The assembly of the 1228 delegates from Transylvania was held in the big hall of the Officers' Casino from the Fortress, where they unanimously voted for the unification of Transylvania with Romania, also establishing some basic principles regarding the future organization of the Romanian state. The decision for the union was announced from the windows of the hall, the crowd expressing their agreement through strong cheers; then, several stands were installed in the field from which the speakers read the act of union to those present, after which they all went home, the journey back revealing to them "the first Romanian aspect – the Hungarian names of the railway stations had been replaced with Romanian names" [21, p.227].

The delegation of the County of Hunedoara to the National Assembly of Alba Iulia consisted of 155 elected delegates (with the following composition: 62 peasants, 18 craftsmen, 14 primary school teachers, 12 protopopes, 10 lawyers, 9 priests, 8 housewives, 5 teachers, 5 miners, 3 bankers, 2 traders, 2 doctors, 2 clerks, 1 accountant, 1 owner and 1 midwife), i.e. 12.62% of all Transylvanian delegates and about 20.000 peasants, craftsmen, workers, intellectuals, representing one fifth of the over 100,000 Romanians gathered there to ratify by plebiscite, with great pride and enormous enthusiasm, the historic decision to unite all Romanians in one single national state [22, p.222-223].

An unmistakable proof of the appreciation enjoyed by the participants from Hunedoara County is the election of Prof. Dr. Silviu Dragomir and the leader of the miners from Jiu Valley, Iosif Ciser, as Secretaries of the Office of the Grand National Assembly, the designation of Dr. Petru Groza and Dr. Aurel Vlad as orators entrusted with the task of communicating the decision for the union to the people, as well as the election of 15 participants from Hunedoara County to the Grand National Council of Transylvania [23, p.222].

During the period of January-May 1919, Victor Şuiaga attended the 8th grade and passed his baccalaureate examination, belonging to the first class of the High School of Blaj as part of Greater Romania, so so-called "Promotion of the Union" [24, p.25]. Shortly afterward, in the summer of 1919, he was drafted and assigned to the 92nd Infantry Regiment of Orăştie and sent to the Tisza and Hungarian campaigns, where he took part in the battles for defending Greater Romania. For his deeds of arms, he was decorated with the "Ferdinand Medal" (1918-1919), "the Great War for Civilization Victory Medal" (1916-1921) and the „Commemorative Cross of War" (1916-1921) [25, p.544].

Conclusion

The memoirs of this great local patriot, written on the basis of his own memories, the information obtained in the course long talks with other participants in the events or their descendants, but also based on research in the archives of the native towns of the participants, appear to us today as true chronicles of that tumultuous beginning of the twentieth century. His historically priceless information, even if somewhat subjective, as it is indeed natural, has proven its historic validity through confirmation from other historical sources. He portrayed with great realism the life of the Transylvanian Romanians, their feelings about the Austrian-Hungarian rule, the national and patriotic education of the younger generations received both in school and in the family, the

national impetus that often led to the ultimate sacrifice, the motivation to engage in most of the events of the time, all of which managed to draw the portrait of a tumultuous epoch in Romanian contemporary history.

References:

1. SUSAN, D. *Dr. Victor I. Şuiaga. Omul-cetăţeanul-cărturarul*. Deva: SIGMA PLUS, 2003, p.14.
2. RAZBA, M. *Personalităţi hunedorene (sec. XV-XX). Dicţionar*. Deva: Emia, 2004, p.544-545.
3. *Ibidem*, p. 545.
4. ŞUIAGA, V. *Hunedorenii la Marea Unire. Decembrie 1918*, manuscript. Deva, 1978, p.9.
5. Ibidem, p.11.
6. ŞUIAGA, V. *Consiliul Naţional Român din Deva 1918-1919*, manuscript. Deva, 1981, p.2.
7. SUSAN, D. *Dr. Victor I. Şuiaga. Omul-cetăţeanul-cărturarul*. Deva: SIGMA PLUS, 2003, p.21-22.
8. ŞUIAGA, V. *Consiliul Naţional Român din Deva 1918-1919*, manuscript. Deva, 1981, p.4.
9. ŞUIAGA, V. *Deva. Contribuţii monografice*, vol.II, manuscript. Deva, 1984, p.221.
10. Ibidem, p.224.
11. ŞUIAGA, V. *Consiliul Naţional Român din Deva. 1918-1919*, manuscript. Deva, 1981, p.3-4.
12. Ibidem, p.3.
13. Ibidem, p.17-18.
14. ŞUIAGA, V. *Hunedorenii la Marea Unire. 1 decembrie 1918*, manuscript. Deva, 1978, p.13.
15. Ibidem, p.15.
16. Ibiden, p.15-17.
17. Ibidem, p.15; ŞUIAGA, V. *Consiliul Naţional Român din Deva. 1918-1919*, manuscript. Deva, p.50.
18. ŞUIAGA, V. *Consiliul Naţional Român din Deva. 1918-1919*, manuscript. Deva, p.48.
19. Ibidem, p.48-49.
20. ŞUIAGA, V. *Deva. Contribuţii monografice*, vol.II, manuscript. Deva, 1984, p.225.
21. Ibidem, p.227.
22. Ibidem, p.222-223.
23. Ibidem.
24. SUSAN, D. *Op. cit.*, p.25.
25. RAZBA, M. *Op. cit.*, p.544.

Date despre autor:
Gherghina BODA, doctor; cercetător ştiinţific I, Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane din Deva, judeţul Hunedoara, România.
E-mail: ginaboda15@gmail.com

Prezentat la 16.06.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.120-129

CZU: 281(478-21) (091)

PAROHIA ROMANO-CATOLICĂ „PROVIDENȚA DIVINĂ" DIN CHIȘINĂU ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Petru CIOBANU

Universitatea de Stat din Moldova

Din coloritul confesional al Chișinăului a făcut parte, încă de la începutul secolului al XIX-lea, și comunitatea romano-catolică. Articolul prezintă istoria acestei comunități în perioada interbelică, nu înainte de a prezenta pe scurt evoluția ei de la apariție și până în anul 1921, când, de rând cu celelalte parohii din Basarabia, Parohia „Providența Divină" din Chișinău a trecut sub jurisdicția Diecezei de Iași. Sunt oferite date despre păstorii care s-au îngrijit de catolicii din localitate, despre numărul acestor credincioși, despre vizitele episcopilor de Iași în comunitate, despre situația materială și cea sacramentală a parohiei, despre misiunile populare care au avut loc aici. Pe lângă aceste date, articolul cuprinde și unele informații cu privire la dificultățile cu care s-au confruntat preoții care au activat aici, precum și la contribuția catolicilor din Chișinău la susținerea materială a Seminarului din Iași.

Cuvinte-cheie: *Parohia romano-catolică „Providența Divină", Chișinău, Basarabia, comunitate catolică, Dieceza de Iași, Marcu Glaser, episcop, preot, biserică.*

THE ROMAN-CATHOLIC PARISH "DIVINE PROVIDENCE" FROM CHISINAU DURING THE INTERBELIC PERIOD

The Roman Catholic community was also a part of the confessional colour of Chisinau since the beginning of the XIX century. The article provides the history of this community during the interbelic period, but not before providing shortly its evolution from the beginning till 1921, when, along with the other parishes of Bessarabia, the Parish "Divine Providence" from Chisinau passed under the jurisdiction of Iasi Diocese. There are provided data about the priests who took care of the Catholics from the locality, about the number of these believers, about the visits of bishops from Iasi in the community, about the material and sacramental situation of the parish, about the popular missions that took place here. Besides these data, the article comprises some information regarding the difficulties that the priests who worked here confronted, as well as the contribution of Catholics from Chisinau to the material support of the Seminary from Iasi.

Keywords: *The Roman-Catholic Parish "Divine Providence", Chisinau, Bessarabia, catholic community, Iasi Diocese, Marcu Glaser, bishop, priest, church.*

Introducere

Dintre confesiunile creștine care fac parte din coloritul religios al orașului Chișinău, mai ales începând cu secolul al XIX-lea, fac parte, chiar dacă într-un număr mic, și romano-catolicii sau catolicii de rit latin. Începuturile acestei comunități în capitala Moldovei pot fi constatate încă din anul 1811, doar că nu era încă o comunitate bine organizată. Începând cu anul 1815, romano-catolicii din Chișinău aveau deja un preot, Pr. Stanisław Winicki, care a slujit aici până în anul 1817 [1, p.123-124]. Prezența unui preot catolic ar confirma faptul că Parohia Chișinău a fost înființată în anul 1815 [2, p.340]. Pe planul orașului Chișinău din 1817 figurează deja cimitirul catolic, iar către anul 1820 comunității din Chișinău i s-a repartizat și un lot de pământ pentru construcția unui lăcaș de cult [3, p.54]. Registrele parohiei încep din anul 1822, iar în anul 1823 a fost construită capela, având alături și o casă parohială [2, p.339-340]. Aflată în centrul guberniei, Parohia Chișinău avea în subordine un teritoriu destul de vast, cuprinzând județele Orhei (divizat în 1835 în județele Orhei și Chișinău), Iași (divizat tot în 1835 în județele Iași [= Bălți] și Soroca) și Tighina [1, p.127].

La anul 1825, numărul credincioșilor catolici din Parohia Chișinău era de 534, pentru ca în anul 1852 să ajungă la 1.400. Evident, pentru acest număr de credincioși capela construită la 1823 a devenit neîncăpătoare, de aici și necesitatea unui lăcaș de cult mai mare. Demersurile pentru edificarea bisericii au început în anul 1834, zidirea propriu-zisă desfășurându-se între 15 mai 1840 și 6 mai 1843 (stil vechi), ultima dată fiind și ziua când a fost sfințită, având hramul, la fel cu vechea capelă ce a precedat-o, „Providența Divină" [1, p.132].

În cele ce urmează ne-am propus drept scop să urmărim unele aspecte ale istoriei respectivei comunități în perioada interbelică, adică în timpul când parohiile catolice din Basarabia s-au aflat în componența Diecezei de Iași.

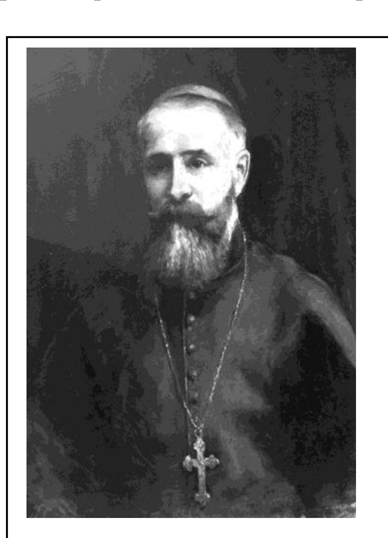
Trecerea Parohiei „Providența Divină" din Chișinău sub jurisdicția Diecezei de Iași

Procesul de integrare a Basarabiei în România Mare s-a referit nu doar la aspectele politic, economic, social, cultural, ci și la cel religios. Astfel, dacă e să ne referim la Biserica Ortodoxă, majoritară, după plecarea arhiepiscopului Chișinăului și al Hotinului Atanasie din Basarabia, Sinodul Bisericii Ortodoxe Române l-a numit în această funcție pe Nicodim, episcopul Hușilor [4, p.106-107]. La 16 iunie, același Sinod a trimis o *Carte pastorală către clerul și norodul Basarabiei*, prin care anunța numirea lui Nicodim, „învestit cu toate drepturile și îndatoririle fostului arhiepiscop", și se cerea pomenirea la sfintele slujbe a Casei regale române și a împuternicitului Sfântului Sinod [5, p.108-111].

Sosirea lui Nicodim la Chișinău a avut loc la 23 iunie 1918 [5, p.113]. Cunoscător al limbii ruse, Nicodim a luat primele măsuri în vederea integrării Bisericii basarabene în viața Bisericii din România. La 31 decembrie 1919, Nicodim a revenit în Episcopia Hușilor, în locul lui la conducerea Bisericii Ortodoxe din Basarabia fiind numit provizoriu Gurie Grosu, care, la 21 februarie 1920, a fost ales arhiepiscop al Chișinăului și al Hotinului. În anul 1928, la cererea lui Gurie Grosu, Arhiepiscopia Chișinăului și a Hotinului a fost ridicată la rang de Mitropolie a Basarabiei, mitropolitul Gurie conducând-o până în noiembrie 1936 [6, p.110-111].

Procesul de integrare în România Mare s-a referit nu doar la confesiunea ortodoxă, ci și la cea catolică, doar că trecerea catolicilor basarabeni de sub jurisdicția Diecezei de Tiraspol sub cea a Diecezei de Iași s-a făcut prin decizie pontificală, prin decretul consistorial *Quum nonnullae*, emis de Congregația Consistoriului la 2 august 1921. Conform acestuia, cinci parohii catolice basarabene – *Kischineff* (Chișinău), *Bender*, *Bieley* (Bălți), *Chotin* (Hotin) și *Krassna* (Crasna) – erau detașate de la Dieceza de Tiraspol și unite Diecezei de Iași. Motivele acestei decizii a Sfântului Scaun erau de ordin pastoral-spiritual: *Ut facilior et expeditior redderetur animarum cura, attenta qaoque latissima dioecesis Tiraspolensis extensione* – „Pentru ca grija sufletelor să fie asigurată mai ușor și mai expeditiv, având în vedere marea extindere a Diecezei de Tiraspol", și politic: *Quum nonnullae dioecesis Tiraspolensis paroeciae, in Bessarabia sitae, modo in finibus regni Romaniae fuerint inclusae* – „Deoarece unele parohii ale Diecezei de Tiraspol, aflate în Basarabia, acum au fost incluse între hotarele Regatului României" [7, f.70].

Predarea jurisdicției celor cinci parohii basarabene s-a făcut în septembrie 1921 la Parohia Crasna de către episcopul Iosif Alois Kessler. Rând pe rând, episcopul de Iași, Alexandru Theodor Cisar, a luat, personal, în primire patru dintre cele cinci parohii, actele pentru Parohia Hotin fiind semnate prin poștă [8, p.87-88].

Episcopul Alexandru Theodor Cisar

Luarea în posesie a Parohiei Chișinău s-a făcut la 23 septembrie, când a fost citit și decretul consistorial. „Aici s-au ținut cuvântările în limba franceză și apoi canonicul dr. Marcu Glaser, Decan și Paroh, le traduse în limba poloneză, spre a fi înțelese de poporul adunat" [7, f.89]. A fost semnat și un protocol cu privire la executarea decretului Congregației Consistoriului, fiind semnat, din partea basarabeană, de canonicii Marcu Glaser și Valentin Hartmann, de consulul polonez W.Gwinski și de alți cinci martori; adus la cunoștință episcopului Kessler, care nu a însoțit delegația română în vizitele sale, acesta l-a semnat. Iată propriu-zis și textul protocolului, tradus în limba română: „În ziua de douăzeci și trei (23) septembrie a anului curent 1921, în biserica parohială închinată «Providenței Divine», din orașul Chișinău, în Basarabia, fiind prezenți Excelența Sa Alexandru Cisar, episcop de Iași, precum și Dr. Marcu Glaser, canonic al bisericii-catedrale de Tiraspol, paroh de Chișinău, Valentin Hartmann, canonic emerit al parohiei, și martorii subsemnați, poporul și credincioșii adunați, a fost citit de mine, Paul Magyary, camerier papal de onoare, abate și canonic al Bisericii din Cenad, subdelegat de Preailustrul Domn arhiepiscop Francisc Marmaggi, nunțiul Sfântului Scaun Apostolic pentru Regatul României, prin scrisoarea din data de 8 septembrie 1921, nr.412/1921, decretul Sfintei Congregații a Consistoriului nr.553/21 din ziua de 2 august 1921, prin care se stabilea ca parohiile Chișinău, Bender, Bălți, Hotin și Crasna, care până acum au aparținut Diecezei de Tiraspol, de la aceeași dieceză îndepărtate și Diecezei de Iași pentru totdeauna și cu toate drepturile și obligațiile proprii acestei dieceze adăugate și unite. Acest decret a fost explicat poporului credincios și în limba vernaculară germană. Prin act solemn, prezentul protocol l-am semnat și

încheiat, subscriind cu mâna proprie. Dat la Crasna, în Basarabia, în ziua de 23 septembrie 1921" [7, f.74-74v][1].

Vizitele episcopale în Parohia „Providența Divină"

Luată în posesie, Parohia Chișinău a mai fost vizitată de episcopul Cisar și cu alte ocazii. Una dintre acestea a fost vizita canonică din 9 august 1922 [9, p.112]. O altă ocazie a fost „frumoasa serbare organizată de catolicii acestui oraș în cinstea prea iubitului lor paroh Mons. Dr. Marcu Glaser cu prilejul numirei sale de Camerier secret supranumerar al Prea Sf. Părinte Papa". La frumoasa primire care i s-a făcut și la discursurile înflăcărate ținute, episcopul „a răspuns pe același ton, bucurându-se dinpreună cu toți pentru meritele noului Monsenior și felicitând comunitatea catolică a Chișinăului – compusă aproape din toate naționalitățile – pentru spiritul de frăție și solidaritate creștină ce o însuflețesc" [10, p.63].

Într-adevăr, în anul 1924, Marcu Glaser, alături de alți trei preoți ai Diecezei de Iași, a fost numit camerier secret supranumerar al Papei Pius al XI-lea. Știrea a fost adusă la cunoștința episcopului Alexandru Th. Cisar la 17 februarie 1924, printr-o scrisoare a prefectului Congregației *de Propaganda Fide*, card. Willem Marinus van Rossum [11, nenumerotat]. Printr-o scrisoare trimisă preoților și credincioșilor, episcopul Cisar aducea la cunoștința întregii dieceze un mare eveniment: „Sfântul Părinte a binevoit să acorde distincții pontificale la patru dintre preoții Eparhiei de Iași... Vă facem deci cunoscut că prin decretele date la 5.02.1924 au fost numiți camerieri secreți, supranumerari ai Sanctității Sale Papa Pius al XI-lea următorii: Preacucernicia sa Ioan Bogleș..., Preacucernicia sa dr. Ioan Gabor..., Preacucernicia sa dr. Marcu Glaser... și Preacucernicia sa părintele Mihai Robu... Onorificențele date sunt menite a face cunoscută râvna lor pentru mărirea numelui lui Dumnezeu și binele sfintei Biserici" [12, p.16]. Pe lângă sărbătoarea organizată de comunitatea din Chișinău cu această ocazie și la care ne-am referit deja, numirea Mons. Glaser a fost și prilejul cu care Papei Pius al XI-lea (1922-1939) i s-a adresat o telegramă de mulțumire [10, p.63].

În anul 1925, Alexandru Th. Cisar devenind în 1924 arhiepiscop de București, episcop de Iași a fost numit Mihai Robu, primul episcop indigen al Diecezei de Iași [13, p. 23], vizitele căruia le vom prezenta în continuare.

Prima vizită efectuată de episcopul Mihai Robu în Parohia Chișinău a avut loc în mai1927. Vizita era anunțat în prealabil prin intermediul revistei *Lumina creștinului*, din care aflăm că Parohia Chișinău era programată pentru data de 15 mai [14, p.78].

Plecarea spre Chișinău a avut loc la 14 mai, Mihai Robu fiind însoțit de Pr. Francisc Hojden. În capitala Basarabiei „i s-a făcut o primire frumoasă. După Liturghia Pontificală de duminică dimineața 15 mai, la care au asistat 4 consuli catolici, și multă lume, s-a dat Sf. Mir în curtea bisericii la 180 de persoane". În ziua următoare, 16 mai, au fost făcute vizite la autoritățile civile ale Basarabiei, și anume la gen. Ioan Rășcanu, comisarul superior pentru Basarabia și Bucovina, și la generalul comandant și la dl. Serghie Niță, ministru al

---

[1] Iată și textul original, în limba latină, a procesului-verbal prin care a fost luată în primire Parohia Chișinău: „Protocollum super executione Decreti S. Congregationis Consistorialis in causa Tiraspolensi-Jassiensi dismembrationis et unionis sub No. 533/21 editi.

Die *vigesimatertia (23)* Septembris anni currentis 1921 in ecclesia parochiali ad *Divinam Providentiam* in civitate *Kischineff* in Bessarabia, praesentibus *Excellmo, Illustriss. ac Rmo D. Alexandro Cisar Eppo Jassien. necnon D^{re} Marco Glaser, Can. Ecclae Cathedr. Tirasp, parocho Kischineffen. et Valentino Hartmann, canon. honor. parocho*, testibusque subscriptis, populoque fideli adunato, lectum est per me, Paulum Magyary, Camer. pont. ad hon., Abbatem et Canonicum Ecclesiae Csanadiensis, per suam Excellentiam Reverendissimam et Illustrissimam, Dominum Franciscum Marmaggi, Sacrae Sedis Apostolicae per Regnum Romaniae Nuntium litteris de dato 8. Septembris 1921 No 412/1921 subdelegatum, – decretum Sacrae Congregationis Consistorialis No 533/21 diei 2. Augusti 1921, in quo statuitur, ut paroeciae: Kischineff, Bender, Bieley, Chotin et Krassna, quae hucusque ad Dioecesim Tiraspoliensem pertinuerunt, ab eadem Dioecesi avellantur et Dioecesi Jassiensi perpetuo ac cum omnibus juribus et obligationibus huic Dioecesi propriis adjiciantus atque uniantur. Quod ipsum decretum populo fidelietiam lingua vernacula *polonica* explicatum est.

Super quo actu solemni praesens protocollum manus propriae subscriptione signatur et clauditur.

Datum *Kischinefii* die *23* Septembris.

Paulus Magyary, Camer. Pont. ad hon. Abbas et canonicus Eccl. Csanadien. per Suam Excll Msgr Franciscum Marmaggi, Nuntium apostolicum ad hunc actam subdelegatus

† Alexander Cisar, Episcopus Jassiensis

(Urmează semnăturile martorilor)

Quae suprascripto protocollo continentur mihi nunciata esse testor † Josephus Keesler, Episcopus Tiraspolenis".

Basarabiei, „cari lipseau de acasă”, motiv pentru care „s-au depus cărți de vizită”. În aceeași zi, Mihai Robu a fost în vizită și „la Î.P.S. Sa Arhiepiscopul Gurie [Grosu], care au întors vizita după amiază... La masa intimă au fost invitați cei 5 domni consuli catolici: francez, italian, polon, belgian și olandez” [15, p.94].

A doua vizită canonică în Parohia Chișinău a episcopului Mihai Robu a avut loc în octombrie 1934. La biserica din capitala Basarabiei episcopul de Iași a fost întâmpinat de prelatul dr. Marcu Glaser, împreună cu canonicul Valentin Hartmann, rectorul Seminarului din Iași Alois Schinke, Pr. Nicolae Szczurek, Pr. Ioan Hondru, E.Szell, Pr. Hiacint Bock, K.Bensch, Pr. Anton Gabor, fiind „salutat în limba polonă, iar dânsul a răspuns în limba română. După aceea a fost condus la parohie. La ora 11 a fost recondus din nou la biserică cu o impunătoare procesiune, care s’a îndreptat spre biserică prin strada Cuza Vodă și Schmidt. La liturghia pontificală a făcut predica tot în limba română, iar p. Hiacint Bock a tradus-o în limba polonă. Biserica era plină de credincioși, între cari se aflau și necatolici” [16, p.163-164].

Episcopul Mihai Robu

Acestea au fost vizitele canonice efectuate de Mihai Robu în Basarabia până în anul 1940. Au fost și alte vizite, prilejuite de diverse ocazii, pe care le vom trece în revistă în continuare. Astfel, la 19 ianuarie 1932, cu ocazia jubileului de 50 de ani de preoție ai canonicului Valentin Hartmann, Mihai Robu a venit din nou la Chișinău, alături de jubiliar aflându-se în acele zile nu doar păstorul diecezei, ci și „mulți preoți din întreaga dieceză” [17, p.23].

În iulie 1937, nunțiul apostolic Andreea Cassulo, însoțit de episcopul de Iași, a efectuat o vizită în Basarabia [18, p.118]. Vizita a avut loc în ziua de 12 iulie, nunțiul fiind însoțit de episcopul Mihai Robu. Delegația a fost întâmpinată la gara din Chișinău de Mons. dr. Marcu Glaser, de autorități și de un grup de credincioși din Parohia Chișinău. În biserica din capitala provinciei, „popor mult cu steaguri și flori, primește îngenunchiu pe distinsul prelat”. După sfânta Liturghie celebrată de nunțiu, în casa parohială a urmat recepția [19, p.64].

În același an, la sfârșitul lunii august, episcopul Mihai Robu s-a aflat iarăși la Chișinău, vizită motivată de înmormântarea canonicului Valentin Hartmann, care a avut loc la 30 august, după cum reiese dintr-o fotografie păstrată în arhiva Episcopiei Romano-Catolice de Iași [20, p.169].

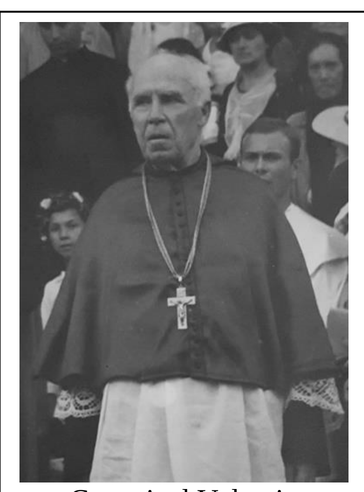
O altă personalitate de vază a vieții bisericești catolice din România care a vizitat, la 19-20 aprilie 1922, Chișinăul a fost arhiepiscopul de București Raymund Netzhammer. A fost o vizită neoficială și, din câte se pare, neanunțată, întrucât l-a găsit la parohie doar pe canonicul Valentin Hartmann, deoarece „preotul parohiei, dr. Markus Glaser” era plecat la Tighina, la înmormântarea Pr. Andrei Keller. Scopul vizitei arhiepiscopului de București era întâlnirea cu arhiepiscopul Gurie Grosu al Basarabiei, care a avut loc în ziua de miercuri, 19 aprilie. A doua zi dimineața, Netzhammer a celebrat liturghia în biserica catolică din Chișinău. „Organistul ne-a prezentat frumoasa orgă, iar cântărețul bisericesc a cântat splendide corale poloneze. Parohia este în mare parte poloneză” [21, p.1106].

Preoții păstori ai Parohiei „Providența Divină”

Aflată în centrul Basarabiei, Parohia Chișinău era și centrul Decanatului de Basarabia [22, p.35] și în perioada interbelică a stat sub semnul păstoririi lui Marcu Glaser, paroh al comunității din Chișinău încă din anul 1916 [20, p.157]. În ziua de 28 iulie 1922, episcopul Alexandru Th. Cisar l-a confirmat pe acest preot „să îndeplinească funcția de paroh” (*munere fungi parochiali*) al Parohiei „Providența Divină” din Chișinău, precum și în cele de canonic (*munere Canonici*), catehet (*munere Catechatae*) al școlii parohiale și de decan sau vicar foraneu (*munere Decani vel Vicarii foranei*) „pentru întreaga regiune a Basarabiei” [23, f.72], funcții pe care le-a îndeplinit până la 1 septembrie 1939, când a fost numit rector al Seminarului diecezan „Sfântul Iosif” din Iași [24, p.167]. La 28 decembrie 1921, scriindu-i lui Glaser, episcopul Cisar îl împuternicea pe Pr. Marcu Glaser să administreze toată averea mobilă și imobilă a Parohiei Chișinău, să încheie contracte și să întreprindă toate măsurile necesare pentru a asigura veniturile parohiei [25, f.219].

În anul 1930, Mons. Marcu Glaser și-a sărbătorit jubileul de 25 de ani de preoție. Marele eveniment a fost marcat la 1 iulie. „A fost o sărbătoare cu adevărat mișcătoare, la care a luat parte fruntea Comunității catolice. Chiar mai multe persoane necatolice, care prețuiesc activitatea celui sărbătorit, au ținut de a lor datorie să ia parte la dânsa”. Sărbătorirea jubileului a început la ora 10.00, când Mons. Glaser a fost adus în procesiune la

Monseniorul Marcu Glaser

Canonicul Valentin Hartmann

Pr. Francisc Krajewski

biserică, la ușa acesteia, de către președintele comitetului parohial, oferindu-i-se „un rând de haine bisericești, cari au fost întrebuințate la săvârșirea leturghiei iubiliare". Au fost trei predici: prima a fost rostită de Pr. Nicolae Szczurek în limba polonă, a doua – de canonicul Valentin Hartmann în limba germană și a treia – de Mons. dr. Anton Gabor, delegat episcopal, în limba română. Sfânta Liturghie s-a încheiat cu cântarea *Te Deum*-ului și binecuvântarea euharistică. „După Leturghie iubilantul a fost condus în sala de recepții a parohiei, unde a primit felicitările din partea autorităților și a diferitor organizații parohiale… în polonește, nemțește, românește, rusește, franțuzeşte etc." Fiecărei felicitări, Mons. Marcu Glaser i-a răspuns în limba respectivă. La sfârșit, au fost citite telegramele de felicitare venite din partea cardinalului Eugenio Pacelli în numele Papei Pius al XI-lea, a Mons. Alexandru Theodor Cisar, arhiepiscop de Bucureşti, şi a Mons. Mihai Robu, episcop de Iași [26, p.151-152].

La ora 20.00 a avut loc „banchetul dat de Comunitate în onoarea Mons. Dr. Glaser", la care au participat toți consulii aflați la Chișinău și aproximativ „100 de persoane catolice și necatolice, cu toate că nu s'a făcut nicio invitație". Spre sfârșitul banchetului au fost adresate felicitări sărbătoritului. Primul le-a adresat consulul polonez la Chișinău, apoi cel belgian, care „a propus să se trimită o telegramă de mulțumire Sfântului Părinte pentru telegrama primită, ceea ce au aprobat cu toții prin vii aplauze". Delegatul episcopului Robu, Mons. A. Gabor „a accentuat buna înțelegere între atâtea națiuni ce trăiesc în Chișinău și cari sunt o icoană vie a Bisericii catolice, care poate numi fii ai ei credincioși din toate naționalitățile. Sărbătoritul are însă meritul ca în cei 14 ani de păstorire să-și fi câștigat inimile tuturor prin calitățile superioare ce le posedă, și cari au ieșit în evidență tocmai cu prilejul acestei serbări". Ultimul care a luat cuvântul a fost Mons. Marcu Glaser, „mulțumind tuturor și asigurându-i că va păstra o vie și plăcută amintire de acest semn de respect față de dânsul" [26, p.152].

Alături de Mons. Marcu Glaser, în păstorirea catolicilor din Chișinău s-a aflat și canonicul Valentin Hartmann, decedat la 27 august 1937 [12, p.136] și înmormântat la 30 august același an [20, p.169]. Acesta, la 23 august 1926, îi scria episcopului Mihai Robu cu rugămintea să-l ajute cu pastorația credincioșilor, întrucât Mons. Marcu Glaser este grav bolnav [23, f.79].

În anul 1932 canonicul Valentin Hartmann și-a sărbătorit 50 de ani de preoție. „La această serbare religioasă", care a avut loc la 19 ianuarie 1932, „a luat parte și P. S. Sa Mons. Mihai Robu și mulți preoți din întreaga dieceză" [17, p.23].

După plecarea Mons. Marcu Glaser de la conducerea Parohiei Chișinău, în locul lui a fost numit Pr. Nicolae Szczurek, paroh de Tighina [27, p.121], fapt confirmat de el însuși prin scrisoarea din 8 ianuarie 1940, prin care ruga Episcopia de Iași să trimită un preot la Chișinău, întrucât el era bolnav [28, f.186].

Spre sfârșitul perioadei interbelice, la Chișinău a activat și Pr. Francisc Krajewski. Acesta și-a început activitatea în Parohia Chișinău în martie 1939 și, printr-o scrisoare adresată episcopului Mihai Robu la 21 martie același an, îl informa că este foarte mulțumit că se află la „Păr. Mons. Glaser" [23, f.112]. Același sentiment de mulțumire că se află în Chișinău alături de Mons. Marcu Glaser îl exprima și la 27 mai 1939, adăugând că s-a deprins deja cu „condițiunile noi" pe care le presupunea misiunea de capelan în Chișinău [23, f.114]. Din scrisorile adresate episcopului Robu înainte de 1 septembrie 1939 nu reiese că ar fi fost vicar, ci doar colaborator al lui Glaser, întrucât semna ca fiind „coop[erator]" [23, ff.112, 114, 116, 117].

Nu a fost paroh al comunităţii, întrucât şi după 1 septembrie 1939 continuă să se semneze „coop" [23, ff.118, 120]. Nici Iosif Naghiu în articolul său *Biserici catolice în Basarabia* din anul 1944 nu-l menţionează pe Krajewski ca paroh de Chişinău [2, p.341]. De asemenea, în unele note personale despre istoria comunităţii din Chişinău, Pr. Cazimir Sosnowski, care a păstorit comunitatea catolică din capitala Moldovei la începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea, nu-l menţionează pe Pr. Francisc ca paroh de Chişinău [29, nenumerotat].

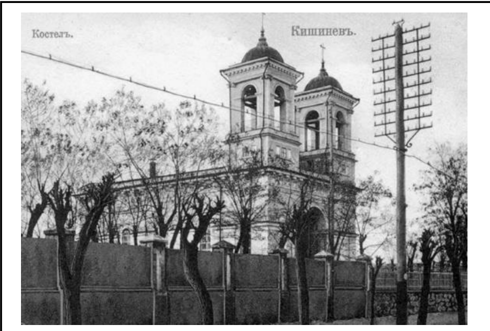
Aspecte demografice ale Parohiei „Providenţa Divină"

Parohia din Chişinău era una dintre cele mai mari comunităţi catolice din Basarabia. La începutul perioadei interbelice, mai exact în anul 1919, Parohia „Providenţa Divină" din Chişinău avea aproximativ 2.000 de credincioşi de origine poloneză, vreo 50 francezi, 25 români şi 15 germani [30, p.24]. În anul 1921, *Calendarul Catolic „Presa Bună"* pe anul 1922, indică un număr de 2.000 de suflete, toţi polonezi [22, p.35]. La anul 1925, Ştefan Ciobanu scria că numărul credincioşilor romano-catolici din Chişinău nu este decât de vreo 1.800 [31, p.113]. Acelaşi autor indică, pentru anul 1926, un număr de 2.150 de credincioşi catolici pentru întregul judeţ Lăpuşna [4, p.313].

Conform recensământului populaţiei României de la 1930, în Chişinău erau 1.821 de credincioşi romano-catolici. Alte localităţi din judeţul Lăpuşna, în care numărul acestora era mai ridicat, erau: Ciocana-Nouă (57), Nisporeni (20) şi Hânceşti (15) [32, p.655-658]. Dintre cei 1.821 de romano-catolici din Chişinău, majoritatea erau polonezi, acelaşi recensământ indicând pentru capitala provinciei un număr de 1.436 de persoane de această etnie [33, p.268]. Numărul catolicilor va fi în continuă scădere, fapt demonstrat de tabloul nominal al credincioşilor Parohiei Chişinău din anul 1943, care indică un număr de 1.116 persoane [34, p.213], deci cu 705 mai puţine.

Lăcaşul de cult şi proprietăţile parohiei

Parohia dispunea de o biserică din piatră zidită încă în anii '40 ai secolului al XIX-lea, despre care, la 1843, scriitorul Józef Ignacy Kraszewski spunea: „Biserica catolică... este destul de bună, dar construcţia nu este frumoasă. Cele două turnuleţe mici la intrare sunt alipite fără nicio proporţie" [31, p.112]. Nu de aceeaşi părere era Pr. Mihai Robu, care, întorcându-se de la înmormântarea Pr. Andrei Keller în anul 1922, s-a oprit pentru o zi şi jumătate la Chişinău, admirând „biserica cea frumoasă şi curată", care i se părea „că întrece catedrala... din Iaşi" [35, p.88].

Biserica „Providenţa Divină"
(exterior)

Spre începutul anilor '30, biserica necesita reparaţie, astfel că la 31 iulie 1931 Marcu Glaser îi scria episcopului Robu că a început să acopere biserica, muncă ce a durat mai mult decât era preconizat [23, f.85]. În unele cazuri, pentru repararea bisericii din Chişinău, Mons. Marcu Glaser s-a adresat consulului german de la Galaţi sau altor societăţi de binefacere pentru a primi ajutor [36, p.186].

Parohia Chişinău avea mai multe proprietăţi. Prima dintre ele era cea pe care era situată biserica, precum şi casa parohială cu dependinţele, casa pentru dascăl şi alte două case închiriate, şcoala parohială, sala parohială, terenul sportiv şi grădina, toate situate între str. Cuza-Vodă[2], Carol Schmidt[3], str. Vladimir Herţa[4] şi comunitatea luterană, în total 120 de ari [37, f.187]. Tot în proprietatea parohiei se afla şi cimitirul de pe str. Melestiu[5] şi o moşie situată pe drumul Hânceştilor, pe care se afla o livadă, o podgorie şi o grădină, cu o suprafaţă totală de aproximativ 35 ha [38, f.3-3v].

Viaţa spirituală a Parohiei „Providenţa Divină"

Viaţa spirituală, mai ales în ceea ce ţine de sacramente, a credincioşilor catolici din Chişinău, reflectată în scrisorile trimise din capitala Basarabiei la Episcopia de Iaşi, reflectă o situaţie nu tocmai îmbucurătoare. Situaţia cea mai gravă se referă la sacramentul Căsătoriei. Într-o scrisoare din 31 iulie 1931, Mons. Glaser scria

[2] Azi str. Maria Cibotari (cf. Dinu Poştarencu. *Străzile Chişinăului. Denumiri vechi şi actuale.* Chişinău: Civitas, 1998, p.8).
[3] Azi str. Mitropolit Dosoftei (cf. *Ibidem*, p.7).
[4] Azi str. Sfatul Ţării (cf. *Ibidem*).
[5] Cf. *Ibidem*, f.109.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.120-129

chiar despre o „întreagă epidemie de căsătorii civile desfăcute". Însă, adevărata dificultate pentru parohul de Chișinău era „într-o măsură mai mare, căsătoria cu persoane de altă credință, care fie nu doresc să se cunune în biserica catolică, fie resping cununia în mod intenționat". Tocmai din acest motiv îl ruga, în aceeași scrisoare, pe episcopul Robu să-l transfere într-o altă parohie, eventual la București [23, f.85].

Situația nu s-a schimbat nici peste doi ani, întrucât, scriindu-i episcopului de Iași la 13 decembrie 1933, îi relata că grija pastorală este din ce în ce mai dificilă, mai ales în ceea ce ține de sacramentul Căsătoriei și „trebuie să fie speriați de moarte pentru a se apropia de altar... Pretutindeni doar egoism și materialism puternic" [23, f.96].

Uneori, pentru rezolvarea problemelor legate de sacramentul Căsătoriei, Glaser apela la *sanatio in radice*[6], facultate pe care și Mihai Robu a cerut-o nu o dată pentru preoții catolici din Basarabia. În mod obișnuit, astfel de cereri erau adresate de episcop, prin intermediul nunțiaturii, Sfântului Oficiu de la Roma [23, f.100].

Pentru consolidarea vieții spirituale a catolicilor din Chișinău, au fost organizate misiuni populare[7]. Acestea au început în Basarabia încă în vara anului 1922, fiind ținute de doi preoți iezuiți din Cernăuți [39, p.112]. În Chișinău, primele au avut loc între 7 și 15 octombrie, pe parcursul lor împărtășindu-se peste 1.000 de credincioși. Efectul acestora a fost „foarte strălucit, arătându-se și acolo adevărul că prin misiuni se întărește moralitatea poporului în chip cu totul deosebit" [40, p.160].

Biserica „Providența Divină" (interior)

Următoarele misiuni populare au fost ținute de Pr. Felix Wierciński din Societatea lui Isus, prezent la Chișinău pentru a-l înlocui pe Mons. Marcu Glaser. Folosindu-se de aflarea acestui iezuit la Chișinău, episcopul Cisar l-a rugat „să facă misiuni sfinte în mai multe localități", prima fiind chiar capitala provinciei, timp de opt zile la începutul lunii iunie 1925, împărtășindu-se vreo 800 de persoane" [41, p.111]. Misiuni populare au mai avut loc în Parohia Chișinău în aprilie 1935, fiind ținute de doi misionari dominicani din Polonia [42, p.79]. De exerciții spirituale au avut parte și preoții Decanatului Basarabiei, primele având loc la începutul lunii august, la Chișinău [28, f.230].

Învățământul confesional parohial

Pe lângă parohie activa Școala primară mixtă polonă, înființată în anul 1901 prin autorizația eliberată de autoritățile din Odesa [43, f.27], decizia înființării ei fiind luată de comun acord de Societatea de Binefacere pentru săraci și de Consiliul parohial în anul 1900 [44, p.162]. Începând cu anul 1919, instituția a fost întreținută de Guvernul României ca școală de stat primară mixtă poloneză nr.46 [43, f.1], autorizația de funcționare fiind dată de autoritățile școlare din Chișinău și București la 27 martie 1930, școala primind autorizația cu drept de publicitate [43, f.24, 25].

Din anul 1919 până în anul 1923, limba de predare era, pentru majoritatea obiectelor, limba polonă, învățătoarele fiind și ele de origine poloneză. Doar două discipline – istoria și geografia României – au fost predate în limba română. Începând cu data de 1 septembrie 1923, conform instrucțiunilor date de inspectorat, limba polonă urma să fie predată numai câte o oră pe zi în fiecare clasă, la fel ca și religia, celelalte obiecte trebuind să fie predate numai în limba română și după manuale românești [43, f.1-1v].

La începutul anului școlar 1932-1933 școala avea 106 elevi și cinci învățători: Mons. Marcu Glaser, Anton Grabec, Aneta Simionovici-Romano, Florentina Wińkowska și Antonina Vorobiova [45, f.88]. Pentru anul de studii 1936-1937 avem următoarea situație a școlii: numărul de elevi era de 81, dintre care 37 de băieți și 44 de fete, repartizați în patru clase: clasa I – 17 băieți, 12 fete, în total 29 de elevi; clasa a II-a – 6 băieți, 12 fete, în total 18 elevi; clasa a III-a – 8 băieți, 8 fete, în total 16 elevi; clasa a IV-a – 6 băieți, 12 fete, în total 18 elevi.

---

[6] Din latină, *însănătoșire în rădăcină*, reprezintă validarea unei căsătorii nule din cauza existenței unui impediment sau a unui defect de formă, care are loc fără reînnoirea consimțământului (care e valid și continuă să existe), prim simpla intervenție a autorității ecleziastice competente, care înlătură eventualul impediment sau defect de formă (Ioan Tamaș. *Mic dicționar teologic*. Iași: Sapientia, 2008, p.233).

[7] Misiunile populare sunt ciclu de predici pe care parohul le organizează în anumite perioade speciale ale anului liturgic, care au ca scop instruirea și formarea creștină a credincioșilor, dar, mai ales, înaintarea lor în viața spirituală (cf. Ioan Tamaș. *Op.cit.*, p.227).

Cele patru posturi de învățători erau ocupate de Maria Gherasim, Jadwiga Opolschi, Florentina Wińkowska și I.Aftinescu [43, f.7].

În anul 1938, răspunzând unei adrese a Ministerului Instrucțiunii Naționale, Direcțiunea Învățământului Particular și Confesional [43, f. 21], Mons. Marcu Glaser prezenta, la 21 noiembrie, următorul tablou al Școlii Primare Polone din Chișinău: limbile de predare erau româna și polonă, existau patru clase în care învățau 67 de elevi, dintre care 34 de băieți și 33 de fete. Repartizarea elevilor pe clase era următoarea: clasa I – 15 elevi; clasa a II-a – 18 elevi; clasa a III-a – 21 de elevi; clasa a IV-a – 13 elevi [43, f.25, 29]. Erau patru învățători: Roman Biskup, care era și director, Maria Gherasim, Jadwiga Biskup și Florentina Wińkowska [43, f.24, 29].

Materiile studiate în această școală erau următoarele: scrierea și exercițiile gramaticale, citirea, exercițiile de compunere, aritmetica, geometria, istoria, geografia, științele fizice naturale, caligrafia, desenul, exercițiile fizice și jocurile gimnastice, lucrul manual (pentru fete). Adeverințele de studii eliberate de Școala Primară Particulară Mixtă Polonă din Chișinău dădeau dreptul numai la înscrierea într-o școală secundară sau profesională ori în clasa a cincea, curs complementar [43, f.20]. Dintre materiile specifice învățământului religios erau studiate istoria Bibliei, catehismul, aplicarea analitică, sintetică și practică a acestor noțiuni în viața cotidiană. Formarea religioasă a copiilor cuprindea, pe lângă orele de religie, și frecventarea liturghiilor, mai ales duminica, zi în care elevii, însoțiți de învățători și mame, participau la slujbele din biserică, pentru ei fiind rezervate locurile din față [46, p.346-347].

Clădirea școlii poloneze din Chișinău găzduia și o bibliotecă ce avea un număr mare de cărți în limba polonă, împrumutate de întreaga comunitate poloneză din capitala Basarabiei. De asemenea, poseda și o sală mare cu scenă, în care se organizau întâlniri ale familiilor poloneze cu oaspeți din Polonia. Tot aici erau organizate jocuri, baluri, serate, tombole [47, p.268-269].

Aspecte problematice ale vieții parohiei

Aspectul cel mai problematic din viața Parohiei „Providența Divină" în perioada interbelică a fost relația parohului Marcu Glaser cu Consulatul Polonez. Problema, apărută încă la începutul anilor '20, s-a acutizat spre sfârșitul anilor '30. Astfel, scriindu-i episcopului de Iași la 18 mai 1939, îl informa că „ducem o luptă cu unii agitatori și, din păcate, cu consulul [polonez] din cauza școlii și a unor bucuri ale parohiei", pe care dorea să le sustragă de la uzul lor bisericesc și să le „laicizeze". O mângâiere pentru parohul de Chișinău a fost susținerea pe care i-o acorda Pr. Francisc Krajewski, de care avea cu atât mai multă nevoie, cu cât de la Suceava au venit unele petiții prin care se cerea revenirea acestuia în Bucovina [23, f.113]. În scrisoarea din 1 iunie același an, Glaser îl implora pe Mihai Robu să nu i-l ia pe Krajewski, dorind personal să-i ceară episcopului numirea definitivă a acestuia drept cooperator în parohie, mai ales că „este atât de energic pentru cauza catolică și pentru mine, încât din partea mea și a parohiei... se bucură de încredere deplină". Susținerea pe care i-o acorda Krajewski în acele ultime luni de păstorire a lui Marcu Glaser în Parohia Chișinău erau tocmai în lupta pe care o ducea „împotriva anihilării organizațiilor catolice, împotriva impunerii prin fraudă și violență ca lideri ai catolicilor" a doi enoriași, susținuți de consulul polonez, unul dintre ei, după cum scrie parohul de Chișinău, dorind „să submineze prestigiul clerului și apoi să se folosească de demoralizare". Rezultatul în care cei doi – Stanislau Żawrocki și Mihai Grabek, numiți de Glaser „apostați și denunțători" – ar ajunge la conducerea comunității ar pune capăt influenței clerului și la revolte antibisericești. Începând cu 3 mai 1939, ziua sosirii lui Krajewski la Chișinău, și acesta, alături de Glaser, a devenit ținta atacurilor celor doi susținuți de consul [48, f.115-115v].

De fapt, profesorul Stanislau Żawrocki a fost, spre sfârșitul perioadei interbelice, agitatorul care a tulburat cel mai mult viața comunității catolice din Chișinău. El abjurase credința catolică încă în anul 1917, revenind în sânul comunității în anul 1935, atunci când a și început lupta contra Mons. Marcu Glaser. Denunțurile țineau în special de activitatea Societății de Binefacere de pe lângă biserica catolică din Chișinău. Astfel, Żawrocki a pornit împotriva Mons. Marcu Glaser un proces penal, clasat de primul procuror al Tribunalului județului Lăpușna, întrucât nu s-a stabilit „niciun fapt penal". După acest eșec, Żawrocki l-a reclamat pe parohul de Chișinău la Ministerul Cultelor, reclamație pe care Glaser o cataloga drept „neserioasă și demagogică", afirmațiile reclamantului fiind „în mare parte din auzite, neexacte, neadevărate, insinuante și calomnioase". Żawrocki insista asupra distincției dintre calitatea lui Glaser ca paroh și aceea de președinte al Societății de Binefacere, „dar omite cu intenție să arate că e vorba despre o societate de binefacere de pe lângă o Biserică, a cărei îndrumare este încredințată Parohului". Același Żawrocki, după spusele lui Glaser, nu căuta altceva decât să atragă Societatea de Binefacere în afaceri politice, în timp ce comitetul considera că o societate filantropică nu trebuie „să facă politică" [23, f.237-238].

Lupta nu a rămas fără urmări pentru viața parohiei, întrucât Żawrocki, folosindu-se „de 2-3 emuli ai săi", a căutat „să producă animozități chiar în sânul vieții interne a Parohiei, în care scop n'a pregetat să se folosească de însuși sfântul locaș". Concret, a încercat să provoace agitație printre membrii corului, tineretului și, în general, al enoriașilor, „cu un cuvânt, a făcut tot ce i-a stat în putință doar a nimici autoritatea morală a Parohului". Atacat în instanță de Żawrocki, Glaser a considerat necesar să se apere, motiv pentru care a convocat Consiliul Parohial, în rezultatul căruia a fost „exprimat un vot de blam D-lor Żawrocki și M. Grabek". Chiar dacă întreaga comunitate era de partea parohului, totuși, „o parte a tineretului catolic, odată așa de exemplară, prin intervenția D-lui Żawrocki a fost ruptă din comunitate" și, prin urmare, nu mai participa la sacramente; mai mult, „se adună înaintea Bisericei la sfârșitul slujbei, ca un fel de demonstrație"; chiar și copiii erau „infectați de spiritul de partid și de obrăznicie față de părinți" [23, f.237-242].

Concluzii

Studiul de mai sus, dedicat istoriei Parohiei „Providența Divină" din Chișinău în perioada interbelică, a fost realizat în baza unor studii anterioare dedicate confesiunii catolice din capitala Basarabiei, dar mai ales folosind izvoare arhivistice inedite. Informațiile reperate în sursele edite, ca și în cele inedite, au drept rezultat schițarea unui tablou al vieții Parohiei Romano-Catolice „Providența Divină" din Chișinău în diversele sale aspecte: juridic, instituțional, demografic, spiritual, relațional etc.

La sfârșitul acestei incursiuni în istoria Parohiei Romano-Catolice „Providența Divină" din Chișinău în perioada interbelică am ajuns la următoarele concluzii:

1. Comunitatea catolică la care ne-am referit exista deja de la începutul secolului al XIX-lea, perioada interbelică reprezentând o etapă importantă în evoluția ei, mai ales datorită schimbărilor intervenite în anul 1921, odată cu trecerea ei sub jurisdicția Diecezei de Iași.
2. Importanța ei în cadrul Bisericii Catolice din Basarabia reiese din poziția sa centrală, fiind inima Decanatului de Basarabia, dar și din vizitele pe care le-au efectuat aici episcopii de Iași Alexandru Th. Cisar și Mihai Robu.
3. Dispunând de un lăcaș de cult, comunitatea, datorită și implicării păstorilor ei, s-a îngrijit de el, dovadă fiind eforturile de a-l repara și întreține disponibil pentru cult.
4. Pe parcursul întregii perioade interbelice, Parohia „Providența Divină" din Chișinău a dispus de păstori proprii, în persoana Mons. Marcu Glaser, a canonicului Valentin Hartmann, a preoților Francisc Krajewski și Nicolae Szczurek, care s-au străduit să facă din comunitatea catolică din capitala Basarabiei o comunitate puternică, mereu unită în jurul păstorilor ei.
5. Lipsurile existente printre credincioși, mai ales în ceea ce ține de credință și viața sacramentală, s-a căutat a fi suplinite prin misiuni populare și facultăți speciale acordate preoților.
6. Din punct de vedere demografic, pe parcursul perioadei interbelice numărul credincioșilor Parohiei „Providența Divină" din Chișinău a fost în continuă scădere.
7. Pentru instruirea copiilor catolici din Chișinău, și-a continuat existența Școala poloneză, devenită și un centru cultural polonez prin biblioteca de care dispunea și prin diversele activități pe care le organiza.
8. În același timp, au existat și probleme, pe care nu le-am trecut cu vederea, întrucât fac și ele parte din istoria parohiei, probleme care demonstrează, pe de o parte, atașamentul comunității de păstorii ei, iar, pe de altă parte, dorința unor persoane de a sfâșia unitatea acesteia.
9. În sfârșit, credincioșii Parohiei „Providența Divină" au contribuit permanent pe parcursul perioadei interbelice la susținerea Seminarului diecezan din Iași.

Referințe:

1. САГАНОВА, Н. Кишиневский Римско-Католический Приход «Божественного Провидения» в первой половине XIX века. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2005, nr.1.
2. NAGHIU, I.F. Biserici catolice în Basarabia. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2012, nr.5-6.
3. GUMENÂI, I. *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău: Lexon-Prim, 2016. ISBN 978-997-531-028-4
4. CIOBANU, Ș. *Basarabia*. Chișinău: Universitas, 1993.
5. BUZILĂ, B. *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812-1918; 1918-1944)*. București-Chișinău: Editura Fundației Culturale Române – Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința", 1996. ISBN 978-973-577-061-7
6. PĂCURARIU, M. *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*. Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1993.

7. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XXII, *Acte constitutive ale Episcopiei, 1815-1950*.
8. Luarea pe seamă a parohiilor din Basarabia. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1921, nr.10-11.
9. Știri diverse. În: *Lumina creștinului,* 1922, nr.8.
10. Știri diverse. În: *Lumina creștinului,* 1924, nr.4.
11. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar II, vol.5, *Acta accepta*.
12. TAMAȘ, I., DOBOȘ, F., ed. *Dinamica păstoririi Bisericii Romano-Catolice din Moldova de la înființarea Episcopiei de Iași (1884) până în prezent*. Vol.II. Iași: Sapientia, 2011. ISBN 978-606-578-016-3
13. MORARU, A., RĂCHITEANU, I. *Păstorii Diecezei de Iași și rectorii Seminarului diecezan*. Iași: Sapientia, 2004. ISBN 973-8474-42-6
14. Vizitele canonice și sf. Mir. În: *Lumina creștinului*, 1927, nr.5.
15. Vizitele canonice și Sf. Mir în Basarabia. În: *Lumina creștinului*, 1927, nr.6.
16. GABOR, A. Vizitație canonică în Basarabia: În: *Lumina creștinului,* 1934, nr.11.
17. Un rar jubileu preoțesc. În: *Lumina creștinului*, 1932, nr.2.
18. Nunțiul Apostolic în dieceza de Iași. În: *Lumina creștinului,* 1937, nr.7-8.
19. ARION, H. Vizitațiunea canonică a nunțiului în Țara Românească. În: *Almanahul „Presa Bună"* (Iași), 1938.
20. DOBOȘ, D. Episcopul martir Marcu Glaser. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2006, nr.2.
21. NETZHAMMER, R. *Arhiepiscop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*. Vol.II. București: Editura Academiei Române, 2005. ISBN 973-27-1206-6
22. Biserica Catolică în România. În: *Calendarul Catolic „Presa Bună" pe anul 1922* (Iași), 1922.
23. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XIII, vol.14, *Corespondență*.
24. Știri. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1939, nr.10.
25. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XXVIII, vol.1, *Acta emissa 1921*.
26. GABOR, A. Un iubileu preoțesc. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1930, nr.9.
27. САГАНОВА, Н. Римско-католическая церковь в Молдавской ССР в 1940-1960 гг. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2006, nr.2.
28. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XIII, vol.2, *Corespondență*.
29. Arhiva Episcopiei Catolice de Chișinău, fond *Istorie*, dosar *Colecții personale*.
30. GABOR, A., Biserica Catolică în Basarabia. În: *Calendarul Catolic „Presa Bună"* (Iași), 1921.
31. CIOBANU, Ș. *Chișinăul*. Chișinău: Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia, 1925.
32. *Recensământul general al populației României din 29 decemvrie 1930*, publicat de S. Manuilă, vol.II: *Neam, limbă maternă, religie*, partea 2: *Religie*. București, 1938.
33. *Ibidem*, partea 1: *Neam, limbă maternă*. București, 1938.
34. ANDRIEȘ-TABAC, S. Un tablou nominal din 1943 al credincioșilor Parohiei Romano-Catolice de Chișinău. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2015, nr.9-10.
35. ROBU, M.P. Canonic Andrei Keller. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1922, nr.6-7.
36. MORARU, A. Catolicii din Chișinău în perioada interbelică. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2007, nr.3.
37. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 1404, inv.1, d.1215.
38. Arhiva Episcopiei Catolice de Chișinău, dosar *Acte proprietate*.
39. Știri diverse. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1922, nr.8, p.112.
40. Știri diverse. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1922, nr.11.
41. Știri diverse. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1925, nr.7.
42. Știri. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1935, nr.4.
43. Arhiva Episcopiei Catolice de Chișinău, fond *Istorie*, dosar *Învățământ*.
44. РЫБАЛКО, Е. Заметки об истории застройки вокруг кишиневского костёла. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2005, nr.1.
45. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar 2/1855, *Corespondență primită de la parohiile Răchiteni, Chișinău, Horlești, Cotnari, Adjudeni, Buruienești, 1855-1950*.
46. СОБОЛЕВСКАЯ-МАКСИМЕНКО, Е. Из жизни польской семьи в Бессарабии. В: *Analecta catholica* (Catolica), 2008, nr.3.
47. ГАРУСОВА, О. Польский клуб в Кишиневе. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2010, nr.4.
48. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar 1/1924, *Corespondență privind personalul, 1924-1940*.

Date despre autor:
Petru CIOBANU, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: petru_rc@yahoo.it

Prezentat la 15.05.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.130-140

CZU: 94 :378.4-057.875(478)

CONSTRUCȚIA NAȚIONALĂ ȘI SOCIALĂ A CORPULUI STUDENȚESC POSTBELIC AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

Liliana ROTARU

Universitatea de Stat din Moldova

Incongruența dintre politica națională declarată a statului sovietic și impetuozitatea și perseverența regimului comunist de a edifica un sistem al învățământului superior în RSS Moldovenească, în lipsa unor condiții oportune în primii ani de după cel de-al Doilea Război Mondial, a determinat constituirea unui contingent studențesc hibridizat și distorsionat din punct de vedere etnic și social. Așa-numitul „învățământ superior moldovenesc" și pentru „moldoveni" era, de fapt, un învățământ care se realiza preponderent în limba rusă, iar cea mai mare parte a studenților (dar și a cadrelor didactice) erau de origine salvă (ruși, ucraineni, bieloruși), „reprezentanții populației autohtone – moldovenii" fiind în proporție maximă de 30 la sută în această perioadă. Politica autorităților de stat și de partid sovietice a asigurat crearea unei structuri naționale și sociale a corpului studențesc care favoriza și stimula sovietizarea, rusificarea și rusianizarea învățământului superior din RSS Moldovenească.

Cuvinte-cheie: *învățământul superior din RSS Moldovenească, Universitatea de Stat din Moldova, politică națională, studenți, rusificare, sovietizare.*

NATIONAL AND SOCIAL CONSTRUCTION OF THE POSTWAR STUDENTS' BODY OF THE MOLDOVA STATE UNIVERSITY

The incongruity between the declared national policy of the Soviet state, and the impetuosity and perseverance of the communist regime to build a higher education system in the Moldovan SSR in the absence of opportune conditions in the first years after the Second World War has led to the construction of an ethnically and socially hybridized and distorted student contingent. The so-called "Moldovan higher education", and for the "Moldovans" was, in fact, an education that was mainly done in Russian, and most of the students (and teachers) were of Slavic origin (Russians, Ukrainians, Belarusians), "the representatives of the local population – Moldovans" comprising up to 30 percent during this period. The policy of the Soviet state and party authorities ensured the creation of a national and social structure of the student body that favored and stimulated the sovietization, russification and russianization of the higher education in the Moldovan RSS.

Keywords: *higher education in Moldovan SSR, Moldova State University, national policy, students, russification, sovietization*

Introducere

Creată prin Hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului al URSS din 12 octombrie 1945, Universitatea de Stat din Moldova[1] avea ca scop „pregătirea cadrelor pedagogice de înaltă calificare pentru economia națională, realizarea activității științifice și de cercetare și de pregătire a personalului științific tânăr"[1, f.1], „a specia-liștilor sovietici cu studii superioare care au asimilat teoria marxist-leninistă, sudați și ferm legați de masele populare și care să poată să joace un rol important și responsabil în lupta poporului nostru pentru construcția societății comuniste" [2, f.41], preciza rectorul Ivan Leonov în telegrama trimisă lui I.V. Stalin în ziua deschiderii Universității.

Astfel, statul sovietic își propunea să transforme nou-creata Universitate, de altfel și întregul învățământ superior din RSS Moldovenească, într-un mecanism de creare a „omului nou", a „omului sovietic", prin inocularea idealurilor comuniste unei generații educate românește, care urma să „integreze" Basarabia re-anexată în statul sovietic și să servească scopurilor de metamorfozare a populației românești din acest teritoriu.

Deconstrucția construcției naționale a primelor contingente de studenți ale Universității

În studiul ce urmează vom întreprinde o analiză cantitativă și calitativă a contingentului de studenți înmatriculați la Universitatea de Stat din Moldova în primii cinci ani de activitate a acestei instituții de

---

[1] Prin Hotărârea nr. 809 a Sovietului de Miniștri al URSS din 10 aprilie 1946, Universitatea de Stat din Moldova a fost redenumită Universitatea de Stat din Chișinău. - ANRM, F.3186, inv.1, d.1, f.78. *Notă:* În textul studiului respectiv se va utiliza termenul „Universitatea de Stat din Moldova" și doar în cazul extraselor din documentele oficiale se va face uz de termenul „Universitatea de Stat din Chișinău".

învățământ superior (1946-1951), în scopul analizei strategiei sovietice de construire a unei baze sociale solide și fidele regimului – una dintre „legiunile" prin care se va comuniza RSS Moldovenească.

Deși autoritățile sovietice erau alertate de lipsa de profesioniști care, în terminologia documentelor epocii, urmau „să restabilească în cele mai scurte termene economia națională a RSS Moldovenească distrusă de cotropitorii germano-români și să asigure funcționarea normală a aparatului de stat al republicii" [3, f.260], Sovietul Comisarilor Poporului al RSSM și Biroul CC al PC(b)M au stabilit prin hotărârea din 4 martie 1946 că Universitatea de Stat din Moldova va înmatricula la primul an de studii un contingent de doar 300 de studenți, la care se vor adăuga, prin transfer în anul II, studenții Institutului Pedagogic din Chișinău care au încheiat anul I de studii la facultățile de Fizică și Matematică și de Istorie și Filologie [4, f.13].

În stabilirea planului de admitere a studenților la Universitate, nou-instalatul regim a trebuit să țină cont de contextul postbelic, printre care menționăm arsenalul de acțiuni și „realizări" ale puterii sovietice în procesul de consolidare a acesteia:

- ✓ contextul și consecințele demografice și ale stării de spirit a populației din Basarabia după deportările din 1941 (cca 18 392 de persoane arestate și deportate [5, p.62-102]) și ale retragerii armatei și administrației românești în anul 1944 [6, p.11];
- ✓ lipsa capacităților infrastructurale și indisponibilitatea resurselor logistice în contextul postbelic imediat [7, ff.7-9; 8, f.19];
- ✓ structura demografică a RSS Moldovenească preponderent rural-agrară cu un strat foarte subțire al intelectualității și un număr foarte mic al potențialilor studenți. Cercetătorul Veaceslav Stăvilă constata că în anul 1944 „Intelectualitatea a plecat aproape în întregime. Astfel, din circa 1200 de învățători ai județului Lăpușna, la venirea sovieticilor au rămas doar 120, în județele Bălți, Soroca și Cahul din 4500 de învățători au rămas doar 260" [6, p.11]. Situația descrisă mai sus era simptomatică pentru toate județele basarabene: autoritățile sovietice constatau în anul 1944 un deficit de 3000 de învățători [9, p.655];
- ✓ absența unei tradiții a învățământului superior universitar în teritoriile nou-refăcutei RSS Moldovenești etc.

În primul an de activitate, dar și în continuare, autoritățile universitare și cadrele didactice vor depune eforturi importante pentru a convinge cât mai mulți tineri din RSS Moldovenească să participe la concursul de admitere la studii superioare la Universitate. Rapoartele financiare privind cheltuielile administrative indică asupra unei categorii de cheltuieli destinate expres scopului de recrutare a viitorilor studenți [10, f.48]. Chiar din anul înființării, 20 de agenții de recrutare s-au deplasat „prin satele moldovenești ale RSS Moldovenești și prin regiunile învecinate pentru a atrage candidați la studii superioare din rândul populației autohtone /moldovenești/" [10, f.48; 8, ff.240-241].

Raportând CC al PC(b) din Moldova despre pregătirea Universității pentru anul de învățământ 1946-1947, rectorul interimar Ivan Leonov menționa că și-ar dori „să se depună vreo 700-800 de cereri, din care comisia de examinare să poată selecta pe cei mai buni candidați" [11, f.54], dar complexitatea factorilor de ordin economic, demografic, social, cultural și politic din perioada anilor 1940-1946 a determinat un interes redus pentru studiile universitare din partea potențialilor candidați din RSS Moldovenească. Admiterea din anul 1946 a dezamăgit așteptările universitarilor și ale autorităților de partid. Deși Sovietul Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești a redus la 250 de studenți planul de admitere la Universitate [12, f.15], către începutul anului de studii 1946-1947 au fost înmatriculate doar 105 persoane, dintre care 48 fără susținerea examenelor de admitere [13, p.29].

Pentru că situația creată periclita inaugurarea Universității, autoritățile au decis să organizeze o admitere suplimentară pentru persoanele care au depus dosare, dar au obținut o medie sub cea de admitere în alte instituții de învățământ superior din Uniunea Sovietică. Deja la mijlocul lunii septembrie în anul I de studii fusese înmatriculați 320 de studenți (Tab.1), o bună parte a lor veniseră la Chișinău de la universitățile din Moscova, Tomsk, Gorki (Nijnii Novgorog) și Stalinsk (Novokuznetsk**)** [13, p.29].

Astfel, regimul a „tăiat nodul gordian" al problemei privind formarea contingentului de studenți ai Universității, completându-l prin importul de studenți alogeni. Se pare că lipsa de interes sau simpla absență numerică a tinerilor autohtoni – posibili studenți ai unei Universități concepute ca una națională [14, p.19], nu era deloc o defecțiune pentru ideologii de la Moscova și acoliții lor de la Chișinău. Or, completând numărul necesar de studenți cu elemente alogene, autoritățile de stat și de partid nu doar au asigurat îndeplinirea planului de admitere și inaugurarea Universității, ci mai ales s-au asigurat de o structură națională a corpului studențesc, care să favorizeze și să stimuleze sovietizarea, rusificarea și rusianizarea învățământului superior din RSS Moldovenească.

Totuşi, cifrele cu privire la înmatricularea studenţilor la Universitatea de Stat din Moldova în anul 1946 rămân difuze şi imprecise. Astfel, examinând gradul de pregătire a Universităţii pentru primul an de funcţionare, Biroul CC al PC (b)M constata la 17 septembrie 1946 că planul de înmatriculare nu a fost realizat şi că 97 dintre cele 320 de persoane care au depus dosarele pentru admitere la studii în anul I nu au prezentat originalul documentelor despre studiile anterioare, deci nu au putut fi înmatriculate [4, f.78]. Iar *Raportul de activitate a Universităţii de Stat din Chişinău pentru anul de învăţământ 1946-1947*, elaborat la sfârşitul primului an de studii, înregistra alte cifre, indicând că au fost depuse 501 cereri de la candidaţii la studii la Universitate şi că la anul I au fost admise, în rezultatul concursului, 318 persoane, ceea ce constituia cu 27% mai mult decât numărul de 250 stabilit în planul de admitere. Iar pentru anul II au fost depuse 151 de cereri şi au fost admişi 93 de studenţi [12, f.15].

Însumând cifrele prezentate în *Raport*, stabilim că Universitatea şi-a desfăşurat activitatea didactică în primul an cu un contingent de 411 studenţi. Pe de altă parte, conform cifrelor prezentate de rectorul Victor Cepurnov cu ocazia împlinirii a 10 ani de la fondarea Universităţii de Stat din Moldova, în primul an de activitate a instituţiei au fost înmatriculaţi 437 de studenţi [1, f.133].

Nu cunoaştem cauza exactă a decalajului de cifre raportate asupra aceluiaşi obiect în diferite documente cu caracter oficial. În general, efectivul de studenţi din orice instituţie de învăţământ superior este un organism viu, în permanentă mişcare. Astfel, presupunem că înmatriculările, exmatriculările sau transferurile studenţilor era o stare firească şi la Universitatea de Stat din Moldova. Mai ales că mulţi dintre studenţii Universităţii veneau din zone mult îndepărtate de Chişinău şi atunci când se contura ocazia de a reveni mai aproape de locul de baştină sau de a studia la universităţi cu mai multă tradiţie sau/şi prestigiu, aceştia se transferau acolo. Alţii, dimpotrivă, veneau la Chişinău fiind ei sau părinţii lor „trimişi să construiască socialismul în RSS Moldovenească" sau pentru că nu erau suficient de buni pentru instituţiile unde au fost iniţial înmatriculaţi. Supradimensionarea numărului de studenţi admişi la Universitate în 1946 de către rectorul Cepurnov mai poate fi explicată şi prin încercarea autorităţilor universitare de a ridica valoarea universităţii moldoveneşti, astfel demonstrând interesul faţă de această instituţie chiar din anul fondării sale.

În anul următor de învăţământ, la anul I au fost admişi 357 de studenţi, fiind depăşit planul de admitere cu un număr de 275 de persoane. Astfel, în anul 1947-1948 la cele cinci facultăţi ale Universităţii îşi făceau studiile peste 700 de studenţi [1, f.139]. Şi din nou, documentele emise de administraţia Universităţii indică cifre diferite cu privire la contingentul de studenţi care şi-au făcut studiile în al doilea an de activitate a instituţiei. Dacă la 15 septembrie 1947 autorităţile universitare raportau autorităţilor republicane că desfăşoară o activitate didactică cu 723 de studenţi [15, f.29], în raportul din 25 ianuarie 1948 calculele indicau deja 687 de studenţi [16, ff.6,39,59,95-96,133,147]. Iar zece ani mai târziu, într-o *Notă informativă despre cele mai importante realizări în activitatea Universităţii de Stat din Chişinău pentru perioada cuprinsă între organizarea instituţiei şi 1 septembrie 1955*, se indica cifra de 753 de studenţi pentru anul de studii 1947-1948 [1, f.139]. Probabil, în anul 1947-1948 numărul de studenţi era şi mai mic decât 687, deoarece în rezultatul admiterii din anul 1948 au fost înmatriculaţi 250 de studenţi [17, f.2] (exact conform cifrei din planul de admitere), iar numărul total de studenţi care urmau studiile în anul 1948-1949, raportat în ianuarie 1949, era de 919 studenţi [17, ff.2,35,51,159,72].

De altfel, planul de admitere la Universitatea de Stat din Moldova a rămas an de an de 250 de persoane (Tab.1), dar numărul de studenţi admişi era întotdeauna puţin peste cel indicat de autorităţile republicane responsabile, universitarii asigurându-se că abandonul studiilor nu va reduce numărul de studenţi mai jos de cel indicat de planul de admitere.

Tabelul 1

Evoluţia numărului de studenţi la Universitatea de Stat din Moldova. 1946-1951 [18]

Anul de învăţământ	Nr. de studenţi conform planului de admitere	Nr. de studenţi admişi *de facto*	Nr. de absolvenţi	Nr. total de studenţi
1946-1947	250	318 sau 320	-	411
1947-1948	275	357	-	723
1948-1949	250	250	-	919
1949-1950	250	*	87	1004
1950-1951	250	*	248	1430

Oricum, contingentul de studenţi universitari a crescut în perioada examinată foarte puţin şi chiar nesemnificativ (*Fig. 1*) ca să acopere necesitatea de cadre pentru economia RSS Moldoveneşti. În primul rând, pentru că instituţiile de învăţământ superior din RSS Moldovenească nu dispuneau de *o bază materială şi un ansamblu logistic suficient* care să permită extinderea contingentului de studenţi.

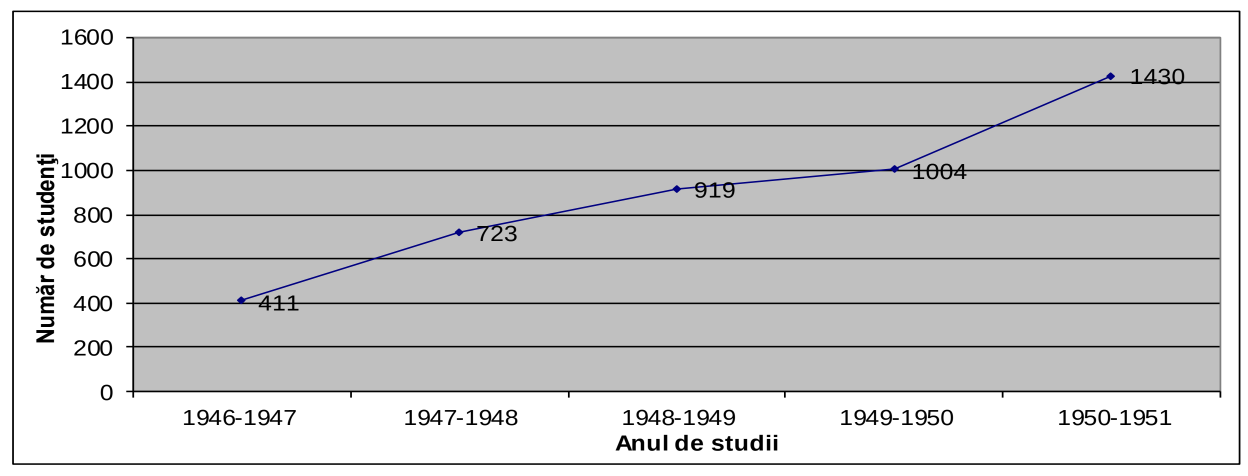

Fig.1. Evoluţia contingentului de studenţi ai Universităţii de Stat din Moldova. 1946-1951.

Nici măcar clădirile alocate Universităţii prin Hotărârea Guvernului RSS Moldoveneşti din 4 martie 1946 în calitate de spaţii destinate activităţilor didactice sau ca spaţii de cazare pentru profesori şi studenţi nu au putut fi toate valorificate imediat, fie din cauza că mai rămâneau ocupate de instituţiile sau structurile care şi-au avut acolo sediile (Institutul Pedagogic şi Ministerul Afacerilor Interne al RSS Moldoveneşti, ultimul fiind evacuat din clădirea fostului Seminar teologic doar la sfârşitul primului an de studii şi în rezultatul nenumăratelor interpelări din partea administraţiei universitare), fie că erau ruinate sau/şi impracticabile din alte motive [1, f.139]. Universitatea şi-a început activitatea fără mobile elementare, dar şi fără materiale şi mijloace didactice, iar biblioteca universitară putea pune la dispoziţia studenţilor la începutul anului de învăţământ 1946-1947 doar 100 de volume [13, p.440]. Chiar dacă pe parcursul anului fondurile bibliotecii universitare au fost completate cu cca 20 000 de volume [12, f.1], acestea nu puteau acoperi penuria de carte didactică şi ştiinţifică, care în întregime era în limba rusă.

În al doilea rând, Universitatea nu dispunea nici de *un corp profesoral* care să asigure formarea studenţilor înmatriculaţi conform planului de admitere. Ministerul Învăţământului Superior al URSS, care monitoriza întregul proces de creare a Universităţii, îşi asumase să delegheze chiar în primul an la Chişinău cadre didactice (12 profesori şi 9 conferenţiari [11, ff.1-2,9]) care urmau să pună bazele învăţământului universitar din RSS Moldovenească. Dar, pe lângă faptul că decizia nu a fost respectată în ceea ce priveşte numărul, de cele mai dese ori cadrele care ajungeau la Chişinău fie nu deţineau grade şi titluri didactico-ştiinţifice [16, ff.13,17-18,32; d.15, f.30], fie le deţineau, dar nu aveau experienţă didactică sau/şi veneau din rândul colaboratorilor diferitor autorităţi şi organe de stat sau de partid, care „construise socialismul" în diferite republici unionale. Un caz reprezentativ pentru această situaţie este cel al conferenţiarului A.M. Djamlinschi, delegat în RSS Moldovenească pentru „consolidarea activităţii instituţiilor de învăţământ superior" [19, f.5] şi angajat în postul de şef al Catedrei de Istorie Universală a Facultăţii de Istorie şi Filologie (1948), după o activitate febrilă în Armata Roşie, în structurile NKVD-ului şi ale altor organe ale puterii sovietice în Azerbaidjan şi Uzbekistan [20, f.2]. A activat un singur an la Universitatea de Stat din Moldova, fiind demis din cauza necorespunderii mai întâi postului de şef de catedră, iar la sfârşit de an universitar şi postului de conferenţiar, acuzat de neprofesionalism, de „greşeli elementare de factologie", de „lipsă totală a logicii în expunerea conţinutului", de „încălcarea periodizării marxist-leniniste", de greşeli metodologice şi metodice crase, dar şi de „slaba cunoaştere a limbii ruse" etc. [20, ff.44-53].

În alte cazuri, calificările cadrelor didactico-ştiinţifice nu corespundeau necesităţilor şi profilului Universităţii sau, şi mai grav, nu corespundeau profesional posturilor pe care veneau să le deţină (cazul lectorului de la Catedra de Limba Rusă S.T. Olişevscaia, eliberată din funcţie (1949) pentru că „era slab pregătită teoretic şi metodic" [21, f.15] sau al doctorului în istorie L.H. Ter-Mcrtcean, eliberată din funcţie în acelaşi an în care

a fost angajată (1949-1950) pentru că „este foarte slab pregătită pentru activitatea didactică […] și nu are experiență pedagogică" [21, f.16]. Simptomatic este și cazul conferențiarului Trofimenco, angajat la Facultatea de Fizică, care „preda cursul de chimie fizică la un nivel științific foarte jos. Lecția cu tema „Echilibrul în fenomenele chimice" (de două ore) a fost stenografiată pe 9 pagini, dar pe parcursul orei nu s-a spus nimic despre echilibrul în fenomenele chimice" [21, f.36] etc.).

Un alt factor care determina imposibilitatea cristalizării unui corp didactico-științific la Universitate era lipsa spațiilor de cazare pentru cadrele invitate din alte orașe, republici, regiuni ale Uniunii Sovietice. De cele mai dese ori, persoanele ademenite la Chișinău prin, inclusiv, promisiunea că vor fi asigurate cu spațiu locativ, ajunse la locul destinației plecau, de obicei, pe parcursul primului an sau chiar refuzau imediat oferta. Cazuri din acestea erau des înregistrate în rapoartele Universității cu privire la politica de cadre. Un exemplu simptomatic a fost cel al lectorului Ivanov, care, ajuns la Chișinău în 1949, a și plecat imediat pentru că nu i s-a oferit un spațiu de locuit [21, f.11].

Toți acești factori au determinat o fluctuație nefirească a cadrelor universitare (de exemplu, în anul de învățământ 1949-1950 la Universitate au fost angajate 39 de persoane, dintre care 16 au plecat [21, ff.10-11]) și o instabilitate instituțională, care periclitau deseori procesul didactic la unele facultăți, decanii și șefii de catedre fiind uneori impuși să modifice planurile de învățământ, perturbând astfel logica și coerența parcursului de formare a cadrelor.

Un alt factor, foarte important, care a determinat creșterea insignifiantă a numărului de studenți la Universitate după fondare, a fost lipsa *sursei locale de completare* a contingentului, aici avându-i în vedere pe reprezentanții tuturor etniilor care locuiau în RSS Moldovenească.

Deși statisticele sovietice estimau pentru data de 01.01.1946 o cifră demografică de 2 183 000 de locuitori în RSS Moldovenească, dintre care 288 000 orășeni și 1 894 400 populație rurală [22], numărul absolvenților de școli medii era extrem de redus. Și cu toate că cifrele cu privire la numărul de absolvenți este diferit în diversele documente ale epocii – rectorul Universității, în tentativa de a explica autorităților numărul mic de candidați originari din RSS Moldovenească la studii universitare, susținea că doar 250 de persoane au absolvit în 1946 școlile medii din RSS Moldovenească [11, f.54], iar statisticele Ministerului Învățământului furnizează o cifră de 358 de absolvenți pentru același an [23, p.96] – rămâne cert faptul că numărul de absolvenți ai școlilor medii din RSS Moldovenească nu putea acoperi nici planurile de admitere, care stabileau cifre irealizabile (de ex., în anul 1946 instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească trebuiau să admită în anul I de studii 1250 de studenți [11, f.54]), cu atât mai mult, nici necesarul de specialiști pentru economia națională.

Situația descrisă pentru anul 1946 este valabilă și pentru următoarea perioadă, numărul absolvenților de școli medii crescând nesemnificativ în comparație cu numărul de studenți pe care trebuiau să-i admită școlile superioare din RSS Moldovenească conform așa-numitului „plan de stat" (*a se vedea* Tabelul 2). Mai mult decât atât, nu toți absolvenții școlilor medii urmau studii superioare sau studii în general, unii angajându-se în alte tipuri de formare profesională sau chiar încadrându-se în câmpul muncii, în special tinerii din localitățile rurale.

Tabelul 2

Coraportul dintre numărul de absolvenți ai școlilor medii și planurile de admitere în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească [24]

Anul	**Absolvenți de școli medii**			**Planul de admitere**
	În total (nr.)	***Moldoveni***		
		(nr.)	***%***	
1946	358	87	24,3	1250
1947	499	142	28,45	1325
1948	946	347	36,68	*
1949	*	500	*	*
1950	*	*	*	*
1951	976	*	*	*

În perioada 1946-1951 planurile republicane prevedeau admiterea a cca 1300 de studenți anual – o cifră irealizabilă din moment ce numărul potențialilor candidați la studii din RSS Moldovenească (fără a se ține

cont de naționalitate), chiar dacă creștea anual cu o medie aproximativă de 150 de persoane (Tab.2), nu le putea acoperi dacă o raportăm, conform afirmațiilor cercetătorului Igor Cașu, la intențiile declarate cu privire la „politica națională specifică" a Moscovei în RSS Moldovenească – „de indigenizare a cadrelor" și încurajare a participării proporţionale a naţionalităţilor non-ruse în diferite domenii, o politică aplicată, de altfel, în toate teritoriile de la periferii unde „puterea sovietică nu a fost primită cu entuziasm sau, alteori, cu ostilitate vehementă" [25, p.96]. Dacă, însă, raportăm cifrele planurilor de admitere la „politica națională specifică" față de periferii ca o etapă în procesul de creare a acelei identități supraetnice numite „poporul sovietic" cu caracteristicile: „o patrie socialistă comună şi o bază economică unică, o structură socială şi de clasă unică, o concepţie marxist-leninistă, un scop comun – construirea comunismului, aceleaşi trăsături spirituale şi psihologice" [25, p.40-41], atunci cifrele privind înmatricularea devin perfect pertinente. Sovieticii reușind astfel să-și realizeze scopurile de durată în crearea „omului sovietic", prin crearea unor circumstanțe oportune proceselor de rusificare și deznaționalizare a învățământului superior și, implicit, a schimbărilor importante de mentalitate și a felului de a înțelege identitatea națională a populației românești din RSS Moldovenească.

Deși la începutul activității Universității, la admiterea studenților la studii se acorda atenție și „prioritate persoanelor de naționalitate autohtonă /moldovenilor/ [...]" [11, f.54], autoritățile universitare și cele republicane, arătându-se „îngrijorate" de numărul mic de moldoveni care au depus dosare pentru studii universitare în 1946 și încercând să explice implicarea redusă a autohtonilor prin „numărul mic de absolvenți ai școlilor medii din Republica Moldovenească", au soluționat problema prin admiterea celor 100 de studenți de naționalitate rusă [26, f.16] (inițial 87 de studenți [11, f.66], contingentul fiind completat pe parcursul anului), neadmiși la diferite instituții de învățământ superior din Moscova.

Practica înscrierii candidaților la studii care nu au dat admiterea în alte universități sau în alte tipuri de școli superioare din URSS a fost perpetuată pentru întreaga perioadă investigată. Mai mult decât atât, persoanele din această categorie erau înmatriculate fără susținerea examenelor de admitere [13, p.29-30], creându-li-se astfel o condiție suplimentară pentru a ajunge la Chișinău. Înmatricularea la Universitate a candidaților neadmiși în școlile superioare din centrele mari universitare ale Uniunii Sovietice a contribuit și mai mult la distorsionarea tabloului etnic al contingentului studențesc și, în termeni de durată istorică, prin încadrarea absolvenților alogeni în economia RSS Moldovenească – la metamorfozarea națională și socială a societății moldovenești.

Astfel, la 1 iulie 1947 Universitatea raporta un număr de 374 de studenți care au încheiat cu succes anul de învățământ 1946-1947 și au fost promovați în următorul an de studii. Dintre aceștia doar 10% erau înscriși „moldoveni", cu 2% mai puțin decât au fost înmatriculați la începutul anului. Fenomenul abandonului universitar masiv era unul obișnuit în perioada postbelică, iar abandonul studiilor de către studenții moldoveni era și mai reprezentativ.

Cea mai mare parte a contingentului de studenți o alcătuiau etnicii ruși, aceștia având o pondere grea, de peste 55% în numărul total al studenților. Iar împreună cu ucrainenii elementul slav constituia o prezență covârșitoare de peste 2/3 din totalul studenților Universității de Stat din Moldova. Cea mai mare parte a studenților slavi erau veniți în RSS Moldovenească din alte orașe și regiuni ale Uniunii Sovietice.

Destul de importantă era și prezența numerică a evreilor, a căror pondere chiar a crescut către sfârșitul primului an de activitate a Universității – de la 14% la 20% (Fig.2). Creșterea s-a produs din mai multe surse, inclusiv prin revenirea evreilor originari din Basarabia, care s-au evacuat în timpul războiului sovieto-german în zone ale Uniunii Sovietice, îndepărtate de front, prin transferul la Universitatea din Chişinău, odată cu venirea părinților lor în RSS Moldovenească, și, desigur, prin înmatricularea studenților neadmiși la școlile superioare din marile orașe sovietice. Nu putem exclude din șirul factorilor care au contribuit la creșterea numărului de studenți evrei retragerea familiilor lor din centrele urbane sovietice în contextul campaniilor antisemite staliniste. RSS Moldovenească era o regiune cu cea mai impunătoare comunitate evreiască dintre toate republicile URSS (peste 3,3% din populația RSS Moldovenești), mai era și o republică de periferie, departe de șovinismul velicorus, promovat după al Doilea Război Mondial și de tumultul antisemitismului marilor orașe și centre politice și universitare sovietice.

Tabloul etnic al contingentului de studenți era întregit de reprezentanții altor etnii, unele conlocuitoare cu populația autohtonă, așa cum erau bulgarii, polonezii și românii[2], iar reprezentanți ai bașkirilor, osetinilor etc. au venit după război la Chișinău din Uniunea Sovietică. Aceștia și-au păstrat o pondere nesemnificativă de cca 4% [12, f.59] în numărul total de studenți ai Universității de Stat din Moldova.

[2] Este vorba despre studenții originari din Bucovina, înscriși în pașapoarte ca fiind de naționalitate români.

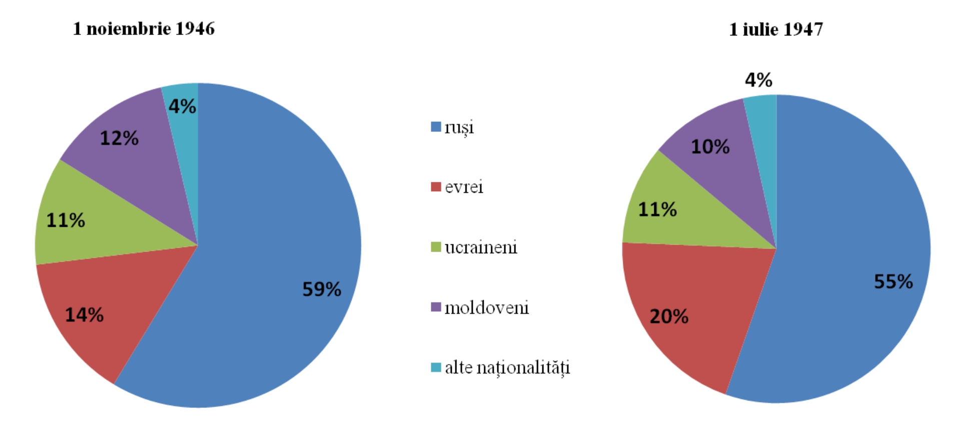

Fig.2. Coraportul național al studenților Universității de Stat din Moldova
în anul de studii 1946-1947. [10, ff.65;11, f.59]

Deși autoritățile de stat și de partid au promovat o discriminare pozitivă a moldovenilor în învățământul superior pentru a crește ponderea lor în tabloul etnic al studenților universitari, administrația universitară consemna anual în nenumăratele rapoarte faptul că „în rândul contingentului înmatriculat la universitate, numărul moldovenilor este foarte mic, ceea ce nu corespunde necesităților de cadre naționale pentru republică" [12, f.4]. În fiecare primăvară și vară, zeci de studenți și profesori vorbitori de „limbă moldovenească" erau delegați în raioanele RSS Moldovenești și în raioanele RSS Ucrainești cu populație românească, în scopul atragerii etnicilor români din aceste regiuni la studii superioare [27, f.14]. Și dacă numărul candidaților la studiile universitare, originari din RSS Moldovenească, a crescut considerabil către anul 1948 – aproape până la 90%, ponderea moldovenilor în admitere a rămas modestă în toată perioada 1946-1951: dintre cei 357 de studenți admiși în 1947 doar 9,2% erau moldoveni [15, f.29][3], în 1949 „cu toată activitatea intensă realizată de universitari", susțineau autorii *Raportului despre activitatea Universității în anul 1949-1950*, doar 27% din studenții admiși erau moldoveni [20, ff.37-39], iar în 1951 dintre cei 1533 de studenți care își făceau studiile la Universitate doar 369 de studenți, adică 24%, erau înscriși „moldoveni" [1, f.139].

Statisticele demonstrează o creștere neimportantă a elementului național în învățământul universitar din RSS Moldovenească în perioada examinată, și această tendință s-a perpetuat și în anii următori (Tab.3). Chiar și la zece ani de la fondarea Universității de Stat din Moldova elementul autohton, numit de sovietici „moldoveni", alcătuia nu mai mult de 33% din totalul studenților universitari.

Tabelul 3

Ponderea elementului moldovenesc în contingentul de studenți al Universității de Stat din Moldova. 1946-1955 [1, ff.139,30,52-53]

Anul de studii	Total studenți	Nr. de studenți „moldoveni"
1 septembrie 1946	437	
1947	753	
1948	1004	164
1949	1184	178
1950	1430	276
1951	1533	369
1952	1665	455
1953	1732	561
1954	1963	669
1955	2041	677

Dimensiunea națională a contingentului de studenți, luată aparte la fiecare dintre cele cinci facultăți, era mai mult sau mai puțin asemănătoare cu tabloul etnic pe Universitate. Astfel, contingentul studențesc în anul academic

[3] Calculat conform datelor din corespondența cu Ministerul Învățământului al RSS Moldovenești cu referire la activitatea Universității pentru anul 1947, datele fiind prezentate la 20 septembrie 1947.

1946-1947 era reprezentat în proporție de peste 69% de elementul slav (ruși și ucraineni) la *Facultatea de Istorie și Filologie* (Tab.4), aproape de proporția generală pe Universitate de 66% (Fig.2). Deși la *Facultatea de Fizică și Matematică* tot slavii formau majoritatea etnică cu peste 55% (34 din totalul de 57), studenții evrei reduceau prin numărul lor (17 studenți din totalul de 57) ponderea specifică etnicilor ruși și ucraineni luați împreună (Tab.4). Studenții declarați în documente „moldoveni" erau foarte puțini la ambele facultăți și nu depășeau 13% din totalul studenților: dintre cei 127 de studenți ai *Facultății de Istorie și Filologie* doar 17 erau moldoveni, iar dintre cei 57 ai *Facultății de Matematică și Fizică* doar 7 studenți erau înscriși „moldoveni" [11, f.65]. Alte naționalități, care completau structura etnică a contingentelor de studenți la cele două facultăți, erau și mai puțin reprezentate, alcătuind o pondere nu mai mare de 5% printre istorici și filologi și de 7% printre matematicieni.

Pe parcursul primilor cinci ani de activitate a Universității acest coraport etnic nu a suferit modificări substanțiale. Cotitatea moldovenilor la cele două facultăți crescând doar cu circa 4% în anul 1949 (Tab.4).

Tabelul 4

Evoluția structurii etnice a contingentului de studenți la facultățile de Istorie și Filologie și de Matematică și Fizică. 1946-1949 [17, ff.2,35,51,159,72]

Facultatea	**Anul de învățământ**	**În total studenți**	**inclusiv**									
			ruși		**ucraineni**		**evrei**		**moldoveni**		**Alte etnii**	
			nr.	**%**	**nr.**	**%**	**nr.**	**%**	**nr.**	**%**	**nr.**	**%**
Istorie și Filologie	1946-1947	**127**	70	55,11	18	14,17	16	12,59	17	13,38	6	4,72
	1948-1949	**402**	199	49,50	44	10,94	74	18,40	73	18,15	12	2,98
Matematică și Fizică	**1946-1947**	**57**	**26**	**46,61**	**8**	**14,03**	**17**	**29,82**	**7**	**12,28**	**4**	**7,01**
	1948-1949	**137**	53	38,68	11	18,02	43	31,38	22	16,05	8	5,83

Autoritățile de stat și de partid abordau permanent problema educării și promovării cadrelor originare din RSS Moldovenească și atenționau cu regularitate administrația universitară să „acorde o atenție deosebită la înmatricularea studenților din rândul naționalității autohtone – a moldovenilor" [1, ff.52,60]. Pentru a executa directivele guvernamentale și de partid și pentru a contribui la creșterea numărului de studenți moldoveni înmatriculați la Universitate, dar și pentru a diminua abandonul școlar al celor care erau deja studenți, rectorul Ivan Leonov s-a adresat Ministrului Învățământului Superior al URSS, S.V. Kaftanov, cu solicitarea de a elibera studenții Universității de Stat din Moldova de taxa de studii, „așa cum au fost eliberați studenții de la toate instituțiile de învățământ superior din republicile naționale" [15, f.14]. Rectorul Ivan Leonov a reușit să convingă autoritățile unionale, susținându-și solicitarea prin argumentul că „populația Moldovei este foarte rămasă în urmă sub aspectul culturii și în acest context este extrem de necesar de a pregăti pentru această republică unională cadre de înaltă calificare" [15, f.14]. Astfel, Ministrul Învățământului Superior al URSS, prin ordinul nr.1277 din 3 octombrie 1949 „Cu privire la eliberarea de plată pentru studii a studenților indigeni în instituțiile de învățământ superior și mediu de specialitate din RSS Moldovenească", a eliberat, de la 1 septembrie 1949, de taxa pentru studii toți studenții moldoveni și găgăuzi [1, f.66].

Pe lângă contingentul modest al etnicilor români din RSS Moldovenească înmatriculaţi la Universitate, o problemă și mai importantă a autorităților sovietice pe parcursul perioadei examinate era menținerea reprezentanților etniei autohtone la facultăți; or, administrația Universității raporta anual un procent al abandonului mai mare pentru studenții moldoveni. Dacă la începutul anului de studii 1946-1947 fusese admiși 51 de studenți „moldoveni" (42 la anul I și 9 la anul II) [11, ff.65-66], repartizați diferit la cele cinci facultăți ale Universității (Tab.5), au încheiat anul de învățământ doar 39, cca 30% din studenții moldoveni abandonând studiile din diferite motive. De cele mai dese ori, temeiul invocat sau trecut sub tăcere al nereușitei academice era necunoașterea limbii ruse, limbă în care se făceau studiile la Universitatea de Stat din Moldova. Chiar și examenele de admitere se susțineau în rusă, deși absolvenții școlilor medii cu predare în limba „moldovenească" nu cunoșteau limba rusă sau o cunoșteau prea puțin pentru a studia la o școală superioară.

Acest fapt era recunoscut și de administrația universitară [27, ff.14-16], dar și de autoritățile de stat ale RSS Moldovenești. Solicitând Sovietului Miniștrilor al URSS permisiunea de a oferi bursă „tuturor studenților moldoveni", indiferent de succesele obținute la examenele de admitere în școala superioară sau la sesiuni, Gherasim Rudi, Președintele Sovietului Miniștrilor al RSS Moldovenești, explica rezultatele academice proaste ale candidaților și studenților „moldoveni" prin faptul că „cea mai mare parte a candidaților

au învăţat un anumit timp în condiţiile dominaţiei boierilor români în Basarabia, studiind discipline, stabilite de şcoala burgheză. În acelaşi timp, ei nu au studiat deloc: limba rusă, istoria popoarelor URSS, geografia URSS şi altele" [1, f.49]; pe de altă parte, „reţeaua de şcoli de şapte clase şi medii, care se creează după eliberarea Moldovei, nu a fost asigurată în măsura necesară cu învăţători calificaţi, din cauza lipsei acestora în rândul cadrelor naţionale" [1, f.49].

Tabelul 5

Contingentul de studenţi ai Universităţii de Stat din Chişinău. 1 noiembrie 1946 [28]

Facultatea / Naţionalitatea	Istorie şi Filologie			Fizică şi Matematică	Chimie	Bilogie	Geologie şi Pedologie	Total
	Istorie	Limba şi literatura rusă	Limba şi literatura moldovenească					
Ruşi	55	34	31	38	31	20	31	**240**
Moldoveni	12	-	10	11	7	4	7	**51**
Evrei	10	6	9	17	12	1	4	**59**
Ucraineni	10	9	3	8	4	6	4	**44**
Alte naţionalităţi	4	2	-	4	1	1	3	**15**
În total	**91**	**51**	**53**	**78**	**55**	**32**	**49**	**409**

Studenţii „moldoveni" abandonau studiile şi din cauza că nu puteau suporta cheltuielile aferente studenţiei; or, neavând burse sau locuri de cazare în cămine, dar nici susţinerea financiară din partea familiilor lor, ei renunţau la studii chiar peste 10-15 zile de la începerea anului de învăţământ, susţinea rectorul Ivan Leonov în anul 1949 [27, ff.14-16]. Autorităţile universitare au întreprins măsuri de motivare a studenţilor moldoveni să-şi finalizeze studiile superioare, însă de multe ori osteneala lor rămânea fără rezultate, fapt consemnat în rapoartele pe care le făceau cu regularitate pentru diferite instanţe de stat şi de partid [27, ff.14-16].

Astfel, nu retardarea culturală, după cum susţinea rectorul Ivan Leonov, şi nici chiar „şcoala burgheză românească", în care nu s-au studiat limba rusă şi discipline ale şcolii sovietice, despre care amintea Preşedintele Sovietului Miniştrilor Gherasim Rudi, era temeiul şi raţiunea abandonului şcolar al studenţilor de etnie română. Mai degrabă lipsa resurselor materiale şi financiare, necesare pentru a-şi asigura necesităţile vieţii cotidiene de student [29; 7, f.7; 14, p.39-40], era cea mai frecventă cauză a renunţării la studiile universitare de către etnicii români din RSS Moldovenească în perioada postbelică.

Totuşi, cea mai mare parte a moldovenilor, studenţi sau potenţiali studenţi, locuiau în zone rurale, puternic ruinate în a doua jumătate a anilor '50 – o perioadă care a suportat toate consecinţele celui de-al Doilea Război Mondial, peste care s-au suprapus efectele retragerii administraţiei româneşti şi ale reinstaurării puterii sovietice, readuse de ostaşii Armatei Roşii ai Fronturilor al 2-lea şi al 3-lea Ucrainean, precum şi ale foametei organizate. Familiile de ţărani din satele RSS Moldoveneşti, confruntate cu problemele colectivizării, deportărilor şi ale foametei, pe lângă faptul că nu şi-au permis să susţină financiar şi material studenţii, nu i-au încurajat iniţial să meargă la şcoala superioară, având ele însele nevoie de forţă de muncă. Mai mult decât atât, cea mai mare parte din cei 125 de studenţi care au abandonat studiile în anul de învăţământ 1948-1949, pe lângă faptul că „nu primeau niciun ajutor din partea părinţilor, nu primeau nici burse" [27, ff.14-16], situaţie valabilă pentru toată perioada postbelică.

Vin să confirme această ipoteză şi statisticele cu referire la calitatea celor care au abandonat studiile: dintre cei 29 de studenţi exmatriculaţi de la Universitate în primului semestru al anului de studii 1948-1949, 14 erau înscrişi „moldoveni", adică mai bine de 48% din totalul celor excluşi. Însă, dintre aceştia, 1 student a fost mobilizat în Armata Sovietică, iar 11 dintre cei înmatriculaţi nu s-au prezentat la studii la 1 septembrie 1948 şi doar 3 dintre ei au fost exmatriculaţi pentru nereuşită academică [17, f.2]. Iar faptul că autorităţile, atât universitare, cât şi cele de stat şi de partid, străduiau pe lângă administraţiile centrale de la Moscova fie să elibereze studenţii „moldoveni" de taxa de studii, fie să le ofere burse indiferent de calificativele obţinute la examenele de admitere sau la cele din sesiunile ordinare, vin să confirme ipoteza enunţată mai sus.

Un argument indirect care vine să ne sprijine ipoteza este şi componenţa socială a contingentului de studenţi universitari: cea mai mare parte a studenţilor proveneau din familii de funcţionari – peste 66% şi doar 19% proveneau din familii de ţărani colhoznici, ceilalţi aproape 13% îşi trăgeau originile din familii de muncitori (Tab.6). Acest coraport social era determinat mai degrabă de solvabilitatea familiilor de funcţionari,

mult mai potente financiar de a achita taxa de studii şi de a suporta alte cheltuieli aferente studenţiei copiilor lor, dar şi de deschiderea spre educaţie a populaţiei citadine, pentru care studiile superioare reprezentau un „bilet" sigur pentru un lift profesional şi social, totodată.

Tabelul 6

Componenţa socială a studenţilor.1946-1947 [12, f.60]

	Facultatea	Muncitori		Funcţionari		Ţărani colhoznici		Ţărani individualişti		Total
		nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	
1.	Istorie şi Filologie	17		116		53		5		191
2.	Fizică şi Matematică	13		51		6		-		70
3.	Geologie şi Pedologie	12		20		5		1		38
4.	Chimie	8		37		3		-		48
5.	Biologie	2		22		3		-		27
	Total	**52**	**13,75%**	**246**	**65,77%**	**70**	**18,71%**	**6**	**1,6%**	**374**

Iar în ceea ce priveşte studenţii cu origini sociale din „clasa ţăranilor colhoznici", pe care raportorul îi include într-o rubrică separată a tabelului, aceştia erau în cea mare parte din raioanele din stânga Nistrului, regiune în care se construise în perioada interbelică RASSM: cu o agricultură colectivizată şi o şcoală de tip sovietic, care putea asigura instituţiile de învăţământ superior din RSS Moldovenească cu studenţi educaţi în baza doctrinei comuniste, instruiţi în „limba moldovenească" şi conform teoriei moldovenismului.

Considerăm că reprezentanţa basarabenilor, adică a copiilor de români, în acest grup al „ţăranilor colhoznici" era fie nulă, fie infim de mică, afirmaţia noastră fiind susţinută prin lipsa colhozurilor în regiunea dintre Prut şi Nistru în perioada imediată după război. Şi reprezentanţii istoriografiei sovietice, cercetători ai procesului de colectivizare a agriculturii în RSS Moldovenească, au demonstrat în lucrările publicate încă în anii '70 ai secolului al XX-lea că „în raioanele din stânga Nistrului colhozurile au fost restabilite după izgonirea năvălitorilor fascişti în 1944, iar în raioanele de pe malul drept artelurile agricole nu au fost restabilite nici în anul 1945 şi nici în anul 1946. Problema colectivizării s-a ridicat aici un pic mai târziu", autorul V.Ţaranov vorbind în cercetarea sa despre gospodăriile individuale ţărăneşti din dreapta Nistrului, inclusiv pentru anul 1948 [30]. Astfel, pe lângă faptul că reprezentanţa ţăranilor din dreapta Nistrului nu exista sau era într-un număr foarte mic, studenţii, identificaţi ca originari din familii de „ţărani colhoznici", proveneau din stânga Nistrului sovietizată şi erau persoane în care puterea sovietică avea mult mai multă încredere.

Totuşi, campaniile de recrutare a studenţilor în raioanele cu „populaţie autohtonă – moldoveni", în care erau implicaţi universitarii, au adus în auditoriul universitar şi câtiva fii de „ţărani individualişti", care proveneau, probabil, din dreapta Nistrului, unde au fost împroprietăriţi, conform istoricilor sovietici, şi ţăranii fără sau cu puţin pământ, păstrându-se astfel gospodăria ţărănească individuală.

Concluzii

Participarea redusă a elementului etnic românesc în învăţământul universitar din RSS Moldovenească a fost determinată de tot arsenalul de acţiuni şi „realizări" ale puterii sovietice în procesul de consolidare a acesteia în RSS Moldovenească, de contextul şi consecinţele foametei organizate din 1946-1947, de structura demografică preponderent rural-agrară, cu un strat foarte subţire al intelectualităţii şi cu un număr mic al potenţialilor studenţi, dar şi de lipsa resurselor financiare şi materiale ale familiilor basarabene pentru a achita taxele de studii şi a întreţine studenţii, precum şi de lipsa unei tradiţii a învăţământului superior universitar în teritoriile nou-refăcutei RSSM.

„Grija" autorităţilor de stat şi a organelor de partid pentru atragerea a cât mai multor studenţi „moldoveni" în instituţiile de învăţământ superior era determinată de necesitatea de „reeducare" şi „refacere" a opiniei publice româneşti din RSS Moldovenească. Învăţământul superior fiind o „forjerie de cadre naţionale" care trebuiau să realizeze acest deziderat, accentul fiind pus pe tânăra generaţie. Însă, atât timp cât condiţiile obiective în RSS Moldovenească făceau imposibilă completarea contingentului de studenţi ai şcolii superioare din rândul populaţiei indigene – a moldovenilor, autorităţile sovietice au exploatat această situaţie pentru „a importa" studenţi non-români – purtători de limbă şi cultură rusă din tot cuprinsul Uniunii Sovietice, distorsionând astfel tabloul etno-naţional al învăţământului superior din RSS Moldovenească şi transformând Universitatea într-un incubator al unei noi creaturi naţionale, prin rusificarea şi deznaţionalizarea populaţiei româneşti de aici.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.130-140

Referințe:

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F.3186, inv.1, d.2. *Постановления и приказы Совета Народных Комисаров Молдавской ССР и Совета Министров Молдавской ССР относящиеся к деятельности Университета за 1946-1955 годы.*
2. ANRM, F.3186, inv.1, d.4. *Материалы по открытию Кишиневского Госуниверситета за 1946 год.*
3. ANRM, F.R-2991, inv.1, d.2. *Постановления и приказы Совета Народных Комиссаров Молдавской ССР и Совета Министров Молдавской ССР относящиеся к деятельности Университета за 1946-1955 годы.*
4. ANRM, F.3186, inv.1, d.1. *Постановление Совета Народных Комиссаров МССР и Бюро ЦК КП(б)Молдавии об организации Кишиневского Государственного Университета за 1946 год.*
5. OLARU-CEMÎRTAN, V. Deportarea masivă de populaţie din RSSM din 12-13 iunie 1941. În: *Destin românesc. Revistă de istorie şi cultură,* 2006, nr.3-4 (47-48).
6. STĂVILĂ, V. Populația Basarabiei în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1993, nr.3.
7. Arhiva Oorganizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), F.276, inv.127, d.2. *Протоколы заседания парторганизации КГУ. 1946-1949.*
8. AOSPRM, F.276, inv.127, d.1. *Протоколы заседания партбюро 1946-1949.*
9. *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa* / Coord.: Sergiu Musteață, Igor Cașu. Chișinău: Cartier, 2011.
10. ANRM, F.3186, inv.1, d.7. *Штатные расписания и сметы административно-хозяйственных расходов на 1946 год.*
11. ANRM, F.3186, inv.1, d.6. *Переписка с высшестоящими организациями относящаяся к деятельности Университета за 1946 год.*
12. ANRM, F. 3186, inv.1, d.10. *Отчет о работе Университета за 1946-1947 год.*
13. COZMA, V. *Istoria Universității de Stat din Moldova*. 1946-1996. Chișinău, 1996.
14. *Istoria Universității de Stat din Moldova* / Ion Eremia (coord.), Anatol Petrencu, Liliana Rotaru (et.al). Chișinău: CEP USM, 2016.
15. ANRM, F.3186, inv.1, d.12. *Штатные расписания Университета и сметы административно-хозяйственных расходов на 1947 год .*
16. ANRM, F. 3186, inv.1, d.25. *Отчеты о работе факультетов за 1947-1948 уч. год.*
17. ANRM, F.3186, inv.1, d.39. *Отчеты о работе факультетов Университета за 1948-1949 годы.*
18. Tabelul a fost realizat în baza informațiilor din: ANRM, F.3186, inv.1, d.2, ff.139-140; d.10, ff.15, 59; d.6, f.65; d.2, f.52; d.12, f.29; d.66, ff.37-38.
19. Arhiva Universității de Stat din Moldova (AUSM), F.1, inv.5, d.37.
20. AUSM, F.1, inv.5, d.37. *Личное дело. Джамлинский Адиль Максимович.*
21. ANRM, F.3186, inv.1, d.66. *Отчет о работе Университета за 1949-1950 уч.год.*
22. *Расчет движения населения за период 1941-1945 гг. по Молдавской ССР. 6 июня 1946* г. РГАЭ Ф.1562, Оп. 329, Д.2217, Л.17-19. – http://istmat.info/node/47908 (Accesat: 30.IX. 2016)
23. ALEXĂNDREANU-SÎTNIC, Z. Potențialul științifico-instructiv din Moldova postbelică (1944-1950). În: *Revista de Istorie a Moldovei* (Chișinău), 1997, nr.3-4.
24. Tabelul a fost realizat în baza informațiilor din: ANRM, F. 2991, inv.5, d.15, f.15, 101; d.120, f.19; ANRM, F.3186, inv.1, d.6, f. 54; d.2, f.37 și Alexăndreanu-Sîtnic Zinaida. *Op.cit.*
25. CAȘU, I. *Politica națională în Moldova Sovietică. 1944-1991*. Chișinău: Cartdidact, 2000.
26. ANRM, F.3186, inv.1, d.23.
27. ANRM, F.3186, in.1, d.37. *Отчет о работе Университета за 1947-1948 уч. год.*
28. Tabelul a fost realizat în baza informațiilor din: ANRM, F. 3186, inv.1, d.6, f.65.
29. Pentru detalii asupra situaţiei materiale a studenţilor din Chişinău în anii 1944-1956 *a se vedea*: Felea Aurelia. Studenţi şi cadre didactice în anii 1944-1956. Câteva repere pentru reconstituirea contextului social al formării elitelor din Moldova Sovietică. În: *Colloquium politicum*, Anul II, nr.1, ianuarie-iunie 2011, p.93-103.
30. ЦАРАНОВ, В.И. *Об отношении крестьянства к коллективизации сельского хозяйства в правобережных районах Молдавской ССР*. https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com (Accesat: 30.09.2016)

Date despre autor:

Liliana ROTARU, doctor în istorie, conferențiar universitar, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, USM.
E-mail: lilianaefrim@gmail.com

Prezentat la 22.06.2018

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.141-150

CZU: 94=135.1(478)

MOLDOVENISMUL ACTUAL: „REALIZĂRI” ŞI „PERSPECTIVE” (I)

Ion EREMIA

Universitatea de Stat din Moldova

Esenţa moldovenismului actual constă în recunoaşterea existenţei unui „popor moldovenesc”, deosebit de poporul român şi a unei „limbi moldoveneşti”, diferită de limba română, acordarea limbii ruse a statutului de limbă de stat. Moldoveniştii se declară apărători fideli ai statalităţii moldoveneşti, care trebuie să se orienteze spre Uniunea Euro-Asiatică, nu spre Uniunea Europeană. Evident, sub nicio condiţie nu acceptă disciplina *Istoria Românilor*, permanent solicită înlăturarea ei din planurile de studii şi introducerea disciplinei *Istoria Moldovei* în scopul de a educa „patrioţi ai Moldovei”. Sintezele moldoveniste apărute în ultimile două decenii la Chişinău, Moscova şi Odesa caută să „demonstreze” „originalitatea moldovenilor” chiar de la formarea lor, în secolele XIII-XIV, poate chiar şi mai înainte, în Maramureş (Transilvania), la est de Carpaţi, sau poate în altă parte. Sursele documentare sunt falsificate, se insistă că termenul *voloh* ar desemna o entitate etnică existentă la est de Carpaţi deosebită de comunitatea etnică desemnată cu termenul *valah,* care locuia în spaţiul dintre Dunăre şi Carpaţi.

Cuvinte-cheie: *moldovenism, românism, „popor moldovenesc”, „limba moldovenească”, limba română, valah, voloh.*

THE CURRENT MOLDOVENISM: “ACHIEVEMENTS” AND “PERSPECTIVES” (I)

The essence of current Moldovenism is the recognition of existence of ”Moldovan people”, different from the Romanian people, and of “Moldovan language”, different from Romanian language, giving the Russian language the status of a State language. Moldovenists declare themselves loyal defenders of the Moldovan statehood, which must turn to the Euro-Asian Union, not to the European Union. Obviously, under no circumstances they do not accept the discipline of the History of Romanians, permanently requesting its removal from the study plans and the introduction of the discipline “History of Moldova” in order to educate the “patriots of Moldova”. The Moldovenists syntheses that emerged in Chisinau, Moscow and Odessa in the last two decades seek to “demonstrate” the “originality of the Moldovan people”, from their formation in the 13th-14th centuries, perhaps even earlier, in Maramures (Transylvania), to the east of the Carpathians, or perhaps elsewhere. The documentary sources are falsified, they insist that the term voloh would designate a different ethnic entity existent to the East of the Carpathians, from the ethnic community designated by the term valah, living in the space between the Danube and the Carpathians.

Keywords: *Moldovenism, Romanianism, “Moldovan people”, “Moldovan language”, Romanian language, Valah, Voloh.*

Introducere

Moldovenismul actual întruneşte o parte a fostei intelectualităţi sovietice, care la sfârşitul anilor 80 – începutul anilor 90 ai secolului trecut s-a manifestat activ prin: propagandă şi acţiuni intense pentru menţinerea URSS; neacceptarea Declaraţiei de suveranitate a RSSM; neacceptarea ideii de a declara în RSSM limba română („moldovenească”) limbă de stat; neacceptarea grafiei latine; neacceptarea adoptării Declaraţiei de independenţă a Republicii Moldova. Toţi aceştia, în scurt timp după proclamarea independenţei Republicii Moldova (27 august 1991) şi destrămarea URSS (8 decembrie 1991), au făcut coadă la ghişeul aşa-numitului moldovenism, supranumit, pe bună dreptate, primitiv, şi, în mod surprinzător, s-au declarat aprigi apărători ai:

- *„limbii moldoveneşti”*, care, declară ei, este alta decât *limba română* (unul dintre ei, Vasile Stati, a alcătuit chiar şi un *Dicţionar moldo-român*), dar cu menţinerea cerinţei ca şi limba rusă să fie declarată limbă de stat;
- *poporului moldovenesc*, care, susţin ei, este altul decât *poporul român*, *originalitatea* moldovenilor s-ar datora, în primul rând, elementelor slave de răsărit;
- *statalităţii moldoveneşti*, uitând că la sfârşitul anilor 80 – începutul anilor 90 au luptat împotriva independenţei Republicii Moldova, dar cu cererea categorică ca statul Republica Moldova să se orienteze spre Rusia şi Uniunea Euro-Asiatică, nu spre România şi Uniunea Europeană.

Aceasta este esenţa moldovenismului actual şi nici pe departe dragostea faţă de Moldova, moldoveni, cultura moldovenească etc., cum declară adepţii acestui curent.

Care sunt acuzaţiile aduse de moldovenişti?

Evident, pentru argumentarea acestor idei este nevoie de un şir de acuzaţii la adresa „românizatorilor", în şirul cărora intră toţi acei care nu împărtăşesc aberaţiile moldoveniştilor. Aceştia, conform moldoveniştilor, supun unor presiuni fără precedent conştiinţa etnică a moldovenilor, spunându-li-se că ei nu au istorie, limbă şi cultură, neagă existenţa conştiinţei naţionale moldoveneşti şi a originalităţii etnoculturale moldoveneşti. Instituţiile Academiei de Ştiinţe, instituţiile de învăţământ superior, redacţiile majorităţii ziarelor şi revistelor din Chişinău sunt controlate de românizatori.

De asemenea, adepţilor „românismului" li se incriminează că au răspândit retrospectiv etnonimul „români" asupra tuturor etnosurilor romanice de răsărit: *moldoveni, valahi (munteni), aromâni (cuţo-vlahi), megleniţi, istrioţi, dalmatini.* Ca să vezi: un etnos romanic de răsărit, cum ar fi românii, în conceptul moldoveniştilor, nici nu există. De unde s-a luat atunci acest etnonim? Cu atât mai mult că această răspândire retrospectivă a etnonimului *români* asupra moldovenilor, aromânilor (cuţo-vlahilor), megleniţilor, istrioţilor, dalmatinilor, după cum se va arăta în continuare, era făcută deja şi de istoricii care au activat în secolul al XIX-lea în Imperiul Rus. Oare chiar şi ei erau adepţi ai „românismului"?

„Româniştii" sunt acuzaţi de faptul că nu iau în considerare cele două mituri referitoare la formarea popoarelor: mitul despre Dragoş referitor la formarea moldovenilor şi mitul despre Negru vodă – despre formarea muntenilor, fiindcă ele, chipurile, nu corespund tezei despre unitatea tuturor „românilor". Interesant, cum au citit moldoveniştii miturile respective, fiindcă, în realitate, ele nu prezintă procesul de formare a două popoare diferite, moldoveni şi munteni, ci, în formă mitologică, procesul de constituire a celor două state româneşti extracarpatice, Ţara Românească şi Moldova.

În scopul consolidării politice a românilor, afirmă moldoveniştii, formării la ei a sindromului „cetăţii asediate", popoarele vecine sunt prezentate ca duşmani de secole, care pe parcursul întregii istorii a românilor au complotat neobosit împotriva „neamului românesc". Dar se uită că ei merg exact pe aceeaşi cale. Chiar şi balada *Mioriţa* este utilizată pentru formularea unor concluzii hazardate: „reprezentanţii unor neamuri duşmane au omorât pe baciul moldovan"; „complotul urzit de vrăjmaşii străini" [1, p.80]. Sunt menţionate şi intervenţiile „Ungariei şi Poloniei, ameninţări permanente de năvălire a turcilor şi valahilor" [1, p.141], tătarii atacă Moldova în anii 1439-1440, „ard oraşele Vaslui şi Bârlad şi se retrag nepedepsiţi" [1, p.142]. Nu sunt trecute cu vederea nici „condiţiile dominaţiei otomane" [1, p.144] şi nu se neagă oprimarea din partea „cotropitorilor turci" [1, p.144]. Exemplele ar putea fi continuate …

Ei bine, admitem, teoretic, că istoricii „românizatori" vor modifica şi vor scrie că, pe parcursul secolelor, cei mai buni prieteni ai românilor până la constituirea statelor medievale au fost slavii, ungurii, pecenejii, uzii, cumanii şi tătarii. După constituirea statelor medievale prieteni de cătărama continuă să fie Ungaria, căreia i se alătură Polonia, iar din secolul al XVII-lea Rusia. Desigur, din rândul „prietenilor devotaţi" ai ţăriilor române nu-i putem exclude pe tătari şi pe otomani. Va fi obiectivă o asemenea prezentare a istoriei românilor? Pentru comparaţie, putem afirma că şi, spre exemplu, istoricii din Rusia scriu că nomazii din sec. IX-XII, tătarii din sec XIII, suedezii din secolul XIII şi ulterior, polonezii, tătarii din Crimeea, Imperiul Otoman au fost duşmani de secole ai Rusiei, care a luptat permanent pentru *unificarea pământurilor ruseşti.* Dar, după cum prezintă lucrurile faimosul diletant[1] V.Stati, duşmanii de secole ai moldovenilor sunt ... muntenii !!! Să nu uităm şi de faptul că ideea agresivă despre Moldova Mare aparţine tot moldoveniştilor ...

Metoda tradiţională în procesul de argumentare a românismului, scriu moldoveniştii, este expunerea paralelă a evenimentelor care au avut loc în Moldova, Valahia şi în Transilvania. Însă, moldoveniştii neglijează faptul bine cunoscut că prezentarea paralelă a istoriei Moldovei şi a istoriei Ţării Româneşti a fost realizată de cronicarii din Ţara Moldovei încă la începutul secolului al XVIII-lea (Axinte Uricarul) [2].

Românismul, în conceptul moldoveniştilor, este o deviere de la tradiţia conştiinţei europene, predispusă la expertiză, chemată să identifice adevărul obiectiv. Teoretic, afirmă ei, românismul e posibil să nu fie cea mai radicală doctrină etnopolitică din Europa. Dar, formulată în Transilvania, în zona contradicţiilor interetnice şi religioase acute, iniţial ea a servit ca o delimitare interetnică. Fiind chemat să justifice prioritatea grupului etnic muntean în statul unic, românismul nu a prevăzut şi respectul pentru identitatea culturală a moldove-

---

[1] Am observat că Stati nu percepe sensul termenului *diletant*, de aceea am considerat necesar să-i amintesc că, conform DEX-ului: „DILETANT – persoană care manifestă preocupări într-un domeniu al artei, al ştiinţei sau al tehnicii fără a avea pregătirea profesională corespunzătoare; amator; (peiorativ) persoană superficială care nu adânceşte problemele specialităţii sale sau care nu are pregătirea ştiinţifică necesară pentru a le adânci".

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2018, nr.4(114)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.141-150

nilor. Deoarece drept general româneşti au fost prezentate modelele culturale munteano-oltene, moldovenii au fost puşi în situaţia de imitatori, condamnaţi pentru totdeauna să rămână în situaţia de a ajunge din urmă. Prin urmare, de la bun început, românismul a presupus un conflict cu moldovenismul. În Moldova dintre Prut şi Carpaţi, continuă ideea moldovenistă, deja la sfârşitul secolului al XIX-lea a fost suprimată rezistenţa cultural-naţională a moldovenilor. Evident, afirmaţiile respective nu au nimic cu realitatea istorică, dar ultima afirmaţie poate să-i surprindă neplăcut chiar şi pe autorii care se publică pe site-ul moldovenii.md. Unul dintre ei scrie: „La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în România, principalele direcţii în literatură şi cultură au avut aproape întotdeauna punctul de plecare Moldova sau moldovenii. Astfel, istoria politică şi socială, istoria limbii şi literaturii este în mare parte dezvoltată de moldoveni, printre care: M.Kogălniceanu, B.P. Haşdeu, A.D. Xenopol, A.Onciul, N.Iorga, R.Rosetti, A.Filipide, N.Densuşianu şi alţii. Moldova a dat României cei mai buni istorici, scriitori, muzicieni şi artişti" [3]. În acest caz, este legitimă întrebarea: despre ce fel de „modele culturale munteano-oltene" poate fi vorba?

Moldoveniştii şi *Istoria Românilor*

Disciplina *Istoria Românilor* le stă ca un os în gât moldoveniştilor. Autorităţile statului suveran Republica Moldova sunt învinuite că nu permit tinerei generaţii de cetăţeni să cunoască istoria statului său – *Istoria Moldovei*, că se strădue să facă Republica Moldova parte a altei ţări. Moldoveniştii propagă ideea că disciplina *Istoria Românilor* este o diversie împotriva statului Republica Moldova, este antistatală, antimoldovenească, antieuropeană, încalcă legislativa statalităţii moldoveneşti, pune baza ideologică în educarea proromânească a tineretului, educă spiritul românismului şi distruge bazele identităţii naţionale moldoveneşti, încalcă drepturile naţionale şi mentalitatea popoarelor, este pătrunsă de ideea construcţiei „României Mari" pe contul altor popoare, nu contribuie la consolidarea suveranităţii naţionale a Republicii Moldova în Găgăuzia, în stânga Nistrului şi în alte regiuni ale ţării, ignoră componenţa polietnică a „spaţiului românesc" în trecut şi în prezent. Desigur, un mare „exeget" în domeniul istoriei este şi ex-preşedintele V.Voronin. Într-un interviu acordat pe 27 august 2017 şi prezentat la TV el vine cu nişte afirmaţii şocante: moldovenii au apărut înaintea românilor, iar predarea *Istoriei Românilor* este o crimă.

Ce vor moldoveniştii?

Evident, postându-se în rolul de unici apărători ai statalităţii Republicii Moldova, ei au şi propuneri cum de salvat ţara. Propunerile nici pe departe nu au un caracter democratic, european, aşa cum pretind ei, ci sunt inspirate din arsenalul fostului sistem ideologic sovietic, cu o tentă represivă pronunţată. În anul 2009 moldoveniştii erau convinşi că „sistemul de învăţământ în orice ţară este politizat" şi că acelaşi lucru trebuie să fie şi în Moldova: „Sarcina statului este întotdeauna de a avea un control asupra acestui domeniu, asupra conţinuturilor şi sistemului de valori ideologice cu care operează sfera învăţământului". Drept rezultat, se recomandă să fie eliminate „din conţinuturile disciplinelor şcolare ideologia românismului", iar Ministerul Educaţiei şi Tineretului să fie completat „cu cadre competente şi cu viziuni patriotice". Şi, desigur, să înceteze „propaganda anticomunistă a opoziţiei". Politica de cadre în sistemul educaţional trebuie corectată în direcţia controlului „foarte strict al promovării cadrelor în sistemul educaţional", „atestării cadrelor didactice cu participarea activă a structurilor Guvernului, responsabile de domenii", corectării conţinuturilor la disciplinele de studiu şi eliminării ideologiei „românismului", educării unei noi generaţii de „patrioţi ai Moldovei", a unei atitudini deosebite faţă de „pregătirea cadrelor de pedagogi, îndeosebi la disciplinele ideologice …". Ce fel de ideologie trebuiau să implementeze aceste cadre, este limpede. Toate acestea se încadrează în fraza nevinovată care s-ar referi la „problemele echităţii sociale, democraţiei, libertăţii", care urmau să fie propagate în „emisiuni culte şi variate pentru tineret" [4]. La 25 august 2011 moldoveniştii cereau interzicerea predării *Istoriei Românilor*, pregătirea cursului de Istorie a Moldovei şi introducerea lui în sistemul de învăţământ ca parte componentă a cursului Istorie; propagarea concepţiei naţiunii politice moldoveneşti. „Noi, populaţia Moldovei, indiferent de identitatea etnică, suntem moldoveni, cetăţeni moldoveni, naţiune moldovenească" [5]. Dar, este absolut evident că o asemenea *naţiune politică moldovenească* nu poate exista, fiindcă odată ce termenului *moldovenească* i se atribuie o conotaţie etnică, celelalte naţiuni conlocuitoare nu vor accepta această situaţie. Dacă termenului *moldovean* nu i se va atribuii o conotaţie etnică, ci doar statală, atunci naţiunile conlocuitoare nu au niciun motiv să refuze să se considere moldoveni, adică locuitori ai statului Republica Moldova. Ei ar fi moldoveni, în sensul apartenenţei la stat, după cum, spre exemplu, toţi locuitorii Orheiului sunt şi (important) *se recunosc orheieni*, indiferent de apartenenţa etnică (român, rus, ucrainean, evreu, bulgar,

găgăuz etc.), *orheian* neavând nicio legătură cu etnicitatea. Din aceste considerente, este greu de admis că naţiunile conlocuitoare din Republica Moldova se vor recunoaşte *naţiune politică* ***moldovenească.***

Sinteze moldoveniste

Printre cei mai aprigi adepţi ai moldovenismului se numără şi Petru Şornikov, unul dintre foştii lideri al mişcării „Unitate - Edinstvo", alcătuită în majoritate din reprezentanţii minorităţilor etnice, şi, ca vorbitori de limbă rusă, încă de la sfârşitul anilor 80 ai secolului trecut s-au pronunţat vehement împotriva tendinţelor de diminuare a rolului limbii ruse şi s-au declarat apărători ai identităţii naţionale moldoveneşti, ai etnonimului „moldoveni" şi ai glotonimului „limba moldovenească". În anul 2007 acesta publică la Tiraspol o „monografie", calificată de istoricul rus Oleg Grom ca având un stil pseudoştiinţific şi fiind doar o imitare a cercetării ştiinţifice. O.Grom şi-a intitulat foarte sugestiv articolul său: *Despre „originalitatea moldovenească" sau despre aceea cum nu trebuie de scris istoria* [6]. În acest context, o doctorandă din Petersburg, Rodica Butucel, într-un articol publicat în anul 2013, referindu-se la „monografia" lui Şornikov şi la sinteza «Молдаване» (la ultima mă voi referi mai jos), afirma că autorii acestora „argumentează specificul istoric, etnic şi lingvistic al moldovenilor" [7]. În anul 2014 a fost publicat un alt articol semnat de R.Butucel, în care se afirmă că printre ultimele elaborări în acest domeniu sunt monografia lui Şornikov, lucrarea lui Stati [8] şi monografia colectivă «Молдаване». „Autorii acestor lucrări, aprecia R.Butucel, argumentează convingător specificul istoric, etnic şi lingvistic al moldovenilor" [9]. Aşadar, conform opiniei lui R.Butucel exprimate în 2013, autorii lucrărilor indicate pur şi simplu argumentau „specificul istoric, etnic şi lingvistic al moldovenilor", iar, conform opiniei aceluiaşi autor din 2014, ei argumentau „convingător specificul istoric, etnic şi lingvistic al moldovenilor".

Şornikov se prezintă adept al moldovenismului şi varsă lacrimi de crocodil după „statalitatea moldovenească pierdută în 1859". Scriind că identitatea moldovenească a jucat un rol important în proclamarea independenţei Moldovei în anul 1991 [10, p.5], Şornikov uită că atunci, în anul 1991, dânsul nu a votat pentru independenţa Republicii Moldova. Esenţa identităţii lui Şornikov a fost expusă chiar de el în luna martie 2011, când fals afirma că la referendumul din 17 martie 1991 poporul Moldovei s-a pronunţat pentru menţinerea URSS şi a republicii lor în componenţa ei, iar însuşi faptul că a avut loc plebiscitul respectiv a încetinit dezvoltarea în republică a tendinţelor antiunionale şi separatiste [11]. Iată aceasta este esenţa identităţii moldoveneşti a lui Şornikov. Realitatea este însă cu totul alta. La 1 martie 1991 a fost adoptată hotărârea Guvernului RSSM, care prevedea: „Ţinând seama de cele expuse mai sus, în scopul asigurării executării efective a Hotărârii Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova din 20 februarie 1991, în conformitate cu articolele 74 şi 105 din Constituţia (Legea Fundamentală) a R.S.S. Moldova, Prezidiul Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova h o t ă r ă ş t e :

1. Orice acţiune a organelor puterii de stat şi ale administraţiei de stat, a persoanelor oficiale, a partidelor politice, a altor asociaţii şi mişcări obşteşti ale cetăţenilor în R.S.S. Moldova îndreptată spre organizarea şi efectuarea sub orice formă la 17 martie 1991 a referendumului în problema păstrării U.R.S.S. este calificată drept ilegală, iar rezultatele referendumului, în cazul efectuării lui în orice parte a teritoriului R.S.S. Moldova, ca fiind nevalabile" [12]. De asemenea, ulterior, „referendumul din RSS Moldova a fost declarat nul, întrucât la acesta nu participaseră 70% din alegători, deci majoritatea absolută a cetăţenilor cu drept de vot" [13].

Şornikov scrie şi despre criza „identităţii moldoveneşti", care s-ar fi manifestat la sfârşitul anilor 80 ai secolului trecut, criză care nu este depăşită nici până acum, criză care conferă o actualitate deosebită problemei „pur ştiinţifice despre esenţa identităţii moldoveneşti" [10, p.5].

Da, dar „esenţa identităţii moldoveneşti" nu este problemă ştiinţifică, ea este una politică. În anul 2010 V.Tişkov şi S.Ceşkov afirmau limpede că „din punctul de vedere al etnologiei academice, problema cine sunt moldovenii, o comunitate etnică independentă sau parte a poporului român, nu există". De asemenea, amintim că ortacii lui Şornikov din Mişcarea „Unitate-Edinstvo", care au mers la alegerile din 1994 în bloc cu Partidul Socialist, în *Platforma electorală* declarau că vor să păstreze dreptul moldovenilor la „autoglotonimul limba moldovenească (fără să tăgăduim identitatea ei cu cea română) [14]. Şi dacă din punctul de vedere al etnologiei academice nu există problema dacă moldovenii sunt o comunitate etnică independentă sau parte componentă a poporului român, iar limba moldovenească este identică cu limba română, atunci reiese limpede că poporul moldovenesc, deosebit de poporul român, şi limba moldovenească, deosebită de limba română (faimosul dicţionar moldo-român al lui Stati), sunt create artificial, urmărindu-se cu totul alte interese, departe de cele ştiinţifice. Ar fi vorba despre un naţionalism moldovenesc deşănţat, primitiv, tribal, departe de idealurile acelei conştiinţe europene, la care fac referinţă.

Referindu-se la doctrina românismului, Şornikov scrie că ea a fost condiţionată politic: în secolul al XVII-lea Miron Costin şi autorii cronicilor transilvănene uneori numeau limba lor natală „limba rumlenească”, de aceea limba literară creată de „grupul de scriitori şi lingvişti transilvăneni, S.Micu-Klein, P.Maior, G.Şincai etc. … a fost numită română” [10, p.7-8]. Evident, aberaţiile autorului nu au nimic comun cu procesul evoluţiei şi consolidării limbii literare române [15].

O altă sintagmă care nu este pe placul lui Şornikov este „ţările române”. Apreciind activitatea ştiinţifică a reputatului istoric român P.P. Panaitescu, Şornikov îl acuză că acesta propaga noţiunile antiştiinţifice „spaţiul românesc” şi „ţările române” [7, p.10].

În anul 2009 Vasile Stati a publicat, în limba rusă, o nouă „operă”, *Moldovenii*, pe care o prezintă drept investigaţie istorică şi etnopolitică [16]. Stati porneşte de la premisa că nu este necesar de a realiza cercetări largi în căutarea patriei ancestrale (прародина) a moldovenilor, naşterea şi confirmarea lor a avut loc în arealul estcarpatic. Cu acest termen, *moldoveni*, ei au început să se numească din secolul al XIII-lea, iar din secolul al XIV-lea cu acest termen au început să fie numiţi şi de către străini [16, p.17]. În susţinerea acestor aberaţii Vasile Stati nu aduce nicio sursă documentară.

O altă premisă de la care porneşte Vasile Stati este că Maramureşul, cu toate că nu a intrat în componenţa provinciei romane Dacia Traiană, „a fost esenţial romanizat”, indiferent „pe ce căi şi prin ce metode aceasta (romanizarea – *I.E.*) a fost impusă” [16, p.20]. Aici ar trebui de remarcat că şi în studiile specialiştilor din România a fost formulată o asemenea concluzie; mai mult chiar, Maramureşul ar fi intrat în componenţa Daciei romane şi elementele dacice de aici au fost romanizate [17, p.21-24], concluzie pusă la îndoială de Radu Popa [18, p.44]. Conform autorului, „este foarte probabil că după veacul al IV-lea, în epoca migraţiei popoarelor, restructurările demografice ce s-au produs în Transilvania au afectat şi regiunile ei de margine” [18, p.51]. Ulterior, Ioan Aurel Pop explica că „după retragerea aureliană … romanitatea a iradiat nestângenită spre est, nord şi vest, comunităţile extinzându-se prin roire în viitoarea Moldovă, în Maramureş, în Crişana şi chiar mai departe” [19]. Cât priveşte rutenii, aceştia au colonizat Maramureşul spre sfârşitul secolului al XIV-lea, dar mai ales în secolele următoare, XV-XVII [18, p.55], iar germanii şi maghiarii erau aşezaţi doar în câteva localităţi [18, p.57].

Cea de a treia premisă de la care porneşte Stati este că dacii liberi de la est de Carpaţi şi triburile înrudite lor, carpii şi costobocii, strămoşii moldovenilor, nu au fost colonizaţi de nimeni şi nimeni nu i-a înghiţit. Dimpotrivă, ei i-au asimilat pe slavii care au migrat în regiunea Nistru-Carpaţi şi au săvârşit atacuri dese asupra provinciei romane Dacia în scopul de a elibera teritoriile dacilor [16, p.36]. Aşadar, la est de Carpaţi ar fi avut loc o simbioză: dacii, carpii, costobocii, pe de o parte, şi slavii, pe de altă parte.

Cea de a patra premisă este că populaţia romanizată de la est de Carpaţi, sub numele de *volohi*, este amintită în surse istorice scrise foarte timpurii. Stati se referă la unele surse bizantine, care, chipurile, îi amintesc pe *volohi*. Una duintre ele, căreia Stati îi acordă mai multă credibilitate, este *Cronica* istoricului bizantin Nichita Honiat, *Cronică* care, după Stati, îi aminteşte pe strămoşii moldovenilor, *volohii* [16, p.38]. Dar Stati minte şi falsifică, fiindcă autorul bizantin, pentru a desemna populaţia respectivă, utiliza termenul *vlahi* [20]. Stati citează şi actul papal din 1234, unde sunt amintiţi *valahii (walati*), care, după Victor Spinei, sunt „românii (*Walati*, recte *Valachi*)” [21, p.163], dar trage din aceasta o concluzie falsă: din scrisoarea dată Stati află că „la 1234 *volohii (valahii)* în Moldova de sud-vest” erau destul de mulţi [16, p.38-39]. Aşadar, termenul *valahi* din originalul documentului este substituit cu termenul *volohi*. De ce are nevoie Stati să falsifice atât de brutal lucrurile? Pentru ca să tragă o altă concluzie falsă: în spaţiul dintre Carpaţi şi Dunăre romanicii s-au dezvoltat izolat şi sunt amintiţi în documente cu termenul *valahi (vlahi, vlasi)*, de unde şi numele ţării, *Valahia*, în timp ce, scrie Stati, romanicii de la est de Carpaţi au evoluat în alte condiţii, aveau legături cu slavii de răsărit şi cu populaţia romanizată din interiorul arcului carpatic, în primul rând cu cea din Maramureş, şi sunt cunoscuţi în sursele istorice înainte de secolele XIV-XV cu termenul *volohi, voloşani*. Aceştia, încă în perioada de până la formarea statului, au început să se numească (şi aşa îi numeau şi alţii) *moldoveni* [16, p.39-40].

Iată aşa, grosolan, obraznic, Stati falsifică sursele istorice şi artificial creează o nouă identitate etnică în spaţiul estcarpatic – *moldovenii*, care ar fi existat înainte de formarea statului Ţara Moldovei.

Stati face referinţă şi la *Cronica* lui Ottocar de Stiria, în care se afirmă că prin anii 1307-1308 la est de Carpaţi exista *Ţara vlahilor* (*Walachen lant)* în frunte cu *gerzog Walachen*, doar că falsificatorul nu mai scrie că este voievodul *valah*, ci voievodul *voloh* [16, p.39-40]. Aşadar, ţara de la est de Carpaţi este desem-

nată cu acelaşi termen cu care este desemnată ţara de la sud de Carpaţi – Valahia. Termenul *valah* nu este însă recunoscut de Stati, nici după ţară, nici după voievod; în mod miraculos termenul *valah* este transformat în *voloh*. Iată acesta este stilul lui Stati de a scrie istorie, stil care nu are nimic comun cu ştiinţa istorică, care atestă limpede diletantismul şi angajamentul politic al autorului.

Următoarea premisă de la care porneşte Stati este că din secolul al XI-lea triburile migratoare au izolat populaţia romanică de răsărit şi au închis posibilitatea trecerii romanicilor din sudul Dunării la est de Carpaţi. Între Carpaţii nordici (Maramureş), unde locuiau *volohii*, şi Carpaţii sudici, unde locuiau *valahii*, era o distanţă de câteva sute de kilometri, distanţă destul de mare pentru locurile muntoase. La aceasta, continuă falsificatorul Stati, se adăuga şi faptul că între *moldoveni* (dar de unde s-au luat moldovenii?) şi *valahi*, de-a lungul munţilor locuiau *saşii* şi *secuii*, iar pe câmpie, *ungurii* – de aceea nu trebuie să ne mire faptul că relaţiile dintre ei, adică dintre *moldoveni* şi *valahi*, erau destul de dificile. Aşadar, conchide Stati, rămânea doar o singură cale de romanizare a populaţiei din teritoriile Carpaţi-Nistru – din Transilvania [16, p.45].

Cu alta cuvinte, ar trebui să vorbim de o romanizare a populaţiei de la est de Carpaţi de către populaţia romanizată din Transilvania începând cu secolul al XII-lea. Migrarea mai intensă a populaţiiei peste Carpaţi, scrie Stati, se realiza din Maramureş, migrare realizată prin trecătorile Oituz şi Ghimeş-Palanca. Aberaţiile continuă: interferenţa îndelungată a dacilor liberi, carpilor şi costobocilor, cu slavii, iar ulterior, din secolul al XII-lea, cu populaţia romanizată, volohii cu rusinii, în spaţiul dintre Nistru şi Carpaţi s-au repartizat inegal componentele viitoarei comunităţi etnice. În rezultatul colonizării masive de la apus, populaţia romanizată (volohii), saşii, ungurii, secuii, dar şi de la răsărit, rusinii, la est de Carpaţi apare şi se formează o comunitate etnică, *moldovenii*, care locuiau în mai multe sate [16, p.46-52]. Dar falsificatorul a omis ceva şi revine cu o altă aberaţie crasă: săpăturile necropolelor din mai multe localităţi, inclusiv de la Baia şi Suceava din a doua jumătate a secolului al XIII-lea – prima jumătate a secolului al XIV-lea, atestă că majoritatea acestor localităţi aparţineau *protomoldovenilor* [16, p.55], continuitatea etnică şi lingvistică *moldovenească* stabilindu-se încă în secolele XIV-XV [16, p.57], conchide diletantul Stati. Cu alte cuvinte, către mijlocul secolului al XIV-lea *moldovenii* încă nu erau, fiind formaţi abia *protomoldovenii*. Cam la aceasta s-ar rezuma aberaţiile lui Stati.

În anul 2010 la editura Nauka din Moscova sub girul a două Academii de Ştiinţe, din Rusia (Moscova) şi din Republica Moldova (Chişinău), a două institute de profil: Institutul de Etnologie şi Antropologie în numele lui N.N. Mikluho-Maklai şi Institutul Patrimoniului Cultural a apărut, în limba rusă, volumul *Moldovenii*, sub redacţia lui M.N. Guboglo (Moscova) şi V.A. Dergaciov (Chişinău). Foarte interesant este *Cuvântul înainte* semnat de V.A. Tişkov, directorul Institutului de Etnologie şi Antropologie şi de S.V. Ceşko, colaborator ştiinţific la acelaşi institut, care subliniază că „autorii (volumului *Moldovenii – I.E.*) nu ascund atitudinea lor negativă faţă de teza că moldovenii în realitate sunt români. Această idee mai demult se vehicula de către ideologii „românismului", fiind răspândită şi în Moldova sovietică. Însă, o largă popularitate a obţinut-o în ajunul şi după dezmembrarea URSS". Concomitent, autorii menţionează că „din punctul de vedere al etnologiei academice, problema cine sunt moldovenii, o comunitate etnică independentă sau parte a poporului român, nu există" [22, p.6]. Opţiunea politică a lui S.Ceşko este exprimată în următoarea frază: „Niciodată nu am ascuns faptul că percep dezintegrarea URSS ca o tragedie şi ca rezultat al unor jocuri politice murdare" [23, p.366]. Pe de altă parte, Şornikov, scriind despre criza identităţii moldoveneşti de la sfârşitul anilor 80 ai secolului al XX-lea, conferă o importanţă deosebită clarificării, cum afirmă el, „chestiunii strict ştiinţifice a esenţei identităţii moldoveneşti" [10, p.5]. În rest, în compartimentele din această lucrare care interesează aici, Capitolul II *De la volohi la moldoveni* şi Capitolul III *Limba moldovenească* – sunt inserate, în temei, aberaţiile lui Stati [16, p.43-94].

În anul 2014 la Odesa apărea o lucrare cu titlul *Moldova necunoscută*, semnată de Eugeniu Pascari. Spre deosebire de V.Stati şi de istoriografia sovietică, conştient sau nu, el nu face vreo deosebire între *volohi* şi *valahi*: ambele sunt considerate numele anterior al moldovenilor. Moldova (Muldaue) ar fi un nume foarte vechi şi a fost dat regiunii dintre Carpaţi-Nistru de către goţi, care au stăpânit aici până în anul 385. Autorul mai scrie că geţii şi dacii nu au nimic comun cu strămoşii moldovenilor şi ai românilor. Mai întâi, prin anii 40 ai secolului al XIII-lea, *volohii* au venit din teritoriile Romei Vechi în Crişana şi Maramureş, ulterior, în jurul anului 1270, ei s-au deplasat în Moldova. Conform autorului, *volohii/valahii* din Valahia, Moldova şi Transilvania nu sunt amintiţi în sursele istorice scrise din secolele XV-XVI cu numele de *români* [24], ignorând mai multe surse istorice care afirmă contrariul. În primul rând, este vorba de informaţia anonimului toscan din prima jumătate a secolului al XIV-lea, unde printre alţi locuitori din Ungaria apar şi „*rumeni*",

apoi de informaţia cuprinsă în scrisoarea originală în limba română a lui Neacşu din Câmpulung de la 1521, unde apare sintagma *Ţeara Rumânească*. De asemenea, autorul a neglijat tipăriturile din Transilvania secolului al XVI-lea, unde apare numele *român* şi sintagma *limba românească*, dar şi sursele documentare din Suceava de la sfârşitul secolului al XVI-lea, unde apare „birăul cel rumânescu". Scopul adevărat al investigaţiilor sale este dezvăluit de autor în unul dintre interviurile sale din anul 2014, în cadrul căruia afirmă că trebuie de studiat *Istoria Moldovei* (dar cine neagă acest fapt?), care astăzi, în opinia sa, „este exclusă din lista disciplinelor instituţiilor de învăţământ", de aceea cinovnicii de stat de rang superior şi politicienii trebuie să conştientizeze că disciplina *Istoria Moldovei* trebuie restabilită în şcolile şi în instituţiile de învăţământ superior din ţară [25]. Aşadar, autorul se pronunţă pentru înlăturarea *Istoriei Românilor* în calitate de disciplină de studiu, dar ar fi bine să cunoască că *Istoria Moldovei* se studiază foarte bine în cadrul disciplinei *Istoria Românilor*.

În anul 2016 E.G. Pascari şi A.A. Gherţen au publicat un studiu consacrat toponimului *Moldova*. Autorii prezintă opinia lui V.Grosul, care consideră că moldovenii sunt de origine ilirică şi ei, moldovenii, „au venit direct din Serbia", „mai întâi în Maramureş, mai târziu creând Statul Moldovenesc" şi care crede că „mai întâi de toate au apărut moldovenii şi doar după aceea denumirile râurilor Moldova şi Moldava, precum şi provinciile Moldavia din Cehia şi Statul Moldovenesc" [26, p.37]. E.G. Pascari şi A.A. Gherţen recunosc lipsa de atenţie a ştiinţei contemporane faţă de rolul elementului iliric în procesul de etnogeneză a poporului moldovenesc, susţin necesitatea unei cercetări complexe, dar consideră că în problema etimologiei toponimului Moldova este prea devreme de a pune punct [27, p.14]. Aşadar, autorii se referă la „problema etimologiei toponimului Moldova". Oricum, se vede limpede că pentru ei nu este clar obiectul cercetărilor: ce se caută, etimologia *hidronimului*, a *toponimului* Moldova sau a *etnonimului* moldovean? Or, acestea sunt probleme ştiinţifice diferite.

În opinia aceloraşi autori, toponimul *Moldova* este alcătuit din două cuvinte vechi germane: *mulda* şi *au/aue*, ce ar semnifica ţară de văi fertile/ [*земля (край) плодородных долин/край речных (пойменных) долин (лощин)*] [27, p.28-29]. Referindu-se la răspândirea toponimului *Moldova* în spaţiul carpato-nistrean, autorii înaintează trei ipoteze:

1. Conform ipotezei „gotice", numele Moldova a fost dat regiunii dintre Carpaţi şi Nistru sau unei părţi semnificative a acestei regiuni încă de goţi [28, p.90-91], fie până la colonizarea de către aceştia a Scandinaviei, fie când ei au trecut din Goţia în Goţiskanzu (teritoriul dintre gurile Vislei şi Elbei), iar de acolo în Oium; Moldova dintre râurile Siret şi Moldova era o parte a Daciei nord-Dunărene şi a ţării Oium (de le Tisa şi până la Nipru sau până la Don) [27, p.29].

2. Conform ipotezei „saxone", în timpul cuceririlor lui Carol cel Mare (742/748 - 814) a avut loc prima colonizare a teutonilor din Saxonia în Transilvania. Anume de la aceştia ar fi putut primi numele de Moldova, iniţial râul, apoi şi Ţara Moldovei [27, p.30]. Apreciată prin prisma investigaţiilor istoricilor români, teoria apare total hazardată, fiindcă istoriografia românească nu i-a găsit pe teutoni în spaţiul românesc înainte de începutul secolului al XIII-lea, când au fost aduşi de regele Ungariei Andrei al II-lea (1205-1235) în Ţara Bârsei, pentru paza hotarelor estice ale Ungariei. Dar aici ei s-au reţinut doar câţiva ani, de la începutul secolului al XIII-lea până în toamna anului 1225, când au fost alungaţi [29]. Prezenţa teutonilor în spaţiul est-carpatic la sfârşitul sec. VIII – începutul sec. IX nu este confirmată de nicio sursă istorică. Există o ipoteză mai veche că aşezarea saşilor din Saxonia în Transilvania s-ar fi făcut „fie de către împăratul Carol cel Mare sau/şi împăratul romano-german Otto I, fie din iniţiativa unor monarhi maghiari, cele mai frecvente nume fiind ale regilor Ştefan I şi Géza II" [30, p.308], dar ea nu este confirmată. Investigaţiile istorice atestă limpede că acţiunea de colonizare a saşilor în Transilvania a demarat abia din primul deceniu al secolului al XII-lea şi că „primele aşezări cu locuire germană s-au format între anii 1100 şi 1150 în jurul oraşului Alba Iulia (Ighiu, Cricău, Bărăbanţ) şi în jurul Orăştiei" [31].

3. Conform ipotezei „boeme", autorii presupun că după cucerirea provinciilor Moldova şi Silezia de către regele Vratislav în anul 1086, etnosul sau o parte din el, care locuia în Moldova boemă, cucerită de regele ceh, a fost nevoit să-şi părăsească patria şi să plece la est de Carpaţi, în bazinul râului Siret şi al râurilor vecine. Aceşti colonişti şi-au numit noua lor patrie cu vechiul nume, Moldova [27, p.30]. Aberaţia poate fi continuată: desigur, „etnosul sau o parte din el" se numea „moldoveni" şi vorbea „limba moldovenească".

Autorii sunt conştienţi de faptul că ipotezele lor necesită o verificare migăloasă. Totuşi, un lucru este limpede pentru ei. Toponimele *Mulda, Moldaue, Moldau, Moldaw, Molda, Moldauia* etc. au rădăcini vechi

germane şi au apărut în regiunea dintre Carpaţi şi Nistru cu mult înainte de formarea statului Ţara Moldovei. De la „numele văilor râurilor" a primit ulterior numele său ţara Moldova şi poporul, care a migrat pe aceste teritorii, moldavii sau moldovenii [27, p.30]. Adică, cum ar veni aceasta? Dacă din Moldova boemă au venit moldovenii şi au dat noilor locuri denumirea vechii lor patrii, Moldova, cum scriu autorii ceva mai sus, atunci cum s-a întâmplat că ţara Moldova şi-a primit ulterior numele de la denumirea văilor ?!!! Pentru a întregi total nedumerirea cititorului şi a crea o aură ştiinţifică „studiului" lor, autorii mai scriu că ei nu exclud că la baza toponimelor investigate ar putea sta rădăcini mult mai vechi, indo-europene [27, p.30]. Examinând „teoriile" respective, am ajuns la concluzia că autorii E.G. Pascari şi A.A. Gherţen sunt certaţi rău şi cu istoria, şi cu istoriografia, şi cu cercetarea istorică, şi cu cercetarea lingvistică. Evident, aceasta este rezultatul pregătirii profesionale, unul se intitulează „istoric, publicist", altul este geograf.

În anul 2016 la Chişinău au fost editate „cu suportul Campaniei naţionale «Iubesc Moldova», susţinută de Igor Dodon" [26, p.2], trei volume ale *Istoriei Moldovei*, apreciată de preşedintele ţării „lucrare fundamentală academică", „lucrare academică de istorie moldovenească", „un sprijin de nădejde" şi „forţă călăuzitoare" [26, p.4]. Ultima sintagmă aminteşte de articolul 6 al Constituţiei URSS din 1977. Iar pe pagina 2 a lucrării este scris: „Exegeza în cauză reprezintă o lucrare academică şi este consacrată istoriei medievale a Moldovei" [26, p.2]. *Dicţionarul Explicativ al Limbii Române* ne lămureşte că *exegeză, exegeze*, semnifică interpretare, comentare, explicare istorică şi filologică a unui text literar, religios, juridic, iar *exeget* semnifică învăţat care se consacră interpretării cărţilor sfinte. Interesant, „*exegeţii*"- autori ai *Istoriei Moldovei* au consultat *Dicţionarul*? Sau poate ei cred că într-adevăr sunt învăluiţi de o aură sfântă? În ce priveşte problema discutată aici, nimic nou.

Totuşi, o contradicţie interesantă trebuie remarcată. Examinând problema moldovenilor, Vl.Ia. Grosul menţiona că „moldoveanul este unul dintre eroii unei astfel de perle a folclorului moldovenesc precum este «Mioriţa»". Subliniind incertitudinea datării acestei balade, autorul înclină să creadă că ea a fost scrisă spre „sfârşitul secolului al XIV-lea", când Moldova era în relaţii tensionate cu Ungaria şi Transilvania, ultima fiind parte componentă a Ungariei. Este incert şi conţinutul iniţial al *Mioriţei*. „Câţi cititori s-au întrebat, sublinia Vl.Ia. Grosul, de ce moldoveanul din această baladă se confruntă cu ardeleanul sau ungureanul, pe de o parte, şi cu vrânceanul, pe de altă parte? În traducere în limba rusă, ardeleanul este tradus în mod greşit ca fiind ungurean. În realitate, **prin ardelean sau ungurean se subînţelegea nu un maghiar, ci un vlah sau un român din Transilvania** (subl. – *I.E.*)" [26, p.26].

În aceeaşi lucrare, câteva zeci de pagini mai jos, subiectul *Mioriţei* este reluat de V.Stati. Pentru diletantul Stati toate lucrurile sunt clare: balada a apărut „cu mult înainte până la întemeierea Statului Moldovenesc" şi constituie dovada „naşterii şi conştientizării de către comunitatea est-carpatică a numelui său etnic: moldoveni" [26, p.79].

Divergenţa dintre cei doi autori se observă şi în cazul vrânceanului. Pentru Vl.Grosul Vrancea este „partea de sud a Principatului Moldovei", cu toate că ea a intrat mai târziu în componenţa Moldovei. El acceptă opinia specialiştilor care cred că „anume Vrancea este locul unde se intersectează Moldova, Valahia şi Transilvania şi este patria Mioriţei şi de aceea în unele versiuni ale baladei, în loc de vrâncean, figurează munteanul" [26, p.26].

Cum interpretează lucrurile diletantul Stati? Ca un diletant: „vrânceanul era un străin din altă ţară, din Muntenia, un muntean", „reiese că l-au duşmănit pe baciul moldovan, râvnind averea lui, cel ungurean şi cel muntean", „deci reprezentanţii unor neamuri duşmane au omorât baciul moldovan", „conflictul social are şi o conotaţie de confruntare naţională, balada reflectând tendinţa, adeverită de istorie, a unor străini (în cazul dat: valahi şi unguri) de a acapara ocinile moldovenilor, averea lor", „moldovanul este o victimă a complotului urzit de vrăjmaşii străini: un ungurean şi un valah (vrâncean)" [26, p.80].

În continuare, ţinta atacului lui Stati este un studiu al lui Pavel Parasca din 1995 [32, p.93], în care autorul scria că „păstorul ungurean nu era altceva decât un păstor român din Transilvania, tot aşa cum păstorul vrâncean era român din „ţara" Vrancei. Aşadar, concluziona P.Parasca, omorârea moldovanului a fost pusă la cale nu de ungurean şi vrâncean, în calitate de reprezentanţă a unor naţiuni diferite de moldovean, ci de doi români, unul din Vrancea, altul din Transilvania. Diletantul Stati nu este de acord cu această tratare a lui Parasca, tratare realizată, practic, exact aşa de Vl.Ia. Grosul în aceeaşi *Istorie a Moldovei*. Impostorul pretinde la „cercetarea imparţială a substratului etnic", care, în opinia sa deşănţată, ar demonstra că „ciobanii ungurean şi vrâncean erau alţii din punct de vedere etnic, politic şi teritorial faţă de cel moldovan". Să fi citit

atent Stati câteva pagini mai sus ale *Istoriei Moldovei*, ar fi aflat adevărul scris de Vl.Ia. Grosul: „prin ardelean sau ungurean se subînţelegea nu un maghiar, ci un vlah sau un român din Transilvania". Concluzia diletantului este şocantă: „Astfel, iniţial neutră, controversa „noi-ei" acumulează conotaţii etnice, iar ciocnirea intereselor se transformă în rezistenţă naţională, devine luptă pentru ocina sa, pentru sfera şi mijloacele de existenţă" [26, p.81].

Referitor la termenul *Moldova*, Vl.Ia. Grosul revine la „problema ilirilor" şi atenţionează că „numai în limba mesapă, care se consideră un dialect al ilirii, este termenul **moldahias**, ceea ce înseamnă moale, blând, dulce". Şi se întreabă: „Nu se numeau oare ilirii romanizaţi moldoveni încă în acel timp, adică în primele secole ale erei noastre?". Autorul se referă şi la teritoriul unde s-ar fi format vechea limbă a romanicilor de răsărit şi de unde au venit strămoşii moldovenilor: acest teritoriu a putut fi numai Macedonia de apus, în vecinătatea Albaniei. Ei trăiau în raioanele situate între locurile de şedere a toscilor şi slavilor de sud. Contactele cu ultimii au continuat secole la rând, începând cu secolul al V-lea. Din această regiune ilirii romanizaţi au mers spre Nord unde au putut lăsa toponimul *Moldova* (actuala Moldova Veche), ulterior o parte a lor a mers spre Vest şi s-a aşezat în Cehia şi Slovacia (vlahii moravi), altă parte au mers spre Est, s-au aşezat iniţial în Maramureş, apoi au creat Statul Moldovenesc [33; 34, p.11 şi urm.]. Aşadar, conchide Vl.Grosul, „mai întâi au apărut moldovenii şi numai mai târziu numele râului Moldova şi Moldava, iar mai departe şi Statul Moldovenesc şi provincia Moldava în Cehia. Numele iniţial al ţării a fost Moldava, nu Moldova" [34, p.18-19; 26, p.36-37].

Concluzii

Aşadar, esenţa moldovenismului actual constă în recunoaşterea existenţei „poporului moldovenesc", deosebit de poporul român, existenţa „limbii moldoveneşti", diferită de limba română, acordarea limbii ruse a statutului de limbă de stat. Concomitent, ei se declară apărători fideli ai statalităţii moldoveneşti, care, însă, trebuie să se orienteze spre Uniunea Euro-Asiatică, nu spre Uniunea Europeană. Acei care nu acceptă toate acestea sunt catalogaţi „românişti", „românizatori", care, chipurile, prezintă eronat procesul istoric de evoluţie a Ţării Moldovei. Evident, sub nicio condiţie nu acceptă disciplina *Istoria Românilor*, permanent solicită înlăturarea ei din planurile de studii şi introducerea disciplinei *Istoria Moldovei* în scopul de a educa „patrioţi ai Moldovei", necesari, probabil, pentru realizarea ideii „Moldovei mari". Sintezele moldoveniste apărute în ultimele două decenii la Chişinău, Moscova şi Odesa caută să „demonstreze" „originalitatea moldovenilor" chiar de la formarea lor, în secolele XIII-XIV, poate chiar şi mai înainte, în Maramureş (Transilvania), la est de Carpaţi, sau poate în altă parte. Sursele documentare sunt falsificate, se insistă că termenul *voloh* ar desemna o entitate etnică existentă la est de Carpaţi, deosebită de comunitatea etnică desemnată cu termenul *valah*, care locuia în spaţiul dintre Dunăre şi Carpaţi. Absurditatea acestei idei apare limpede în evidenţă atunci când sursele documentare desemnează cu termenul *valah* şi locuitorii din spaţiul estcarpatic.

Referinţe:

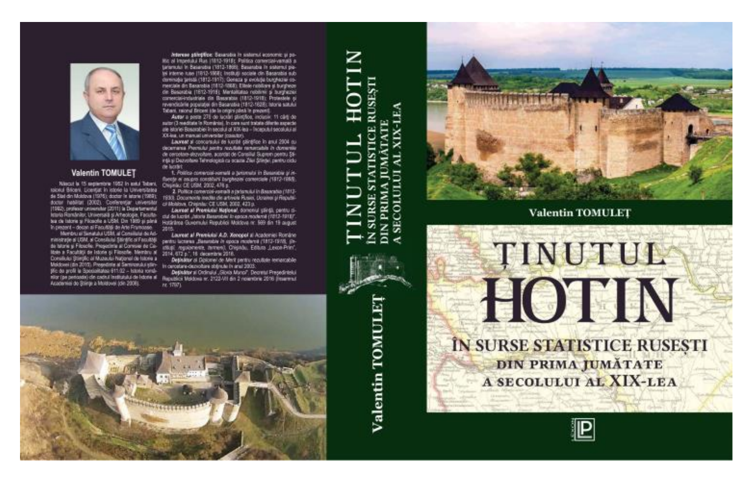
1. *Istoria Moldovei*. Vol.I. Chişinău, 2016.
2. Axinte Uricarul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei* (2 vol.). Bucureşti: Minerva, 1993, 1994.
3. *О роли молдавской культуры в становлении культуры Румынии* (http://www.moldovenii.md/ru/section/119).
4. *TRAGEM ALARMA: Comuniştii pregătesc politizarea sistemului de învăţământ, lichidarea autonomiei universitare şi ideologizarea tineretului*? (http://unimedia.info/stiri/-10936.html)
5. *SCRISOARE DESCHISĂ, D-lui Marian Lupu***,** *Preşedinte-interimar al Republicii Moldova, D-lui Vlad Filat, Prim-ministru al Republicii Moldova* (http://moldovenii.md/news/view/section/542/id/833).
6. ГРОМ, О. *О «молдавской самобытности» или о том, как не надо писать историю* (http://dacoromania.net/blog/20130701).
7. БУТУЧЕЛ, Р. *К вопросу об этногенезе румын. Процесс романизации: историографические подходы* (http://slavica-petropolitana.spbu.ru/files/2013-2/005--2-2013(1).pdf).
8. СТАТИ, В. *Молдаване. Историческое и этнополитическое исследование*. Кишинев, 2009.
9. БУТУЧЕЛ, Р. Григоре Уреке и Мирон Костин – летописцы XVII в. о молдавской идентичности. В: *Вестник СПб ГУ*. Серия 2, 2014, Выпуск 1 (http://vestnik.spbu.ru/html14/s02/s02v1/16.pdf)
10. ШОРНИКОВ, П.М. *Молдавская самобытность*. Тирасполь, Издательство Приднестровского университета, 2007.
11. ШОРНИКОВ, П. *Народ Молдовы высказался в 1991 году за сохранение СССР* . (https://arjmd.wordpress.com)
12. Hotărârea Guvernului RSSM Cu privire la hotărârile unor Soviete locale de deputaţi ai poporului din R.S.S. Moldova în problema referendumului U.R.S.S., nr.526 din 01.03.1991. În: *Monitorul Oficial*, 30.03.1991, nr.1-2, art.13. Data intrării în vigoare: 01.03.1991.

13. *17 martie 1991: Boicotarea primului referendum din U.R.S.S. de către populaţia R. Moldova* (https://cersipamantromanesc. wordpress.com/2013/02/13/17-martie-1991-basarabenii-boicoteaza-primul-referendum-din-u-r-s-s-2/)
14. *Platforma electorală a Partidului Socialist şi a Mişcării „Unitate–Edinstvo" (Alegeri parlamentare 1994)* (http://www.e-democracy.md/files/elections/parliamentary1994/electoral-program-bepsmue-1994-ro.pdf)
15. BUTUC, P. Despre noţiunile ştiinţifice de limbă literară şi română literară. În: *Limba Română*, 2009, nr.7-8.
16. СТАТИ, В. *Молдаване. Историческое и этнополитическое исследование*. Кишинев, 2009.
17. Alexandru Filipaşcu de Dolha şi de Petrova. *Istoria Maramureşului*. Baia Mare: GUTINUL, 1997. Textul este reprodus după prima ediţie a lucrării, apărută în 1940 Ia tipografia ziarului „UNIVERSUL" (Bucureşti).
18. POPA, R. *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
19. Ioan Aurel Pop despre daci, romani şi romanizare.
20. ХОНИАТ, Н. *История, царствование Мануила Комнина* http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/Xoniat/1_2.htm
21. SPINEI,V. *Episcopia cumanilor. Coordonate evolutive* (http://www.arheo.ro/wp-content/uploads/2013/06/arheo.ro_images_arheologia-moldovei_am30_AM_30_07_spinei.pdf).
22. *Молдаване* /Ответственные редакторы М.Н. Губогло, В.А. Дергачев. Москва: Наука, 2010.
23. ЧЕШКО, С.В. *Распад СССР: этнополитический анализ*. 2-е изд. Москва: ИЭА РАН, 2000.
24. ПАСКАРЬ, Е. *Неизвестная Молдавия*. Одесса, 2014.
25. РЯБКОВ, Л. *Римляне никогда не были предками молдаван, interviu cu E.Pascari.* (https://www.kp.md/daily/26214/3098217/).
26. *Istoria Moldovei*. Vol.I. Chişinău, 2016.
27. ПАСКАРЬ, Е.Г., ГЕРЦЕН, А.А. Топоним Молдавия: древнейшие упоминания и новые этимологии. В: *Русин*, 2016, №1 (43).
28. SONOC, A.Gh. O tradiţie funerară străveche: înhumarea în vase sau sub fragmente de case. În: *Relaţii interetnice în spaţiul românesc. Populaţii şi grupuri etnice (II î. Hr. – V d.Hr.)* /Coordonatori Ioan Marian Ţiplic, Silviu Istrate Purece. Alba Iulia, 2006.
29. PECICAN, O. *Un model pentru ideea de stat sud- şi estcarpatic: formaţiunea teutonă din Carpaţi (1211-1225)* (http://altera.adatbank.transindex.ro/pdf/28/008.pdf).
30. TĂTAR, O. *Saşii ardeleni şi identitatea lor. „Celălalt" despre felul de a fi al acestora în secolul al XVI-lea* (http://www.cclbsebes.ro/docs/Sebus_2_2010/15_O_Tatar.pdf).
31. ŢIPLIC, M.E. *Mărturii arheologice şi arhitectonice ale colonizării saşilor în sudul Transilvaniei:* Teză de doctorat. Rezumat. Sibiu, 2007 (http://doctorate.ulbsibiu.ro/obj/documents/REZ-TIPLIC.pdf).
32. PARASCA, P. Romanitatea moldovenilor. În: *Destin Românesc*, 1995, nr.1, p.93.
33. ГРОСУЛ, В. *Проблема этногенеза молдаван* (http://enews.md/articles/view/4432/).
34. ГРОСУЛ, В. *Молдавское движение до и после образования Румынии (1821–1866).* Кишинёв, 2014.

Date despre autor:
Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ioneremia2007@gmail.com

Prezentat la 18.06.2018

Valentin TOMULEŢ. *Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Chişinău: Lexon-Prim, 2018. 1056 p.

De la bun început vreau să constat că este vorba de o lucrare monumentală, o lucrare dedicată în exclusivitate poporului român din Basarabia, care, în timp, a cunoscut ce este sentimentul de inferioritate şi conţinutul de politică discriminatorie faţă de propriile valori naţionale. La respectiva temă atât de dureroasă pentru acest meleag frumos, neobositul şi talentatul cercetător Valentin Tomuleţ (doctor habilitat în istorie, profesor universitar, savant, scriitor şi istoric literar, decan al Facultăţii de Arte Frumoase, Universitatea de Stat din Moldova) vine şi de această dată cu opinii şi argumente de o valoare inegalabilă relatate în monografia „*ŢINUTUL HOTIN în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*”, publicată recent la Editura Lexon-Prim (Chişinău), cu un cuprins de 1056 pagini.

Ţin să menţionez că lucrarea în cauză a fost recomandată şi aprobată spre publicare de Departamentul Istoria Românilor, Universală şi Arheologie a USM şi de Secţia Istorie Modernă a Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei; de Consiliul Ştiinţific al Facultăţii de Istorie şi Filosofie a USM şi de Consiliul Ştiinţific al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, iar Comisia de selecţie pentru editarea cărţii naţionale a fost prezentă cu contribuţia Ministerului Educaţiei, Culturii şi Cercetării din Republica Moldova. În acelaşi timp, voi specifica că recenzenţii lucrării sunt: Demir Dragnev – doctor habilitat, profesor universitar, membru corespondent al AŞM; Pavel Cocârlă – doctor habilitat, profesor universitar; Ion Eremia – doctor habilitat, profesor universitar; Ion Gumenâi – doctor habilitat, conferenţiar universitar; Constantin Ungureanu – doctor în istorie, conferenţiar cercetător; Andrei Emilciuc – doctor în istorie, cercetător ştiinţific superior.

Un lucru colosal de mare în realizarea unei asemenea opere ştiinţifice, dar şi a unei asemenea opere literare. Însă, în pofida efortului depus, cel mai important este că autorul cărţii a avut curajul, voinţa şi capacitatea intelectuală de a istorisi şi a scoate la suprafaţă lucruri noi, adevărate, din trecut (acestea fiind ascunse prin diverse arhive din mai multe ţări), multe dintre care nu au fost cunoscute până în prezent, rămânând inedite.

Astfel, Valentin Tomuleţ dedică această monografie poporului român din Basarabia şi, nu în ultimul timp, cu o notă aparte, concetăţeanului din localitatea unde este născut autorul (comuna Tabani, judeţul Briceni, Basarabia). Totul este realizat în scopul ca locuitorul acestui ţinut să-şi cunoască trecutul istoric care a fost plin de umilinţă şi trădare, Domnia Sa precizând: „*Publicând această lucrare, ne-am gândit în primul rând la cititorul simplu, dornic de a cunoaşte istoria locală – elevul, studentul, profesorul, cetăţeanul, în particular cel din mediul rural, care este interesat să aibă un răspuns neîntârziat şi lămurit la diferite chestiuni legate de istoria localităţii în care s-a născut şi locuieşte, răspuns pe care nu-l poţi obţine decât din lucrări speciale, dar pe care, cu regret, nu le are la îndemână, nu le cunoaşte şi nici nu le poate găsi…*”. Evident, descrieri emoţionante cu caracter istoric, dar destul de reale care s-au petrecut pe teritoriul Basarabiei în perioada dominaţiei ţariste, astfel la îndemâna cititorului fiind pusă o întreagă gamă de evenimente ce

au marcat existenţa unui popor în condiţii de colonizare (*unde după anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, administraţia imperială rusă colonizează provincia nou-anexată cu ruşi, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani, elveţieni, evrei etc. Ca rezultat, fiind schimbată structura etnică a populaţiei din Basarabia*), depistate din surse statistice inedite cu referire la localităţile din fostul ţinut Hotin la sfârşitul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea, toate fiind preluate din arhivele Republicii Moldova, ale Federaţiei Ruse şi ale Ucrainei. De menţionat că autorul reuşeşte să expună, cu o iscusinţă aparte și într-un mod strălucit, dar și să pună în valoare caracterul basarabeanului care, după zeci şi sute de ani de ocupaţie de marile imperii din diferite perioade de timp, încă mai doreşte să menţină în viaţă tradiţiile şi limba strămoşilor noştri – limba română. În acest context, poporul basarabean este obligat şi trebuie să-şi cunoască neapărat istoria neamului, cu precădere şi din zona de nord a Basarabiei (astăzi în componenţa Republicii Moldova şi a Ucrainei), precum şi din alte regiuni pierdute în urma actelor abuzive şi ilegale, astfel fiindu-i pusă pentru lecturare lucrarea sus-menţionată.

Intervalul cronologic abordat în lucrare cuprinde, aşa cum scrie autorul: „*prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca limită inferioară de hotar servind anul 1812, când în urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812 regiunea dintre Prut şi Nistru a fost anexată la Imperiul Rus. Limita cronologică superioară cuprinde mijlocul secolului al XIX-lea, când, în urma războiului Crimeei (1853-1856), Rusia a fost nevoită să retrocedeze Principatului Moldovei partea de sud a Basarabiei. Limitele cronologice propuse înglobează o perioadă cu adânci transformări, care au influenţat semnificativ evoluţia vieţii social-politice a regiunii dintre Prut şi Nistru, transformări dictate de ruperea acesteia în 1812 din cadrul unui sistem social-economic şi politic (cel al Principatului Moldovei) şi încorporarea ei forţată în cadrul altui sistem (cel al Imperiului Rus). În aceşti ani, în viaţa economică şi în structura socială a Basarabiei intervin schimbări radicale, determinate de politica cu caracter pronunţat antinaţional promovată de ţarism şi de măsurile de colonizare şi deznaţionalizare întreprinse de administraţia imperială rusă în vederea includerii provinciei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus, evenimente care vor avea efecte pronunţate asupra Basarabiei”.*

Structurată în 7 capitole, 18 subcapitole, studiu introductiv, abrevieri, zeci de anexe, lucrarea în sine se compune din studiul monografic dedicat ţinutului/judeţului Hotin din prima jumătate a secolului al XIX-lea – totul fiind centrat pe respectivele aspecte: împărţirea administrativ-teritorială şi, nemijlocit, analiza sistemului administrativ şi fiscal al Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea; recensămintele şi statisticele oficiale privind demografia Basarabiei, realizate de către Imperiul Rus din acea perioadă. Datele statistice fiind depistate în diverse fonduri de arhivă din Moldova, Ucraina, Federaţia Rusă. Studiul conține descrieri despre dinamica populaţiei din satul Tabani, judeţul Hotin, despre situaţia localităţilor din ţinutul Hotin, despre schimbările cantitative care s-au produs sub raport numeric în Basarabia în această perioadă de timp, fiind abordate multe alte aspecte ce ţin de teritoriul şi populaţia Basarabiei.

Din analiza statisticii realizate de către Imperiul Rus în 1820 se subînţelege că în acea perioadă a fost obţinută o informaţie extrem de vastă şi preţioasă despre populaţia ţinutului Hotin. Materialul factologic identificat include în cel mai amănunţit mod date despre 145 de localităţi din ţinutului Hotin, privind, spre exemplu: anul populării localităţii, numele proprietarului, legenda provenienţei denumirii localităţii; numărul de mănăstiri, biserici, şcoli, clădiri ce aparţineau statului şi persoanelor particulare, hanuri, cârciumi, beciuri, magazine, mori şi uzine; numărul de vite, de stupi de albine, de livezi ce aparţineau locuitorilor, numele persoanelor de sex masculin-capi de familii, numărul de burlaci, văduve, văduvi, mazili, ruptaşi şi bejenari, informaţii despre proprietarul sau arendaşul moşiei satului, numărul de soldaţi încartiruiţi în sate şi despre comandantul lor etc.

De menţionat că datele statistice realizate în anul 1820 au fost depozitate în fondul Guvernul Regional al Basarabiei al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova care, ca şi cele din 1821, sunt inedite, fiind descoperite în fondurile Arhivei de Stat din regiunea Cernăuţi, Ucraina. Importanţa acestor statistici constă în faptul că atestă influenţa politicii imperiale ruse asupra proceselor migraţioniste din ţinut.

Cât despre statistica din 1825 cu referire la ţinutul Hotin, *datele au fost depistate în Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia – fondul Arhiva Militaro-Ştiinţifică (Moscova),* în care erau adunate, selectate şi generalizate informaţii nespus de preţioase despre numărul total de persoane de sex masculin şi de sex feminin pentru următoarele categorii sociale: ţărani, clerici, mazili, ţigani şi evrei, dar şi despre starea economică a satelor la momentul elaborării statisticei respective. Prezintă interes faptul că evidenţa statistică respectivă a fost efectuată de ofiţeri ai Cartierului General, concomitent cu selectarea materialului pentru secţiunea spe-

cială „*Descrierea militaro-statistică a Basarabiei”*. Fiind concepută în 1826, aceasta a rămas în varianta de manuscris până în zilele de astăzi. În consecinţă, putem spune că cercetătorul a elaborat un studiu valoros, cu relatări foarte preţioase, extrem de interesante, bine argumentate şi veridice, Domnia Sa rezumând: *„Poziţia periferică a Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus a determinat în mare parte atitudinea vădit discriminatorie faţă de această provincie a autorităţilor centrale, care au limitat drepturile şi posibilităţile autohtonilor, în fond ale moldovenilor. Ca rezultat, lipsa de unitate statală şi independenţă naţională, dominaţia politică şi exploatarea economică, crearea unor stări sociale cosmopolite de către Imperiul Rus au influenţat direct acest proces. Ţarismul a promovat în Basarabia o politică de rusificare şi deznaţionalizare prin impunerea valorilor naţionale şi spirituale ruse, străine, în detrimentul celor autohtone…”.*

Deci, concluzia este următoarea: pe marginea celor scrise de profesorul Valentin Tomuleţ s-ar putea comenta la nesfârşit, deoarece toate descrierile sunt cu adevărat interesante, uneori şi dureroase, care, în timp, şi-au pus amprente grele pe destinul poporului basarabean.

Monografia „*Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*”, scrisă de Valentin Tomuleţ, este o lucrare foarte actuală şi extraordinar de necesară timpurilor noastre, deoarece prin intermediul acesteia cititorul va cunoaşte sau îşi va reaminti istoria Basarabiei care a fost una tragică, cu deznodământ nefericit. La acest subiect autorul vine cu convingeri ferme, spunând: *„Primul lucru cert într-o investigaţie ştiinţifică, atunci când încercăm să supunem analizei orice problematică legată de istoria Basarabiei în epoca modernă sau, mai corect spus, sub dominaţie ţaristă, este lipsa sau absenţa totală a memoriei. Cum putem vorbi în acest sens de un adevăr istoric, cum putem aprecia destinul unui popor şi/sau al unei ţări dacă uităm (sau ne facem că uităm) de regimurile care s-au perindat în timp şi au promovat ideologii criminale ce şi-au propus să extermine limba română, cultura, datina şi tradiţia străbună românească, poporul român? Din diverse motive: de partid, ideologice, de clan, egoiste, de incompetenţă, din interes meschin etc., nu s-a făcut suficient pentru a condamna regimurile imperiale, pentru a informa şi a convinge societatea şi comunitatea internaţională, în baza unor cercetări temeinice, în legătură cu etnocidul la care a fost supusă etnia română din Imperiul Rus şi URSS. Când spunem că nu există o memorie colectivă despre ceea ce s-a întâmplat cu acest pătimit popor de-a lungul secolelor, ne referim în primul rând la faptul că ştim încă prea puţin sau aproape deloc despre soarta Basarabiei şi a basarabenilor sub ocupaţia ţaristă începând cu 1812, deşi suntem de acord cu faptul că nu s-a făcut nimic considerabil sau aproape nimic pentru recuperarea memoriei istorice, în pofida faptului că referitor la istoria Basarabiei au fost scrise nu puţine lucrări. Conştientizăm, desigur, că problemele cu care se confruntă Republica Moldova astăzi sunt o consecinţă nefastă a trecutului, inclusiv a actului ilegal şi abuziv săvârşit la 1812 de Imperiul Rus, prin care acesta a anexat jumătatea estică, cea mai bogată şi fertilă parte, a Principatului Moldovei, trunchiind o ţară şi dezbinând un popor”. Ca urmare – lipsa de libertate a gândului a generat „atrofierea conştiinţei şi a memoriei”, în cazul basarabenilor – a memoriei de neam şi Ţară, de Ţara-Mamă”.* Cu un sentiment plin de nemulţumire şi durere pentru trecutul istoric al românilor din Basarabia, autorul continuă: *„La începutul secolului al XIX-lea, Rusia, pentru prima oară în istoria cuceririlor teritoriale pe direcţia sud-vestică, anexează o regiune ce nu-i aparţinea şi la care nu avea niciun drept, cu populaţie nerusă. Pentru a justifica acest act ilegal şi abuziv, istoriografia rusă a expus diferite „concepţii” şi „teorii”. Aceste „concepţii” şi „teorii”, preluate ulterior de istoriografia sovietică moldovenească, privind intenţia nobilă de „eliberare a populaţiei ortodoxe de sub jugul odios otoman” sunt false şi vulnerabile şi nu rezistă niciunei critici în cazul românilor basarabeni, întrucât acestora nu le-a fost acordată libertatea promisă, iar populaţia s-a pomenit sub o altă dominaţie politică, exercitată de o putere de aceeaşi credinţă creştin-ortodoxă. Pentru justificarea acestui rapt teritorial, istoriografia rusă şi cea sovietică au căutat să prezinte argumente, cât de cât plauzibile, care pe parcurs s-au dovedit a fi adevărate falsuri… Nici Basarabia anexată nu a prosperat sub aspect economic pe durata celor 106 ani de ocupaţie rusă, ea fiind una dintre cele mai sărace regiuni (gubernii) din Imperiu, cu o infrastructură economică inferioară faţă de guberniile limitrofe. Cea mai gravă consecinţă a actului de la 1812 a constituit-o însă înstrăinarea, pentru o perioadă îndelungată, a românilor basarabeni de neamul românesc, cu toate consecinţele dezastruoase, cea mai dureroasă fiind conservarea unei stări de subdezvoltare a populaţiei majoritare ca urmare a lipsei desăvârşite a instruirii în limba maternă”.*

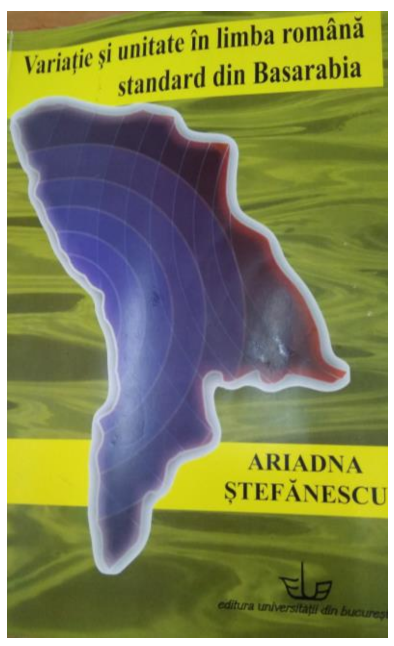
Cele scrise de Valentin Tomuleţ în respectiva monografie ar putea fi retranscrise în totalitate în această recenzie, deoarece sunt lucruri nespus de preţioase şi necesare pentru ca un popor să le cunoască. Deşteptarea unui popor poate fi obţinută numai prin lecturarea unor asemenea cărţi care, în rezultat, cu certitudine le-ar

trezi sentimentul de unitate naţională, de conştiinţă naţională, demnitate naţională – toate reprezentând conţinutul prin care se manifestă atitudinea omului faţă de întreaga diversitate a valorilor naţionale. La rândul lor, valorile naţionale sunt conţinutul propriu ce aparţine unui popor, unei naţiuni, unui stat. Deci, aceasta este o lucrare foarte actuală şi utilă pentru societatea basarabeană de astăzi, care este extrem de divizată şi influenţată de diverse orientări politice atât din cadrul ţării, cât şi din afara ei. Cu mare regret, societatea basarabeană de astăzi, ca şi cea din trecut, are nevoie de multă ştiinţă şi documentare veridică, are nevoie de multă cultură şi educaţie, de multe surse de informaţie, precum „*Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*”, studiu monografic elaborat de talentatul istoric/istoric literar Valentin Tomuleţ, unul dintre bunii cercetători ai istoriei Basarabiei în epoca modernă.

După lecturarea integrală a acestui volum dedicat în totalitate ţinutului Hotin aş confirma, în nenumărate rânduri, că acesta constituie un adevărat tezaur spiritual pentru cultura naţională română, în acelaşi timp, este un adevăr istoric al unui trecut plin de suferinţă umană. Evident, la realizarea acestei monografii istorice de o valoare aparte s-a depus un efort intelectual enorm, în rezultat fiind pusă în faţa cititorului o lucrare monumentală care evocă trecutul nespus de trist al poporului basarabean.

Galina MARTEA,
dr., scriitoare, critic literar, Olanda

Ariadna Ştefănescu. ***Variaţie şi unitate în limba română standard din Basarabia.*** **Editura Universităţii din Bucureşti, 2016. 368 p. ISBN 978-606-16-0741-9**

Arealul lingvistic actual al Republicii Moldova prezintă diverse particularităţi specifice, care conferă limbii române (standard) de aici anumite nuanţe locale, astfel încât, în multe cazuri, ea se deosebeşte de româna standard din România. Specialiştii filologi din spaţiul pruto-nistrean au scris, în special după 1989, un număr imens de studii, articole, manuale, îndreptare, dicţionare ş.a., menite să explice şi să atenueze derogările de la regulile de bază ale românei standard. Scopul acestor acţiuni a fost, şi rămâne în continuare, de a promova corectitudinea exprimării scrise şi orale, de a menţine şi a populariza reguli unice pentru toţi cei care comunică în limba română, indiferent de regiunea în care se află.

Astfel că au fost înregistrate şi comentate numeroase fapte de limbă care prezintă abateri sau particularităţi locale, nonstandard, iar, odată cu revenirea la alfabetul latin, conceptul de corectitudine a exprimării în limba română a fost intens propagat şi s-a aflat în vizorul întregii societăţi, care trebuia să facă eforturi pentru a scrie, dar şi a vorbi pe nou – cu alt alfabet, cu alţi termeni, după alte reguli. Putem afirma cu certitudine că acţiunile de revenire la limba română, în special în primii ani de independenţă, au implicat întreaga societate moldovenească.

Aceste acţiuni de racordare a limbii române din Republica Moldova la standardele generale ale limbii române continuă şi în prezent, atât prin eforturile specialiştilor în materie, cât şi prin implicarea şcolii, a mass-mediei, a diverselor foruri.

Ceea ce s-a făcut mai puţin pe parcursul acestor ani – nu s-au planificat centralizat nişte activităţi comune, nişte studii, investigaţii cu implicarea unor structuri decizionale academice sau ministeriale. Lucrurile au mers şi continuă să se deruleze cumva de la sine, fiecare entitate activând după propria sa viziune. De aceea nu avem până în prezent nici măcar o bibliografie cât de cât completă a lucrărilor/articolelor/studiilor de cultivare a limbii, rămâne „pe linie moartă" fondul uriaş de emisiuni de popularizare a exprimării corecte de la radioul şi televiziunea naţională, din care foarte multă lume a învăţat, a prins gustul şi curajul de a comunica în limba română. Nu putem vorbi nici de vreo lucrare de sinteză, în care s-ar evidenţia măcar domeniile aflate cu precădere în vizorul specialiştilor, dar şi al utilizatorilor, al publicului larg.

O colaborare, necesară în opinia noastră, cu colegii de breaslă din România nu s-a legat, contactele dintre specialiştii de pe cele două maluri de Prut fiind mai mult accidentale, fără fixarea unor obiective comune.

Anume în această cheie de activitate individuală, de interes ştiinţific profesional personal credem că se înscrie şi recenta lucrare, de mare interes pentru noi, semnată de dr. Ariadna Ştefănescu „Variaţie şi unitate în limba română standard din Basarabia". Şi iarăşi, lipsa de colaborare, de coordonare între specialiştii din România şi din Republica Moldova a făcut ca această carte să ajungă în spaţiul nostru (probabil, într-un singur exemplar!) abia peste doi ani de la apariţia ei la Bucureşti în 2016.

Volumul semnat de Ariadna Ştefănescu cuprinde o amplă Introducere, care începe cu situaţia cunoscută în sociolingvistică sub denumirea de *variaţionism*, termen utilizat pentru examinarea diferenţelor ce se manifestă în cadrul aceleiaşi limbi prin *variaţie diacronică* (de ex., limba veche, a cronicarilor sau din alte perioade) etc., *vatiaţie diatopică* (variantele spaţiale şi regionale, de ex., dialecte, graiuri), *variaţie diastratică* (variante lingvistice determinate de vârstă, ocupaţie, nivel de studii ş.a.) şi *variaţie diafazică* (variante care corespund diverselor stiluri). Determunarea acestor tipuri de variaţii este necesară, deoarece, dat fiind faptul că şi în stânga, şi în dreapta Prutului se vorbeşte limba română, este important să se identifice calitatea şi nivelul variaţiei faţă de româna standard instituţională. În acest sens, autoarea consideră că „măsurarea vitalităţii pe care o are un fenomen lingvistic în româna de dincolo de Prut, fie datorat interferenţei cu rusa, fie reprezentând o variaţie internă a limbii, este esenţială. În principiu, cu cât un fenomen lingvistic discutat are o variaţie mai bogată, diastratică şi diafazică, cu atât fenomenul s-ar putea să fie mai puternic şi, în momentul de faţă, cu un potenţial diferenţiator faţă de româna din ţară" (p.13).

Pentru obținerea unor rezultate valide, fenomenele variaționiste pot fi examinate doar în baza unui număr suficient de mare de exemple revelatoare, care ar putea dovedi persistența și rezistența în timp a acestora. Fixarea/pașaportizarea și acumularea/ordonarea acestor elemente ar constitui un material reprezentativ pentru cercetători, dar, din păcate, până acum, așa cum observă și autoarea Ariadna Ștefănescu, nu există un corpus electronic operativ. Astfel că s-au folosit materialele din articolele și studiile publicate de autorii basarabeni, lucrările semnate de A.Crijanovschi „Dicționar de dificultăți ale limbii române" (2000) și de V.Guțu „Dicționar al greșelilor de limbă" (ed. 1988 și 2014), precum și numeroase alte surse, printre care găsim opere ale scriitorilor moldoveni din diferite perioade (a se vedea lista de Surse de la p.364), dar și un corpus propriu de fapte de limbă creat de autoare. Se mai menționează că, alături de texte ale scriitorilor, materialul de limbă principal folosit îl reprezintă româna mediată electronic în spațiul web al Republicii Moldova. Este impresionant aparatul științific al volumului, care constă din *Bibliografie* (circa 165 de titluri), *Surse* (60 de lucrări de autor), *Dicționare* (16 denumiri), *Sigle și abrevieti*.

Volumul semnat de Ariadna Ștefănescu are o structură complexă, reflectată într-un *Cuprins* detaliat, care se întinde pe 5 pagini.

Tot în Introducere se regăsesc conceptele teoretice privind variația, sunt prezentate succint sursele și metodele de lucru. Autoarea fixează *indicii de variație și de schimbare*, care pot fi: **indici sintactici** (topică, anacolut, elipse, circumstanțiale ș.a.), **indici stilistici** (oralitate, tropi, elemente de idiostil ș.a), **indici de selecție lexicală** (cultisme, diminutive, colocvialitatea cuvântului ș.a.), **indici pragmatici** (forme de apelare, recursul la argou, limbaj violent, comutarea pe codul limbii ruse ș.a.).

Primele capitole ale cărții vin să prezinte și să precizeze anumite aspecte specifice, legate de istoria, politica, limba și cultura Basarabiei. Acestea sunt intitulate sugestiv: **„Contextul istoric și cultural", „Glotopolitica țaristă și situația limbii române în administrație, învățământ și biserică", „Accepțiuni ale termenilor *limbă română* și *limbă moldovenească*", „Problema degradării limbii"**. Din aceste compartimente reținem câteva afirmații importante: „Din contactul între limba română și limba rusă nu s-a născut o creolă care, mai apoi, să se dezvolte într-o limbă cu un sistem gramatical nou" (p.38) – cu referire la mult discutata problemă despre „limba moldovenească" sau „Granițele dintre degradare, stagnare, dialectizare și variație a limbii nu sunt întotdeauna foarte ușor de trasat, iar noțiunile de degradare și de stagnare a unui idiom se pot metamorfoza de-a lungul vremii în *specific al acelui idiom"* (p.39).

În concluziile referitoare la aceste probleme, autoarea caracterizează situația sociolingvistică actuală astfel: „Pentru basarabeni cele două limbi, româna și rusa, sunt încă percepute ca limbi în competiție, cu un prestigiu inegal, fie în favoarea uneia, fie în favoarea celeilalte... Ceea ce constatăm la nivelul limbii române standard de dincolo de Prut este un specific al limbii care este mai accentuat decât variația din standardul românei vorbite sau scrise de utilizatorul mediu de la Iași sau de la Cluj, sau din altă zonă a arealului lingvistic al românei din Țară" (p.52).

Autoarea analizează un mare număr de abateri de la regulile românei standard și am considerat că este oportun să expunem succint toate fenomenele discutate, pentru a prezenta o sinteză a variațiilor și variantelor frecvente în uzul actual basarabean.

Capitolul **„Fenomene fonetice ale românei din Basarabia"** este consacrat vorbirii neaoșe, particularităților de pronunție care formează *accentul basarabean*. Termenul este preluat de la Klaus Bochmann, care folosește noțiunea de accent într-o accepțiune mai largă, ca mod de a pronunța ce caracterizează *limba română regională moldovenească* de la Chișinău; prin *limba română regională moldovenească* și prin *accentul basarabean* se înțelege „folosirea orală specific moldovenească a limbii române standard" în Moldova istorică (p.54).

În acest sens, autoarea subliniază că persistă o mai mare frecvență a particularităților graiului moldovenesc (*casî, spuni, ghini, șeapî, crenji, spune, ave, întră, be, a me; s-o dus* etc.), precum și accentuări apărute sub influența limbii ruse *biolog, academie, diplomă, graniță*.

În compartimentul **„Substantivul"** sunt înregistrate forme atipice de plural *tulpine, pricine, biruinți, virguli*; atestări actuale ale unor forme vechi de plural (*aripe, cămeșe, lacrime, rane);* oscilații ale terminațiilor la genitiv-dativ (*naturei, omenirei, mașinei)*; marcarea redundantă a genitivului (*terenurile ale fondului* silvic); genitivul și dativul analitic construite cu prepoziția „la" (*am spus la toți*).

„Adjectivul" – probleme de topică: antepunerea cu scopuri stilistice, în registrul livresc: (*o curioasă și vrednică de reținut* circumstanță); observații cu privire la utilizarea adjectivului *rarisim*, ca o abatere din categoria cultismelor, creându-se îmbinări distonante (*geniul rarisim al unei fetițe, un pedagog rarisim*); se

constată preferința mare pentru adjectivele situative *atare, anume, în cauză, numit, menționat, respectiv* ş.a. specifice pentru limbajul juridic-administrativ, tehnic şi ştiinţific, care, utilizate în contexte mai libere, aduc tonalități de limbă de lemn (unde ai văzut *atare prostituată*?). Locuțiunea adjectivală *de rigoare*, și ea din clasa situativelor, devine deranjantă în limbajul beletristic şi în alte enunțuri, acolo unde româna standard actuală l-ar folosi pe *necesar* (*competențe profesionale de rigoare; s-au întreprins măsuri de rigoare*). Se constată o reală preferință pentru adjectivele etnice (de ex., *bălțean* < Bălți) și antroponimice (*bodiulist* < Bodiu). Marea frecvență a acestor derivate de tipul *chișinăuian, cahuleni, vulcănești, tiraspoleni, râbnițeni* ş.a.m.d. uneori conferă exprimării nuanțe stilistice forțate sau stridente. Se fac și alte precizări interesante în legătură cu acest fel de adjective.

Sunt analizate calcurile și împrumuturile din rusă, grupate pe domenii, iar repertoriul merită să fie prezentat aici: an *academic* („școlar”), ore *adăugătoare* („suplimentare”), lucru *de sine stătător* („individual”), școală *începătoare* („primară”), *necărturar* („analfabet”), profesor *puternic* („pregătit, competent”); *atotnorodnic* („național”), *prezentat – minoritățile trebuie prezentate în parlament* („reprezentat”) ședință *lucrativă*, guvern *lucrativ* („productiv”), *ramural* („de ramură, de resort”), plan *supraîmplinit* („care a fost realizat, împlinit, depășit”). În opinia autoarei, aceste calcuri creează impresia de învechit, precum și efectul de impropriu și pretențios. Nu au fost trecute cu vederea nici numeroasele împrumuturi adjectivale din limba rusă, frecvente mai ales în discursul mediat electronic din Republica Moldova, de ex., *tupoi, haroșii, bednâi, gordâi, stroghii, jadnâi* ș.a., cu forme de masculin și feminin (*tupaia, jadnaia*), precum și diverse grade de comparație ale acestora (*tare strogaia, cel mai tupoi, foarte jadnâi* ș.a.). Se constată că aceste împrumuturi au în prezent o poziție limitată în uz la limbajul familiar și argotic, la valorile marcate stilistic și la uzul citațional cu funcție de evocare.

Un compartiment aparte este consacrat adjectivului *singur* **„Aspecte de gramaticalizare și pragmaticalizare ale adjectivului *singur*”**, în care sunt analizate diverse valori ale acestui lexem: cea pronominală propriu-zisă cu sensul „tu” sau „dumneata”, cea de intensificator, împrumutând din contextele intensificatorilor *însuși, chiar* și *numai* (*doar, exclusiv*). Sunt, de asemenea, examinate calcurile la nivelul lui *singur* în construcții de tipul „Singur ministrul a dat această dispoziție” (însuși ministrul).

În compartimentul **„Pronumele și adjectivul de întărire**” sunt examinate mai multe devieri de la norma standard, cum ar fi utilizarea invariabilă a lui *însuși, însăși,* folosirea pronominală a formelor de întărire. Se constată că în Republica Moldova persistă uzul pronominal în care forma pronominală ocupă poziția de subiect – „*Mi-am dat seama însumi*”, deși norma actuală prevede construcția în care formele de întărire ocupă poziția de adjectiv pe lângă un pronume personal propriu-zis: „A venit <u>el însuși</u> în România”.

Secțiunea **„Pronumele și adjectivul nehotărât”** conține analiza unui mare număr de contexte/exemple în care apar forme de tipul *cinevai, cevai, câțivai, fieșcare, fieștecare*. Prezintă interes analiza utilizării lui *fiece*, pentru care se menționează că în discursul mediat electronic din România acesta apare în co-texte marcate de poeticitate, ironie, umor și oralitate, precum și în enunțuri care se caracterizează prin elaborare lingvistică. În spațiul basarabean *fiece* se caracterizează printr-o prezență în contexte discursive mult mai variate, el apare mult mai des în limbajul standard. Este examinată utilizarea indefinitului *tot, toată, toți, toate*, constatându-se că în spațiul basarabean mai apar în uz forme învechite (*toatei*), este prezentă în standard construcția veche, specifică dialectului literar moldovenesc *totul (ceea) ce*, se menține construcția calchiată *toate ele, toți ei*. La acestea se mai adaugă frecventa pronunțare dialectală *tăt, tătă, tăți, tăte*. De asemenea, sunt examinate calchierile ce conțin pronumele *careva*, precum și bine cunoscuta expresie *La tine tot bine?* formată după modelul rusesc.

Unul dintre cele mai întinse este compartimentul **„Verbul”**, din care reținem mai multe aspecte reprezentative de deviere de la norma standard: forme sufixale nonstandard de tipul *ignorează, conservează, inhibează* (pentru „ignoră, conservă, inhibă”) sau *copie* („copiază”); verbe cu cliticul *se* calchiat: *a se cere* – ea s-a cerut în audiență; mă cer de la lucru, m-am cerut în ospeție; *a se determina* – trebuie să se determine cu profesia, nu s-a determinat cu masteratul; *a se dezamăgi în/de/cu* – m-am dezamăgit în partide (pentru expresia „a fi dezamăgit de cineva/ceva”). Sunt examinate formele calchiate *a se greși, a se împărtăși, a se împărți, a se încânta, a se începe, a se însemna, a se învăța, a se râde, a se șopti,* despre care s-a scris în repetate rânduri și la noi. Sunt înregistrate și analizate multe exemple de calchiere a instrumentalului din limba rusă, de ex., *conduce cu activitatea, se schimbă cu locurile, riscă cu viața* ș.a. Reținem și următoarea concluzie în legătură cu verbul *a se încununa cu (succes):* „În limba standard din Republica Moldova întâlnim uzuri în care cuvântul are sensul

de „a termina” și apare în utilizări „dizarmonice”, care nu au sens figurat, ciudate, bombastice, uneori cu sens negativ, care intră în contradicție semantică cu verbul: *Anul se încununează cu încă o tragedie”* (p.235), remarcându-se semnificația lui *a încununa* de „a termina frumos, a isprăvi cu bine, a scoate la capăt bun, a face ceva *până la capăt*”. Merită toată atenția analiza calchierilor din rusă a unor expresii ale cunoașterii: *a se cunoaște cu ceva* („a cunoaște”), *a fi cunoscut cu ceva* („a cunoaște, a ști”), *a face cunoștință cu ceva* („a cunoaște, a se familiariza cu un domeniu”), *a se face cunoscut cu ceva* („a se informa”), *a cunoaște pe cineva cu altcineva* („a face cunoștință”), *a se face cunoscut cu cineva* („a se cunoaște unul cu altul”), *a cunoaște pe cineva cu ceva* („a prezenta”), *a (se) face (pe cineva) cunoscut cu ceva* („a (se) informa (pe cineva), a prezenta ceva cuiva; a cunoaște”). Putem remarca faptul că toate aceste exprimări derivă din verbele rusești *знакомиться* și *ознакомиться*.

În paragraful „Calcul de regim verbal prepozițional” sunt plasate și analizate numeroase exemple de încălcare a regulilor de utilizare a prepozițiilor de tipul: *interesat în, a se îndoi în, a se convinge în, a se îndrăgosti în*, precum și de locuțiuni prepoziționale alterate prin calc: *în adresa, în dependență de, în rezultat.* Unul dintre cele mai întinse compartimente este cel intitulat **„Calcurile din rusă atașate la verbul *a primi*”** (p.254-278), din care semnalăm doar câteva exemple: *a primi ideea/critica, la noi e primit așa, a primi o lege/măsuri/ decizii/hotîrâri, a primi plăcere, a primi rezultate/roadă, a primi duș, a primi în serios, a primi nașterea, (nu) se primește (bine), se primește că* și altele.

În legătură cu **„Adverbul”** se remarcă preferința pentru adverbe și locuțiuni adverbiale populare – *oleacă, de-a mărunțelul, grămăjoară, amu, amuș, acu* ș.a., dar și tendința opusă de a utiliza creații adverbiale savante de tipul *beethovenian-blagian*, precum și a latinismelor și italienismelor neadaptate: *bruto, in abstractio, in concreto, alias, ad hoc, punctum*.

Un compartiment care vizează lexicul este cel intitulat **„Neologismele latino-romanice în româna de dincolo de Prut”**, în care sunt fixate exemple de lexeme neadaptate, pătrunse prin filiera limbii ruse, de tipul *premie, imperie, laboratorie, stipendie, acție, ficție, academic* (subst.), *politic* (subst.).

La sfârșitul volumului, în compartimentul **„Rusisme”** se regăsește o listă de lexeme rusești, cu o frecvență destul de mare în limbajul basarabenilor: *bancă* („borcan”), *culioc, holodilnic, sumcă, papcă* și multe altele, care constituie o altă fațetă a limbii române din spațiul basarabean, despre care s-a scris foarte mult și la noi. În general, toate tipurile de erori, inadvertențe, derogări de la normele limbii literare prezentate de Ariadna Ștefănescu au fost luate în discuție și de autorii basarabeni trecuți la Bibliografie; or, marele merit al autoarei constă în faptul că a făcut această amplă sinteză structurând un imens material faptic.

În urma lecturii acestui amplu și consistent volum, am avea și unele sugestii. Printre abaterile specifice vorbirii basarabene putem constata unele fenomene omniprezente și acestea se referă, în primul și în primul rând, la pronunție, de aceea credem că „Accentul basarabean” este un compartiment care ar merita mai multă atenție. Astfel, n-ar trebui trecută cu vederea sincopa, ca fenomen aproape general, care afectează chiar și vorbirea multor persoane instruite și se soldează cu pronunții bizare de tipul *prlment, constuțe, prtcipanț* sau *mă-c acasă* („parlament, constituție, participanți, mă duc acasă”). Ca aspecte regionale cu o frecvență cvasi-totală în discursul oral basarabean ar trebui menționate formele de conjunctiv *să vreie, să deie, să ieie, să steie, să beie* (pentru *să vrea, să dea, să ia, să stea, să bea*) și apariția sporadică a unor pronunții de tipul *să fibă/să șibă, să știbă* (pentru *să fie, să știe*), prin analogie cu conjunctivul verbului „a avea” - *să aibă*.

Există în carte și unele afirmații care, în opinia noastră, nu sunt relevante și chiar trezesc o anumită nedumerire. Spre exemplu, autoarea analizează amănunțit, pe câteva pagini, utilizarea perfectului supracompus și aduce numeroase mostre din mediul online, de tipul „angajatul care a fost murit în timpul unui bombardament”, „Ala V. și Olga G. au fost venit în platoul Nataliei Cheptene” (pentru *a murit, au venit*), asigurându-ne că aceasta este o particularitate pregnantă a exprimării actuale, lucru care nu se confirmă în realitate. La fel este considerată specifică și frecventă forma participiului în *-ă*, prezentată în baza mai multor exemple, cum ar fi „Am stabilit*ă* o bună colaborare”, „Eu ți-am spus*ă* că ea e bolnavă”, „Ce ai mâncat*ă* azi dimineață” ș.a., acreditând ideea că aceste forme ar fi ceva obișnuit în limbajul basarabenilor, fapt care, de asemenea, nu se adeverește. Din câte cunoaștem, nimeni dintre cei care au scris despre numeroasele derogări de la normele românei literare în spațiul pruto-nistrean nu a prezentat asemenea fapte de limbă, deci am putea considera că exemplele găsite de autoare sunt doar niște accidente tehnice, luate drept fapte reale. Mai mult decât atât, am realizat un minisondaj, chestionând vreo 40 de studenți și profesori, printre care s-a aflat și dl A.Crijanovschi, și am constatat că niciunul nu a auzit de asemenea forme de exprimare („Funcționarii noștri au fost rămași

surprinşi că centrul organizației internaționale va fi la Chișinău" sau „am căutata alt doctor"), iar dacă ele nu circulă în exprimarea orală, este puțin probabil să apară în scris.

Aceste succinte obiecții au doar rostul de a aminti că unele lucruri s-ar putea să se vadă altfel de aici, din practica de zi cu zi, iar interpretările pot fi diferite. Şi în acest sens, cartea recenzată demonstrează că este necesară o colaborare sistematică între specialiştii filologi de pe cele două maluri de Prut, colaborare care ar putea da rezultate consistente și benefice pentru limba română.

Am accentuat în prezentarea lucrării „**Variație și unitate în limba română standard din Basarabia"** mai mult aspectele ce țin de exprimarea corectă, de utilizarea adecvată a mijloacelor limbii române în diverse situații/texte/contexte. Or, trebuie să menționăm că autoarea examinează diverse fenomene și în plan diacronic, urmărind astfel evoluția lor; de asemenea, este important că abordarea acestora se face și din perspectiva lucrărilor normative actuale, remarcându-se variate subtilități stilistico-pragmatice ale limbii române actuale, aspecte foarte prețioase pentru specialiştii în materie.

Avem convingerea că pentru mulți cititori din spațiul pruto-nistrean cartea Ariadnei Ştefănescu poate servi atât ca ghid de exprimare corectă, cât și ca sursă de informare pentru analiza mai multor fapte de limbă.

Iraida Condrea,
Universitatea de Stat din Moldova